



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**ETNİSİTE VE ENGELLİLİK: BİR ÇİFTE DEZAVANTAJLILIK  
DURUMU MU?**

Perihan DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022



ETNİSİTE VE ENGELLİLİK: BİR ÇİFTE DEZAVANTAJLILIK DURUMU MU?

Perihan DEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

## KABUL VE ONAY

Perihan Demir tarafından hazırlanan “Etnisite ve Engellilik: Bir Çifte Dezavantajlılık Durumu Mu?” başlıklı bu çalışma, 30.05.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

---

Prof. Dr. Feryal TURAN (Başkan)

---

Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM (Danışman)

---

Doç. Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

# YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. <sup>(1)</sup>
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. <sup>(2)</sup>
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. <sup>(3)</sup>

30/05/2022

**Perihan DEMİR**

<sup>1</sup>“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir \*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*  
*Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.*

*\* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

## ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Perihan DEMİR

## TEŞEKKÜR

Kendisiyle uzun bir çalışma deneyimim olan, her zaman kendisinden çok şey öğrendiğim, tezin başından sonuna kadar hep arkamda duran, tezime her zaman büyük bir titizlikle ve kısa sürede dönüşler yapan, engellilik sosyolojisi alanına ilgi duymamı sağlayan, araştırma dışında da kendisiyle çok şey paylaştığım değerli danışmanım Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM'a ne kadar teşekkür etsem az kalır. Hacettepe Sosyoloji'ye başladığım ilk günden bu yana hep yanımda olan, jürimde yer alarak beni onurlandıran, tezime yaptığı güzel yorumlar ve katkıları için çok sevdiğim değerli hocam Doç. Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU'na çok teşekkür ederim. Kendisiyle tanışmaktan büyük bir şeref duyduğum, savunmada rahat bir ortam yaratan ve benim için sorunsuz bir şekilde geçmesini sağlayan, yapıcı eleştirileri ve güzel yorumları için değerli hocam Prof. Dr. Feryal TURAN'a çok teşekkür ederim.

Kendi çalışma deneyiminden yararlandığım, gerekli evrakları hazırlamamda yardımcı olan, sürecin benim için daha sorunsuz geçmesini sağlayan ve beni cesaretlendiren sevgili arkadaşım Arş. Gör. Begüm ARDAHANLIOĞLU'na çok teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte maddi desteklerini esirgemeyen, bana inanan, konuyla ilgili yorumlarını benimle paylaşan sevgili ablam Dicle'ye, sabır ve anlayışları için anneme, babama ve tüm kız kardeşlerime teşekkür ederim.

Katılımcı bulmamda yardımları dokunan sevgili Fatma DİNDAR'a ve araştırmada yer alan değerli katılımcılara çok teşekkür ederim.

Araştırmaya kavramsal açıdan daha doğru yaklaşmamı sağlayan sevgili Hilal'e ve Serdar'a, değerli arkadaşım Atifet'e de ayrıca çok teşekkür ederim.

Son olarak bana yol gösterici olan, kendi deneyimlerinden yararlandığım ve zor zamanlarımda yanımda olan tüm dostlara çok teşekkür ederim

## ÖZET

DEMİR, Perihan. *Etnisite ve Engellilik: Bir Çifte Dezavantajlılık Durumu Mu? Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2022.

Engelli bireyler, engelli olmalarından dolayı tarihsel süreç boyunca toplumun olumsuz bakış açısını deneyimlemişlerdir ve bundan dolayı damgalayıcı ve ayrımcı pratiklere maruz kalmışlardır. Bu araştırma ‘engellik’ ve ‘etnisitenin’ birlikte ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratıp yaratmadığını Türkiye bağlamında göstermeye çalışmıştır. Engel durumunun sosyal etkileşimler neticesinde neden olduğu olumsuz deneyimler, görme ve bedensel/fiziksel engeli olan bireylerin anlatımları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı ve Batman’da gerçekleştirilen araştırmada yedisi tekerlekli sandalye kullanıcısı ve dördü görme engelli olan on bir katılımcı ile derinlemesine görüşmeler ve katılımlı gözlemler yapılmıştır. Araştırmanın veri analizi Excel programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi sosyolojik kuramlardan olan sosyal inşacı yaklaşım ve bu yaklaşımın bir uzantısı olarak gelişen engelliliği açıklayan modellerden olan işlevsel-ekolojik modeldir.

Bu araştırmada engelliliğe ilişkin tartışmalardan hareketle engelliliğin bireysel olmaktan ziyade toplumsal anlamda sorun oluşturduğu görülmüştür. Engelli bireylerin kendilerine olan bakıştan ziyade engelliliğin kültürel tanımlaması ve sosyal organizasyonsuzluk sosyal yaşamlarını engellemektedir. Araştırmanın esas odağını oluşturan ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ kesişiminde ise ‘engelliliğin’ tek başına dezavantaj yarattığı ve her alanda yoksunluk yaşamalarına neden olduğu görülmüştür. Saha aşamasında toplumsal cinsiyete ilişkin vurgulardan dolayı ‘engelli’ ve ‘kadın’ olmaya ilişkin tartışmalardan hareketle bu araştırma açısından baskın ve ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratmaktadır. Araştırmada saha aşamasında iken Kovid-19’un yaygın olmasından dolayı katılımcılarla yürütülen tartışmalar sonucunda Kovid-19’un engelli bireylerin çoğunluğunu daha da engelleştirdiği görülmüştür.



**Anahtar Sözcükler:**

Etnisite, Engellilik, Damgalanma, Kültürel Tanım, Toplumsal Cinsiyet

## ABSTRACT

DEMİR, Perihan. *Ethnicity and Disability: A Double State of Disadvantage?* Master of Science Thesis, Ankara, 2022.

Individuals with disabilities have experienced a negative perspective of society throughout the historical process because of their disability and therefore they have been exposed to stigmatizing and discriminatory practises. This research has tried to show whether ‘disability’ and ‘ethnicity’ together create a ‘double disadvantage’ situation in the context of Turkey. The negative experiences caused by the stituation of disability as a result of social interactions were evaluated within the framework of the narratives of individuals with visual and physical disabilities.

In-depht interviews and participatory observations were conducted with eleven participants, seven of whom were wheelchair users and four of whom were visually disabled, in a study using qualitative research techniques and conducted in Batman. The data analysis of the study was carried out using the Excel program. The theoretical framework of the research is the social constructivist approach, which is one of the sociological theories, and the functional-ecological model, which is one of the models explaining the disability that develops as an extension of this approach.

Based on the discussions about disability in this research, it has been seen that disability is a problem in a social sense rather than an individaul problem. Cultural definition of disability hinder their social life rather than the self-image of people with disabilities. At the intersection of ‘disability’ and ‘ethnicity’, which is the main focus of the research, it has been seen that only ‘disability’ creates a disadvantage and causes deprivation in all areas. Based on the discussions about being ‘disabled’ and a ‘woman’ due to the emphasis on gender at the field stage, this creates dominant and ‘double disadvantage’ situation in terms of this research. As result of the discussions conducted with the participants due to the prevalence of Kovid-19 during the field stage of the research, it was found that Kovid-19 further hinders the majority of disabled people.

**Keywords:**

Ethnicity, Disability, the Stigma, Cultural Definition, Gender

## İÇİNDEKİLER

<b>KABUL VE ONAY</b> .....	<b>i</b>
<b>YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI</b> .....	<b>ii</b>
<b>ETİK BEYAN</b> .....	<b>iii</b>
<b>TEŞEKKÜR</b> .....	<b>iv</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>v</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>vii</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>ix</b>
<b>KISALTMALAR DİZİNİ</b> .....	<b>xii</b>
<b>TABLolar DİZİNİ</b> .....	<b>xiii</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<b>1.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI</b> .....	<b>5</b>
<b>1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU</b> .....	<b>5</b>
<b>1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI</b> .....	<b>8</b>
<b>1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ</b> .....	<b>11</b>
<b>1.4. ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ</b> .....	<b>12</b>
<b>1.5. ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR TARAMASI VE TANITIMI</b> .....	<b>13</b>
1.5.1. Uluslararası Literatüre İlişkin Değerlendirme .....	<b>13</b>
1.5.1.1. Etnisite ve Engellilik Araştırmalarına İlişkin Uluslararası Literatür Üzerinden Değerlendirme .....	<b>13</b>
1.5.1.2. Engellilik ve Cinsiyet Araştırmalarına İlişkin Uluslararası Literatür Üzerinden Değerlendirme .....	<b>19</b>
1.5.2. Ulusal Literatür Üzerinden Engellilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi ..	<b>25</b>
<b>1.6. ARAŞTIRMANIN METODU</b> .....	<b>29</b>
1.6.1. Araştırmanın Tasarımı .....	<b>29</b>
1.6.2. Katılımcılar .....	<b>32</b>
1.6.3. Araştırmanın Pilot Uygulaması .....	<b>34</b>

1.6.4. Veri Toplama Teknikleri ve Süreci .....	34
1.6.5. Veri Analiz Süreci .....	36
1.6.6. Araştırmanın Güvenirliği.....	39
1.6.7. Saha Dinamikleri ve Araştırmanın Avantajları .....	39
<b>2.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ..</b>	<b>41</b>
<b>2.1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ARKA PLANI.....</b>	<b>41</b>
2.1.1. Etnisite ve Etnik Grup.....	41
2.1.2. Engellilik.....	45
2.1.3. Engellilik Kimliği .....	49
2.1.4. Engellilik ve Damgalanma.....	51
2.1.5. Engelliliğin Kültürel Tanımlaması .....	54
<b>2.2. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ARKA PLANI .....</b>	<b>56</b>
2.2.1. Etnisite ve Engellilik Üzerine Tartışmalar.....	56
2.2.2. Engellilik ve Kadın .....	60
2.2.3. Geleneksel Bireyci Tıbbi Model ile Sosyal Model Bağlamında Engellilik Tartışmaları.....	64
2.2.4. Sosyal İnşacı ve İşlevsel-Ekolojik Modelde Engellilik ve Etnisite .....	71
<b>3.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI .....</b>	<b>78</b>
<b>3.1. KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİ.....</b>	<b>78</b>
<b>3.2. KATILIMCILARIN ENGELLİLİKLE İLGİLİ HİKAYELERİ .....</b>	<b>80</b>
<b>3.3. ENGELLİ OLMAK VE ENGELLİLİK .....</b>	<b>83</b>
3.3.1. Engellilik/Engelli Olmaya İlişkin Düşünceler .....	83
3.3.2. Engelliliğin Toplumsal Boyutu.....	88
<b>3.4. ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL YAŞAMLARINDA KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR .....</b>	<b>91</b>
3.4.1. Engel Durumundan Kaynaklı Karşılaşılan Zorluklar .....	91

3.4.2. Engelli Bireylerin Yaşadıkları Yerdeki Hizmetlerden Yararlanma Durumları .....	111
3.4.3. Engelli Bireylerce Yaşadıkları Yerin Fiziksel/Çevresel Düzenlemeleri .....	118
3.4.4. Engelli Bireylere Yönelik Çalışmaların Görünümü .....	122
<b>3.5. ENGELLİ BİREYLERİN YAŞADIKLARI ÇEVREDEKİ SOSYAL İLİŞKİLERİNİN GÖRÜNÜMÜ .....</b>	<b>130</b>
3.5.1. Engelli Bireylerin Aileleriyle Olan İlişkileri .....	130
3.5.2. Engelli Bireylerin Sosyal Çevreleriyle İlişkileri.....	135
<b>3.6. TOPLUMUN ENGELLİ BİREYLERE BAKIŞI .....</b>	<b>143</b>
3.6.1. Engelli Bireylerin Sosyal Yaşamlarında Karşılaştıkları Olumsuz Sözler ...	143
3.6.2. Engelli Bireylerin Yaşadıkları Etiketlenmeler.....	147
3.6.3. Engelli Bireylerin Engel Durumuna İlişkin Kullanılan Kavramlar Hakkındaki Düşünceleri .....	151
<b>3.7. ENGELLİLİK VE ETNİSİTE BİRLİKTELİĞİ .....</b>	<b>155</b>
3.7.1. Etnik Kökenden Dolayı Yaşanılan Sıkıntılar.....	156
3.7.2. Etnisite ve Engellilik Birlikteliğinde Yaşanan Sorunlar.....	163
<b>3.8. ENGELLİ KADINLARIN YAŞADIKLARI ZORLUKLAR .....</b>	<b>167</b>
3.8.1. Engel Durumuyla Birlikte Cinsiyet Ekseninde Dezavantajlı Olmak.....	167
<b>3.9. ENGELLİ BİREYLER AÇISINDAN KOVID-19 SÜRECİ .....</b>	<b>185</b>
<b>SONUÇ .....</b>	<b>189</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>206</b>
<b>EK 1: ORJİNALLİK RAPORU.....</b>	<b>233</b>
<b>EK 2: ETİK KURUL RAPORU .....</b>	<b>235</b>
<b>EK 3: GÖRÜŞME SORULARI.....</b>	<b>236</b>

## KISALTMALAR DİZİNİ

ADA: The Americans with Disabilities Act

BM: Birleşmiş Milletler

WHO/DSÖ: World Health Organization/Dünya Sağlık Örgütü

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

UPIAS: Union of The Physically Impaired Against Segregation

## TABLÖLAR DİZİNİ

<b>Tablo 1:</b> Bedensel Engelli Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri.....	78
<b>Tablo 2:</b> Görme Engelli Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri.....	79



## GİRİŞ

Engelli bireyler yaklaşık olarak dünya nüfusunun %12'si ile 15'ini oluşturmalarına rağmen (Davis, 2001, s.527) neredeyse tüm toplumlarda kendilerine yönelik olumsuz bakış açısı hakimdir. Engelli bireylerin yaşadıkları toplumda olumsuz bakış açısını deneyimlemelerinin pek çok nedeni mevcuttur. Bunlardan en önemlileri ise bedene atfedilen kültürel değerler ve özellikle günümüz kapitalist sistem içerisinde işgücü piyasasında yer almamaktan dolayı şekillenen olumsuz bakış açısı olarak gösterilebilir. Bedene atfedilen anlamlar engelli bireylerin damgalanmasına/etiketlenmesine neden olmakta ve engelli insanların düzeltilmesi gereken tıbbi meseleler olarak görülmeleriyle (James ve Wu, 2006, s.3) birlikte dezavantajlı grupta yer almalarını beraberinde getirmektedir.

Engel gerçekliği fiziksel olmaktan öte sosyal olarak kurgulanmaktadır. Bedene ilişkin temsiller doğal olmayıp toplumsal süreçlerin ürünüdür. Yani engellilik esas itibariyle sosyal anlamların bir ürünü olan 'tutulmlara' indirgenebilir (Abberley, 1987, s.12). Bu 'tutulmlar' ise dönemine ve içine doğulan toplumun değerlerine göre anlam kazanmaktadır. Engelli bireyler de kendilerine yönelik olan olumsuz tutumlardan etkilenmekte ve çoğu zaman toplumdan soyutlanma gerçekliğini yaşamaktadırlar. Çünkü engele yönelik olumsuz kültürel tanımlamaların engelli bireyler açısından oldukça ağır sonuçları olmaktadır.

Kapitalist sistemin üretim mantığında ihtiyaç duyulan profilden uzak bir özne olmak ise marjinalleşmeyi getirmektedir. Engelli bireyler toplumsal dışı varlıklar olarak görülmekte ve çeşitli sosyal engellenmişlikleri yaşamaktadır. Engelliler neredeyse hayatın her alanda sistematik olarak ayrımcılığa maruz kalan bir sosyal azınlık grubu olmaktadır (Bickenbach ve diğerleri, 1999, s.1174). Engelli bireylerin kendilerini ait hissettikleri diğer kimlikler de bu ayrımcılığı pekiştirebilme riskine sahiptir.

Engelli birey olmak tek başına dezavantaj kaynağı iken insanların bağlı bulunduğu sosyal grup aidiyetliği ya da bu gruplara ilişkin özellikler de dezavantaj

yaratabilmektedir. Çoğu zaman bağlı bulunan etnik özellikler de bazı sosyal engellenmişlikleri beraberinde getirebilmekte ya da olumsuz deneyimlerin kaynağı olabilmektedir. Bu durum da kişi ya da kişilerin sosyal yaşamdan dışlanmasına neden olabilmekte veya diğerleriyle eşit fırsatlara sahip olmasının önüne doğrudan ya da dolaylı olarak bariyerler koyabilmektedir. Bu araştırma için de hem engelli hem de yaşanan ülkede ya da yerde çoğunluktan farklı bir etnisiteye mensubiyetin ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratıp yaratmadığı, ne gibi sorunlara neden olduğu, en çok hangisinin sosyal bariyerleri getirdiği ve hangi kimliğin sosyal yaşamlarında daha baskın olduğunu Türkiye bağlamında göstermeyi amaçlamaktadır.

Engelliliğin yanı sıra kadın olmak ya da ‘ikili cinsiyet sistemi’nin dışında bir cinsiyete sahip olmak dezavantaj yaratabilmektedir. Kadınlar açısından düşündüğümüzde genel olarak yaşadıkları toplumda kendileri için söz konusu olan anlayıştan ötürü ‘ikincil konum’da bulunmakta ve ‘ezilme’ pratiğini yaşamaktadırlar. Toplumsal olarak kadından beklenenler kadını dezavantaja uğratmaktadır. Engelli kadınlar söz konusu olduğunda ise her iki kimliğin kendine özgü ve farklılaşan deneyimleri engelli kadınların, Collins’in deyimiyle ‘çifte dezavantaj’ durumu yaşamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla belirtildiği gibi engelli kadınlar engel ve cinsiyet durumlarından ötürü ‘çifte/pekiştirilmiş dezavantaj’ bir konumda yer almaktadır (Burcu ve diğerleri, 2009, s.13).

Toplumsal olarak engelli kadından yerine getirilmesi beklenen toplumsal cinsiyet rolleri engelli olmayan kadına göre farklılaşmaktadır. Söz konusu ev içi toplumsal roller çoğu halde engelli kadından beklenmemektedir. Engelli olmayan kadınların, doğal uzantısı olarak görülen ‘atanmış cinsiyet rolleri’ engelli kadınlar için söz konusu olmamaktadır. Cinsel faillikten, ev içi roller ve anne olmaya kadar pek çok şey toplumsal olarak özellikle engelli kadınlar için söz konusu olmamaktadır. Bu anlayış da yine engelli kadının izole bir yaşam içinde bulunmasını beraberinde getirmektedir.

Kişinin sahip olduğu herhangi bir işlev kaybından öte onlara en çok sorun oluşturan toplumsal engellemeler olmaktadır (Arıkan, 2001). Engelli erkek ve kadınların toplumsal yaşama aktif olarak katılmalarını engelleyen bariyerler/engellemeler

mevcuttur. Fakat engelli kadınlar olması durumunda ise bu sorunların mahiyeti artmaktadır ve sonuç olarak da engelli kadınların engelli erkeklere göre görünürlüğü oldukça kısıtlanmaktadır (Altuntaş ve Doğanay, 2016, s.316). Bu anlatılanlar çerçevesinden hareketle üçüncü bir bağlam olarak bu araştırma için de ‘engellilik ve cinsiyetin’ engelli kadını nasıl ‘çifte dezavantaj’ bir duruma soktuğu bağlamsal olarak ortaya koyulmak istenmiştir.

‘Engellilik’ ve ‘engellilik etkileri’ engelli bireyden ziyade bio-sosyal ve kültürel olarak inşa edilmektedir (Thomas, 2010, s.37, akt: Thomas, 2012). Bu araştırma sosyal etkileşimler neticesinde engelliliğin nasıl üretildiğini ve sorunsallaştırıldığını, ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ birlikteliğinin ‘çifte dezavantaj’ bir duruma neden olup olmadığı ve özellikle saha aşamasında engelli kadınlara ilişkin tartışmalardan hareketle ‘engellilik’ ve ‘cinsiyet’ gibi özelliklerin kişileri nasıl dezavantajlaştırdığı kavramsal ve kuramsal çerçeveden hareketle ve katılımcıların anlatıları üzerinden tartışılmaya çalışılmıştır.

Araştırma üç bölümde toplanmıştır. İlk olarak araştırmanın kapsamı ele alınmıştır. Araştırmanın kapsamında: araştırmanın konusu, amacı, önemi, problem cümlelerine verilmiş ve ilgili araştırmaya yönelik hem uluslararası hem de ulusal literatüre ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın yöntem kısmında ise araştırmanın tasarımı, katılımcıları, pilot uygulaması, veri toplama teknikleri ve süreci, veri analiz süreci, araştırmanın güvenilirliği ve son olarak da saha dinamikleri ve araştırmanın avantajlarına yer verilmiştir. Böylelikle araştırmanın sınırları çizilmiştir.

İkinci kısımda araştırmanın konusu ve amacına uygun olarak kavramsal ve kuramsal çerçevesi hazırlanmıştır. Kavramsal çerçevede hem etnisite hem de etnisiteyle bağlantılı kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında engellilik ve engelliliğe dair kavramsal boyutlar tartışılmaya çalışılmıştır. Kuramsal çerçeve kısmında ise ‘engellilik ve etnisite’ ve ‘engellilik ve kadın’ sonrasında ise engelliliği açıklayan modeller ve tezin kuramsal arka planını oluşturan sosyal inşacı ve işlevsel-ekolojik model bağlamında ‘engellilik ve etnisiteye’ dair tartışmalar yürütülmüştür.

Araştırmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın problem cümlelerinden hareketle hazırlanan alt-problem cümlelerine ilişkin elde edilen temalar bağlamında sosyal etkileşimler sonucu engelliliğin nasıl deneyimlendiği, nasıl anlamlandırıldığı, etnisite ve cinsiyetle olan görünümü, sahadan edinilen ilgili anlatılar üzerinden ve kuramsal destekler ışığında sosyolojik bir perspektiften yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın sonucunda ise araştırmanın bulgular kısmında, ilgili kuramsal tartışmalar ve engellilik alanındaki sosyologlarının da fikirlerinden hareketle değerlendirilmelerde bulunulmuş ve nelerin yapılması gerektiğine ilişkin tartışmalar yürütülmeye çalışılmıştır.

## 1.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu bölümde öncelikle araştırmanın konusuna, amacına, önemine, problem cümlelerine, literatür taramasına ve metoduna yer verilmiştir.

### 1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Engellilik ile ilgili araştırmalara baktığımızda (Braddock ve Parish, 2001, Arıkan, 2001, s.19-20, Kamanlıoğlu, 2007, s.393, Karataş ve Gökçearslan Çifci, 2010) engelli bireylerin tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak bir dışlanma pratiğine maruz kaldıklarını görmekteyiz. Engeli olan bireylerin tarihin ilk dönemlerinden beri kendilerine ilişkin sürekli olumsuz bir bakış açısının olduğu, bu bakış açısından ötürü ezildikleri ve toplumsal yaşamdan dışlandıkları tarihsel bir gerçekliği ifade eder (Erten ve Aktel, 2017, s.81). Bu dışlanmayı üreten temel mekanizma kültür yani toplumun engelliliğe yönelik hakim olumsuz bakış açısıdır. Kültür, engellilik olgusunu sürekli olarak yeniden üretip şekillendirmektedir. Çünkü toplumda önemli olan engelli bireylerden ziyade toplumun engelliliği nasıl anlamlandırdığıdır. Bu olumsuz anlamlandırmanın, özellikle olumsuz kültürel bakışın oluşmasında ve sürdürülmesinde birçok etken rol oynamaktadır. Engelliliğe ilişkin tüm pratikler biyolojik gerçeğe dayanmasından ziyade toplumsal bir gerçekliğe işaret eder. Çünkü Wendell'in (1989) de belirttiği gibi engellilik biyolojik gerçeklikten ziyade sosyal bir inşadır ve bedeni idealize eden bir toplum açısından bedensel engelliler marjinalleştirilir.

İnsanların hayatlarının herhangi bir anında belirli sebeplerden ötürü engelli olma ihtimaline rağmen toplumdaki mevcut bakış açısı engeli olan bireyleri hemen her zaman olumsuz anlamda “öteki” şeklinde tahayyül etmektedir (Kamanlıoğlu, 2007, s.7). Bu anlamda insanlar sağlam bedenlilik anlayışından hareketle hemen her zaman üzerinde yükselebilecekleri ve olumsuz anlamda baktıkları bir ötekine ihtiyaç duymaktadır. Özellikle engelli bedenin varlığı bu anlamda olumsuz bir durum olarak düşünülmekte ve kültürel olarak ötekileştirmeye maruz kalmaktadır. Bu ötekileştirmeye sebep olan etken ise ‘sağlam beden’ ya da ‘normal beden’ anlayışıdır.

Engellilik kendi başına bir deneyim olmayıp post-yapısalcı görüşe göre engellilik, biyolojik bir gerçeklikten ziyade söylemsel bir üründür. Post-yapısalcı anlayış açısından bedene ilişkin gerçeklikler ve yorumlar, kültürel bir olgunun ve tamamıyla toplumsal süreçlerin inşası neticesinde anlam kazanmaktadır ve bu nedenle beden, toplumsal ve tarihsel bir yapı olarak ele alınmaktadır (Hughes ve Peterson, 1997, s.330-333). Bu perspektiften bakıldığı zaman kişiler, hayatlarının sürdürdükleri sosyal çevrelerinde bedenleri göz önünde bulundurularak bir anlam kazanmaktadır. Bedene ilişkin gerçeklikler ve kültürel bakış açısı “normal” olarak gördüğü beden anlayışı dışında bir bedenin mevcudiyeti durumunda kişiyi toplumsal hayattan dışlamaya ve çeşitli ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle engeli olan bireyler “öteki” bedenler olarak inşa edilmiş ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır ve günümüzde de çoğunlukla karşılaşılan bir durum olduğu söylenebilir. Sadece engel durumundan dolayı engelli bireyler ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu ayrımcılık neticesinde engelli bireyler toplumsal yaşamın her alanına katılım konusunda birçok zorluğa denk gelmekte, sosyal dışlanmanın çeşitli biçimlerine maruz kalmakta ve insan yaşamına yabancılaşmasına neden olacak birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmaktadır (Bucuka, 2017, s.30). Engellilik toplumsal baskının belirgin bir biçimidir. Dolayısıyla engelli bedenin varlığı cinsiyet, ırk, sınıf ve cinsellik ile ilişkili baskı biçimleri gibi toplumsal baskı biçimine dönüşmektedir (Thomas, 2004, s.581). Bu ayrımcı patikler engelli bireylerin neredeyse sosyal hayatın tüm alanlarında çeşitli sorunlarla ve tepkilerle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Ekonomik, sosyo-kültürel ve diğer pek çok alanlardaki temel insani ihtiyaçların karşılanmaması durumu insanların bu tür alanlarda topluma katılmasını zorlaştırmakta ve çeşitli bariyerle önlemektedir. Bu nedenle herhangi bir alandaki yoksunluk ve ihtiyaçların karşılanmaması, o alandan başlayarak insanın toplumdan dışlanma sürecini de başlatmaktadır (Çakır, 2002, s.83). Bu dışlanma sürecini yaşayanlar genelde çoğunluktan farklı özellikler gösteren kişiler olmaktadır. Göçmenler, farklı etnik ya da ırksal gruplara ait insanlar, kişisel özellikleri farklı olan insanlar, kadın ya da ikili cinsiyet sisteminin dışında olanlar, bedensel engelleri olan insanlar olumsuz hakim paradigmadan dolayı toplumdan dışlanma durumunu en çok yaşayan gruplardır. Özellikle engelli bir bedenin varlığı bireylerin hayatın çeşitli alanlarının dışında

kalmasına ya da sosyal organizasyondaki bozukluklardan ve olumsuz sosyal ve kültürel anlamlardan dolayı sürekli olarak toplumdan dışlanma sürecini yaşamışlarına neden olmuştur/olmaktadır.

Sosyoloji disiplini açısından engellilik meselesine baktığımızda, fiziksel/bedensel bir gerçeklikten hareketle kişinin kendisinin yaşadığı sosyal bağlamı, belli birtakım tutumlara, normlara, rollere, sosyal izolasyona ve sosyal bütünleşmeyi odağa alan bir anlamı kapsamaktadır (Burcu, 2002a, s.84-86). Böylece engellilik sosyolojisinin üzerinde durduğu odak noktası engelli bir beden varlığından ve ona yüklenen anlamlardan ve sistemsel organizasyonluktan hareketle engelli bireylerin toplumda diğerlerinden ötürü toplumsal bariyerlerle/sınırlamalarla karşılaşmalarıdır. Engelli bireyler bedenlerindeki herhangi bir işlevsizlik ya da çoğunluktan farklı bir özelliğe sahip olduğundan sosyal ağlar içinde sosyal engellemeye uğramaktadır (Burcu, 2015).

Toplumsal sorunlar, doğası gereği yalnızca içinde buldukları toplum bağlamında yeterince açıklanabilir. Bazı sosyal sorunların niteliği ve sıklığı, yaş, etnik köken, din veya coğrafi konum gibi özelliklerle tanımlanan nüfus grupları arasında farklılık göstermektedir (Jamrozik ve Nocella, 1998, s.3-4). Burcu'nun da belirttiği gibi tüm bireylerin yaşadıkları sosyal ortam, sahip oldukları şart ve fırsat bakımından farklı olabilir. Bireylerin bireysel özellikleri ve sosyal özelliklerinden ötürü her daim tüm insanlarla eşit imkanlara erişilemeyeceği gerçeğini dayatır (Burcu, 2017, s.108). Bu çerçeveden bakıldığında kişinin sosyo-demografik özellikleri fırsatları erişimde sorunlar yaratabilmektedir. Bunlardan herhangi birinin varlığında ya da yokluğunda tarihsel gerçeklikler de göz önünde bulundurulduğunda kendi bağlamı içinde çok farklı şekillenebilmektedir.

Sosyolojinin odak noktası genellikle çoğunluktan farklı olarak damgalanan/etiketlenen gruplara, çatışmalara ve bunların varlığı neticesinde gerçekleşen toplumsal eşitsizliklerle ilgili olmuştur. İnsanlar ırksal, etnik özellikler ve mensubiyet, cinsiyet, yaş, engel durumu gibi aklımıza gelebilecek pek çok unsurdan dolayı çoğunlukça kaynak ve hizmetlere ulaşma konusunda “engellenme” ya da “sosyal engellenme” yaşamaktadır (Burcu, 2017, s.111). Bu nedenle hem herhangi bir engeli olması hem de

farklı bir etnisiteye sahip olmak bireyi daha da dezavantajlı duruma getirebilme riskine sahiptir. Ama etnik özelliklerden ziyade bireyin engel durumu ve cinsiyeti yani engel durumuyla birlikte kadın kimliğine sahip oluşu sosyal dışlanmaya daha çok etki edebilmektedir. Çünkü ilgili literatüre bakıldığında araştırmacıların da dikkat çektikleri üzere önceden engelli erkekler ve kadınlar üzerine yapılan hemen hemen tüm araştırmalar cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsel yönelim veya sosyal sınıfın engel durumuyla ilişkisini çok önemsememekte ve bu gerçekliklerin alakasız olduğunu düşünmekteydiler Bunun nedeni ise engelli olmanın bu sosyal deneyim boyutlarını gölgede bıraktığının düşünülmesidir (Asch ve diğerleri, 2001, Esmail ve diğerleri, 2010).

Bu araştırmada engelli bireylerin engel durumlarının yanı sıra ‘engellilik’ ve ‘etnik’ özellikleri birlikte düşünüldüğünde ne tür sosyal engellemelerle karşılaştıkları onların deneyimleri üzerinden anlaşılacak istenmektedir. Ayrıca engelli bireylerin bakış açısından hareketle kendilerinin toplumda hangi olumsuz kültürel tanımlamalara maruz kaldıkları diğer bir ifadeyle ne tür etiketlemelerin kendileri için söz konusu olduğu ve bu bağlamda hangi dışlanmaları ve ayrımcılıkları deneyimledikleri ve engelli olmalarından dolayı ne gibi zorluklar yaşadıkları anlaşılacak istenmiştir. Bu anlama çabasının temelinde ise engelli kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tartışan Collins’in “çifte dezavantaj” kavramından hareket edilerek ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ birlikteliği üzerinden bir “çifte dezavantajlılık” durumunun söz konusu olup olmadığı görülmek istenmektedir. Saha sürecinde toplumsal cinsiyetin önemli bir vurgu olarak karşımıza çıkmasından dolayı ‘engellilik’ ve ‘cinsiyet’ kesişiminin neden olduğu bariyerler ve engelli kadınlar açısından geleneksel rollere ilişkin beklentilerin nasıl farklılaştığı yani engelli kadınların maruz kaldıkları ‘çifte dezavantaj’ durumu bu araştırma açısından gösterilmeye çalışılmıştır.

## 1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Sosyolojide insan bedenine ait gerçeklikler biyolojik değildir (Turner, 2001, s.258). Engelli bir bedene sahip olmaya yönelik düşünceler kültürel inşa sürecinde anlam kazanır. Engellilik olgusu genel olarak kültürel bir tanımlama ve anlamı ifade etmekte ve bu



tanımlar bağlama göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda bireyin engel durumundan ziyade bu duruma atfedilen olumsuz anlamlar engelli bireylerin kendi toplumsal hayatlarında etiketlenip/damgalanıp sosyal olarak engellenmesine neden olmaktadır (Burcu, 2011a, s.37). Engellilik, engellilerden ziyade engelli olmayanlara göre şekillenen bir yapıya sahiptir. Böylece engellilik gerçekliği engelli bireylerden ziyade çoğunluğun bakışında anlam kazanan bir olguya dönüşmektedir.

Post-yapısalcıların da iddia ettiği gibi sağlam beden düşüncesi kültürden bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü engellilik meselesine ilişkin olumsuz kültürel tanımlamalar engelli bireyin bio-fiziksel gerçekliğinden hareketle kişiyi engelleştiren toplumsal pratiklerdir ve bu durum engelli bedenin varlığı söz konusu olduğunda kişiyi toplumsal hayata katılma noktasında kısıtlamaktadır. Dolayısıyla engellilik, sosyal bir kavramı ifade etmektedir (Burcu, 2004, s.25)

Yaşadıkları toplumun önemli bir kesimini oluşturan engelli bireyler, bio-fiziksel gerçeklikleri göz ardı edilerek engelli bireyler için önemli baskıcı sonuçları olmuştur (Barnes ve Oliver, 1993). Örneğin Nazi Almanya'sının ilk uygulamalarından biri engelli bireyleri öldürtmesiydi (Güçlü, 2004, s.55) ve engelli bireylere yönelik yok edici uygulamalardan ziyade çeşitli etnik gruplara yönelik uygulamalar uluslararası arenada daha fazla tepki çekmiştir. Önemli tarihsel dönemlerde de çoğunlukla çok sert tepkilere denk gelmişlerdir (Braddock ve Parish, 2001). Bu nedenle Finkelstein'in de belirttiği gibi toplum engelli bireyleri engelli bırakmakta ve engelliliği oluşturan tepki sorunlu olmaktadır (akt: Thomas, 2004, s.571). Günümüzde de her ne kadar engelli olmayanlarla aynı haklara sahip oldukları yönünde çeşitli girişimler ve düşünceler söz konusu olsa da engeli olan bireyler çoğunlukla dezavantajlaştırılan diğer gruplara göre toplumda daha geri planda kalmaktadırlar.

Bedendeki bir işlevsizlikten ötürü engelliliğe yönelik inşa edilen gerçeklikler engelli bireyin sosyal yaşamdan dışlanmasına neden olmaktadır. Engelliliğe ilişkin önyargılar ve kalıp yargılar geçmişte olduğu gibi günümüzde de engelli bireylerin sosyal yaşama katılmasını bir şekilde engellemeye devam etmektedir. Engelli bireylerin engelli

olmayanlarla eşit olmadığı yönündeki düşünceler ve anlayışlar tarihsel akış içinde varlığını devam ettiren bir olgu olmayı sürdürmektedir.

Engelli bireyler, yaşadıkları toplumda sosyal hayata katılım noktasında zorluk yaşayan ve dışlanmaya uğrayan dezavantajlı bir gruptur (Genç ve Çat, 2013, s.371). Engelli bireyler açısından bu dışlanmışlık durumu çoğu zaman sosyal eşitsizlik ya da ekonomik fırsatların yoksunluğundan ötürü olmayabilir. Engelli bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılması amacıyla devlet kurumlarınca yeterli şekilde tedbirler alınsa dahi toplumsal ilişkiler, algı ve tutumlar engelli bireylerin sosyal açıdan dışlanmasına sebebiyet verebilmektedir (Aslan ve Şeker, 2011, s.455). Bu bakımdan kişinin engel durumu, toplumsal hayata katılmasını kolaylaştıran diğer unsurların varlığında bile dışlanmasına daha çok neden olmaktadır diyebiliriz.

Kişinin sosyal hayata katılımı önünde önemli bir engel olarak düşünülen bedenin herhangi bir yerindeki işlevsel aksamalar başka unsurlarla birlikte daha da dezavantaj bir durum oluşturabilmektedir. Engelli olmanın yanı sıra cinsiyet özellikleri, cinsellik, etnik ve dini mensubiyet, yaşanılan bölge, göçmen olmak, ırksal gerçeklikler kişiyi daha da dezavantajlı duruma getirebilmektedir. Fakat engelli bir bedenin varlığı ve cinsiyet özellikleri toplumsal hayatta dışlanmaya sebep olan diğer gerçekliklerden daha fazla sorun oluşturmaktadır. Özellikle kadın olmak engel durumunun yarattığı dezavantajı deneyimleme noktasında daha fazla etkili olabilmektedir.

Bu araştırmanın amacı literatürde sıklıkla kabul edilen sosyal dışlanmanın bir boyutu olarak engel durumu ve bir etnisiteye mensupluğu ile birlikte düşünüldüğünde engeli olan bireyler için bir ‘çifte dezavantajlılık’ yaratıp yaratmadığının ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda Batman ve çevresinde yaşayan ve farklı etnik (Kürt, Türk, Arap) özelliklere sahip görme ile bedensel/fiziksel engelli (tekerlekli sandalye kullanıcısı) kadın ve erkek bireylerin deneyimleri üzerinden söz konusu ‘etnisite’ ve ‘engellilik’ olgusunun birlikte nasıl bir görünüme sahip olduğunun sergilenmesi araştırmanın temel amacıdır. Sahadaki anlatımlar üzerine ‘engellilik’ ve ‘cinsiyetin’ neden olduğu ve engelli kadınları çifte dezavantaja götüren süreçlerin neler olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Yanı sıra yine sahada önemli bir vurgu olan yaşanılan yerin engellilikle

birlikte nasıl bir engellenmişlik doğurduğu detaylı olarak anlaşılması amaçlanmıştır. Bunun yanında bu araştırma engellilik sosyolojisi alanında literatüre önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir.

### 1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Batı'da engellilik araştırmalarına baktığımızda toplumsal cinsiyet, etnik köken ve cinselliğe odaklanarak yaşam deneyimleri üzerinden engelli bireylerin toplumda karşılaştığı ayrımcılığın çoklu kimlikleri ve kesişimselliği ile nasıl şekillendiği kabul eden bir deneyim çeşitliliğini ortaya koymaya çabası olmaktadır (Morris, 1991, Ghai, 2002, Shakespeare, 2000, akt: Burns, 2017, s.13-14). Türkiye'de ise engelliliğe ilişkin araştırmalara baktığımızda genelde engeli olan bireyin bulunduğu sosyo-kültürel çevresine, ailesi, arkadaşları, komşularıyla olan konumlarına, eğitim derecelerine, ekonomik özelliklerine, belli birtakım fırsatlardan yararlanma durumlarına, kadın ya da erkek olmalarından ötürü sahip oldukları rollere, buldukları toplumsal çevrenin kendilerine ilişkin tavır, düşünce ve davranışlara dikkat çekmektedir (Su ve Burcu Sağlam, 2020, s.97). Yapılan bu araştırmalarda engelli olma engelliliğin yaş, cinsiyet, yaşanılan bölge, etnisite gibi kesişimsel bir çerçeve içinde ele alınmadığı görülmektedir. Bu nedenle engellilik meselesine pek çok açıdan bakmak özellikle engelliliği etnisite bağlamında ele almak önem arz etmektedir. Çünkü Pearson'ın da belirttiği gibi katılımcıların deneyimleri ve kendilerini nasıl algıladıklarına ilişkin engellilik, ırk/etnisite, sınıf, cinsiyet ve cinsellik gibi birden fazla kategoriyi göz önünde bulundurmak daha eksiksiz bir resim olacaktır (Pearson, 2012, s.73). Bu nedenle Türkiye açısından düşündüğümüzde önemli bir mesele olan engelliliğin diğer kimlikler ve durumlarla birlikte bireylerin hayatına nasıl etki ettiği, ne gibi baskı unsurlarına, sosyal engellenmişliklere sebep olduğu ya da hangi kimliklerin kişi için daha baskın olduğunu görmemiz açısından önemli ipuçları verebilecek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Warner ve Brown'ın (2011, s.1239) da değindiği üzere engelliliğe ilişkin kalıp yargılar etnik ve cinsiyet farklılıklarıyla açıklanıp açıklanmadığına ilişkin sorgulamalar bu araştırmanın önemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın önemi Türkiye'de sosyolojik olarak ilk defa 'engellilik' ve 'etnisite' kesişimine yer vermesidir.

#### 1.4. ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ

Araştırmanın problem cümleleri yedi ana kategoride toplanmıştır.

1. Engeli olan bireylerce engellilik hikayesi nasıl anlatılmaktadır?
2. Engeli olan bireye göre engelli olma/engellilik ne anlam ifade etmektedir?
  - 2.1. Engelli bireyin engelli olma/engellilik hakkındaki görüşleri nelerdir?
  - 2.2. Engeli olan bireye göre engellilik kişinin kendi sorunu mu yoksa toplumun ürettiği bir engel midir?
3. Engeli olan bireylerin engel durumlarından dolayı yaşadıkları sorunlar/zorluklar nelerdir ve engelli bireylere yönelik çalışmaları nasıl değerlendirmektedirler?
  - 3.1. Engelli bireyler özellikle en çok hangi konuda veya konularda sıkıntı yaşamaktadırlar?
  - 3.2. Engelli bireyler yaşadıkları yerdeki hizmetlerden yararlandıklarını düşünmekte midirler?
  - 3.3. Engeli olan bireylere göre mekansal/çevresel düzenlemeler yapılmakta mıdır ya da bu düzenlemeler yeterli midir?
  - 3.4. Engelli bireylere göre engellilik ile ilgili hizmetler/çalışmalar (devlet ve sivil toplum kuruluşları) yeterli düzeyde midir?
4. Engeli olan bireylerin sosyal ilişkilerinin genel görünümü nasıldır?
  - 4.1. Engelli bireyin kendi ailesiyle ilişkileri nasıldır?
  - 4.2. Engelli bireylerin akrabalar/komşular/arkadaşlarıyla ilişkileri nasıldır?
5. Engeli olan bireye göre toplumun engeli olan bireye yönelik bakış açısı nasıldır?
  - 5.1. Engel durumlarıyla ilgili sosyal hayatlarında karşılaştıkları olumsuz sözler/ifadeler nelerdir nelerdir?
  - 5.2. Engelli bireyler kendi sosyal çevrelerinde ne gibi etiketlemeler yaşamaktadır?
  - 5.3. Engeli olan bireylerin engel durumuna yönelik kavramlar hakkındaki düşünceleri nelerdir ve hangisini kullanmayı tercih etmektedirler?
6. Etnik köken ve engel durumu birlikte nasıl bir görünüme sahiptir?
  - 6.1. Etnik kökenden dolayı sıkıntılar (dışlama, ayrımcılık, kötü muamele veya olumsuz söylem, sosyal engellemeler vs.) mevcut mu?

6.2. Etnik köken ve engellilik bir arada düşünüldüğünde hangisi dezavantaj yaratmaktadır ve sosyal yaşamda ne gibi problemlere yol açmaktadır?

7. Engelli kadın olmaktan kaynaklı yaşanan zorluklar nelerdir?

7.1. Engelli kadın olmak mı yoksa erkek olmak mı daha dezavantajlı bir konumu temsil etmektedir?

## **1.5. ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR TARAMASI VE TANITIMI**

Araştırmanın literatür taraması öncelikle ‘engellik’ ve ‘etnisite’ daha sonrasında ise ‘engellilik’ ve ‘cinsiyet’ tartışmalarıyla şekillendirilmiştir. Bu tartışmalar yürütülürken, ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ ile ilgili araştırmalar ulusal literatürde yer almadığı için sadece uluslararası literatüre yer verilmektedir. Engellilik ve cinsiyete/kadına ilişkin olarak ise ilk önce uluslararası sonrasında ulusal literatüre değinilmektedir.

### **1.5.1. Uluslararası Literatüre İlişkin Değerlendirme**

1.5.1.1. Etnisite ve Engellilik Araştırmalarına İlişkin Uluslararası Literatür Üzerinden Değerlendirme

Araştırmacılar etnisite, sınıf ve cinsiyetin engellilik deneyimi üzerine etkisini ele almaktadır (Fin ve Asch, 1981, 1988a, akt: Fin ve Asch, 1988b, s. 6). Engellilik ve etnisite alanında yapılan araştırmalara bakıldığında genellikle farklı kimliklerin (engellilik, ırk ve etnisite, cinsiyet, cinsellik, yaş vs.) kesişimselliği bağlamında ele alınmaktadır. Her ne kadar engelliliğe etnisite açısından bakılmaya çalışılsa da ilgili araştırmaların yetersiz ve belirsiz kaldığı söylenebilir. Araştırmalarda engellik ve etnisitenin birlikteliğinin önemine vurgu yapılsa da tartışmalar daha çok engellilik ve toplumsal cinsiyet ekseninde dönmektedir. Etnisite ve engellilik konusunu birlikte ele alan araştırmalar tarihsel bir akış içinde aşağıda tanıtılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak Barnartt ve Seelman’ın (1988), araştırmalarına baktığımızda tarihsel süreç içerisinde hem farklı etnik bir gruptan olmak hem de engelli olmak farklı ya da benzer sosyal baskıları beraberinde getirmekte ve bu grupların her anlamda

dezavantajlaştırılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı engelliler için federal mevzuatın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırksal/etnik gruplardan farklı olup olmadığını sormaktadır. Hem ırksal/etnik grubu hem de engellileri etkileyen federal mevzuatın tarihini ve içeriğini karşılaştırarak mevcut yasaların istihdam ayrımcılığı, eğitime entegrasyon, erişim ve yasalar uyarınca eşit koruma konularının ele alma biçimlerini karşılaştırır.

Azmi, Hatton, Emerson ve Caine (1997), Güney Asyalı ergen ve yetişkin olan 21 zihinsel engelli gençle araştırmalarını yürütmüşlerdir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak barınma, bireysel destek, günlük hizmet desteği, sosyal eğlence ve etkinlikler, arkadaşlıklar ve ilişkiler, etnik ve ırksal kimlik, ırkçılık ve damgalama gibi konular çerçevesinde hayatlarına ilişkin memnuniyeti ele almak amacıyla ilgili temalar etrafında ele alınmaktadır. 13 Pakistanlı, 4 Gucaratlı, 3 Bengalili, 1 Hintli ile yapılandırılmamış görüşme formuyla 'çifte ayrımcılık' konusu tartışılmaktadır.

Roberts'ın (2002), makalesi mülteci ve sığınmacılara yönelik destek düzenlemelerinde son değişiklikleri tartışmaktadır. Engelli mültecilerin ve sığınmacıların eş zamanlı deneyimler dolayısıyla toplumdaki en dezavantajlı gruplardan biri olduğuna dikkat çeken araştırma engellik, etnik gruba mensubiyet, mülteci ya da sığınmacı olma durumunda ekonomik ve sosyal açıdan yaşadıkları dezavantajların benzer bir deneyimi de beraberinde getireceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca ilgili konuda yapılacak araştırmaların sosyal modelden ziyade medikal modelden yaklaşılmasının sorunların çözümünde eksik kalınacağı belirtilmektedir.

Saetermoe, Scattone ve Kim (2001), araştırmalarında farklı etnik grupların engelliliğe yaklaşımını ele almaktadırlar. Araştırmanın üzerinde durduğu odak noktası tüm toplumlarda engelli bireylerin damgalamayı yaşamasıdır. Engelliliğin sosyal inşa oluşuna dikkat çekilen araştırmada, bağlamına göre engelliliğin pek çok anlama sahip olduğu tartışılmaktadır.

Stienstra (2002), araştırmasında engelli bireylerin yaşamının ırk/etnik köken, statü, din ve dilleri tarafından şekillendiğini belirtmektedir. Sosyal inşacı modelin temel

argümanları baz alınarak biyomedikal modelin tezatlıkları tartışılmaktadır. Araştırmada azınlık olmanın eşitsizliği doğurduğuna değinmesine rağmen en fazla tartışılan baskı boyutu engellilik olmaktadır.

Hussain, Atkin ve Ahmad (2002), araştırmalarında Güney Asyalı gençlerin görüşlerinden hareketle politika ve uygulamada günlük yaşamlarının nasıl olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. 16 erkek ve 13 kadın olmak üzere 29 engelli gençle yapılan nitel araştırmada 14 ebeveyn ve 15 kardeşinde de görüşlerine başvurularak etnisitenin sosyal yaşam üzerindeki etkisi öğrenilmeye çalışılmaktadır. Atkin ve Hussain (2014), nitel araştırmaya dayanan bölümde Güney Asyalı gençlerin engelliliği ve farklı kimlikleri nasıl deneyimlediklerini tartışmaktadır. Katılımcıların yanı sıra aileleriyle de görüşmeler yapılan araştırmada gençlerin diğer kimliklerin varlığının risk oluşturmasına rağmen en çok engellilikten kaynaklı olumsuz kültürel yorumlara maruz kaldıkları görülmektedir.

O'Hara (2003), makale araştırmasında ayrımcılığın nedenine ve öğrenme güçlüğü çeken insanlara yönelik olumsuz tutumlara değinmekte ve etnik mensubiyeti ve engel durumunu 'çifte dezavantaj' kavramı bağlamında tartışmaktadır. Öğrenme güçlüğü çeken engelli bireyler ve ailelerinin her iki özellikten dolayı yaşadıkları dezavantaj gerçekliği özellikle hizmetlere erişimde yaşanan sıkıntılar üzerinden aktarılmaktadır.

Molloy, Knight ve Woodfield (2003), araştırmalarında engellilik ve kimliğin diğer yönlerini oluşturan etnik köken, yaş ve cinselliği birlikte ele almaktadırlar. Araştırmaları etnik köken, cinsiyet veya cinsellik gibi kimlik özelliklerinden dolayı birtakım gerekçelerle ne gibi önyargılı muameleyle karşılaştıklarını ele alırken engellilik ve cinsiyet gibi özelliklerin daha baskın olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmada gençler tarafından dile getirilen önemli sorunlar engelli olmalarından dolayı hem aileleri hem de toplumdan kaynaklı olumsuz pratiklere maruz kalmalarıdır.

Baltodano, Harris ve Rutherford (2005), araştırmalarında çocuk ıslahında, gençler arasında engellilik ve etnik köken ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmaktadır.

James ve Wu (2006), araştırmalarında tıbbi model eleştirisi yapılarak engellilik, siyahi olmaya benzetilir. Araştırma engelliliğin nasıl ırksallaştırıldığı, cinsiyetlendirildiğini ve sınıflandırıldığının önemine vurgu yapar. Araştırmada dikkat çekilen nokta ırk/etnik köken ve engellilik kategorilerinin hangi biçimlerde olduğuna ilişkin çok az araştırmanın var olduğudur.

Meekosha'nın (2006), araştırmasında feminist analiz eleştirilmektedir. Feminist analizler ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet kimlikleri arasındaki keşişimselliğe ilişkin boyuta değinilmesine rağmen engelliliğin boyutlarının özellikle işgücü piyasasında ele alınmaması eleştirilmektedir. Kimliklerin ne gibi deneyimleri ürettiğini ele almakta ve genel olarak Avustralya'da emek piyasasında engelli, göçmen ve kadın olmanın getirdiği zorluklara değinilmektedir.

Petersen'in (2006), nitel araştırması Afrikalı-Amerikalı engelli yetişkin bir kadının eğitimdeki deneyimlerine dayanmaktadır. Cinsiyet, ırk ve engellilik kavramlarının keşişimleri engellilik, feminizm ve eleştirel teori ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Siyahi ve engelli kadın olmanın dezavantaj doğurmasına dikkat çekilmektedir.

Susinos (2007), makalesinde sosyal dışlanma olgusunu incelemektedir. Anlatı teknikleri üzerinden Cantabria ve Sevilla üniversitesinde sosyal dışlanma riski olan gençleri (dezavantajlı sosyo-ekonomik gruplar, etnik/kültürel azınlıklar ve engelliler) ele almaktadır.

McDonald, Keys ve Balcazar (2007), araştırmalarında fenomenoloji ve grounded teorinin kullanıldığı, birey ve toplum arasındaki etkileşime odaklanan bağlamsallaştırılmış bir engellilik deneyimini ele almaktadırlar. Bu araştırmada esas vurgu engelliliğin diğer kimlikleri aştığıdır. Araştırmadaki katılımcıları engellerinden dolayı engellenmekte ve olumsuz kültürel tanımlamalara maruz kalmakta ancak ırksal/etnik köken için istisnalar dışında mevcut olmadığı saptanmaktadır.



Islam'ın (2008), doktora tezine dayanan makalesindeki amaç etnik köken, engellilik gibi kimliklerin kimlik ve benlik imajını nasıl etkilediği ve bu deneyimlerin beyaz engelli gençlerinkinden nasıl farklılaştığını göstermektir. Sadece Asyalı ve Siyahi insanlar üzerinden bir etnik temsiliyet yapılmasını eleştirmektedir.

Rohmer ve Louvet (2009), araştırmalarında üzerinde durdukları konu cinsiyet, etnik kökenin belirginliği ile engelliliğin belirginliğini göstermektir. Engelli olup olmamak, kadın ya da erkek olmak, siyahi ya da beyaz olmak gibi ikili deneyimler üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak da engellilik aşkın bir sosyal kategori olarak görülür. Araştırmanın diğer bir önemli amacı da izlenim oluşturmada engelliliğin rolünü ortaya koymaktır.

Gabel, Curcic, Powell, Khader ve Albee (2009), makale araştırmalarında etnik azınlıkların eğitimde karşılaştıkları, engellilik araştırmalarında da öğrencileri devre dışı bırakan yapısal ve kültürel engelleri vurgulayarak her iki kimliğe ilişkin benzer yapısal sorunlar ele alınmaktadır.

Albrecht, Devlieger ve Hove (2009) araştırmalarında Belçika'da yaşayan İranlı engelli bireylerin marjinalleşme deneyimlerine odaklanmaktadır. Özellikle giyim kuşam ve dini özelliklerden dolayı ayrımcılığın gelişebilme riskine değinilmektedir.

Ali, Fazil, Bywaters, Wallace ve Singh'ın (2001), araştırmalarında Siyahi ve Asyalı engelli çocukların engellilik araştırmalarında yer almayı eleştirilmektedir. Siyahi ve Asyalı engelli çocukların karşılaştıkları sorunlar eş zamanlı tartışılmaktadır. Çocukların deneyimlerinin benzersiz ve farklı olduğunu vurgulayan araştırmada esas baskın kimlik engellilik olmaktadır.

Pearson (2012), yüksek lisans tezinde, sosyolojik bir perspektiften yaklaşarak ve derinlemesine görüşmelerle katılımcıların engellilikle birlikte sosyal hayatlarında özellikle eğitimde kesişimsel olarak etnik köken ve cinsiyet durumlarının kendilerini için ne gibi dezavantajlar yarattığını deneyimler üzerinden aktarmaktadır.

Stienstra ve Nyrere (2016), kitap bölümünde ırk ve engellilik kesişiminin nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle araştırmada gösterilmek istenen Güney Sudan'da siyasi yapının da etkisiyle ırk ve etnisite özelliklerin engelliliği daha da derinleştirip derinleştirmedini göstermektedir. Hangi ırk, etnisite, dine mensup olduğu ile engelliliğin etkileşime girerek insanlar arasındaki görünmezliği ve eşitsizlikleri artırdığı sorgulanmaktadır. Bu araştırmada bağlamın da etkisiyle hem engelli hem de ırksal ve etnik olarak farklı bir gruba mensubiyet olmak birlikte dezavantaj doğurmaktadır. Çünkü ırksallaştırılmış bedenlere ve engellere sahip kişiler emek piyasasına katılmak için daha az fırsata sahip ve erişimde zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Stienstra ve Nyrere, 2016, s.262).

Onyeabor'ın (2016), araştırmasında üzerinde durulan mesele engelli bireylerin engelli olmalarından ötürü sağlıkta yaşadıkları zorlukların farklı ırksal ve etnik gruplara mensup engelliler açısından daha fazla olabileceğidir. Irksal ve etnik gruplara ait engelli bireylerin sağlık alanında yaşadıkları 'çifte tehlikenin' aşılması için sorunu çözme yaklaşımı amaçlanmaktadır.

Shogren, Shaw, Raley ve Wehmeyer (2018) araştırmalarında gençlerin öz belirlenim yani kendi kaderlerini tayin etmede engelliliğin yanı sıra kültür, yaş, toplumsal cinsiyet, aile geçmişi ve ırk-etnisitenin etkisi ele alınmıştır. Araştırmada belirgin olan kimlik engellilik olduğu dikkat çekmektedir.

Castaneda, Chiapetta, Guerrero ve Hernandez (2019), çalışmalarında iki farklı kuruluştaki çalışanları tartışmaktadır. Birinde engelli bireyler diğerinde ise Meksikalı-Amerikalı kadınlar çalışmaktadır. Engelli bireyler kendilerine olan olumsuz algıdan dolayı iş yerinde ayrımcılığa uğrarken, Meksikalı-Amerikalı kadınlar ise İngilizce'yi az bilmek gibi pek çok etkenden dolayı iş yerinde ayrımcılığı deneyimleyebilmektedir. Araştırma önyargılardan dolayı iş hayatında kendilerine yer bulamayan ya da ayrımcılık yaşayan bu iki grubun kendi ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran başka iki kuruluştaki nasıl özel hissettiklerine odaklanmaktadır.

### 1.5.1.2. Engellilik ve Cinsiyet Araştırmalarına İlişkin Uluslararası Literatür Üzerinden Değerlendirme

Engellilik araştırmalarında etnisite ile birlikte cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti birlikte ele almak oldukça önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Engellilikle birlikte etnisitenin kişinin hayatına ne ölçüde etkileri olduğu ya da ne gibi sosyal yoksunlukları getirdiği araştırmadan araştırmaya farklılık gösterirken, neredeyse tüm toplumlarda engellilik ve cinsiyet kadınlar için ‘çifte yoksunluğu’ beraberinde getirmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalar engellilik, etnisite ve toplumsal cinsiyet kesişiminde esas baskın kimlikler ‘engelli’ ve ‘kadın’ olmak kaynaklıdır. Bundan ötürü bu kısımda yabancı literatürün engellilik ve toplumsal cinsiyeti nasıl ele aldığı, ne gibi eleştiriler getirdikleri tartişılmaya çalışılmıştır.

Fin ve Asch (1988a), araştırmalarında günümüz toplumunda kadın ve erkek olmanın ne anlama geldiğini, engellilik alanında çalışanların ve feministlerin göz ardı ettiği tüm konuları engelli kadın açısından tartişmaktadırlar. Araştırmada üzerinde durulan konulardan biri cinsiyete atanmış rollerin engelli olan ve olmayan kadın için ne anlama sahip olduğudur.

Lonsdale (1990), araştırmasında hem kadın hem de engelli olmak kendi başına dezavantaj doğururken her ikisinin varlığında yaşanan sosyal risklere dikkat çekmektedir. Araştırmacı farklı yaş, ırk ve sosyo-ekonomik geçmişe sahip yirmi engelli kadını ve kendi deneyimlerini ele alarak engelli kadınların hem profesyonel hizmet hem de toplum tarafından nasıl görünmezleştirildiğini ele almaktadır. Lonsdale’ın araştırmasında, siyahi kadınların siyahi olma gerçeğinden dolayı daha fazla engellenme yaşadıkları görölmektedir. Lloyd (1992) ise araştırmasında hem kadın hareketi hem de engellilik bağlamında engelli kadınların konumlarını tartişmaktadır. Özellikle siyahi engelli kadınların hem siyahi hem de kadın olmaların ötürü ‘çifte dezavantaj’ yaşamalarına (Lloyd, 1992, s.214) dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Solomon (1994), araştırmasında engelli ve kadın olmaktan ötürü engelli kadınların ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaşamalarını ele almaktadır. Etnik azınlığa mensup, fiziksel sınırlamaları olan kadınlarla ilgili fiziksel ayrımlar ve konulara değinmektedir. Etnik azınlığa sahip

kadınların ya da çoklu engeli olan kadınların üçlü ayrımcılığın eşiğinde (Solomon, 1994, s.99) olma ihtimallerine dikkat çekmektedir.

Engelli kadınların en çok yaşadıkları sorunlardan biri olan izolasyon meselesini ele alan Odette (1994), araştırmasında engelli kadınların sosyal hayatlarında kendilerine olan yaklaşımdan dolayı sosyal izolasyona uğrayarak yalnızlaştırıldıklarına dikkat çeker (akt: Burcu, 2016, s.34).

Engelli kadınların hayatlarının tüm alanları engelli olmayanları verdiği tepki ve ön kabullerden dolayı engelli kadınların kendilerinden bağımsız olarak sorunsallaşmaktadır. Her alanda sosyal engellenmelerle ve önyargılarla karşılaşmalarının yanında cinsel yaşamlarında da çok çeşitli önyargılara ve sorgulamalara maruz kalmaktadır. Kallianes ve Rubenfeld (1997) de araştırmalarında engelli kadınların yaşadıkları dezavantajlaştırılmayı sosyal hayatlarının yanı sıra cinsel yaşamlarında başkalarının bakış açısından dolayı yaşadıkları ön yargıyı tartışmaktadır. Hem engelli hem de engelli olmayan kadınların cinsellik ve üreme durumları ataerkil toplum tarafından düzenlemiştir ama engelli kadınlar söz konusu olduğunda geleneksel üreme rolüne ilişkin beklentiler tersine çevrilmiştir. Bu araştırmadan hareketle engelli kadınların deneyimlerinin biricik olmasından dolayı feminist teorinin konuyla ilgili metodolojik tartışmalarının yetersiz kaldığı söylenebilir.

Engelli kadınlar engelli erkeklere göre eğitim alanından yararlanma noktasında daha geri planda durmaktadır. Rouso ve Wehmeyer (2001), araştırmalarında engelli kadınların engelli erkeklere göre 'çifte tehlikeyi' yaşayarak yoksulluk, işsizlik ve okulu bırakma oranlarının daha fazla oluşuna dikkat çeker. Engelli kadınların eğitimdeki dezavantajlı durumlarını ele alan araştırmaların yetersiz oluşunu eleştiren araştırmacılar genel bir perspektiften eğitim hakkından yararlanmanın hem ailenin çocuğu hakkındaki endişelerden hem toplumdaki olumsuz kültürel yargılardan hem de organizasyonların eksikliğinden dolayı zulme dönüşmesini eleştirel bir tavırla ele almaktadır. Asch, Rouso ve Jefferies (2001) de aynı araştırmanın başka bir bölümünde kadın ve engelli olmanın gençlerin hayatına ne gibi etkileri olduğunu tartışmaktadır. Bunun için biyolojik gerçekliğin ve sosyal etkileşimin bir araya gelerek nasıl yeni bir gerçeklik

yarattığı ve aileler gibi okulların da engelliliğe ilişkin kültürel ve sosyal normları sergilemesine değinir. Bir başka araştırmasında Rousso (2003) yine engelli ve kız çocuğu olmanın eğitimde yarattığı dezavantajları tartışır. Cinsiyet ve engelliliğe dair kültürel önyargıların eğitim fırsatlarını sınırladığını (Rousso, 2003, s.2) belirtmektedir.

Collins ve Valentine (2003), engelli kadınların özellikleri, güçlü yönleri ve karşılaştıkları zorlukları göstermeye çalışmaktadır. Engelli kadınların ne gibi sosyal risklere maruz kaldıklarını ele alan araştırma iki dezavantajlaştırılmış grupta olmalarından dolayı engelli kadınların önemli yaşam hedeflerine ulaşmak için birden fazla engelle karşı karşıya oluşlarına dikkat çekerek pek çok alanda yaşadıkları ayrımcılık ele alınmaktadır.

Engellilik alanında önemli bir isim olan Begum (1992), araştırmasında kendi deneyimlerinden de yola çıkarak engel durumu ve cinsiyetle birlikte engelli kadınların karşı karşıya kaldığı endişeleri engelli bireylerin hakları ve feminist hareketin içinde göstermeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmasında engelli kadınların hayatlarında önemli bir yere sahip olan toplumsal cinsiyet, öz imge ve cinsiyet kavramları tartışılmaktadır. Engelliliğin yarattığı dezavantaj konumuna değinirken engelli kadın olmanın ise kendisinden beklenen cinsiyet rollerini yerine getiremeyeceğine yönelik çeşitli varsayımlarla karşı karşıya olmasını tartışmaktadır.

Morris (1991), araştırmasında engelli bireylerin yaşadığı önyargıları ve engelliliğin engelli olanlardan ziyade engelli olmayanların bakışında sorunsal hale getirilmesini tartışmaktadır. Araştırmada esas olarak engelsiz tahayyül edilen dünyada engelli olan bireylerin yaşamlarının yaşanmaya değer olmadığı şeklindeki tüm pratikler eleştirilmekte ve feminizmin engelli kadına ilişkin yetersiz oluşu eleştirilmektedir. Morris'in, 1993 tarihli araştırmasındaki temel eleştirisi ise yine feminizmin kadınları kendi teorisi, metodolojisi, araştırması ve politikasına dahil etmemesidir. Engelliliğe ilişkin olumsuz kalıp yargıları tartışan teorisyen kendi deneyimleri açısından da engellilerin nasıl bir sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını göstermektedir. Dezavantajlaştırılan kadınlar engelli kadın olduklarında ise daha fazla yoksunluğa maruz kalmakta ve feminist araştırmalar engelli kadını göz ardı etmektedir. Dolayısıyla

Morris'in dikkat çektiği esas mesele feminist araştırmalarının engelli kadınların yaşadıkları sorunları kendi araştırma alanlarına dahil etmesidir. Morris (1998), diğer bir araştırmasında ise yine kendi deneyimlerini hem engelli hem de kadın olmak üzerinden sorunu aktarmaktadır. Morris, engelli kadınların sorunları göz önünde bulundurulmadan tedavi etme eğilimini tartışmaktadır. Araştırmada üzerinde durulan noktalar engelliliğin diğer ayrımcı pratikler gibi yerini almasıdır. Bundan dolayı Morris'in de araştırmasında hem engelli hem de kadın olmak 'çifte dezavantaj' bir durum yaratan bir durum olarak tartışılmaktadır.

Schriempf (2001), iki kadının anlatımları üzerinden iç içe geçmiş önyargıların işleyişini incelemektedir. Hangi toplumda olursa olsun kadınlar kendilerine yönelik önyargılardan dolayı dezavantajlaştırılmaktadır. Engelli kadın olduğunda ise engelli olmayan kadınlara göre daha fazla sosyal yoksunluk yaşamakta ve kültürel olarak dışlanmaya maruz kalmaktadır. Engelli kadınların engelli olmayanlarla sorunlarının farklı oluşuna dikkat çeken Fin ve Asch (1998, s.26), özellikle evlenmek, ücretli bir işte çalışmak, çocuk sahibi olmak ya da ev işleriyle ilgilenmeye zorlanma (akt: Schriempf, 2001, s.54) gibi durumlarda farklı muamele ve yargılarla karşılaşmaktadır.

Wendell (1989), kadın ve engelli olmanın getirdiği baskıları her iki disiplinin birleşiminde 'feminist engellilik teorisi' bağlamında tartışmaya açmaktadır.

Hall (2002), araştırmasında heteronormatif sağlam beden anlayışının diğer bedenler üzerindeki tahakkümüne dikkat çekmektedir. Farklı araştırmacıların incelenen makalelerinde bedensel normlara ilişkin düşünce yapısı tartışılmaktadır.

Garland-Thomson'un amacı (2002), araştırmasında da gösterdiği gibi 'feminist engellilik teorisi' geliştirmektir. Engelliler ve kadınların deneyim benzerliğine dikkat çeken araştırmacı her iki grubun da çaresiz, bağımlı, zayıf savunması ve aciz bedenler olarak tasvir edilmesine (Garland-Thomson, 2002, s.8) dikkat çekmektedir. Moderniteyle birlikte kadının bedeninin tıbbileştilirip tahakküm altına alma biçimi, feminist engellilik analizlerinde eleştirel yaklaşan bir biçime dönüşmektedir. Bu nedenle araştırmada modern zamanların da etkisiyle kadın bedenine sağlık ve görünüş açısından

yaklaşılması engelli bedenine ise tedavisi yapılarak ideal olana yaklaşması aynı tahakküm biçimini doğurduğu görülmektedir.

Jones, Latreille ve Sloane (2006), makale araştırmalarında engelli bireylerin Birleşik Krallık'ta emek piyasasındaki durumlarına ilişkin ekonomik analizlerin yetersizliğine değinmektedirler. Engelli olanların emek piyasasındaki oranlarının engelli olmayanlara göre çok düşük olmasına dikkat çeken araştırma özellikle işgücü piyasasında cinsiyet farklılıklarının engellilik üzerindeki etkisini ele almaktadır. Thomas'ın (2006) araştırmasında Birleşik Krallık perspektifinden engellilik ve cinsiyet üzerine olan teori ve araştırmaları yer almaktadır. Thomas, araştırmasında pek çok ülkede yapılan araştırmalarda engelli erkeklere göre engelli kadın ve kız çocuklarının tüm sosyal alanlarda ek dezavantajlarla karşı karşıya olup özellikle bağımsız yaşamın sağlanmasında, istihdamda, eğitim, sağlık, sosyal bakım, konut, ulaşım, kültürel alanlara erişim vs. çok daha kısıtlı oluşuna dikkat çekmektedir.

Harris ve Traustadottir (1997), araştırmalarında tüm boyutlarıyla engelli kadınların yaşamlarını ve 'çifte ayrımcılığı' nasıl deneyimlediklerini incelemektedir. Engelli kadınların, engellilik ve feminist alanda feminist hareket tarafından ihmal edildiği belirtilerek engelli kadınlarla ilgili son on yılda yazılmış mevcut literatür gözden geçirilmektedir. Traustadottir (2006), araştırmasında toplumsal cinsiyet, cinsellik, sınıf, yaşam evresi gibi çeşitlilikleri engellilikle olan kesişiminde ayrımcılık ve sosyal yoksunluğu yaratma risklerine değinmektedir. Feminist perspektiften engellilik ve toplumsal cinsiyet deneyimlerine odaklanmaktadır. Engellilik ve feminist araştırmaları arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir. Cheng (2009) de derleme araştırmasında engellilik, toplumsal cinsiyet ve cinselliğe ilişkin sosyolojik teorileri ele almaktadır. Kesişimselliğe ilişkin teorilerin kısıtlılığına değinen Cheng araştırmasında özellikle cinselliğin sadece heteroseksüel ve 'sağlam beden' varlığında kabul edilebilirliğini tartışmaktadır.

Addlakha (2008), incelemesinde engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların ve sosyal engellemelerin kadınlarda daha fazla yarattığı ihmal, izolasyon, damgalama ve yoksunluğa dikkat çekmektedir. Medikal model ve sosyal modelden sonra feminizmin

engelliliğe yaklaşımı ele alınarak özellikle Hindistan'daki kadınların hem kadın hem engelli hem de yoksul olmalarından dolayı yaşadıkları 'üçlü ayrımcılık' boyutuna dikkat çeker. Addlakha (2008, s.198), ayrıca işçiler, tarım işçileri ve azınlık statüsüne sahip kadınların marjinalleşmiş kadınlar olarak ele alınırken engelli kadınların ayrı bir marjinal kategori olarak tanınmasına dikkat çekmektedir. Welch (2002) de araştırmasında engellilik, yoksulluk ve toplumsal cinsiyetle ilişkili benzerlikleri ele alarak kaynaklara ulaşmada bu üçlü gerçekliğin yarattığı dezavantajlara ve yoksunluğa dikkat çeker. Bunlar birbirlerine eklenerek dışlanmayı ve yaralanabilirliği artırmaktadır (Welch, 2002, s.2). Moodley ve Graham (2015), da araştırmalarında yoksulluğun nasıl olduğunu ve engellilik kesişiminde engelli erkeklere kıyasla kadınlar için sonuçları şekillendirmek amacıyla tartışmalar yürütülmektedirler. Tüm engelli insanlar için söz konusu olan eğitimin, istihdam, yaş ve ırkla kesiştiğini ve olumsuz sonuçlara yol açtığını ancak engelli siyahi kadınlar için daha fazla sorunlu olduğunu göstermek amacıyla araştırma özetlenmiştir. Engellilik ve yoksulluk kesişiminde yaşanan sıkıntılar engellilik, kadın ve yoksullukla birlikte daha fazla yoksunluğu getirdiği gösterilmektedir.

İlk olarak Mays (2006), makale araştırmasında feminist perspektif ve engellilik teorisinden hareketle toplumsal cinsiyet ilişkileri, engellilik ve yoksulluğu ele alıp, engelli kadına yönelik şiddetin doğasını ve sonuçlarını tartışmaya açmaktadır. Engelli kadınların daha fazla taciz ve şiddetle karşı karşıya kalma ihtimaline dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra engelli kadınların yaşadıkları önemli sosyal risklerden bir tanesi de ev içi alanda yaşanan şiddettir. Engelli kadınlar ev içi alanda doğrudan fiziksel şiddete maruz kalmasalar da engelli kadın olmanın getirdiği sosyal yoksunluk halinden dolayı özellikle ekonomik ve psikolojik şiddeti yaşama riskleri oldukça yüksektir. Bu nedenle engelli kadın olmak ve ev içi şiddeti tartışmak önemli olmaktadır. Thiara, Hague ve Mullender (2011) araştırmalarında engelli kadınların ev içi şiddeti nasıl deneyimlediklerini odak grup ve derinlemesine görüşmeler, makale derlemesi, politika ve mevzuatlarının arka planını analiz ederek Birleşik Krallık'ta engelli kadınların ev içi şiddetten etkilenme deneyimlerini ele almaktadır.



Burch ve Patterson (2013), makalelerinde engellilik ve toplumsal cinsiyeti tarihsel olarak ele alarak güç ve ayrıcalıkla ilgili tartışmaları genişletmeyi amaçlamaktadırlar. Emek tarihinden öjenik hareketlere pek çok tartışma yürütülerek engelli kadınların uğradıkları ayrımcı pratikler ele alınmaktadır. Araştırma ayrıca 'engellilik ve kadın' bir aradallığını göz önünde bulundurarak metodolojik tartışmaları genişletmeyi hedeflemektedir.

Wallace, Bayisenge ve Karangwa (2018), araştırmalarında Ruandalı engelli genç kadınların deneyimlerine yer vermektedir. Ruandalı engelli genç kadınlarla yapılan derinlemesine ve odak grup görüşmelerinden hareketle makalede toplumsal cinsiyet eşitliği önündeki engellerin kişilerarası ve kurumsal oluşuna dikkat çekmektedir. Bu makale okuldaki cinsiyet eşitsizliğini Ruanda'daki genç kadınların bakış açısından ele alarak engelli kadının dezavantajlaştırılan konumunu tartışmaktadır.

### **1.5.2. Ulusal Literatür Üzerinden Engellilik Araştırmalarının Değerlendirilmesi**

Türkiye'de engelliliğe ilişkin araştırmalar 1990'ların sonlarından itibaren farklı akademik disiplinler tarafından ele alınmaya başlanmaktadır. Sosyolojik perspektiften yapılan araştırmalarda engelli bireyleri dezavantajlı bir konuma sürükleyen etkenler eleştirel bir tavırda ele alınmaktadır.

Burcu (2002), araştırmasında derinlemesine ve odak grup görüşmelerindeki veriler ve kuramsal tartışmalardan hareketle engelli gençlerin hem engellilik hem gençliğe özgün sorunlardan dolayı intihar yaşama risklerini ele almaktadır. Burcu (2005), görme engelli bireylerin eğitimlerine ilişkin düşüncelerini ve sorunlarını görmek amacıyla nicel olarak gerçekleştirdiği araştırmasında engelli bireylerin sosyolojik profilleri, aile yapılarının özellikleri, aldıkları eğitime ilişkin memnuniyetleri, sorun yaşayıp yaşamadıkları, geleceklerini nasıl gördüklerini aktarmaya çalışmaktadır. Burcu (2006a), araştırmalarında ise engelli bireylerin köken ailelerine (anne-baba) ilişkin sayısal bilgilerin bazı sonuçlarını sosyolojik olarak ele almakta ve (2006b) araştırmasında ise engelli bireylerin kimliklerinin yaratılmasında sosyal çevrenin etkisi ve dolayısıyla

etiketlenme sürecinde rol oynayan faktörleri tartışmaktadır. Burcu (2007), araştırma projesinde Türkiye'nin yedi bölgesinde yaşayan görme ve bedensel engelli bireylerin sosyo-demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarına ilişkin bilgilerin yanında engelli bireylerin sosyal yaşamlarında deneyimlemiş oldukları sorunların neler olduğunu irdelemektedir. Burcu (2010), araştırmasında ele aldığı konu engelliliğe ilişkin modellerin engelliliği nasıl açıkladıklarıdır. Burcu (2011a), araştırmasında engelli bireylerin engel durumlarına ilişkin kültürel anlamlar yani engelliliğin kültürel betimlemesini Ankara üzerinden hem engelli hem de engelli olmayanların bakış açıları doğrultusunda betimsel ve homojenleştirme analizi ile göstermeye çalışmaktadır. Burcu (2011b), Batı'daki gelişmeler bağlamında engellilik modelleri, engellik kimliğinin oluşumundaki unsurlar, Türkiye'deki durum ve son olarak nelerin yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Burcu (2013), engelli gençlere ilişkin kültürel anlamlar, yaşadıkları sosyal ortam ve 'diğerleri' gibi eğitim ve iş fırsatlarına erişme durumları ve gençlerin yaşayacakları sosyal riskleri literatür üzerinden değerlendirmektedir. Sosyal ortam eksikliğinin ve engelli olmayanların olumsuz tavır ve tutumlarının yaratacağı engellenmişliğe dikkat çekmektedir. Burcu (2015), engelliliğin sosyolojik olarak ne anlam ifade ettiğini Türkiye bağlamındaki gelişim üzerinden aktarmaktadır. Burcu (2017), araştırmasında engelli bireylerin deneyimleri üzerinden dezavantajlı bir konumda olmaları sosyolojik bulgular çerçevesinde tartışmaktadır. 'Dezavantajlılığın' inşa olduğuna dikkat çeken araştırma Burcu'nun 1990'lı yılların sonundan 2017'lere kadar olan araştırmalarından hareketle engelliliğin özünde taşıdığı anlam itibariyle dezavantajlı olmalarını göstermektedir.

Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin (2009) araştırmalarında toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden engelli kadınların ve engelli erkeklerin evlenme sürecinde yaşadıkları sorunların cinsiyet bağlamında yarattığı dezavantajı tartışmaktadır. Sorunların rollerle ilişkili olmasını hem yabancı hem de ulusal literatür değerlendirmesi üzerinden kadınların iki kat daha fazla sosyal risklerle karşılaştıkları gösterilmeye çalışılmaktadır. Burcu (2016), araştırmasında feminist perspektif çerçevesinde Batı'da yapılmış araştırmalar üzerinden engelli ve kadın olmanın 'çifte dezavantaj' konumu tartışmaktadır.

Burcu (2018, 2020) araştırmalarında kuramsal ve metodolojik tartışmalar ile engelliliğin tüm boyutlarını kapsamlı olarak ele almaktadır. Engellilik sosyolojisi alanına ilişkin kapsamlı bilgileri ele alan araştırma engelliliğin anlamı ve beraberinde getirdiği sosyal riskleri hem dünya hem de Türkiye üzerinden göstermektedir.

Arıkan (2001), araştırmasında detaylı bir biçimde görme engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklı yaşadıkları sosyal engellemeler ve çeşitli sorunları nicel veriler üzerinden ele almaktadır. Arıkan (2002), araştırmasında medikal modelin engelliliğe yaklaşımı ve engelli hakları hareketi çerçevesinde sosyal modeli tartışmaktadır. Erten ve Aktel (2017), de engellilik kültürünü engelliliği açıklayan modeller üzerinden değerlendirmektedir.

Kamanlıoğlu (2007), yüksek lisans tez araştırmasında feminist hareketin engelli kadını göz ardı etmesine dikkat çekerek toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın konusunu detaylı bir biçimde aktarmaktadır. Karataş ve Gökçearsan ıfci (2010), hem engelli hem de kadın olmalarından dolayı engelli kadınların toplumsal cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları olumsuz bakış açısı üzerinde durmaktadır.

Kamanlıoğlu (2007), engelli bireylerin yaşadıkları ‘damga/etiketleme’ neticesinde toplumsal yaşamdan dışlanma gerçekliğini semboliki etkileşimci yaklaşım ve damgayı/etiketlemeyi ele alan teorisyenlerin bu olguya yaklaşımı çerçevesinde işlemektedir.

şentürk (2010), belli başlı kuramsal yaklaşımların ‘sakatlığa’ nasıl yaklaştığı, ‘sakatlık’ fenomenini nasıl sorunsallaştırdıklarını eleştirel bir tavırda tartışmaktadır. Yardımcı (2015), ilk olarak tarihsel dönüşümleri göz önünde bulundurarak ‘sakatlığın’ tarihsel ve toplumsal olarak inşa edildiğini ve özellikle kapitalist sistem ve enformasyon üretiminin gelişmesiyle ‘sakatlığın’ bugünkü yaşam içindeki yerini tartışmaktadır. Sonrasında Yardımcı (2015), araştırmasında İngiltere ve Amerika’da ‘sakatlık’ hareketinin ortaya çıkışı ve bu harekete ilişkin özgün dinamikleri ile Türkiye seyrini ele almaktadır.

Demirci (2010), doktora tezine dayanan araştırmasında üzerinde durduğu esas konu 'sakat emeğinin' üretim süreçlerindeki yeri ve kapitalist sistem tarafından değersizleştirildiğini detaylı olarak göstermektedir.

Aslan ve Şeker (2011), araştırmalarında Siirt üzerinden engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı ve dışlanma pratiğini hem nitel hem de nicel veriler doğrultusunda incelemektedir.

Uluocak ve Aslan (2012), araştırmalarındaki esas amaç engelliliği bireyin kendisi yerine toplumsal olarak inşa edildiğini ve engelli bireylerin yaşadıkları sorunları hem anket üzerinden hem de görüşme yöntemiyle göstermektedir.

Genç ve Çat (2013), engellilerin sosyal dışlanma riskinden dolayı iş sahasında ve mesleki rehabilitasyon sağlanarak toplumsal yaşamda var olmalarının sağlanması için ne gibi adımların atılabileceği göstermeye çalışmaktadır. Bucuka (2017, 2020), araştırmalarında engelli bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanma sorununu farklı bağlamlarda ele almaktadır.

Altuntaş ve Doğanay (2016), saha araştırması üzerinden engelli kadınların her iki konumdan dolayı sosyal yaşamlarında karşılaştıkları dezavantajları tartışmaktadır. Araştırmada sosyo-ekonomik profillerini vermek ve bunlar üzerinden dezavantajlı konumlarını göstermek amaçlanmaktadır.

Oğuz (2015), roman analizine dayanan araştırmasında engellilik ve damga gerçekliğinin neden olduğu 'ötekileştirme' olgusunu incelemektedir.

Çitil ve Üçüncü (2018), hem dünyada hem de Türkiye'de engelli bireylere yönelik hukuk çalışmalarına ve engelli haklarının gelişimine rağmen haklarının göz ardı edilmesi gerçeğine yer vermektedir.

Şiriner Önver (2018), doktora tezine dayanan kitap araştırmasında kent mekanlarında engelli olmanın profilini çizmektedir. ‘Sakatlık’ ve kent mekanı üzerinden kurulan ilişkiler bağlamında engel gerçekliğinin neden olduğu engelleştirme pratiğini ele almaktadır.

Su ve Burcu Sağlam (2020), engelli bireylerin deneyimleri üzerinden yaşadıkları mekanda yani köy yaşamının ne gibi sosyal engellemeler doğurduğunu, özgün yapısı üzerinden saha araştırmasıyla göstermeye çalışmaktadır. Mekansal farklılaşma bağlamında engellilik olgusu ele alınmaktadır. Üzer (2019) de yüksek lisans tez araştırmasında sosyolojik olarak engelli bireylerin anlatıları üzerinden köy ortamında engelli olmanın ne gibi sosyal yoksullukları getirdiğini işlemektedir.

Ardahanlıoğlu (2022), yüksek lisans tez araştırmasında sosyolojik bir perspektiften engellilik hakları alanında yer alan aktivistler üzerine Türkiye’ye ilişkin nitel bir araştırma yürütmüştür. ABD ve İngiltere’deki engelli hakları aktivizminin yanı sıra Türkiye üzerinden engelli aktivizmi ve engellilik hareketini detaylı olarak ele alan araştırma engellilik alanındaki aktivistlerin deneyimleri üzerinden engellilik ve engelliliğe ilişkin sorunları ‘aktivizm’ bağlamında tartışmaktadır.

## **1.6. ARAŞTIRMANIN METODU**

Araştırmanın metot kısmında detaylı olarak tüm aşamalar açıklanmaya ve araştırmanın sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

### **1.6.1. Araştırmanın Tasarımı**

Sosyoloji esas itibariyle toplumsal ilişkileri, sosyal yaşamı ya da sosyal hayatı etkileyen bir gerçekliği belli bir yöntem dahilinde inceleyen bir bilim dalı olup toplumsal yaşama etki eden şeylere yönelik birtakım sorulara cevap bulmaya çalışırken sosyal hayatı analiz etme ve yorumlama çabası içinde olur (Burcu Sağlam ve diğerleri, 2018, s.30). Bu nedenle sosyal bilimlerde, içinde bulunulan sosyal bağlamı/kültürel çevreyi anlayıp yorumlamak sosyologlar açısından önemli olmaktadır. Bunu anlamının en önemli

yollarından bir tanesi nitel araştırma teknikleridir. Temeli pozitivistliğe dayanan nicel araştırma yöntemlerinin kullandığı araçlar içinde yaşadığımız koşulların tamamını açıklaması mümkün değildir (Özhan Dedeoğlu, 2002, s.88). Araştırdığı sorun sosyal gerçeklik olan sosyoloji pozitivistlik gibi verili ya da yapısal bir gerçeklikten öte insanların inşa ettiği gerçekliğin yapısını bilimsel olarak göstermeye çalışır (Gençoğlu, 2014, s.683-684). Pozitivist bilim anlayışında sosyal gerçeklik fizikte olduğu haliyle ve aynı yöntemler sonucu bilimsel olarak kavranabileceği anlayışı hakimken, yorumsamacı yaklaşım ise sosyal gerçeklik meselesinin kişilerin ya da sosyal grupların kendileri tarafından inşa edilen bir durum olduğunu savunur (Kümbetoğlu, 2017, s.42). Bu bağlamda pozitivist yaklaşımın ışığında nicel araştırma teknikleri çerçevesinde hazırlanan yapılandırılmış görüşme soruları bireylerin verdikleri cevapları kısıtlayabilmektedir ve bu durum araştırılmak istenen konuyu derinlemesine anlama ve bireylerin bakış açısını yorumlama noktasında eksiklere neden olabilmektedir. Çünkü Karataş'ın da ifade ettiği gibi insanların kendi sosyal bağlamları içinde şekillendiği toplumsal ve kültürel yönlerini göz ardı ederek anlamaya, yorumlamaya ve açıklamaya çalışmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Anlama ve yorumlama noktasında araştırmacıya önemli kolaylıklar sağlayan nitel araştırma teknikleri, esnek bir yapıya sahip olduğundan derinlemesine keşif yapma imkanı sunmaktadır (Karataş, 2017, s.71). Bu nedenle nitel araştırma yoluyla araştırılan konu hakkında katılımcıların kendi bakış açılarından ve bu bakış açısını şekillendiren toplumsal yapı ve süreçleri anlamamıza imkan tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.41).

Nitel araştırma sosyal gerçeklikle ilgili olguları kendi bağlamında ele alan bir yöntemdir. Bu nedenle genelleme yapma gibi bir kaygı gütmeyiz. Toplumsal olgular kendi sosyal bağlamlarına yönelik anlam kazandıkları için araştırmanın sonuçları sadece kendi bağlamında anlam kazanır ve diğer bağlamlara direkt olarak genelleme yapılamaz (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.43). Ayrıca gerçeklik daima yeniden inşa edilen, değişim ve dönüşüme uğrayan bir toplumsal girişim (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.50) olduğu için genelleme yapmak sakıncalı durmaktadır. Genelleme yapmaktan ziyade aktörlerin bakış açısından sosyal gerçeklik anlaşılmalı çalışılır. Sosyal gerçekliği anlamamanın en önemli yolu ise etkileşim süreçlerine dahil olup sosyal bağlamı anlama çabası içinde olmaktır.

Nitel araştırma teknikleri araştırmacının kendisine, araştırdığı konuya, araştırmanın konusuna ilişkin problemine, bu süreçte edinmiş olduğu verilere ve kullandığı inceleme tekniklerini içeren bir yöntem (Burcu Sağlam, 2018, s.123) olup Neuman'ın (2017) da belirttiği gibi herhangi bir sorunu ele alırken bunu değerler sisteminden veya sosyal bağlamından ayrı olarak analiz etmez. Ele aldığı durumu hiçbir müdahalede bulunmadan kendi sosyal çevresinde yorumlamaya ya da bunlara ilişkin anlamları gün yüzüne çıkarmayı hedefler. Bu da saha araştırması yoluyla elde edilir.

Saha araştırması aktörlerin bakış açısını anlamayı ve kendi sosyal bağlamlarında gözlemlenmelerine olanak sağlar. Araştırmacı sosyal etkileşim süreçlerine dahil olarak özellikle inşacı bakış açısıyla bireylerin sosyal yaşamı etkileşim vasıtasıyla inşa ettiklerini varsayarak araştırmasını yürütür (Neuman, 2017, s.545). Önemli olan sosyal etkileşimlere katılarak aktörlerce inşa edilen sosyal dünyaya ilişkin gerçeklikleri saha araştırması yoluyla anlama ve yorumlama çabası içinde olmaktır. Nitel araştırmalarda, etkileşim süreçlerini yakalamak ve dahil olmak gerekir.

Saha araştırmasıyla araştırmacı sahada uzun bir zaman geçirir. Araştırmacı konuyla ilgili geniş veriler elde eder, erişim, yakınlık kurmak ve içerden bir bakış açısı edinmek amacıyla alanın problemleriyle baş etmeye çalışır (Creswell, 2018, s.49). Saha araştırmacısı sosyal dünyaya ilişkin inşa edilen anlamları öğrenme çabası içinde olup bireylerin bakış açısını öğrenmeye çalışır. Dolayısıyla saha araştırması araştırmacının merak ettiği konuyla ilişkili olarak belirlediği bir zamanda öznelardan bilgiler toplayarak sosyal gerçekliği anlamlandırma çabası içinde olmasına ve araştırmacının öznelarla etkileşim kurarak bakış açılarını öğrenmesine imkan tanır.

Bu araştırmada da yukarıda anlatılanlardan hareketle araştırmanın konu ve amacına uygun olarak nitel araştırma tekniklerinin mantığı çerçevesinde fiziksel (tekerlekli sandalye kullanıcıları) ve görme engeli olan bireylerin engelli olmalarının yanında etnisiteyle kendilerini sosyal engellemeye götürüp götürmediği ve ne tür sosyal engellemelerle karşı karşıya kaldıklarını kendi bakış açılarından saha araştırması yoluyla anlaşılıp yorumlamaya çalışmıştır. Saha araştırmasında 'cinsiyete' ilişkin anlatıların baskın olmasından dolayı 'engellilik' ve 'cinsiyete' ilişkin sorgulamalar

yürütülmüştür. Ayrıca Burcu'nun da belirttiği gibi “Engelin”, “engellilik” meselesinin ve “engeli olan kişi”nin sosyal ve kültürel bakımdan ne anlamlara geldiğinin metodolojisi olmalıdır. Çünkü sosyal hayattaki anlamlar ve anlamların çözümlemesi toplumsal yaşama ilişkin bilgi vermesi ve anlaşılması noktasında metodolojik olarak oldukça önemlidir (Burcu, 2020, s.81).

### **1.6.2. Katılımcılar**

Toplumun engele olumsuz kültürel anlamalar atfetmesinden dolayı zihinsel engele sahip olmak, bedensel engele sahip olmanın daha gerisinde kalırken bedensel engellilik sosyal engel durumunu da beraberinde getirir. Bedensel engele sahip olan bireyler zihinsel bilince sahip olduklarından dolayı bedensel engelin yarattığı dışlanmaları ve engellenmelerin farkında olurlar (Oğuz, 2015, s.3). Bu nedenle engeli olan bireylerin, toplumsal ve kültürel bakış açısından ve sosyal organizasyonlardaki bozukluklardan dolayı etnik özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde ne gibi sosyal engellemelerle karşılaştıkları, her iki kimlikten kaynaklı ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratıp yaratmadığı ve hangisinin daha baskın olduğuna ilişkin deneyimlerini bize aktarma noktasında yedisi tekerlekli sandalye kullanıcısı ve dördü görme engelli olan on bir katılımcı ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın döngüselligi içinde ‘cinsiyetin’ neden olduğu dezavantajlılık durumu da katılımcıların görüşleri ve deneyimleri üzerinden ele alınmıştır.

İstenilen verilerin elde edilebilmesi amacıyla katılımcıların kendilerini rahat hissedebilmeleri için görüşmeler yüz yüze ve katılımcıların istekleri doğrultusunda bir mekanda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için görüşmeler kişinin erişiminin rahat olduğunun düşünüldüğü evlere, iş yerlerine, kafelere, derneklere ya da engelli bireylerin katıldıkları kurs ortamlarına gidilmiştir. Araştırmanın ne hakkında olduğu ve kendilerinden neler beklendiği açıklanmıştır. Katılımcılardan rıza alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerin en kısa olanı 55 dakika sürerken bazı görüşmeler ise 10 saatten fazla sürmüştür.



Katılımcıların araştırmaya katılmamaya ilişkin isteksizliklerini kırmak amacıyla anahtar kişilerden yardım alınmıştır. Böylece katılımcıların araştırmaya güveni sağlanarak güvenilir veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun için derneklerle görüşülmüştür. Dernek başkanı ve dernekte çalışan anahtar kişilerin yönlendirilmeleri doğrultusunda araştırma yürütülmüştür. İlk olarak dernekte çalışan anahtar kişiler vasıtasıyla daha sonra ise dernek başkanlarının yardımıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmacının kendi sosyal çevresinden iletişim sağladığı kişilerle de araştırma devam etmiştir. Ayrıca Batman nüfusunun çoğunluğunun Kürt oluşu nedeniyle araştırmanın çoğunluğu engeli olan Kürt bireylerle gerçekleştirilmiştir. İçinde bulunduğumuz koşullar da göz önünde bulundurularak araştırma için sahaya erişimi kolaylaştıran katılımcılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Kartopu örnekleme tekniğinde araştırmanın konusuna uygun olarak anahtar kişi belirlenmekte ve bu belirlenen kişi vasıtasıyla başka kişilerle de iletişime geçilme imkanı sağlamaktadır. Bu örnekleme çoğunlukla damgalanan/etiketlenen ve ötekileştirmeye maruz kalan insanların deneyimlerine ulaşılmak istendiğinde kullanılır (Yağar ve Dökme, 2018, s.5). Bu nedenle toplumda daha çok engel gerçekliklerinden dolayı damgalanan ve ötekileştirilen bir grup olan ve bunun farkında olan engelli bireylerle araştırma yürütülmeye çalışılmıştır.

Araştırmada katılımcıların kimliklerinin korunması ve etik kurallar gereği kendi isimlerinden farklı isimler verilmiştir.

Kişinin sosyo-demografik özelliklerinin hayatını şekillendirmesinde ve kendi kişisel yapısında önemli bir nokta olduğu için katılımcılarla gerçekleşen görüşmelerde ilk olarak sosyo-demografik bilgiler elde edilmiştir. Araştırmada yer alan on bir katılımcıdan dokuzu Kürt, biri Türk ve biri Arap etnisitesine mensup olmak üzere altısı kadın, beşi erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler bulgular kısmında detaylı olarak verilmiştir.

### 1.6.3. Araştırmanın Pilot Uygulaması

Araştırmacının sahaya uyum sürecinin sağlanması, sahaya ilişkin dinamiklerin önceden öngörülmesi, yarı-yapılandırılmış soruların içeriğinde eksik kalan ve anlaşılmayan noktaların neler olduğunun saptanması, soruların yeniden düzenlenmesi, hangi yeni soruların sorulması gerektiği, katılımcılarla etkili bir iletişim ortamının sağlanması, katılımcılardan veri elde etmenin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın sahası olarak belirlenen Batman kent merkezinde Kürt etnisitesinden ve bedensel engeli olan erkek bir bireyle pilot araştırma yapılmıştır. Pilot araştırma için katılımcının yer aldığı kurs ortamında görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme için katılımcının ulaşımın rahat olduğu bir yer tercih edilip rızayla birlikte, bedensel engeli olan bireyle pilot görüşme Haziran'ın ilk haftasında uygulanmıştır. Yüz yüze gerçekleşen, 1 saat 17 dakika olan pilot görüşme araştırmacıya diğer katılımcılardan veri alması noktasında deneyimler kazandırıp ve bu doğrultuda araştırmaya devam etmesini sağlamıştır. Bu süreçte engelli bireylerin yanı sıra kendi sosyal çevrelerinden insanlarla da iletişim kurulmuş ve sosyal ortamlarına dahil olunmuştur.

Pilot görüşme sayesinde daha sonraki görüşmelerde problem cümlelerinin içeriğine uygun olarak amaçlanan veriler için hangi alt soruların sorulması ve nasıl sorulması gerektiğine ilişkin bilgiler edinmiştir. Pilot araştırma sonrası sorular gözden geçirilip düzenlenmiştir. Pilot araştırmada yer alan katılımcının verileri analiz kısmına dahil edilmemiştir. Böylece araştırmacı diğer katılımcılarından veri elde etmek için nelere dikkat etmesi gerektiğine ilişkin ön tecrübeler edinmiştir.

### 1.6.4. Veri Toplama Teknikleri ve Süreci

Nitel araştırma yöntemlerinde hedeflenen esas durum insanların sosyal dünyalarını katılımcıların bakış açılarından hareketle anlama çabasıdır. Nitel araştırma süreci, problem cümleleri yardımıyla araştırmacının ele aldığı konuya ilişkin anlamı ve sonucu bulmaya, genellikle araştırmadaki aktörlerden ya da onun inşa etmiş olduğu şeylerden

direk olarak veya sahaya katılması neticesinde edinmiş olduğu veriler ve bu verilerin anlamına yönelik gerçekleşen analizi kapsar (Burcu Sağlam, 2018, s.116).

Bu araştırmanın desenini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Bu yöntem çerçevesinde saha araştırmasının yürütüldüğü araştırmada derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlemlerle nitel araştırma stratejisi benimsenmiştir. Derinlemesine görüşme tekniğinde araştırılmak istenen konu hakkında açık uçlu sorular ve bire bir etkileşimlerle karşıdakinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine görüşme vasıtasıyla ulaşılmaya çalışılır. Derinlemesine görüşme sayesinde veriler esnek olup zengin ve detaylı olarak toplanabilmektedir (Tekin, 2012, s.101-104). Nitel araştırma tekniklerinden en sık kullanılan derinlemesine görüşme tekniği üzerinde çalışılan araştırmanın konu ve amacına bağlı olarak merak edilen sosyal fenomen hakkında katılımcıların neler düşündüğü noktasında geniş bir bilgi edinmede oldukça etkili bir yöntemdir. Derinlemesine görüşme sayesinde incelenen toplumsal olgulara ilişkin sosyal gerçeklikler katılımcıların kendi bakış açılarından anlaşılıp yorumlanması noktasında merak edilen konuyu kendi sosyal bağlamı içinde nasıl şekillendiğini görmemize olanak tanımaktadır.

Görüşme tekniğinin yanı sıra gözlem yöntemi araştırmanın konusuna bağlı olarak veri elde etmeye yardımcı olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.173). Nitel araştırmaların birçok türünde yaygın bir kullanıma sahip olan gözlemler (Merriam ve Tisdell, 2015, s.137) incelenen araştırma için veri toplama yollarından biridir. Gözlem yoluyla sosyal ortam, aktörler, etkileşimler ve konuşmalar incelenebilmektedir (Creswell, 2018, s.160). Sosyal olgulara ilişkin etmenlerin anlaşılması, belli davranışların neden gerçekleşip bittiğini çözümlenmek için derinlemesine görüşme yapmanın yanında görerek ve deneyimleyerek veri toplamak araştırmacının gözlemleriyle sağlanabilir. (Kümbetoğlu, 2017, s.126). Katılımlı gözlem araştırılan konuyla ilgili sahanın gerçekleştirildiği ortam ve sosyal aktörlerin yaşamlarına dahil olmayı sağlamaktadır. Bunun için de yapısı gereği nicel araştırma tekniklerinin aksine daha küçük bir grupta çalışmayı gerektirir.

Bu çerçevede araştırmada yer alacak katılımcıların ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ birlikteliğini nasıl deneyimlediklerini görmenin yanı sıra ‘engellilik’ ve ‘cinsiyetin’ de nasıl

olduğunu anlayıp yorumlamak için derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem yoluyla Batman’da yaşayan, görme ve fiziksel engeli olan kişilerden merak edilen konu hakkında veriler toplanmıştır. Katılımcıların görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir etken oluşturan sosyo-demografik bilgiler edinilmiştir. İlk olarak altı kategori halinde problem cümleleri oluşturulmuştur. Daha sonrasında toplumsal cinsiyetin önemli görülmesinden dolayı araştırmanın döngüsellği içinde engelli kadınları daha fazla dezavantaja sokan süreçleri görmek amacıyla yedi kategori halinde problem cümleleri oluşturulmuştur. Bu yedi kategoriye ilişkin oluşturulan problem cümlelerinden hareketle de alt-problem cümleleri oluşturulmuştur. Devamında problem cümleleri ve alt-problem cümlelerine uygun bir şekilde yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formundaki sorular araştırmacının kendisi tarafından araştırma konusuna göre daha önceki deneyimler ve literatür değerlendirmesi sonucu şekillenmiştir. Özellikle pilot araştırmadan sonra sorular gözden geçirilip yeniden düzenlenerek katılımcılara yöneltilmiştir.

Görüşme öncesinde araştırmanın ne hakkında olduğu, katılımcılardan kendilerinden neler beklendiğine ilişkin bilgiler verilmiştir. Katılımcılardan izin alındıktan sonra isteklerine yönelik olarak notlar ya da ses kaydı halinde kendilerinden veriler elde edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler eş zamanlı olarak deşifre edilmeye çalışılmıştır. Covid-19 kapsamında uygulanan kısıtlamalar ve sağlık sorunlarından ötürü sahaya planlanan zamandan sonra çıkmıştır. Veri toplama aşaması Haziran’ın başında başlamış ve Temmuz’un sonlarında ise sonlandırılmıştır. Verilerden tatmin olma noktasında gerekli görüldüğü hallerde ise tekrardan sahaya inilmiştir.

### **1.6.5. Veri Analiz Süreci**

Nitel araştırmalarda veri analiz aşamasında amaç sahadan elde edilen ham veriden sistematik olarak anlam çıkarmak, verinin neye karşılık geldiğine ilişkin açıklama yapmak için gerçekleştirilen bir ayırma ve yorumlama işlemidir (Çelik ve diğerleri, 2020, s.380). Veri analiz süreci, verilerin organizasyonunu, veritabanının ön okuma işleminden geçirilmesini, temaları kodlama ve organize etmeyi, veri sunumu ve bunları

yorumlamayı içeren bir süreci kapsamaktadır (Creswell, 2018, s.179). Bu işlem hem tümevarımsal hem de tümenden gelimsel olarak gelişir.

Nitel araştırmalarda veri analiz süreci, bireylerin ya da grupların hem kendisi hem de çevresini ne şekilde gördüğü ve yorumladığını bulmaya yönelik bir uğraşı ifade eder. Nitel veri analizinde konuyu oluşturan sosyal gerçeklikle ilgili gömülü bilgilerin keşfedilmesi amaçlanır. Araştırmacı bu amaçla sosyal gerçeklikle belli bir etkileşim gerçekleştirmektedir. Bu etkileşimle birlikte toplanan veriler benzer özelliklerine göre kategorilendirilmektedir. Kategorilendirilen verilere isim verilmekte ve belirli bir temaya ulaşmak örgütlenmektedir (Özdemir, 2010, s.339). Nitel araştırma yapan araştırmacılar, araştırmasına ilişkin verileri, temalar, kavramlar ve benzer özellikleri açısından kategorize etmektedir (Bulduklu, 2019, s.11). Bu bağlamda kodlama, araştırmacı ve katılımcının soru ve ifadelerinde bulunan ana kavram yahut da ana eksene bağlı bir şekilde gerçekleştirilen, metni belirli dilimlere, paragraflara bölen bir işlemleri ifade etmektedir. Kodlamada araştırma metninin paragraflara ayrılmasını ve parçalar arasında karşılaştırma yapılmasını sağlar ve benzerlikleri gösterir (Kümbetoğlu 2017, s.156-157). Verilerden hareketle kodlama işlemleri yapılarak problem cümlesine yönelik temalara ulaşılır ve yorumlama yapılır. Yorumlama kısmı ise artık soyutlamayı içerir (Creswell, 2018, s.187). Soyutlamayı gerçekleştirmek için uygulanan esas analiz birimi, anlamlardır. Sahadan elde edilen ilk verilerden ziyade bu verilerin değinmeye çalıştığı anlamlar kavramsallaştırmada araştırmacı için önemlidir. Aynı olguya ilişkin anlamlar kümesi kategorileri belirler. Kategoriler anlamları birbiriyle karşılaştırarak sınıflandırır, gönderme yaptığı anlamlardan ise daha soyut bir yapıdadır (Strauss ve Corbin, 1990a, s.7, akt: Gençoğlu, 2014, s.687). Dolayısıyla Saldana'nın da belirttiği gibi kodlama süreci, araştırmayı yürüten kişinin analitik bir perspektiften yaklaşmasını zorunlu kılar (Saldana, 2019, s.7).

Kategorileştirilme işlemleri üç aşamadan oluşur. Bunlar açık, eksenel ve seçici kodlardır. Veri analiz aşamasında ilk olarak kodlama gerçekleştirilir. Kodlama, sahadan edinilen verileri etiketler, sınıflar ve tanımlar. Kodlama süreci araştırmaya dahil olan kişilerle görüşmeler neticesindeki bir kelime yahut da paragraf yoluyla gerçekleşebilir (Arık ve Avşar Arık, 2016, s.298). İlk açık kodlama yapılır. Açık kodlama sahadan toplanan

verilere ilişkin yapılan kavramsal çözümlemenin ilk basamağını oluşturur. Eksenel kodlama aşaması açık kodlamaların bağlamsal olarak bir araya gelmesi, seçici kodlama ise önceki kodlamaların tekrardan bağlamsal olarak birleştirilmesidir (Ilgar ve Ilgar, 2013, s.212-219). Bu işlemlerden sonra ilgili temaya ulaşılarak veriler yorumlanmaya çalışılır.

Yukarıda ele alındığı üzere öncelikle sahadan elde edilen verilere ilişkin ses kayıtları deşifre edilmiş ve alınan notlar düzenlenmiştir. Katılımcılardan isteklerine göre alınan notlar, ses kaydı ve gözlem notları eş zamanlı olarak deşifre edilmiştir. Gerekli hallerde ise tekrardan sahaya inilmiş ve eksik kalan yönler tamamlanmıştır. Katılımcıların kendilerini en iyi ifade ettiği dillerde (Türkçe, Kürtçe) veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Kürtçe yapılan görüşmelerde etkili bir veri elde etmek ve soruları eksiksiz aktarmak için ön hazırlıklar yapılmış ve sahada da kartopu örnekleme yoluyla araştırma devam etmiştir. Sahadan elde edilen gözlem notları, ses kaydı ve görüşme notları deşifre edilmiştir. Deşifre edilen verilerden tema ve kavramlar oluşturmak amacıyla kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin analizi Glasser ve Strauss tarafından oluşturulan gömülü/temellendirilmiş (grounded) teorinin (Chun Tie ve diğerleri, 2019, s.2) veri analiz stratejisine göre yapılmıştır. Yanı sıra Charmaz'ın da belirttiği gibi grounded teorilerinin çoğu temel teorilerdir çünkü engellilerin kimliklerini nasıl yeniden yapılandırdıklarını incelemek gibi temel alanlardaki sınırlandırılmış sorunları ele almaktadırlar (Charmaz, 2006, s.8).

İlk önce veriler baştan sona okunup kuramsal notlar alınmıştır. Birkaç kez okuma işlemi yapıldıktan açık kodlamalar oluşturulmuştur. Açık kodlamada edinilen kodlamalar bağlamsal olarak birleştirilip eksen kodlama aşaması gerçekleştirilmiştir. Eksen kodlamalar da yeniden bağlamsal olarak birleştirilip seçici/selektif kodlamalar yapılmıştır. Seçici kodlamalardan da problem cümlesi doğrultusunda ilgili temalar edinilmiştir. Böylece katılımcılardan edilen ham veriler yoluyla anlam dışarıya aktarılıp soyutlama yoluyla yorumlanılmıştır.

### **1.6.6. Araştırmanın Güvenirliği**

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik meselesi çalışılan konuya objektif yaklaşmak gerektiğine atıfta bulunur. Bunun için Burcu Sağlam'ın da belirttiği gibi geçerlik ve güvenilirlik, araştırmanın baştan sona planlanmasıdır. Bunun için hangi konunun çalışılacağı, hangi problemlere cevap aranacağı ve hangi tekniklerin kullanılacağını önceden belirlemek gerekir (Burcu Sağlam, 2018, s.124). Sonrasında ise sahanın belirlenmesi ve bazı adımlara uyulması gerekir. Sahada katılımcılarla yakınlık kurmak, sahaya ilişkin gözlemler yapmak, görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesi, sahada daha çok vakit geçirilmesi ve kişilerin kendi sosyal bağlamlarında ele alınması ve sonrasında ise bilgilerin teyit edilmesi araştırmanın geçerliliğini artıran önemli unsurlardır. Ayrıca sahadan elde edilen verilerin detaylı bir biçimde raporlaştırılması ve araştırmanın sonuçlarına ilişkin sonuçlara nasıl vardığını açıklaması geçerliğin sağlanmasının temel özelliklerindedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.270).

Bu anlatılanlar bağlamında araştırmada güvenilirlik ve geçerliği sağlamak için hangi konunun çalışılacağı ve hangi yöntemin kullanılacağı, nelerin sorulması gerektiği belirlendikten sonra katılımcılarla kendi sosyal dünyalarında yüz yüze, katılımlı gözlemlerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bunun için sahada uzun bir süre zaman geçirilmiştir. Katılımcılardan edinilen bilgiler hem görüşme hem de gözlem yoluyla sürekli olarak teyit ettirilmiştir. Ayrıca araştırmanın tüm adımları titizlikle açıklanıp güvenilirlik meselesi sağlanmak amaçlanmıştır.

### **1.6.7. Saha Dinamikleri ve Araştırmanın Avantajları**

Araştırmada karşılaşılan en önemli sorun Kovid-19 salgınının getirdiği olumsuz süreçtir. Araştırmada öncesinden planlanan farklı etnik gruplara (Süryani, Ezidi) ulaşma ve farklı şehirlerde (Mardin, Diyarbakır) sahayı gerçekleştirme amacı hem Kovid-19 hem de ekonomik sıkıntılardan ve havanın aşırı sıcak olmasından dolayı Batman'da yaşayan katılımcılarla sınırlandırılmıştır. Kovid-19 kısıtlamaları kapsamında sahaya planlanandan sonra inilmiştir. Özellikle sahaya inme zamanının Haziran başlarına denk

gelmesi sıcaklıkların olumsuz bir etki oluşturmasına neden olmuştur. Bazı zamanlar bu sıcaklıklar kişiden veri almada birtakım zorluklara neden olmuştur.

Araştırmada karşılaşılan en önemli noktalardan biri Kürt etnisitesinden olan Ezidilerin sayılarının az oluşu ve sürekli bir dışlanmaya uğramaları neticesinde çoğunlukla izole bir yaşam sürmelerinden dolayı ulaşmakta sıkıntılar yaşanmıştır. Dernekler vasıtasıyla farklı etnik gruplara ulaşılmaya çalışılsa da diğer etnik gruplardan (Ezidi, Süryani) insanlara ulaşılamamıştır.

Araştırmada karşılaşılan diğer bir zorluk ise insanların araştırmaya katılmayı kabul etmesi noktasında yaşanılan zorluklardır. Bunu aşmak için anahtar kişiler vasıtasıyla araştırmaya katılmamaya ilişkin gönülsüzlük giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmaya katılan bazı katılımcıların ise ses kaydına izin vermemeleri durumunda not almak olmuştur. Ses kaydıyla alınan verilere oranla notlar halinde ulaşılan veriler daha kısıtlı olmuştur.

Kürtçe yapılan görüşmelerde de soruların eksiksiz olarak aktarılması kısmında birtakım zorluklara neden olmuştur. Bunun önüne geçmek için araştırma öncesinde yoğun bir ön hazırlık yapılmıştır.

Araştırmada yaşanan önemli dezavantajlardan birisi de alınan ses kaydında hem kafe ortamında müziğin yüksek sesle alması hem de katılımcının sesinin kısık bir tonda oluşu nedeniyle katılımcıdan alınan veriler araştırmaya dahil edilmemiştir.

Son olarak diğer bir zorluk ise araştırmanın yürütüldüğü süreçte ulusal literatürde ‘engellilik’ ve ‘etnisitenin’ kesişimi üzerinden araştırmaların yapılmamasıdır. Bundan dolayı ilk olarak her iki disiplin ayrı olarak kendi içinde ele alınmış ve daha sonrasında ise hem etnisite hem de engellilik konusu uluslararası kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında ele alınmıştır fakat ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ kesişimine ilişkin araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir.



Araştırmanın avantajları ise katılımcıları kendi sosyal bağlamlarında gözleme imkanı olmuştur. Katılımcılarla yüz yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirmek güvenilir bir ortam sağlayarak daha samimi cevaplar vermelerini sağlayarak dil ve iletişim engellerini de ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca Kürtçe bilmek veri elde etme noktasında önemli kolaylıklar sağlamıştır.

## **2.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ**

Araştırmanın kavramsal çerçevesinde ilk olarak etnisite ve etnik grup kavramları ele alınmıştır. Etnisitenin tarihsel süreç içerisindeki kullanımı ve belli başlı teorisyenlerin etnisiteyi nasıl tanımladıkları ve etnisiteyle ilişkili kavramlara değinilmiştir. Daha sonra engellilik kavramı ele alınmıştır. Engellilik durumuyla birlikte ‘etiketleme/damgalama’, ‘engelliliğin kültürel tanımlaması’, kuramsal çerçevede ilk olarak ‘etnisite ve engellilik’ ile sahada toplumsal cinsiyetin önemli olmasından dolayı ‘engellilik ve kadın’ ikililikleri üzerinden tartışmalara yer verilmiştir. Sonrasında ise engelliliği açıklayan “geleneksel bireyci tıbbi model” ve “sosyal model” ana hatlarıyla tartışılmıştır. Son olarak tezin kuramsal çerçevesini oluşturan “sosyal inşacı yaklaşım” ve bu yaklaşımın bir uzantısı olarak gelişen “işlevsel-ekolojik model” bağlamında ‘engellilik’ ve ‘etnisite’ meselesi tartışılmıştır.

### **2.1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ARKA PLANI**

#### **2.1.1. Etnisite ve Etnik Grup**

1960’ların başlangıcından beri etnik grup, etnik kimlik ve etnisite kelimelerinin kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Etnisite ve etnik grup tanımlaması kaygan ve tanımlaması zor kelimelerdir. Etnik kelimesi uzun bir tarihe sahiptir. Yunanca kelime olan “ethnos”tan gelir ve ulus anlamında kullanılmaktadır (Cornell ve Hartmann, 2007, s.15-16). Bu kavram siyasi bir varlıktan öte, ortak kökenleri olduğuna inanılan insanların birliği anlamına gelmektedir. Günümüzde genel itibariyle olumlu bir anlamda kullanılan etnisite, Yunanca’daki ‘ethnos’un sıfat hali olan ‘eticus’ olumsuz bir anlama

sahiptir. ‘Ethnicus’ olarak Latince kullanılan kavram daha çok ‘yabancılar’, ‘bizden olmayanlar’, ‘ötekiler’, ‘dinsizler’, ‘ilkeller’, ‘bizimle aynı dini paylaşmayanlar’ şeklinde kullanılmaktaydı ve İngiltere’de ise 19. yüzyıla kadar bu şekilde kullanılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren “ırk” anlamında da kullanılmaya başlanan kavram Amerika’da 20. yüzyıla kadar olumsuz anlamında kullanılmıştır. Amerika ve çoğu batı ülkesinde ötekiler, azınlıklar, göçmenler anlamında ve genellikle olumsuz ve dışlayıcı şekilde kullanılmaktadır (Erişim: 2 Ekim 2020, Somersan, 2004, s.21-23).

Sosyolojide etnik grup kavramını ele alan isim Max Weber olarak göze çarpmaktadır. Statü grupları bağlamında ırk, etnik grup, ulus kavramlarını ele aldığı görülmektedir. Weber’e göre etnik grup esas itibariyle fiziksel tip yahut da geleneklerin ya da her ikisinin benzerlikleri üzerinden veyahut kolonileşme vasıtasıyla ve göç hatıraları nedeniyle ortak soya ilişkin öznel bir inancın taşıyıcısı olan insan gruplarını ifade eder (Weber, 1996, akt: Öztoprak Sağır ve Akıllı, 2004, s.7). Burada önemli olan ortak bir soya olan inançtır.

Etnisite alanında çalışan önemli bir isim Smith, etnik grupların birtakım temel özelliklerinden bahseder. Buna göre etnik gruplar ‘kolektif özel bir ad’, ‘ortak bir soy miti’, ‘paylaşılan tarihi anılar’, ‘ortak kültürü farklı kılan bir veyahut birden fazla unsur’, ‘özel bir yurtla kurulan bağ’, ‘nüfusun dayanışma duygusu’ olarak ifade etmektedir (Smith, 2004, s.42-43, akt: Kalaycı, 2008, s.106).

Barth’a göre etnik gruplar, biyolojik olarak varlığını devam ettiren, ortak birtakım kültürel değerlere sahip olan, karşılıklı bir sosyal etkileşim ve iletişim içinde olan, hem kendisi hem de diğer etnik gruplara ait bireyler tarafından bir etnik gruba aidiyetle tanımlanan insanlardan meydana gelmiş toplumsal sınıflamalardır (Narroll, 1964, akt: Barth, 2001, s.8-13). Etnik gruplar kültürel birimlerdir ve ortak kültürün paylaşımını ifade etmektedir (Barth, 2001, s.13). Etnisite herhangi bir gruba ait bir durum yahut da ortak bir varlıktan ziyade, bireylerin kültürel olarak farklı bütünlükler olmalarından ötürü hem kendilerini o şekilde algıladıkları hem de algılandıkları bir sosyal etkileşimi ifade etmektedir (Poyraz Tacoğlu, 2019, s.4).

Giddens'a göre herhangi bir etnik gruba mensup kişiler kendilerini buldukları toplumda diğer gruplardan kültürel bakımdan ayrı görürler. Giddens, insanların sahip oldukları farklı niteliklerin belli bir etnik grubu diğerinden ayırt etme noktasında önemli olduğunu fakat en önemli unsurların ise dil, tarih, gerçek yahut da hayali atalar, din, giyim-kuşam ve süslenme biçimi olduğunu belirtir (Giddens, 2008, s.535). Kendisinden yararlanabilecek bir sosyal eylem ve kültürel göstergeler mevcudiyetini koruduğu sürece (din, dil, soy vb.) etnisitenin varlığı söz konusu olacaktır (Poyraz Tacoğlu, 2019, s.4).

Fenton'da etnisite, sosyal ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen sosyal sınıflandırmalar ile ilgilidir. Etnisite durağan bir kategoriden ziyade insanların kendilerini diğerinden ayırmış olduğu sosyal ilişkiler bütününe ifade etmektedir (Aksoy, 2013, s.8). Burada önemli bir nokta Kineşçi'nin de dile getirdiği gibi etnisiteden bahsedebilmek için gruplar arasında az çok bir temasın olması gerekir ve bu grupların karşılıklı olarak kültürel açıdan birbirlerini farklı olarak algılamaları gerekir. Bu koşulların mevcut olmaması halinde etnisiteden bahsedilemez (Kineşçi, 2010, s.12).

Marshall ise etnisiteyi insanların ait olduklarını hissettikleri toplum ve o toplum içinde birtakım özgün kültürel davranışlarda bulunmaları, kendileri dışındaki kolektif yapılardan farklı olduklarını düşündükleri ortak nitelikler ya da başka çevrelerce böyle görülen insanları belirtmektedir (Yanmış ve Kahraman, 2013, s.122).

Etnisite, dil, kültür, din, milliyet ve ortak bir tarihi içermektedir. Etnisite aynı zamanda, güçlü bir çoğunluk tarafından dışlanmanın yanı sıra 'diğerleriyle' dayanışmanın işaret ettiği siyasi bir sembol olarak görülmektedir (Hussain ve diğerleri, 2002, s.3).

Anderson ise yukarıdakilerden farklı olarak ulus, milliyet, etniklik gibi kavramların icat edildiğini ve bunların hayal edilmiş siyasi topluluklar olduğunu savunmaktadır (Anderson, 2015).

Toparlamak gerekirse etnisite ve bununla ilişkili olarak etnik grup kavramı çok az da olsa dil, din, nüfus, coğrafya, giyim-kuşam vb. gerçeklikler ya da özellikler üzerinden belli sosyal etkileşimler neticesinde kendilerini kültürel olarak farklı gören ve başkaları ya da ‘öteki’ tarafından öyle görülen insan topluluğuna işaret etmektedir. Bu farklılık neticesinde etnik kimlik inşa edilmiş olmakta ve kişiler çoğu zaman bu etnik kimlikler üzerinden kendilerini tanımlama ihtiyacı duymaktadırlar. Etnik köken insanların sahip olduğu diğer tüm kimlikleri etkileyebilmektedir.

Etnik köken, kişisel kimliği ve grup sosyal ilişkilerini etkileyen karmaşık bir sosyal yapıyı ifade etmektedir (Ford ve Harawa, 2010, s.251).

Kimlik, kendimizi farklı bireyler, gruplar, nesnelere, kuruluşlar ve çevre ile ilişkilendirmek olarak tanımlanır (AbdulMagied, 2020, s.8). Kimlik, aidiyet hakkında olup diğer insanlarla ortak noktalar ya da diğerlerinden farklı olmaktır (Weeks, 1990, s.88, akt: Shakespeare, 1996). Etnik kimlik kavramı ise insanların etnik aidiyeti deneyimledikleri bir olgu olarak düşünülmektedir (Poyraz Tacoğlu, 2018, s.545).

Kimlik hem birey hem de toplum arasındaki karşılıklı ilişki sonucu meydana gelen bir olguyu ifade etmektedir. Etnik kimlik ise herhangi bir topluluğun bireylerini diğer topluluğun üyelerinden ayıran, farklılaştıran aidiyet duygusudur. Soy, kültür ve dil gibi birtakım farklılıkların, bireysel ve toplumsal davranışlardaki yansıması neticesinde, bireysel bilinçlerde, öteki ya da ötekilerden farklı olduğuna ilişkin bir aidiyet duygusu vermektedir. Farklı olma durumu, etnik kimliğin oluşumundaki en temel değişkendir. Kimlikler kültürel, siyasal yahut da ideolojik bir inşa olup esasında tarihsel bir inşa sürecidir. Bu inşa süreci sonucunda, meslek, sınıf, din, etnik, ulusal çerçevede dünya kategorizelendirilmekte ve ‘ötekiyle’ oluşan etkileşim neticesinde kimlik oluşturulmaktadır (Özcan Demir, 2018, s.190-201). ‘Ötekileştirme’ ise sosyal yapı içerisinde bulunan insanların kendilerinden farklı olana farklı anlamlar atfetmesi neticesinde şekillenmektedir (Kamanlıoğlu, 2007, s.393). Dolayısıyla sosyal etkileşimler neticesinde sosyal sistem içerisinde ‘öteki’ kurulmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere etnik kimlik diğer kimlik deneyimleri üzerinde etkili olabilmekte ve belli birtakım kimliklerin kesişiminde çoğunluktan farklı olmak da ‘ötekileştirmeyi’

daha da derinleştirebilme riskine sahip olabilmektedir. Bu çerçeveden hareketle araştırmada ele alınan ‘etnik’ ve ‘engellilik’ kimlikleri benzer deneyimlerin kaynağı olabilmekte ya da toplumsal olarak birine ilişkin kültürel anlayışlar diğerinden daha fazla ekonomik ve sosyal yoksunluk getirebilmektedir. Kısaca toparlamak gerekirse etnisite ve etnik kimlik, engellilik kimliği üzerinden etkili olabilmektedir. İkisi de çoğunluktan farklı olma noktasında benzer deneyimlere sahip olsa da engellilik kimliği özellikle toplumsal anlamda daha fazla olumsuzlukların kaynağı olabilmektedir.

### 2.1.2. Engellilik

Günlük hayatımızda yahut da tarihsel süreç içinde kullanılan kelimeler ve kavramlar toplumsal hayatın koşullarından bağımsız değildir. Herhangi bir duruma (etnik aidiyet, cinsiyet, engellilik vs.) yönelik adlandırmalarımız sosyal inşa süreçlerinin birer yaratımı şeklinde varlığını sürdürmektedir. Etnisite ya da engellilik kelimesi ve barındırdığı anlamlar sosyal hayatın nasıl bir görünüme sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçeveden hareketle engellilik kelimesinin fiziksel bir gerçeklikten hareketle sosyal yönüne dikkat çeken ve belli başlı otoritelerin engellilik kelimesini kullanım biçimlerine değinilmektedir.

Engelliliğe ilişkin tarihsel süreç içerisinde atfedilen anlamlar ve tanımlar farklılık göstermektedir. Engellilik sadece günümüze ait bir durum değildir. Tarihin en eski çağlarından beri var olan bir sosyal olgudur. Engelliliğin, toplum tarafından algılanışı ve ele alınışı sürekli farklı olmuştur (Erten ve Aktel, 2017). Engellilik genel olarak kendi sosyal bağlamı içinde engelli bireyin kendisinden bağımsız olarak engelli olmayanların bakış açılarına göre anlam kazanıp engelli olma gerçeğinden engellenme gerçeğine dönüşen bir anlama sahiptir.

İngilizce literatüre bakıldığında engelliliğin bedensel ve toplumsal yönlerine atıfta bulunan iki terim kullanılmaktadır. Bir yahut da birçok uzvun kısmen veyahut da tamamen eksik ya da işlevsiz olması ‘impairment’ (yeti yitimi), ‘disability’ (engellilik) ise esas itibarıyla toplumsal ve mekansal pratiklerin bedendeki engelden dolayı oluşan kısıtlamalara ya da olumsuz tavırlara işaret etmektedir (Yardımcı, 2015). ‘Impairment’

daha çok fiziksel engele odaklanırken ‘disability’ ise sosyal engellere dikkat çekmektedir. ‘Disability’ fiziksel engeller neticesinde bireyin toplum tarafından sosyal inşa sürecinde kendisine atanan rolleri yerine getirememesini ifade eder. Bu kavram kişinin bedenindeki herhangi bir yeri kullanamamasından dolayı toplum tarafından sosyal olarak engellenmişliğe atıfta bulunan bir anlam taşır. Bu nedenle Oliver’ın da belirttiği gibi engelliliğin, kişisel bir sınırlama olmayıp toplumsal bir dayatma olduğu gerçeğini tam olarak dikkate alan daha uygun tanımlamaların geliştirilmesi gerekmektedir (Oliver, 1986, s.10). Çünkü engellilik, insanların beden veya zihinleri arasında bulunan farklılıkların sosyal inşasını ifade eder (Stienstra, 2002, s.3). Morris’e (1991) göre engellilik, engelli olmayanlar için neyin endişe verici olduğunu öğrenmek için bir metafordur. Cinsiyet gibi engellilik de kültürel ve tarihsel olarak belirli bir fenomen olup, değişmez bir öz değil (Shakespeare, 2006, s.198). Engellilik de önemli bir toplumsal fenomen olup tüm sosyal fenomenler gibi sorumlu bir duruma sahiptir (Jamrozik ve Nocella, 1998, s.19).

Engelliliğin en genel tanımı, bireyin yaşam aktivitelerini sınırlayıcı-kısıtlayıcı zihinsel ve fiziksel bozukluk şeklinde ele alınabilir (Coleman, 2000, akt: Burcu, 2002b, s.18). Sosyolojik açıdan ise engellilik olgusu, fiziksel bir durumun meydana getirdiği bir gerçeklikten hareketle sosyal çevreye, tutumlara, rollere, sosyal izolasyona ve sosyal bütünleşmeyi odağa alan bir anlamı kapsamaktadır (Burcu, 2002a, s.84-86).

UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation) ‘sakatlık’ ve ‘engelliliği’ ayrı bir biçimde tanımlar. UPIAS ‘sakatlığı’, ‘bedende herhangi bir uzvun bir kısmının ya da tamamının eksik olması ya da kusurlu bir uzuv, organ ya da düzeneğin bulunması durumu’ şeklinde tanımlar. Engellilik ise ‘fiziksel sakatlığı bulunan kişilerin, çağdaş toplumsal örgütler tarafından hiç hesaba katılmaması ya da çok az göz önünde bulundurulması dolayısıyla yaygın toplumsal etkinliklerden dışlanmalarıyla sonuçlanan kısıtlanma ya da mağduriyet durumu’ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlardan da görüleceği üzere Giddens’in da belirttiği gibi engellilik, bireysel bir soruna atıfta bulunmasından ziyade, herhangi bir engelliliği olan insanların toplumsal hayata tamamen katılmalarına engel oluşturan toplumsal engeller olarak görülmeye başlanmıştır (Giddens, 2008, s.326).

ADA (The Americans with Disabilities Act) engelliliği, bireylerin yaşam aktivitelerini önemli ölçüde sınırlayan fiziksel ya da zihinsel bir bozukluk olarak tanımlamaktadır (Kinder, 1996, akt: Lipson ve Rogers, 2000, s.212).

Engelliliği açıklayan modellerden sosyal modele göre engellilik kısıtlı aktivitedir (Thomas, 2004, s.580).

Begum'a göre engellilik kelimesi herhangi bir engelin olmasının toplumsal sonuçlarını tartışmak amacıyla kullanılmaktadır. Buna göre engellilik biyolojik bir durum ya da gerçeklik olmayıp engelli olan insanların yaşamlarını önemli oranda engelleyen toplumsal bariyerleri ifade etmektedir (Begum, 1992, s.71).

Baskın fikirler, bir toplumun tutumları ve gelenekleri beden algısının etkiler. Engellilik, toplumsal kodlar ve normlar tarafından bedenlere dayatılan kısıtları ifşa etmektedir (Siebers, 2001). Engellilik, kısıtlayıcı doğası nedeniyle bir özgürlükten yoksunluk kaynağı olarak görülebilir (Welch, 2002, s.7).

Kelly'e (2001, s.400) göre engellilik ikincilleştirilen, marjinalleştirilen ve dışlanılan bir güç deneyimidir.

Engellilik, genellikle tıbbi sınırlamalar ve sosyal önyargılar olmak üzere birbirine bağlı iki bileşenden oluşmaktadır. Bunlar genellikle engeli olan kişiye karşı ayrımcı davranışa dönüştürölmektedir (Addlakha, 2008, s.192).

Finkelstein, engelliliğin sosyal bir ilişki olduğunu söyler. Engellilik özel bir ayrımcılık ya da herhangi bir nedenden ötürü engelli olan insanların karşılaştığı sosyal baskı biçimini ifade eder (Finkelstein, 1980).

Engellilik, bir çeşit farklılıktan dolayı insanların yaşadığı baskı ve ayrımcılığın sosyal bir biçimidir (Barnes ve Oliver, 1993). Engellilik karakter olarak ilişkiseldir. Çağdaş toplumlarda, cinsiyetçilik, ırkçılık, yaşlılık ve homofobinin yanı sıra sosyal bakının bir

biçimini oluşturur (Thomas, 2010, 37, akt: Thomas, 2012, s.211). Dolayısıyla engellilik, engelli insanlarla ayrımcı bir toplum arasındaki yapısal bir ilişkidir (Corker, 1999, s.634).

Whyte ve Ingstad (1995) engelli bireyi, tedavisi ve eski haline dönmesinin imkansız olduğunu fakat rehabilite olabilen insan şeklinde tanımlamaktadır (akt: Burcu, 2004, s.24-25).

Çoğunluğun bakışında engellilik, talihsizlik veya kötü bir kişisel eksiklik olarak anlaşılmaya devam edilmekte, sosyal ve politik açıdan engelliler azınlık olarak görülmeye (Bampi ve diğerleri, 2010, s.817) devam etse de fiziksel veya zihinsel farklılığı olanların toplumla ilişki kurma ya da topluma entegre olma zorlukları ile ilişkilidir (Araujo, 2003, akt: Bampi ve diğerleri, 2010, s.820).

World Health Organization/Dünya Sağlık Örgütü (WHO/DSÖ) engellilik kavramını “kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal aktivitelerin yerine getirilmesinde eksiklik ya da sınırlılık”, “bir yetersizlik ya da özür nedeni ile yaşa cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması yahut yerine getirilmemesi şeklinde tanımlanmaktadır” (WHO, 1980, s.28).

Birleşmiş Milletler’in (BM) engelliliğe ilişkin tanımı şu şekildedir; ‘diğer bireylerle yani engelli olmayanlarla eşit koşullar altında toplumsal yaşama tam ve etkili olarak katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli bozukluğu (fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal) bulunan kişiler’ (Schulze, 2010, s.12).

T.C. Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı’nın (2010) açıklamasına göre engelli ‘doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım,



rehabilitasyonluk, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi' olarak tanımlamaktadır.

Tanımlamalara baktığımızda engellilik kavramı fiziksel veyahut zihinsel olarak bedenin bir ya da pek çok parçasını kullanamamak ve bundan dolayı sosyal etkileşimler neticesinde toplumsal ve mekansal yapılar tarafından engellenmek olarak kavramsallaştırılabilir.

### **2.1.3. Engellilik Kimliği**

Sahip olduğumuz tüm kimlikler (etnik, dini, cinsiyet, engellilik vs.) yaşadığımız toplumda diğerlerinin verdikleri olumlu ya da olumsuz tepkilerden etkilenir. Bu tepkileri belirleyen esas şey herhangi bir toplumsal fenomene sosyal çevrenin nasıl anlamlar yüklediğidir. Engelli kimliği de engelli bireyden ziyade başkalarının anlamlandırmaları üzerinden şekillenen toplumsal bir görünüme sahip olup etnik kimlik gibi sosyal inşa sürecinde anlam kazanmaktadır. Engelliliğe ilişkin sosyal inşalar genelde toplumun bakış açısında olumsuz tavır ve tutumları barındırdığından engelli kimliği özünde negatif bir yapıya sahiptir.

Toplum, engelliliğin inşa edildiği ve deneyimlendiği yerdir (Kelly, 2001, s.396). Engellik kimliği de toplumsal alandaki deneyimlerden etkilenmektedir. Engellilik kimliği, kişinin kendi toplumsal çevresi tarafından inşa edilip engelli bireye aşılacaktır. Engeli olan birey de bu süreçte yaşamını sürdürdüğü toplumda engelliliğe ilişkin kimliğin biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Engeli olan birey, kendine ilişkin düşünceleri ve toplumun kendi engeline yönelik bakış açısı neticesinde sosyal kimliğini icra eder (Üzer, 2019, s.10). Sosyal kimlik, toplum-birey ilişkisi çerçevesinde bireyin içinde bulunduğu grup ve grubun diğer gruplarla ilişkileri neticesinde “kendi kimliğini” edinme süreci şeklinde ele alınabilir. Engeli olan bireyin kimlik edinme sürecini belirleyen etkenler engelli olmayanlar tarafından baskı altına alınmaktadır (Burcu, 2006b, s.67). Engelli kimliği, baskı ve sosyal dışlanma deneyiminden kaynaklanan bir özelliğe sahiptir (Thompson ve diğerleri, 2010, s.238). Toplumda engelli olmayanların bedensel algıları, sosyal baskılar yoluyla engelli

kimliğinin dezavantajlaştırılmasına yol açmaktadır. Engelliliğin kültürel anlamda farklılık olarak tahayyül edilmesinden dolayı engelli kimliği ‘ötekileştirilmiş’ bir kimliktir.

Engelli kimliği, engelliliğe ilişkin toplumsal pratiklerden etkilenmektedir. Sosyal bir olgu olarak engellilik, bireyin kendini geliştirmesini ve kimliğini şekillendirir ki bu beden fiziksel, sosyal, çevresel ve kültürel temsillerini içermektedir. ‘Normallığın’ toplu temsillerinin tümü bireyin kimliğine katkıda bulunur (Michalco, 2002, Titchosky, 2006, akt: Pearson, 2012, s.94). ‘Normallığın’ temsilleri bedensel gerçekliklerden etkilenmekte ve Corker’ın (1999, s.632) da ifade ettiği üzere biyolojik nedensellik insan kimliğinde kendini göstermektedir.

Tarihsel olarak engelli olmayan insanlar engelliliğin temsillerini üretmişlerdir (Barnes ve Mercer, 2001, s.531). Toplumun bedene ilişkin kültürel temsilleri kimlik sürecinde biyolojik gerçekliklerden daha fazla rol oynamaktadır. ‘İdeal’ olan bedenin dışında bir bedene sahip olmak norm dışı olarak görülmektedir. Engellilik, normların dışında bir kimlik edinim sürecine atıfta bulunmaktadır (Burcu, 2020). Engelli beden tanım gereği kültürden, toplumdan ve normdan dışlanmış olarak formüle edilmektedir (Davis, 2006, s.4). Toplumun büyük kesimi tarafından engeli olan insanlara atfedilen kimlik, engelli bireyin kusurlu, normalin dışında bir bedene sahip olmasıdır (Koç, 2017, s.272).

Engelli bireylerin kendi bakış açılarından incelendiğinde ise dışlandıklarına yönelik gelenekselleşmiş bir kabulün mevcut olduğu söylenebilir. Bu kabul engelli olmanın bir kişisel nitelik yönünde kimliklendirmesinde, ‘istenmeyen’ şeklinde görülmesidir (Burcu, 2006b, s.72). Engellilik olgusu kişinin bedenindeki bir yoksunluk olmayıp bundan öte kişilerin yaşadığı toplumsal çevredeki engellerden/engellenmişlikten ötürü dezavantajlı bir kimliğe evrilmektedir (Samav Cantürk, 2017, s.141). Engellilik kimliği bir ‘etiketi’ ifade etmektedir. ‘Engelli kimliği’, engellilik konusunda aydınlatılmış ve artık ‘medikal modelin’ reddedip bir ‘sosyo-politik model’ olan ‘engellilik azınlık grubu modeli’nin benimsenmeye başlandığı toplumlarda dahi hala engellilerin ‘hasta’ olarak etiketlenmesinden oluşmaktadır (Durugönül, 2004, s.42). Tıbbi modelin engelli

bireyleri ‘hasta’ olarak görmeleri engelli bireylerin öz kimliği üzerinde oldukça olumsuz etki bırakmaktadır (Campell ve Oliver, 1997, akt: Dowling ve Dolan, 2001, s.23).

Engellilik araştırmalarının ana eğilimleri engelli kimliğinin biyolojik acıdan ve bireysel bedensel özelliklerden kaynaklandığını reddetmektir (Siebers, 2017, s.119). Engellilik sosyal açıdan toplumsal bir yaratım olduğundan engelli kimliği de toplumsal ve kültürel koşulların yarattığı dezavantajlılık haline işaret eden bir süreç olarak ele alınmalıdır.

#### **2.1.4. Engellilik ve Damgalanma**

Sosyal dışlanmaya sebep olan asıl etkenler belli aidiyetler veya bedensel özellikleri itibariyle kişilerin ya da grupların toplumdaki hakim gruplardan olumsuz anlamda farklı oldukları düşünülerek damgalanmaları yahut da etiketlenmeye maruz kalmalarından dolayı yaşadıkları önyargılar ve benzeri pratiklerdir. Bu etiketlenmeler ya da damgalar kişileri pek çok alandan dışlayıp sosyal yoksunluğu beraberinde getirmektedir. Engelli olma ya da farklı bir sosyal gruptan gelme ve cinsiyet özelliklerinin varlığında ise kişiler herhangi bir gerçekliğin yarattığı dezavantajlılık halinden dolayı çoklu bir sosyal dışlanma pratiği yaşayabilir ya da birinin varlığı diğerlerinden daha fazla dışlanmayı getirebilir. Belli bir dışlanma pratiği neticesinde ise kişiler toplumsal yaşama katılmakta zorluk yaşar. Engelli bireyler de toplumdaki hakim değerlerden ötürü hangi sosyal bağlamda yaşarlarsa yaşasınlar tarihsel olarak yaşadıkları damgalamalardan dolayı dışlanmayı en fazla yaşayan gruplardan biri olmuşlardır ve Roussu'nun (2003, s.7) da belirttiği gibi birçok kültürde engellilik bir damgalama kaynağı olmuştur. Bu bağlam çerçevesinde engelli bireyler açısından sosyal dışlanmanın önemli bir sebebi olan damgalama/etiketleme kavramı tartışılmıştır.

‘Damga’ terimi bir kişi ya da grup için olumsuz çağrışımlar ve cezalandırıcı tepkiler gibi herhangi bir kalıcı özelliği ifade etmektedir (Susman, 1994, s.16). Damgaya uğrayan kişiler üzerinden önemli etkiler olmaktadır.

Goffman'ın ‘Damga’ adlı araştırması insanların ‘normal’ ve ‘normal olmayan insanlar’ şeklinde ikili bir sistem üzerinden damgalandığını göstermektedir. Goffman'a göre

gruplar ya da kişiler için üç tip damga mevcuttur. İlki bedensel/fiziksel engellerden ötürü oluşan damgalardır. İkincisi, ruh hastaları, hükümlüler, madde bağımlıları, ikili cinsiyet sisteminin dışında olanlar, intihar girişiminde bulunanlar ve radikal siyasi davranış sergileyen insanların sahip olduğu damgalardır. Sonuncusu ise etnik köken, ırk, din gibi kişinin sahip olduğu aidiyetlerden dolayı meydana gelen damgalardır (Goffman, 2014, s.33). Bu üç kategoriden birinde ya da birkaçında yer almak kişilerin sosyal olarak damgalanmalarına sebep olup kişiler için önemli toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Damga özü itibariyle tecrit edici ve insanı herhangi bir şey yapamaz bir duruma götürür (Goffman, 2014, s.75). Engelli olmak da başlı başına bir damga kaynağı olup Goffman'ın da dikkat çektiği üzere tüm alanlarda hiçbir şey yapamaz hale getirip sosyal olarak dışlamaktadır. Bu nedenle sosyal dışlanma durumsal olmaktan çok yapısal bir olgu olmaktadır (Susinos, 2007, s.1189. Çünkü engelliler, dışlandıkları ve sorun yaşadıkları kültürel, politik ve entelektüel bir dünyada varlıklarını sürdürmüşlerdir (Abberley, 2014, s.77) ve sürdürmeye devam etmektedirler.

Goffman, 'normal' diye tabir edilen toplumun, damgaya uğramış kişilerin yani 'normal olmayan insanların' damgadan dolayı oluşabilecek herhangi bir rahatsızlığa yol açmamalarını ve karşı karşıya kaldıkları bu olumsuz durumu kabullenmeleri gerektiğini belirtir (Turner, 2017, s.145). Kişileri yahut da grupları damgalamak toplumda grup tarafından sergilenen davranışlarının kontrol altına alınma yollarındandır. Bazı hallerde gelişen damga durumu hiçbir zaman ortadan kalkmaz ve bundan dolayı da kişi ya da gruplar hiçbir surette topluma tarafından kabul görmez (Giddens, 2008, s.311). Engelli bireyler için düşündüğümüzde tarihsel olarak bu damgalar varlığını sürdürmektedir. Yaşanılan damga sonucu engelli bireyler, sosyal ve kültürel olarak değersizleştirilirler ve bu nedenle birçok durumda ayrımcılığa uğrarlar (Saetermoe ve diğerleri, 2001, s.699). Engelle ilişkin bir damganın olması ırk, inanç ve kültüre ilişkin bir damgadan daha yıkıcı ve bunları aşabilme potansiyeli daha yüksektir (O'Hara, 2003, s.166).

Engelliler için biyolojik farklılık olsa da engellilik toplumsal pratiklerin sonucu olarak sosyal baskının bir parçasıdır (Abberley, 1987, s.8). Engellilik olgusu, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi, ayrımcılık ve sosyal baskının bir türünü oluşturur (Morris, 1998, s.2). Çünkü bedene ilişkin sistemik yaklaşımlar baskı kaynağını oluşturmakta ve damgalanan

bedenler birtakım toplumsal uygulamalarla kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Etiketlenme/damgalanma insanların birtakım farklılıklarından ötürü etiketlenmeleri ve sosyal olarak dışlanmasına atıfta bulunmaktadır (Kamanlıoğlu, 2007, s.395).

Foucault ise bir damgalama kaynağı olan bedenin iktidardan bağımsız olarak ele alınamayacağını belirtir. İktidar ilişkileri beden üzerinde birtakım müdahalelerde bulunmaktadır. İktidar açısından bedenin odak olmasındaki en büyük etken üretim gücüne sahip olmasıdır. İktidarın istediği üretken ve tabi kılınmış bir bedenin varlığıdır (Foucault, 1992, s.31). Bu nedenle engelli bir bedenin varlığı iktidarın nazarında üretim gücü olarak kullanılmadığından toplumsal açıdan engelliğe ilişkin birtakım ayrımcı pratiklerin varlığına neden olmaktadır. Burcu'nun da vurguladığı gibi 'Engeli olan bir beden'e sahip olmak toplumsal açıdan, sapma ve marjinallik durumudur. Engelli bireyler, yeti yitimindeki kısıtlılıklardan ötürü damgalanan kişilerdir (Burcu, 2006b, s.70). 'Anormal' olarak inşa edilen engelli bireyin bedeni toplumsal yaşantısında ilişkiler geliştirdiği başkaları tarafından etiketlenmektedir (Burcu, 2011a, s.40). Dolayısıyla sosyal hayatta kişinin kendisinden beklenenleri 'normal' biri gibi gerçekleştirmediği durumlarda toplum 'damgayı/etiketi' herhangi bir dayanağı olmadığı halde yaratmaktadır (Kamanlıoğlu, 2007, s.401). Bu damgalar ya da etiketler toplumsal önyargılardan beslenmekte ve toplumsal önyargıların sebebi olmaktadır. Önyargı ve stereotiplere dayanan haksız ve eşitsiz muameleler bireyler veya gruplar için ayrımcılığa dönüşmektedir (Bogdan ve Biklen, 2013, s.5). Sonuç olarak da 'damgalama' kavramı 'önyargıyı' toplumsal olarak kabul edilebilir kılmaktadır (Finkelstein, 1980).

Engelli kişilerin yaşadığı sorunların çoğu, engelli olmayan insanlardan gelen damgalama ve önyargıların üst üste bindirilmesidir; bazı durumlarda bu tür tutumsal engeller engellilerin kendisinden daha fazla sorun yaratmaktadır (Lipson ve Rogers, 2000, s.216).

Engelliler 'normal' insanların kendilerini damgalamalarına neden olan beklenmedik bir farklılığa sahiptirler ve kimliklerini bu farklılığa dayalı olarak inşa ederler (Pfeiffer, 2001, s.32).

Bu anlatılanlardan hareketle damga gerçeği engelli bireylerin sosyal hayatta izole bir yaşam sürmesine neden olmakta ve kendilerinden beklenen görevleri yerine getiremeyeceğine ilişkin endişeler neticesinde toplumsal yaşamdan dışlanmalarına neden olmaktadır. Engelli bireyler için sosyal dışlanma sistemik bir hale gelmekte ve sürekli yeniden inşa edilip üretilmektedir. Başka kimliklerin varlığında bile engellilik damgası daha fazla baskı getirmektedir.

### **2.1.5. Engelliliğin Kültürel Tanımlaması**

Toplumsal ve tarihsel olarak bedene (Hughes ve Paterson, 1997, s.330) ilişkin sosyal inşalar ‘sağlam/ideal beden’ anlayışı üzerinden kurulmaktadır. Engelli beden toplumun nazarında ‘normal beden’ anlayışından uzak bir görünüme sahip olup ‘öteki beden’ olarak resmedilmektedir. ‘Normal’ ve ‘normal olmayan/anormal’ ya da ‘sağlıklı’ ve ‘sağlıklı olmayan’ gibi ikili kategoriler içerisindeki tanımlar birinin diğerine üstün oluşuna ya da diğeri üzerinde kurduğu tahakküme vurgu yapmaktadır. Bu ikili sınıflandırmalar içerisinde ‘normal’in dışında olmak ise bazı olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklardan biri de Morris’in (1991), kavramsallaştırması olan olumsuz kültürel resmedilme ya da betimlemedir. Ev içi yaşamdan toplumsal yaşama, kültürel alanlardan politik alanlara engelli bireyler kültürel olarak olumsuz resmedilmektedir. İnsanların sahip oldukları engel gerçeklikleri toplumsal boyutta önemli dezavantajları beraberinde getirip olumsuz bir biçimde tanımlanmalarına neden olmaktadır. Freund’un da belirttiği gibi herhangi bir ‘sakatlığın’ yarattığı, aktivitedeki bir kısıtlama belirli sosyo-kültürel bağlam tarafından engelliliğe dönüştürülmektedir (Freund, 2001, s.692). Bireysel bedenlerin ve sosyal çevrelerin etkileşimi engelliliği yaratıp (Shakespeare, 2006, s.201) olumsuz kültürel yorumları beraberinde getirmektedir. Engellilik, üretim şekli ile toplumun merkezi değerleri arasındaki ilişki yoluyla kültürel olarak üretilmektedir (Riddell ve Watson, 2014, s.6).

Engelli insanlar sadece engelli değildir; deneyimlerinin anlamını belirleyen belirli bir kültür içinde (Lipson ve Rogers, 2000, s.213) yani kültürel tanımlama neticesinde engelli olmaktadır.

Morris (1991) bir toplumda engelliliğe ilişkin kültürel betimleme yahut kültürel resimlemenin mevcut olduğunu tartışmaya açmaktadır. Buna göre engelli bireylerden ziyade engelli olmayan bireylerin engelliliğe yönelik tepkileri ve duyguları neticesinde kültürel resim yahut da kültürel betimleme oluşmaktadır. Bedendeki bir kısıtlılıktan dolayı engeli olan insanlar kültürel olarak kendilerine olumsuz anlamlar atfedilir. Engeli olan kişilere yönelik kültürel anlamlar herhangi bir engelden ötürü zorluk çekmesinden ziyade kültürel olarak engellenmektedir. (Burcu, 2013, s.38). Engeli olan insanlara yönelik olumsuz kültürel tanımlar ya da söylemler, toplumsal açıdan varlık gösteren ve bu doğrultuda devamının sağlanması istenen belli birtakım standartların dışında olan bedensel özelliklerin yaygın bakış açısında engelli bireyleri değersizleştiren toplumsal pratiklerdir (Burcu, 2020, s.149). Engelliliğin kültürel anlatıları, engellilerin patolojik ve yetersiz olduğunu varsaymaktadır (McDonald ve diğerleri, 2007, s.146). Engelli bireyin kendi bakışından ziyade toplumun engelliliğe yönelik kültürel tanımları ve söylemleri yani engelliliğe ilişkin olumsuz kültürel betimlemeler engelliliği sorunlu hale getiren bir özelliğe sahip olmaktadır. Engelli bireylere ilişkin olumsuz kültürel bakıştan dolayı yaşadıkları sosyal çevrede eşit ve saygın bir yer edinme noktasında karşı karşıya kaldıkları sorunlarla baş edememektedirler (Çitil ve Üçüncü, 2018, s.240).

Engelliliğe ilişkin tüm uygulamalar engelli olmayanların engelliliğe ilişkin tepkilerine dayanmaktadır. Engellilerden ziyade engelli olmayanların engelliliğe ilişkin tavır ve tutumları engelliliği sorunlu hale getirmektedir (Morris, 1991). Engelli bireylerin engelleriyle ilgili sosyal, kültürel yahut da çevresel tutumlar genellikle dezavantajlı sonuçlar doğurmaktadır. Toplum herhangi bir farklılığı olanı engellemektedir (Bickenbach, ve diğerleri, 1999, s1176). Dolayısıyla Finkelstein'a göre engellilik, toplum tarafından kendilerine getirilen kısıtlamaları içeren bir paradokstur (Barnes ve Oliver, 1993).

Sosyolojik açıdan ele alındığında da yine engelli bireylerin sahip oldukları fiziksel özelliklerinden ziyade kendilerine ilişkin tanımlamalar önemli olmaktadır. Fiziksel engelin bireyin yaşamını sürdürdüğü toplumdaki sosyal ve kültürel tanımlaması yani diğer insanların engelliliğe yükledikleri anlamı şekillendiren sosyo-kültürel ortam oldukça önemli olmaktadır (Burcu, 2006a, s.787). Engellilik tamamen sosyal anlamların

bir ürünü olarak düşünülebilir (Abberley, 1987, s.12). Sosyo-kültürel bağlamlar engelli olmaya ilişkin atfettiği olumsuz anlamlar engelli bireylerin sosyal yaşamın dışına itilmesine neden olan etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm sosyal bağlamlarda engelli bireylere yönelik kültürel ifadeler mevcuttur. Türkiye’de ise engelli bireylere ilişkin kültürel resim ‘acıyan, ikinci sınıf olan, yetersiz ve dışlanan’ olarak göze çarpmaktadır (Burcu, 2017, s.121). Engelli bireylerin yetersiz olarak düşünülmesinde dolayı çoğu şeyi engelli olduğu için ‘yapamayacakları’ şeklindeki düşünce ‘sağlam beden’ anlayışının normatif kavramlarından hareketle ölçülmektedir (Zarb, 1995, s.4). Kültürel betimlemeler engelli bireylerden bağımsız olarak toplum tarafından kendilerine atfedilmektedir. Bu atıflar sonucu engelli bireylerin sosyal olarak dışlanmalarına neden olup kendilerini toplumsal yaşamdan çekmelerine neden olmaktadır. Erişim zorluğunun yanında toplumsal yaşamdaki pek çok ayrımcı pratikler gibi kültürel betimlemeler de engelli bireyleri sosyal olarak yalnızlaştırmaktadır.

Kısaca toparlamak gerekirse engelli bireyler kendilerine yönelik kültürel bakış açısı neticesinde neredeyse tüm toplumlarda hem kendileri hem de çevreleri için ‘işe yaramayan, başkasının yardımına muhtaç, yük, aciz’ vs. olarak resmedilmektedir. Kültürel betimlemeler ya da bununla ilişkili olumsuz söylemler ise sosyal yaşama katılma noktasında engelli bireyleri engellemektedir. Başka kimliklerle ilgili olumsuz kültürel betimlemeler ya da söylemler mevcut olsa da engellilik tek başına diğer kimlikleri aşan, daha fazla sosyal bariyerleri ve yoksunluğu getirmektedir. Sonuç olarak da engelli bireyler sosyal yaşamın dışına itilmiş olmaktadır.

## **2.2. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ARKA PLANI**

### **2.2.1. Etnisite ve Engellilik Üzerine Tartışmalar**

‘Normal’ olarak inşa edilen beden anlayışının dışında bir bedene sahip olmak olumsuz olarak kurgulanmaktadır. Engelliliğin olumsuz ya da ‘talihsiz’ ve ‘trajik’ bir durum olarak atfedilmesi ise daha önce de açıklandığı gibi engelli bireyin damgalanmasına ve



sonrasında ise sosyal dışlanma yaşamasına neden olmaktadır. Aynı şekilde çoğunluğun sahip olduğu etnik kökenden farklı bir etnik aidiyete sahip olmak da yer ve zaman koşuluna göre çeşitli olumsuzlukların yaşanmasına neden olabilmektedir. Her iki kimlik de insanların çeşitli bariyerlerle karşılaşmalarına neden olabilen, başkalarının bilincinde ‘öteki’ ve ‘farklı’ olarak konumlanmaktadır. Çoğunluktan farklı kimlik ya da kimliklere sahip olmak kaynaklara ulaşma noktasında engellenmişliği daha da artırabilme riskine sahip olup dezavantaj yaratma riskine sahiptir. Çünkü hem engelliliğin hem de farklı bir etnik aidiyetin özünde bir damga gerçeği yatmaktadır

Literatüre göre sosyal bilimciler dezavantajlı grupları, çocuklar, gençler, yaşlılar, göçmenler, engeli olan bireyler, kadınlar, azınlıklar, hükümlüler, cinsel yönelimleri farklı olanlar şeklinde ele almaktadır. İnsanlar ırk, etnisite, cinsiyet, yaş, engel durumu vs. gibi birtakım durumlardan dolayı çoğunluk tarafından kaynak ve hizmetlere ulaşma konusunda engellemelerle karşı karşıya kalabilmektedir (Burcu, 2017, s.111).

Kadınlar hem geleneksel hem de modern dönemlerde kadın olmanın verdiği dezavantaj durumundan dolayı başta kamusal ve kurumsal yerler olmak üzere pek çok alanda kısıtlanmaktadır. Engelliler engel durumlarının yanı sıra toplumun kendilerine yönelik bakış açılarıyla da baş etmek durumunda kalmakta. Etnik köken de eğer kişi çoğunluğa ait bir grupta yer almıyorsa dezavantajlı bir durumda olabilmektedir (Yiğitbaş, 2020, s.367-368). Farklı kimliklerin birleşiminde ise her kimliğin kendine özgü yarattığı sosyal riskler artabilmektedir. Engel durumu kendi başına dezavantaj yaratmasının yanında diğer bileşenlerle birlikte daha fazla olumsuzluklar yaratması muhtemeldir. Freund’un da belirttiği gibi engelli insanların karşılaştığı sorunlar ırk/etnik köken, cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik aidiyetler bakımından kötüleşebilir (Freund, 2001, s.703). Fakat her ne kadar her iki kimlik ya da kimliklere sahip olmak belli dezavantajları beraberinde getirse de engelliliğin olumsuz kültürel yorumu ve yarattığı sosyal engellenmişlik tartıştığımız üzere daha fazla olmaktadır.

İnsanlar cinsiyet, dil, din, etnik köken, cinsellik ve sosyal sınıf açısından gruplar halinde farklılık göstermektedir (Lewontin, 1995, akt: Anastasio ve Kauffman, 2010, s.14). Yine de gruplar arasındaki bu farklılıklar, fiziksel veya bilişsel ‘bozukluklarla’ aynı

anlamda ‘engellilik’ olmamaktadır (Anastasio ve Kauffman, 2010, s.14). Her ne kadar engellilik ve etnisite benzer sosyal baskılara neden olsa da (Barnartt ve Seelman, 1988) engellilik diğer kimliklerden daha fazla sosyal engellenmişliği getirmektedir. Engellilik ve diğer kimliklerin varlığında diğer kimlikler önemli olmasına karşılık kişiler daha çok engelli oldukları için bariyerlerle karşılaşmaktadır (Shogren ve diğerleri, 2018).

Araştırmalar engellilik, etnik aidiyet, kadın olma, mülteci ya da sığınmacı olma durumunda yaşanabilecek sosyal ve ekonomik yoksunluk riskine dikkat çekmektedir (Roberts, 2002). Ancak azınlık olmak eşitsizliği doğurmasına rağmen engellilik en büyük eşitsizlik kaynağı olmakta ve ikili kategoriler içerisinde engellilik aşkın olmaktadır (Stienstra, 2002, Rohmer ve Louvet, 2009, Ali ve diğerleri, 2001).

Engelliliğin ırkçılık ve cinsiyetçilikle birçok paralelliği vardır (Bogdan ve Biklen, 2013, s.4). Fakat engellilik sınıf, yaş, cinsiyet, ulus, zenginlik gibi boyutları aşmaktadır (Goodley, 2017, s.2).

İki şey arasındaki kesişimsellik, verili kimliklerin, yapısal eşitsizliklerin incelenmesi ve aralarındaki ilişkiyi irdelemektedir (Wallace ve diğerleri, 2018, s.1648). Irk, etnisite, din ve engellilik gibi bileşenlerin etkileşime girerek insanlar arasındaki görünmezliği ve eşitsizliği artırdığına ve ırksal/etnik aidiyetler ve engellere sahip olmak özellikle işgücü piyasasına katılmak için daha az fırsat yaratmasına ilişkin sorgulamalara (Stienstra ve Nyrere, 2016, s.262-263) rağmen engellilik daha sorunsal bir görünüme sahip olmaktadır.

Bir kişi (cinsiyet, etnik köken, cinsel ve dini yönelim, fiziksel görünüm, meslek vb.) birkaç sosyal kategorinin üyesi olabilir ve bunlar kişinin algısını potansiyel olarak etkileyebilir; ancak bu farklı sosyal kategoriler aynı derecede belirgin değildir. Engellilik kişi algısında cinsiyet veya etnik kökenden en belirgin olanı olmaktadır (Rohmer ve Louvet, 2009, s.76-77). Çoğu zaman ise engellilik ve cinsiyet kesişimindeki olumsuz deneyimler diğer kimlik deneyimlerini aşabilmektedir. Engellilik ve etnisite birlikteliğinde karşılaşılan sorunlar özellikle hizmetlere erişimde ihtiyaçların göz önünde bulundurulmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Engelli bireylere yönelik

eksik sosyal düzenlemeler ve farklı etnik grupların kültürel arka planına ilişkin ihtiyaçlar hesaba katılmadığında bu gruplar hem engellilik hem de etnik özelliklerden dolayı ayrımcılığı deneyimleme riski taşımaktadır (Hussain ve diğerleri, 2002). Engelli aileler açısından da hizmetlere erişimde farklı kimliklerden kaynaklı dezavantaj yaşanabilmektedir (O'Hara, 2003). Engelli bireyler ise toplumun engelliliğe olumsuz atıflarından dolayı aileleri tarafından da olumsuz deneyimlere maruz kalmaktadır (Molloy ve diğerleri, 2003). Dolayısıyla engelli bireylerin aileleri hizmetlere erişimde etnik özellik kaynaklı sıkıntılar yaşayabilirken çocukları söz konusu olduğunda ise kendilerine ilişkim toplumsal yorumlardan kaynaklı olumsuz tutumlara maruz kalmaktadır.

Engellilik ve cinsiyet gibi özellikler kimliklerin baskın özellikleridir. Engelliliğin getirdiği önyargı diğer kimliklerden kaynaklı önyargılardan daha fazla olmaktadır (Molloy ve diğerleri, 2003). Diğer kimlik aidiyetlerine rağmen diğer insanlarla sosyal etkileşim fırsatları daha fazla olması önyargıların kırılmasında etkili olabilirken engelliliğin neden olduğu önyargı ve kalıp yargıların yok olması oldukça düşüktür. Yanı sıra engelli bireylerin denk geldiği en önemli problem ise iş gücü piyasasına uygun bedenlere sahip olarak düşünülmemesi ya da iş gücü piyasasının 'sağlam bedenlere' ihtiyaç duyması dezavantaj boyutunu artırmaktadır. Çünkü engelli olmak Jenkins'in (1991, s.563) de belirttiği gibi ekonomik engellerle güçlü bir şekilde ilişkili olmaktadır.

Engelli bireylerin haklarının diğer etnik grupların haklarına göre daha geç gelişmiş olması ve engelliliğin barındırdığı anlam itibariyle haklarına erişimde zorluk yaşanmaktadır. Bir azınlık grubu olarak engellilerin haklarından yararlanmaları sistemik ve kurumsal ayrımcılığın neden olduğu tavırlar sonucu engellenmektedir (Bickenbach ve diğerleri, 1999, s.1180). Farklı etnik kökenden insanlara yönelik uygulanan birtakım ayrımcılıklar suç teşkil ederken ve belli bir tepki oluştururken engelli bireylerin neredeyse her gün deneyimlemiş oldukları ayrımcılık pratiği için aynı şey söz konusu değildir (Güçlü, 2004). Aynı şekilde Amerika'da ırksal ve etnik gruplar için istihdam ayrımcılığına karşı koruma alınırken engelliler için bu sağlanamamıştır (Barnatt ve Seelman, 1988, s.39).

İnsanlar etnik ve ırksal özelliklerinden dolayı ırkçılık ve damgalama gibi ayrımcı pratikleri deneyimleyebilmektedir. Fakat araştırmalara bakıldığında insanlar etnik ve ırksal kimliklerine ilişkin güçlü bir duygu içerisindedir ve bu kimliklere aidiyetlik pozitif olarak görülmektedir (O'hara, 2003, s.170).

Ableist hegemonya (Campbell, 2009) engelliliği olumsuz bir varlık olarak tanımlamaktadır (akt: Hughes, 2017, s.479). Eşitsiz güç ilişkilerine dayanan bu anlayış engelli bireylerin toplumsal yaşamlarında diğer tüm kimliklerin (etnik/ırksal, dini, cinsel vs.) varlığında bile en çok olumsuz deneyimleri yaşamalarına neden olmaktadır. Engelliliğe ilişkin sosyal inşalar daha fazla olumsuz anlama sahip olduğu için engelli bireyler engel kimliğinden dolayı daha çok sosyal bariyerlere denk gelmektedir.

Sonuç olarak engelli olma, cinsiyet, yaş, etnik/ırksal ve dini aidiyetler, cinsel yönelim, yaşanılan bölge gibi pek çok özellikle çoğunluğun bilincinde 'öteki' olarak kurgulanmasından dolayı dezavantajlı bir konum yaratabilmektedir. İkili kategoriler üzerinden değerlendirdiğimizde engelli ve başka bir aidiyete sahip olmak yani hem engelli hem de farklı bir etnisiteye bağlı olmak 'çifte dezavantaj' yaratma riskine sahiptir. Fakat yukarıda tartışıldığı haliyle engellilik kendisini her anlamda daha çok hissettirmektedir. Engelliliğin neden olduğu hem sosyal yoksunluk ve engellenmişlik hem de olumsuz bakış açısı daha fazla olmaktadır.

### **2.2.2. Engellilik ve Kadın**

İnsanların yaşamlarına ilişkin sosyalleşme süreci, toplumsal cinsiyet rolleri, beden algısı ve cinsiyet üzerinden anlaşılabilir (Begum, 1992, s.73). Toplumsal cinsiyet inşası bir cinsiyet kategorisine atama ile başlayarak bireyin hak ve sorumluluklarının yanı sıra sosyal statüsünü belirleyen davranış normlarını ana hatlarıyla belirtmektedir (Petersen, 2006, s.728). Kişi biyolojik cinsiyetinden hareketle toplumsal cinsiyeti açısından ya kadındır ya da erkektir ve toplumsal olarak belirlenen cinsiyet rollerini sergilemek durumundadır. Kültürel olarak erkekten ve kadından beklenen farklı alanlarda rollerini yerine getirmelerdir ve bu roller çoğu düzlemde keskin bir biçimde birbirinden ayrılmıştır. Bu kimliklere ilişkin inşa edilen davranış kalıplarına uygun davranılmaması

ise toplum nazarında ‘sapma’ olarak görülebilmektedir. Engellik de kişinin biyolojik özelliklerinden ziyade toplumsal bir anlam taşımakta ve engelliler açısından bedensel normların dışında bir temsile sahip olmak cinsiyete dayalı rollerin yerine getirilmesine ilişkin beklentilerin farklılık göstermesine neden olmaktadır. Bu beklentiler aynı zamanda engelli kadınların hem engel hem cinsiyet açısından dezavantaj yaşamalarına neden olabilmektedir.

Cinsiyetçi ve hetero-seksist değerler kadınlara nasıl bir görünüme sahip olmaları gerektiğini ve ne tür davranışların kabul edilebilir olduğunu söylemektedir (Morris, 1998, s.14). Aynı şekilde ‘sağlam beden’ anlayışından ötürü engelliler için toplumsal olarak hangi davranışların geçerli olduğu önceden belli olmaktadır. Kadınlar cinsiyetlendirilmiş bir dünyada, engelliler ise ‘sağlamlık’ normunun esas alındığı bir dünyada kendilerine varlık alanı bulmaya çalıştıklarından ötürü her iki sistemin getirdiği zorluklarla baş etmek zorunda kalmaktadır. Engelli kadınlar, cinsiyetçilikten ve engelli olmaktan ötürü ‘çifte dezavantaj’ durumu yaşamaktadır (Morris, 1998, s.5). Bu durum engelli kadınların marjinalleştirilmelerine neden olmaktadır (Morris, 1993, 62).

Collins ve Valentine, engelli kadınların her iki kimliğe özgün sorunlardan dolayı oluşan sorunlar nedeniyle ‘çifte/pekiştirilmiş dezavantaj’ yaşadıklarını söyler. Engelli kadın hem cinsiyet hem de engel durumundan dolayı ‘çifte/pekiştirilmiş dezavantaj’ ve hatta üçlü ve dörtlü bir baskı ve damgalama ile karşı karşıya kalabilmektedir (Collins ve Valentine, 2003, s.30). Bu çifte/pekiştirilmiş dezavantaj durumu, ‘ayrımcılık’, ‘eşitsizlik’, ‘sosyal izolasyon’, ‘sosyal yalnızlık’, ‘dışlanma’ gibi birtakım sorunsal alanlarda kendini daha çok göstermektedir (Burcu ve diğerleri, 2009, s.13). Özellikle özel alanla özdeşleştirilen kadınlar engel durumlarıyla birlikte daha çok kamusal alandan soyutlanma durumunu yaşamaktadır.

Engelli kadınların cinsiyetleri açısından temel kısıtlamalardan bazıları emek piyasasına katılım ve gelir olmaktadır (Moodley ve Graham, 2015, s.8). Engelli kadınlar engelli olmayan kadınlarla aynı sorunlarla karşılaşmakta ancak engelli kadınların benzer

birtakım temel haklara engelli kadınların erişimi neredeyse yok durumundadır (Lonsdale, 1990).

Kadınlar kamusal alandan dışlanmış, ev içi yaşantının özel dünyasında gettolaşmış, toplumun bakış açısında kültürel temsillerin dışında (Morris, 1993, s.60) olup ayrımcılığı çok daha fazla deneyimlemektedirler. Engellilere karşı önyargı ve ayrımcılık da çok fazla olmaktadır (Addlakha, 2008, s.196). Toplumsal baskı esasında cinsiyetçilik ve engellilere karşı ayrımcılıktan kaynaklanmakta (Mays, 2006, s.150) ve engelli kadınlar sahip olduğu engellilik ve kadın statüsünden dolayı toplumsal baskıyla karşı karşıya kalmaktadır (Collins ve Valentine, 2003, s.31). Anlatılanlardan hareketle engelli kadınlar, ataerkil bir düzen anlayışı ve sağlamlık ideolojisinin geçerli olduğu bir dünya düzeninden ötürü birçok baskıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Bedene ve cinsiyete ilişkin toplumsal pratikler hem kadın hem de engelli olmaktan dolayı kişiyi ‘çifte/pekiştirilmiş dezavantajlı’ bir duruma getirdiğini söyleyen Rousso ve Wehmeyer’e göre kadın ve engelli olmakla ilişkilendirilen dezavantaj durumu biyolojiden öte yaygın önyargılar, klişeler ve ayrımcılık yoluyla toplumda kök salmaktadır (Rousso ve Wehmeyer, 2001, s.2).

Feministler, kadınların deneyimlerinin nasıl dışsallaştırıldığını, çarpıtıldığını ve önemsizleştirildiğini eleştirir. Benzer şekilde engellilik alanında araştırma yürütenler ise engellilerin, hasta, trajik, talihsiz ve sapmış olarak resmedilme şeklini eleştirir (Reinharz, 1992, Barnes ve Mercer, 2003, akt: Traustadottir, 2006, s.82). Toplumsal cinsiyet ve engellilik araştırmaları da hem kadın hem de engelli olmanın getirdiği deneyimleri her iki kimlik açısından odağına alarak tartışmalar yürütmektedir.

Engellilik cinsiyetlendirilmiş bir kavramdır. Engelliler cinsiyete dayalı rollerin geçerli ve bol olduğu bir dünyada varlık göstermektedirler (Meekosha, 2006, s.169). Bu roller engelli bir bedenin varlığında farklılık göstermektedir ya da farklı beklentiler söz konusu olmaktadır.

Engelli kadınlar için engel durumlarından ötürü geleneksel rolleri yerine getiremeyecekler şeklinde bir algı söz konusu olmaktadır (Begum, 1992, s.74). Fin ve Asch (1981), engelli kadınlar için ‘rolsüz’ kavramsallaştırmasını yapmaktadır (akt: Harris ve Traustadottir, 1997). Engelli kadınlar açısından engelli olmayan kadınların aksine kültürel beklentiler (örneğin cinsellik, işin doğası ve annelik) geçerli olmayabilmekte ve bu konuda zorlanmaya tabi tutulmazlar (McDonald ve diğerleri, 2007, s.147, Burcu, 2016, s.26). Çünkü engelli kadınların engelli olmayan kadınlar ya da engelli erkeklere göre kendi cinsiyetlerine atfedilen rolleri yerine getirme olasılıkları düşüktür (Asch ve diğerleri, 2001, s27). Ayrıca engelli erkeklerin kendilerine ilişkin damgalanmaların üstesinden gelme fırsatları daha çok olduğu için erkeklerin erkek rolü normlarına uyma olasılığı daha yüksek olmaktadır (Barnes ve diğerleri, 1999, Barnes ve Mercer, 2010, akt: Pearson, 2012, s.33).

Kadınlar kültürel fikirler ya da yorumlardan dolayı ev işleriyle ilgili daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Hussain ve diğerleri, 2002, s.14). Fakat engelli kadınlar açısından ise ev içi rollere uygun olarak görülmemeleri kendilerini damgalamaya uğratmaktadır.

Engellilikten dolayı engelli insanlar arasındaki en önemli sorun açık bir biçimde tüm sosyal rollere ve yaşam biçimlerine katılma özgürlükleri ya da fırsatları üzerindeki sınırlamalardan oluşmaktadır (Bickenbach ve diğerleri, 1999, s.1181). Engelli kadınlar açısından ise bu boyut daha fazla derinleşmektedir.

Hemen hemen tüm toplumlarda olduğu gibi Türkiye için de engelli kadınlar, bazı işleri, rolleri yerine getirmesi noktasında herhangi bir engelinden ötürü “çifte/pekiştirilmiş dezavantajlı” olmalarına neden olan hakim anlayışlar oldukça etkili olmaktadır. Geleneksel toplumların yanı sıra modern zaman toplumlarında da kadın cinsiyetine sahip insanlardan yerine getirilmesi istenen “evlenmesi, ebeveyn olması ve ev içi işlerini yapması” gibi rollerin yerine getirilmemesi/getirilememesi dolayısıyla engelli kadınlar için birtakım sorunlara neden olmaktadır (Kamanlıoğlu, 2007, s.169). Engelli kadınlar için söz konusu ‘çifte dezavantaj’ konum toplumsal hayatta sosyal izolasyona maruz bırakıp sosyal yalnızlığın deneyimlemesine neden olurken aynı zaman engelli

kadınların belli birtakım fırsatlara erişimi noktasında önemli engeller koymaktadır. Engelli kadınlar cinsiyetlendirilmiş ve ‘sağlamlık ile normallik’ ideolojisinin geçerli olduğu bir toplumsal yaşamda ikili ve birbirinden farklı baskı pratiklerine katlanmak zorunda bırakılmaktadır (Burcu, 2016, s.24-25).

Dolayısıyla toplum kadınların toplumsal cinsiyet rollerini eksiksiz olarak yerine getirmesini beklemektedir. Bu rollerin aksaması durumunda ise kadına yönelik olumsuz bir bakış açısı yani engelli kadının yetersiz olduğu anlayışı gelişmektedir. Engelli kadınlar için bu rollere eksiksiz olarak uymak ise zorlaşabilmektedir. Bu nedenle hem engeli olan bir bedene sahip olmak hem de kadın olmak kişileri ‘çifte/pekiştirilmiş dezavantaj’ duruma götürmektedir. Engelli kadın kendisinden beklenen rolleri yerine getirmediğinde toplumsal olarak daha çok sosyal engellemelerle karşılaşmakta ve özel alanla daha çok özdeşleştirilen kadın engelinden ötürü daha çok yalnızlaşmakta ve giderek toplumsal hayattan izole bir yaşam sürmeye mecbur bırakılmaktadır.

### **2.2.3. Geleneksel Bireyci Tıbbi Model ile Sosyal Model Bağlamında Engellilik Tartışmaları**

Engellilik olgusu insanlığın ilk zamanlarından günümüze kadar farklı şekillerde kurulup yorumlanmıştır. Dönemin hakim bakış açısına göre engelliliğe ilişkin gerçekler inşa edilmiştir ve tarihsel süreç içinde engellilik hemen her zaman ve çoğunluğun bakışında olumsuz ve ‘talihsiz/trajik’ bir durum olarak görülmüştür. Eski uygarlıklarda engelli bireyler bazen Tanrı’nın bir ziyareti, genellikle bir ‘lanet’ fakat bazı durumlarda ise ‘yüce bir armağan’ olarak düşünülüyordu (Seekins ve diğerleri, 2011). Antik Çağda da engelli bireyler çeşitli ayrımcı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Modern dönemde ise sanayiyle birlikte ‘işçi’ olarak düşünülmeyen, emek piyasasında kendilerine yer verilmemiştir. Engelli bireyler yaşadıkları kentlerden uzaklaştırılmış ve sosyal yalnızlıkla karşı karşıya gelmişlerdir. Kimileri dilencilik maksadıyla kullanılmış. Nazi Almanya’sında öjenik maksatlarla deneysel olarak uygulama malzemesi muamelesi görmüşlerdir (akt: Bucuka, 2020, s.2429-2430).



Engelliliği feodal dönem ve kapitalist sistem içerisinde tartışan Finkelstein'a göre engelli bireyler feodal toplumda, üretim süreçlerinde ve gündelik hayatta kendilerine yer bulabilmişlerdir. (Marks, 1997, s.89, Yardımcı, 2015, s.13). 18. yüzyılda artan sanayileşme ve kentleşme olayı toplumsal yapı, işgücü ve aile yaşantısının çehresini değiştirmiştir. Sanayileşmeyle birlikte üretim, ilerleme ve güç temalı yetenek ideolojisinin gelişmesini sağlamıştır. Sanayileşme hızı, fiziksel olarak ağır iş yapabilen bedenlerin varlığına ihtiyacı beraberinde getirmiştir ki bu durum 'sağlam beden' anlayışının norm haline gelmesine neden olmuştur. Sanayileşen işgücüne fiziksel olarak katılmayanlar, hızla kentleşen sanayiye entegre olamamışlardır. İşgücüne katılmayanlar ya da ekonomiye katkıda bulunamadıklarından ötürü bağımlı olmalarına neden olan ciddi bir sosyal problem oluşturmuştur (Barnes ve Mercer, 2010, Davis, 1995, akt: Pearson, 2012, s.7-8). Bundan ötürü de kapitalist sistemin ürünü olan toplumsal örgütlenmelerde kendine yer bulmayan ve "anormal" olarak görülen kişiler rehabilite edilip tekrardan topluma kazandırılacakları varsayımıyla disipline edici uygulamalara maruz kalmışlardır (Demirci, 2010, s.17). Bu mantık engellilerin toplumsal bir sorun olarak görülmesine, gerekli görülen kurumlarda ve toplumsal hayatın dışına itilmelerine neden olmuştur. Kurumların yükselişi işgücüne katılmayan nüfusu kontrol etme düşüncesi yer almaktaydı. Bu kurumlar içinde yoksul, hasta, bedensel ve zihinsel engelliler gibi pek çok kesimden insanlar bulunmaktaydı (Oliver, 1986, s.14). Bu grupta yer alan kesim üretim ideolojisi mantığından dolayı marjinal bireyler olarak konumlandırılmışlardır. Thomas'ın da belirttiği gibi toplumsal marjinalleşmenin ve mekansallaşmanın kökleri, engelli erkek, kadın ve çocukların ayrımı kapitalist meta üretimi ve değişimin tarihsel gelişimine denk gelmektedir (Thomas, 2006, s.179). Endüstriyel dönemle zanaatkar sınıfın kendi emeğine yabancılaşma ve ustalık gerektiren bazı işlerin ücretli olmaya başlaması, engelli bireylerin de yetenekleri oranında katıldığı üretimin çözülmesi sonucu az da olsa işgücüne katılım sağlayan engelli bireylerin üretimin dışına itilmesi kapitalist dönemin esas özelliklerindedir (Demirci, 2010, s.80).

Birinci ve İkinci Dünya Savaş'ları ise yarattığı olumsuz koşullardan dolayı psikolojik etkilerinin yanı sıra bir sürü insanın engelli kalmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllarla birlikte ise özellikle Batı dünyasında engellilerin de temel hakları olduğu düşüncesi

yaygınlaşmaya başlamış ve bu çerçevede engelliliği tartışan alternatif modeller ele alınmaya başlamıştır.

Batı'da engellilik olgusu ya da engelli olmaya yönelik temel tartışmalar 1960'ların sonunda iki yaklaşım çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Birbirlerinden oldukça farklı noktalarda dursalar da biri birbirlerinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu ana tartışmalardan biri 'tıbbi model yaklaşımı', diğeri ise 'sosyal model yaklaşımı'dır (Burcu, 2011b). Engellilerin bir grup olarak tanımlanmasında biri tıbbi diğeri ise sosyo-kültürel anlayışa dair iki temel yaklaşım vardır (Shakespeare, 1996).

Tıbbi modele ilişkin esas tarihsel kırılmayı doğuran, modern bilimin doğuşu olmuştur. Bu süreç engelliliği tamamıyla dini bir mesele olmaktan (Tanrı'nın gazabı, insanın sınanması vb. şeklinde) çıkarmasa dahi tıbbi bir sorun olarak kurgulayıp ele almasına zemin hazırlamıştır. Buradaki esas varsayım biyolojik olarak (tıbbi olarak) 'normal' ya da 'sağlam' bedensel varoluşa atıfta bulunmasıdır. Bu nedenle bedensel farklılıklara sahip olmak 'normal' olarak inşa edilen varoluştan dışlanmayı getirir. Bu tür eksikliğe vurgu yapan farklar birer 'sapma', birer 'anomali' olarak ele alınır ve tedavileri amaçlanır. Tıbbın görevi de bu tedaviyi gerçekleştirmesidir (Yardımcı, 2015, s.10). Dolayısıyla bilimin yükselişi ile engellilik tıbbi tedaviye ihtiyaç duyan fizyolojik bir problem olarak görülmeye başlanmıştır. Tıbbi engellilik modeli, dikkati bireylerin yaşadığı 'bozukluklara' odaklanmıştır (Seekins ve diğeri, 2011, s.2). Böylece yaşanan çevrede sosyal hayatı herkes için erişilebilir olarak organize etmek yerine ana akım topluma 'uymayan' azınlık değiştirilmeye çalışılmıştır (Marks, 1997, s.86).

Tıp sadece belli hastalık sonucu belli birtakım uygulamalar (ilaç yazma, ameliyat yapma) gerçekleştiren bir alandan daha fazlasıdır (Foucault, 2015, s.373). Tıp normal beden algısını yeniden şekillendiren bir alandır. Foucault, tıbbın genel bir toplumsal işlev haline geldiğini ifade etmektedir (Foucault, 2012, s.78). 19. yüzyıl boyunca yeni ilke haline gelen şey toplumun bedenidir. Neredeyse tıbbi bir biçimde korunması gerekecek olan şey bedendir (Foucault, 2012, s.39). Çünkü hakim ideolojinin ve emek piyasasının ihtiyaç duyduğu 'sağlam bedenlerin' varlığıdır.

Teknoloji ve tıp alanındaki gelişmeler geçmişten günümüze tıbbi söylemin engelli bireylerin yaşadıklarını anlama ve açıklama noktasında kendisine otorite bahşedilmesine sebep olmuştur (Burcu, 2015, s.324). Tıbbi modelin engelliliğe nasıl yaklaştığı toplumsal normların şekillenmesinde ve toplumun bakışında nasıl yorumlandığına önemli etkileri olmuştur.

Engelliliği tıbbi olarak açıklayan ‘geleneksel bireyci tıbbi model’ engelliliği, ‘hastalık’ ve ‘sakatlık’ olarak ele almaktadır ve engelli bireylerin sosyal hareketlerini odağa almaktan ziyade, hastalık ve sakatlık durumlarını iyileştirmeye yahut da rehabilite etmeye daha çok önem vermektedir. Geleneksel bireyci tıbbi model sosyal hayatlarında uğradıkları sosyal baskı kavramıyla ilgilenmemekte, sosyal, kültürel ve çevresel olarak engellenmişliklerini göz ardı etmektedir. Bu nedenle geleneksel bireyci tıbbi model engel durumunun neden olduğu toplumsal hayattaki sonuçları ile ilgilenilmemiş, engelli bireylerin sosyal hareketlerine, politikleşmelerine ve örgütlenmelerine önem verilmemiştir. Bu yaklaşımda engeli olan bir beden normal beden dışında bir anatomiye sahip olan bir beden şeklinde ele alınır ve normal beden dışında bir işleyişe sahip olarak görülmektedir. Burada esas olan bireyin engel durumunun iyileştirilip yahut da rehabilite edilerek normale dönmesini sağlamaktır (Burcu, 2015, s.324-325, Burcu Sağlam, 2018, s.564-565). Özellikle 20. yüzyılın başlarında geliştirilen mesleki rehabilitasyon sistemi emek kazanan statüsüne sahip bedensel engelli erkekleri rehabilite etmek amacıyla tasarlanmıştır (Burch ve Patterson, 2013, s.126). Bu durum ise engelli olmayan bedenin erkeksi, normatif olarak yenilmez bir biçimde temsil edilme olasılığında kaynaklanmaktadır (Hughes, 2007, s.682). Rehabilitasyon süreci, normalleşme süreci olarak, ‘engelli beden’in’ söylemsel olarak nasıl üretildiğini, yönetildiğini ve düzenlendiğini göstermektedir (Turner, 2001, s.254).

Engelliliği tıbbi olarak açıklayan bu model, engellilerin rehabilite olmalarını kişilerin yaşadıkları sosyal bağlamdan ziyade rehabilitasyon sürecinin normalleştirici değerlerini kabul etme isteklerine bağlamaktadır (Shakespeare ve Watson, 1997, s.297).

Tıbbi modelde yanı sıra tıp ve rehabilitasyon uzmanları esas otoritelerdir, engellilik apolitik bir durumdur ve özü itibarıyla kamusal tartışmaya dahil olarak görülmez

(Barnartt ve diğeri, 2001, s.430, akt: Ardahanlıoğlu, 2022, s.31). Yanı sıra sosyal ve kültürel standartlara uygun bireyler olarak (Burcu, 2016, s.26) görölmezler.

Bireysel model engelliliğin ‘kişisel trajedi’ teorisine dayanmaktadır. Bu durum bireyin şans eseri başına gelen talihsizlik olarak ‘engelliliğin kişisel trajedisi’ olarak tanımlanmaktadır. Engellilikle ilgili çalışan teorisyenlerin de belirttiği gibi gelenekselci modele göre ilk olarak engel durumu kişiye aittir. İkincisi sorunun nedenleri engellilikten dolayı meydana gelen işlevsel kısıtlamalar veya psikolojik kayıplardan kaynaklandığını varsaymaktadır. Medikal model, engelli birinin durumunun farkına varması, bunu kabul etmesi ve onunla yaşamayı öğrenmesi gerektiğini belirtir (Oliver, 1990, Barnes ve Oliver, 1993).

Tıbbi model engelliliğin bir ‘bozukluk’ olduğu inancına dayanır ve tıbbi olarak tamamen düzeltilmezse dahi ez aza indirilmesi için müdahale gerekir (Schriempf, 2001, s.54). Engellilere yönelik tedavi ideolojisi dışlayıcı, tutumsal, çevresel ve ekonomik engelleri değiştirmekten ziyade ‘anormal’ ve ‘işlevsiz’ olarak tahayyül edilen bedenleri değiştirmeye odaklanmaktadır (Garland-Thomson, 2002, s.14).

Zarb’a göre geleneksel bireyci tıbbi modele göre engellilik esas itibariyle fiziksel, duyuşsal ve entelektüel eksiklikleri içeren bir anlamı kapsamaktadır. Engelli bireylerin karşılaştıkları sosyal engeller ‘ötekilerin’ ya da diğeriinin tavır ve tutumları, yoksulluk ve işgücü piyasasında denk geldikleri ekonomik, fiziksel ve politik engeller olmaktadır (Zarb, 1995, s.4). Bu nedenle engelli bireylerin yaşama biçimi engelli olmayanların engelliliğe yönelik tepkilerinden etkilenir (Morris, 1991).

Tıbbi modelin eksiklikleri ve engelli bireylerin failliğini göz ardı etmesine tepki olarak engellilik hareketleri gelişmeye başlamış. Bununla birlikte özellikle 1970’lerle birlikte tıbbi görüşün kabulleri sorgulanmaya ve sorunu engelli bireylerden ziyade yaşadığı çevrede arayan alternatif modeller gelişmeye başlamıştır.

Engellilik hareketi dikkatin sosyal baskı, kültürel söylem ve sosyal engellere yöneltilmesine zemin hazırlamıştır. Sosyal model, UPIAS'ın entelektüel ve politik argümanlarından ortaya çıkmıştır. Marksizm'den etkilenen UPIAS'ın amacı engelli kişilerin topluma katılma fırsatlarını sağlayacak ayrılmış tesisler, bağımsız yaşamak, verimli araştırmalara katılmak ve kendi yaşamaları üzerinde tam kontrolü sağlamalarına ön ayak olmaktadır (Shakespeare, 2006).

Tıbbi modelin sosyal çevreyi göz ardı etmesi sosyal modelin gelişmesini sağlayan etkenlerdendi. Oliver'ın da değindiği gibi engelliliğin tıbbileştirilmesi, engellilik probleminin yanlış yerde aranmasına neden olmaktadır. Engellilik, bireyin kendisinden ziyade toplumun kendisindedir. Engellilik tıbbi bir koşul olmayıp esas olarak sosyal bir durumdur (Oliver, 1990). Engellilerin işlevsel kapasiteleri, daha geniş bir sosyal ve çevresel bağlam içine yerleştirilmelidir (Shakespeare ve Watson, 1997, s.296). Engellilik aktivistleri tarafından öne sürülen sosyal model, sorunu 'normal' insanlarla sosyal etkileşimin doğasına yerleştirmekte ve maddi çevrenin, engellilere yönelik imkanların sınırlandırılmasına neden olduğunu iddia etmektedir (Thiara ve diğerleri, 2011, s.758).

Engellilik özellikle tıbbi modelden dolayı bireysel ve acıya benzer bir şekilde genellikle 'kişisel bir talihsizlik' olarak yorumlanmıştır (Siebers, 2017, s.113). 1960'larda engelli bireylerin hayatlarının 'kişisel bir trajedi' olduğuna ilişkin görüş daha baskındı. Bireysel işlevsel sınırlamalara odaklanan yaklaşımlar, engelli bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri toplumda oldukça geniş kapsamlı bir eşitsizliği deneyimlemelerini ve sosyal olarak dışlanmalarına zemin oluşturmaktaydı (Barnes ve Mercer, 2005, s.528). Sosyal model savunucuları engelliliği büyük ölçüde 'kişisel trajedi' olarak gören (Lloyd, 1992, s.209) ve engellilere yönelik sosyal kısıtlamaların bedendeki bir 'işlevsizlikten' kaynaklandığına ilişkin tıbbi görüş, engelli kişilerin katılımlarına engeller oluşturan bir sosyal sistem tarafından engellendiğini öne süren sosyal model tarafında sorgulanmaya başlanmıştır (Hughes ve Paterson, 1997, s.328).

Abberley (1987) de engelliliğin sosyal modelinin, engellilerin yaşadığı toplumsal eşitsizlik ve dezavantajların nedeni olarak 'yarayı', 'hastalığı' veya 'fiziksel kısıtlamayı'

gören, engellilerin sosyal yapılar tarafından baskı altına alınması ve marjinalleşmesindeki rolünü göz ardı eden tıbbi engellilik modeline karşı yapılandırıldığını ifade eder. Bundan ötürü sosyal model teorisinin en önemli temalarından biri baskıdır. Bu ‘normallığı’ ve ‘sapkınlığı’ tanımlayan baskın yapılardan kaynaklanmaktadır (Cheng, 2009, s.114).

Sosyal model, engelliliğin engelli olmaktan ziyade ‘baskıcı ve ayrımcı bir toplum’un içindeki engellerden kaynaklandığını savunmaktadır (Soder, 2009, akt: Jackson, 2018, s. 4-5)

Engelliliğin sosyal modeli, eşitsizliğin önemli bir boyutu olarak görülen engelliliği, sosyal kültürel, ekonomik ve kültürel yapıda konumlandırarak engelli bedenlerden ziyade toplumun kendisinde sorun aramakta (Addlakha, 2008, s.196, Shaw ve diğerleri, 2011, s.83, Pfeiffer, 2001, s.34) ve engellilik üzerine inşa edilmiş ekonomik, politik ve sosyal engellere odaklanmaktadır (Barnes, 2002, akt: Hughes, 2007, s.674). Buna göre dezavantajın kaynağı engelli bireylerin kendileri olmayıp sosyal çevrenin başarısızlığından kaynaklanmaktadır (Bickenbach, ve diğerleri, 1999, s.117). Dolayısıyla engelliliği ilk olarak kişinin yaşadığı çevrede kendi aramak gerekmektedir.

Dowling ve Dolan’a göre engellilik olgusu kişinin fiziksel herhangi bir bozukluğundan öte sosyal organizasyonlardaki bozukluk neticesinde meydana gelir. Engellilik esasında bireyin sahip olduğu bozukluktan dolayı olmayıp bunun üreten ana mekanizma toplumdaki başarısızlıktan ötürü engelli bir duruma sahiptir. Sosyal modele göre engelli birey engelli olmaktan ziyade toplumun kendisine uyum sağlayamamasından dolayı yürüyemez. Bu nedenle sosyal modele göre organizasyonlar engelli bireyi engellemektedir (Dowling ve Dolan, 2001, s.23-24). Aynı şekilde Jolly’nin de belirttiği gibi sosyal model, insanların toplumdaki fiziksel, örgütsel ve tutumsal engeller tarafından engelleştirildikleri öne sürmektedir (Jolly, 2000, s.799).

Medikal modelin kavramsal özünde bir ‘sosyal sapma’ paradigması var (Thomas, 2012, s.215). Sosyal model ise engelliliğe ilişkin sosyal tanımlar, ‘marjinalleşme, dışlama, etiketleme, sosyal izolasyon, sosyal yalnızlık, sosyal uyum, bütünleşme’ vs. gibi teorik

açıklamaları kapsamaktadır. Bu model engelli bireyin bulunduğu çevrede “neyi” deneyimlediğine odaklanmaktadır. Engellilik fiziksel bir gerçeklikten ziyade sosyal bir tanımları içermektedir (Burcu, 2007, s.9-11).

Sosyal model belli açılardan sadece engelliliğin tüm boyutlarıyla ne olduğunun açıklanmasının esas mesele olduğu ve yalnızca toplumdan kaynaklı engellerin söz konusu olduğuna vurgu yapması ama sakatlık durumunun yol açtığı engellerin ise göz ardı edilmesi noktasında eleştirilmektedir (Giddens, 2008, s.329). Fakat sosyal model teorisi fiziksel ‘işlevsizlikleri’ kabul etmekte ama bu sınırlamaların esas engelleyici olmadığını, belli sosyal yapıların başlı başına engelliliği yarattığını iddia etmektedir (Anastasio ve Kauffman, 2010, s.141).

Engelliliği açıklayan sosyal model başka perspektiflerle de geliştirilebilecek bir alan yaratmakta ve teoriyle birlikte pratik olarak hem toplumsal hem de kişisel anlamda kullanılan bir model olmaktadır (Şiriner Öner, 2018, s.34). Ayrıca sosyal model, engelliliğin anlamını şekillendiren sistemik faktörlere, özellikle de ekonomi ile ilgili odaklanmada önemli gelişmeler kat etmiştir (Grue, 2011, s.538).

Engelliliğe yönelik sosyolojik tartışmalar da bu alana ilişkin uygulamaları ve politikaları eleştirel bir tavırla ele almış ve toplumsal yaşamda diğerlerinden farklı görülen engelli bireyleri sosyal bir model içerisinde değerlendirme çabasında olmuştur (Burcu, 2006a, s.786). Kişinin sağlık durumunun göz önünde bulundurulup toplumsal organizasyonlar tarafından nasıl engellendiği, engelliliğe ilişkin gerçekliklerin dönemin hakim ideolojisine göre nasıl inşa edildiği ve engelli bireylerin yaşadıkları çevrede buldukları etkileşimler sonucu engelliliği nasıl deneyimledikleri aynı zamanda etnik ve cinsiyet gibi kimliklerin sosyal inşa süreçlerinin yaratımı şeklinde ele alan tartışmalara ihtiyaç vardır.

#### **2.2.4. Sosyal İnşacı ve İşlevsel-Ekolojik Modelde Engellilik ve Etnisite**

Sosyoloji, sosyal fenomenleri, sosyal ve tarihsel bağlamlara yerleştirerek yorumlama çabasında olur (Cornell ve Hartmann, 2007, s.13). Engellilik fenomenini, tarihsel ve

sosyal çevre bağlamında konumlandırarak ‘engelliliğin’, ‘engelli olmanın’ ve bununla ilişkili tüm gerçekliklerin nasıl inşa edildiğini göstermeye çalışmaktadır.

Engelliliğe yönelik sosyal inşacı yaklaşım, biyo-medikal model açısından engelliliğe tezat oluşturmaktadır (Stienstra, 2002, s.4). Sosyal inşacı yaklaşıma göre engelli insanlar ya da engellilik, doğal ve nesnel bir koşul olarak değil, toplumsal bir biçimde yaratılmıştır (Bogdan ve Biklen, 2013, s.3). Engelliliğe ilişkin çeşitli tanımlamalar da biyolojik olmaktan ziyade kültürel, sosyal, politik, yasal ve ekonomik yapılar içinde kökleşmiş olmasından dolayı sosyal bir inşanın ürünleridir (Rousso, 2003, s.2).

Sosyal inşacı teoriler ‘engellilik’ ve ‘engelli olma’ deneyimini bireyden çok toplumsal bağlam içinde konumlandırmaktadır (Cheng, 2009, s.14). Engelliliğin sosyal inşası, toplumlar ve toplumların kültürel pratikleri içinde derin güç ilişkileri hakkında çok şey söyleyebilir. Bu anlayıştan bakıldığında engelliler ve engelli olmayanlar arasında basit ilişkilerin ötesinde derin anlayışlar barındırmaktadır (Meekosha, 2006, s.165). Buna göre ‘engelli olmayan bedenin’ üstün olarak inşa edildiğini ve aynı zamanda ‘engelli beden’ üstünde kurduğu tahakkümü göstermektedir.

Engelli beden, tüm bedenlerin sosyal olarak inşa edildiği gerçeğine dair iç görü sağlar (Siebers, 2001). Toplumsal inşacılığı beden kuramı açısından ele alan Siebers’a göre toplumun temel fikirleri, tutumları, gelenek ve görenekleri bedene ilişkin birtakım anlayışları etkilemektedir. Vücuda ilişkin gerçekliklerde sosyal tutumlar ve kurumlar biyolojik gerçeklerden daha fazla yer tutmaktadır (Siebers, 2001, s.737-754). Marks da engelliliğin ‘esas’ unsur olarak görülmesinden ziyade sosyal inşa olarak görülmesi gerektiğine atıfta bulunur (Marks, 1997, s.89).

Engelliliğe ilişkin sosyal inşacı bakış açısı (Gergen, 1985) engelliliği yalnızca bireysel bir deneyim olarak tanımlamadığı için önemli olmaktadır. Aynı zamanda engelli olan insanların çevreleriyle etkileşimde bulunma deneyimlerini içeren, sosyal bir biçimde inşa edilmiş bir fenomen olarak tartışılmaktadır (akt: Jones, 1996). Bu nedenle engelliliği toplumsal olarak inşa edilmiş bir olgu şeklinde düşünmek engelliliğin



biyolojik gerçekliği ile engellilerin içinde bulunduğu ve engellilik yaratan sosyal çevre arasında ayırım yapmaya atıfta bulunmaktadır (Jones, 1996).

İnsanların yaşadıkları çevrede gördükleri ve deneyimledikleri toplumsal olarak sosyal inşaların ürünleridir (Neuman, 2017, s.33). Engellilik, olgusu da engelsiz bir toplum yaratma çabasında olan sosyal çevrelerce yaratılan sosyal bir inşa şeklinde resmedilmektedir (Burcu Sağlam, 2018, s.565). Engellilik toplumsal hayatın koşullarına göre inşa edilen bir olgudur. Sosyal inşacı yaklaşıma göre bu durum kişinin kendi bedensel özelliklerinden olmayıp daha çok kişilerin ve toplumun karşılıklı etkileşimi neticesinde inşa edilmektedir (Samav Cantürk, 2017, 141). Bu karşılıklı etkileşim ise ‘normal beden’ ve ‘anormal beden’ ya da ‘sağlam beden’ ve ‘sağlam olmayan beden’ anlayışını inşa etmektedir.

Engelliliği, tarihsel ve toplumsal inşa şeklinde tanımlama girişimleri ‘sağlamcı’ ve ‘normallik’ ile ilgili söylem ve toplumsal pratiklere sirayet eden ayrımcı sorunların açık bir biçimde görünmesine imkan sağlamıştır (Yardımcı, 2015, s.20). Engellilik meselesindeki sorunlar, sosyal gerçekliğin kendi yapısında ve ‘normal’ şeklinde tahayyül edilmiş çoğunluğun kendisinde aranması gerekmektedir. ‘Engellilik’ olgusu yalnızca bireyin sahip olduğu bir ‘işlevsizlikten’ olmayıp, hem birey hem de toplumun karşılıklı etkileşimi şeklinde sosyal gerçeklik inşasına dayanmaktadır. ‘Engellilik’ fenomeni kişinin kendisi ve yaşadığı çevresi arasındaki dinamik bir ilişkinin sonucudur (Uluocak ve Aslan, 2012, s.36-48). Bu nedenle Shakespeare ve Watson’a (1998) göre ‘gerçek farklılıklar’ toplumsal olanın kendisine dayanmaktadır (akt: Corker, 1999, s.634). Farklılıklar toplumsal olarak inşa edildiği için Shakespeare’e göre engellilik deneyimi de farklı zamanlarda ve farklı kültürlerde değişen bir özelliğe sahip olmaktadır (Shakespeare, 1996).

Abberley’e göre engelliliğin sebepleri farklı olsa bile engellilik, maddi ve maddi olmayan faktörlerin karmaşık etkileşimine sahip ve gerçek bir toplumsal yahut da tarihsel bağlamda görülmektedir (Abberley, 1987, s.12). Gerben de Jong (1979) göre engellilik sosyal olarak inşa edilmekte, ‘engelli’ olmanın sosyal kurgulamasında

çevresel etmenlerin etkili olmakta (akt: Burcu, 2006b, s.64) yani sosyal etkileşim ağı içerisinde anlam kazanmaktadır.

Medikal model, engelli bireylerin yaşadığı ‘sakatlığa’ odaklanarak kişisel deneyimlerini ve yaşadığı çevredeki etkileşimleri göz ardı etmektedir. Medikal model, kişiyi sadece ‘hasta’ şeklinde görmekte ve insanların yaşadıkları sorunların kaynağını yalnızca fiziksel birtakım niteliklerinde aramaktadır. Özellikle 1960’lı yıllarla birlikte kişilerin yaşam koşulları ve toplumsal çevrelerine uyum gösterememelerinin kaynağı olarak sadece kişisel yahut da içsel yapılarındaki ‘eksiklikler’ ele alınmış ve sonuç olarak da medikal modele ilişkin kuşku artmıştır. Medikal modelin etkisinin azalmasıyla ‘ekolojik modelin’ kullanımı yaygınlaşmıştır. Ekolojik modelde bireyin içsel ve dışsal faktörlerine önem verilmekte ve bireyin sahip olduğu ‘biyolojik gerçekliklerin’ nedenlerini kişinin kendisinde bulmaktan ziyade içinde bulunduğu çevresel etmenleri de dikkate almaktadır. Ekolojik model sosyal çevresiyle olan etkileşimleri neticesinde sosyalleşen kişinin fiziksel ve ruhsal niteliklerinin, yaşadıkları ortamdan ayrı olamayacağını altını çizmektedir (Ashman ve Zastrow, 1990, s.10, akt: Danış, 2006, s.46). Medikal modelden ziyade günlük yaşamda insanın bulunduğu sosyal bağlamı nasıl deneyimlediği, ne tür anlamlar yüklediğiyle birlikte sosyal ve kültürel kısma da dikkat çeken yaklaşımlar önemli olmaktadır (Mumcu ve diğerleri, 2019, s.808).

Engelliliğin sadece bireyde bulunan bir nitelik olarak kavramsallaştırılması yerini bireyin kendisi, yaşadığı engel durumu ve yaşamını sürdürdüğü çevresi arasındaki etkileşim olarak ele alan bir paradigmaya dönüşmeye başlamıştır (Dembo, 1982, Higgins, 1992, akt: Smart ve Smart, 2006, s.30). Engelliliğin tanımında nedensel ilişkilendirme ve çözüm arama tamamen bireyin kendisinde bulunan bir özelliğe sahip değildir. Bunun yerine bu yeni engellilik modelini savunanlar biyolojinin önemini kabul ederler fakat aynı zamanda çevrenin engelliliğe neden olabileceğini, katkıda bulunabileceğini ve onu abartabileceğini varsayan bir noktada dururlar. Bu modelin savunucuları, engelliliği tamamen bireyin içinde bulunduğu bir ‘problem’ olarak almak yerine engelliliği, bireyin dışında bir özellik, çevresel ve işlevsel gereksinimler içinde ele alırlar (Wolfensberg, 1972, akt: Smart ve Smart, 2006, s.32). Çünkü medikal modelin kabullerinden dolayı engelliliğin yalnızca bir ‘sağlık sorunu’ olarak ‘yanlış tanıtıldığını’

düşünen bilim insanlarına göre bu durum ayrımcılığın ve önyargının engellilik sonucuna dayanmakta ancak aynı zamanda sıklıkla tanınmamaktadır (Smart, 2006-2007).

Engelli bireylerin çoğunluğa göre fonksiyonel bir farklılığa sahip olarak kurgulanmaları ‘kişisel trajediyi’, ‘dışlamayı’ ve ‘damgalamayı’ beraberinde getirmektedir. Birkaç bilim insanı bu indirgemeci anlayışı sorgulamaya başlayarak engelliliğin toplumsal hayattaki temsili, engellilikte çevresel faktörün (Fougeyrollas ve Beuregard, 2001, s.171) ve sosyal etkileşimlerin önemine dikkat çekmişlerdir.

Ekolojik modelde engelliliğin, birey ve çevresi arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıktığı şeklinde bir düşünce hakimdir. Bu model topluluğa katılımı birey ile çevresi arasındaki sosyal etkileşimlerin sonucu olarak görmektedir. Bu perspektiften bakıldığında engellilik, katılım için çevresel engeller oluşturulduğunda ortaya çıkmaktadır. İyileştirmeye odaklanan geleneksel modelden farklı olarak ekolojik model, çevrenin sonsuz biçimde şekillendirilebilir olduğunu ve çeşitli ‘yetersizliklere’ sahip bireyleri barındıracak şekilde düzenlenebileceğini iddia etmektedir (Seekins ve diğerleri, 2011, s.1-5). Dolayısıyla ekolojik modelin kabulleri engelliliğin, birey ve çevresi arasındaki ‘etkileşimler’ üzerinden tartışılmasına zemin kazandırmıştır. Engelliliğin doğal ve biyolojik bir eksiklik olmaktan ziyade insanların yaşadığı çevrede diğerleriyle olan etkileşimler, engelli bireylerin engelliliği deneyimlemesine neden olmaktadır. Bağlam ve sosyal etkileşimler engelli bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kaldığında engellilik ortaya çıkmaktadır.

Engelliliğin bireyin özellikleri ile doğal, yapısal, kültürel ve sosyal ortamlarla olan etkileşimlerinin ürünü olduğunu savunulur. Bireyin kendi çevresi içindeki tüm işlevlerine odaklanılır (U.S. Department of Education, 2000, s.2-3, akt: Pfeiffer, 2001, s.46).

Bireyin sahip olduğu engellilik, işlevlerden ve çevresinden bağımsız olmayıp onlarla etkileşim halindedir. Bu yaklaşıma göre engel durumu kişinin kendisinde olmayıp yaşadığı toplumsal çevrede ve işlevsel ihtiyaçlar noktasında ortaya çıkmaktadır. Engellilik durumu çevreden dolayı meydana gelebilir ve gelişebilir. Bireyin hayatının

sürdüğü sosyal çevresi engelliliğe neden olabilir, engellilik olgusu çevresel ve toplumun bakış açısında yeniden inşa edilebilir. Bu modelin en önemli vurgusuna göre engellilik, kişinin bulunduğu ve aktivitelerini gerçekleştirdiği çevrenin kendisindedir. Eğer sosyal çevre bireye yönelik düzenlenirse engelliliğin kendisi olumlu anlamda değişebilir yahut da ortadan kalkabilir (Burcu, 2020, s.49). Engelliliğe dair sorunlar engelli bireyin kendisinde olmayıp hakim toplumsal pratikler, kurumlar, sosyal çevre ve kültürün kendisindedir (Şentürk, 2010, s.4). Dolayısıyla engellilik olgusu başkalarının kültürel bakış açıları çerçevesinde inşa edilen birtakım olumsuz tepkileri barındırmaktadır (Burcu, 2011a, s.41).

İşlevsel-ekolojik model üç farklı engellilik kavramsallaştırmasını baz almaktadır: ‘patoloji’, ‘bozukluk’ ve ‘engellilik’. Bireyin sahip olduğu engel durumu yaşadığı çevre ile etkileşim halindedir (Burcu, 2010).

Sosyo-ekolojik modelde engellilik, bireyin işlev bozukluğunun bir fonksiyonu bağlamında yeniden tanımlandığında sosyal ve yapısal sınırlamalar engelli olma deneyiminin birincil belirleyicileri (akt: McDonald ve diğerleri, 2007, s.146) olmakta ve engellilik tüm ırk/etnik köken, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal tabakaları aşmaktadır (McDonald ve diğerleri, 2007, s.146). Dolayısıyla literatürden de hareketle engellilik baskın bir ana durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Pearson, 2012, s.69).

Sosyal inşacı yaklaşım engellik gibi etnisitenin de verili bir durumdan ziyade inşa edildiğini varsayar. Etnisite, cinsiyet ve dini mensubiyet gibi sahip olunan kimliklerin doğal bir durum olmayıp inşa edildiği savunulur.

Etnik özellikler ya da etnik kimlik, farklı koşullar altında farklı yorumlanabilme, değişebilme, inşa edilebilme özelliğine sahip olup diğer kimlikler gibi sosyal süreçlerin yaratımıdır (Boz, 2010, s.12, Erdem, 2019, s.30).

Jenkins’e göre etnisite sabit olmayıp değişken bir özelliğe sahiptir. İnsanların paylaştığı anlamlar üzerinden şekillenen kültürel bir olguya dayanmakta ve sosyal etkileşimler

sonucu oluşmaktadır (Jenkins, 1996, akt: Güler, 2019, s.70). Narrol'a (1964) göre etnisite karşılıklı olarak etkileşim ve iletişimin görüldüğü bir zemin yaratmaktadır (akt: Poyraz Tacoğlu, 2018, s.545).

Etnik kimlikler doğuştan gelen yahut da verili durumlar değildir, daha çok toplumsal ve siyasal olarak inşa edilen işlevsel süreçlerdir (Ataseven, 2019, s.119).

İnşacı yaklaşım etnisite alanında başlıca üç ana argüman geliştirmiştir. İlk olarak etnisite, sosyal olarak inşa edilen bir kimlik, yaratılan bir şey olarak ifade edilir. Bu yaklaşımda daha ziyade etnisite olgusunun sosyal inşa kısmına dikkat çekmeleri nedeniyle "inşacı" olarak değerlendirilmişlerdir. İkinci olarak, etnik sınırlar inşa edilmiş bir kimliğin sonucu olduğundan değişken olmasından ötürü etnisite dinamik bir yapıya işaret eder. Son olarak etnik üyelik veyahut kimliklendirme toplum tarafından belirlenmekte veya inşa edilmektedir (Özmen, 2006, s.72). Etnik kategorilerin sosyal inşası, kimlik oluşumunu ve ayrıca grup farklılıkları ve benzerlikleri hakkındaki kişisel ve sosyal anlayışları etkilemektedir (Ford ve Harawa, 2010, s.254).

Tüm bu anlatılanlar neticesinde engelliliğin sosyal inşacı ve işlevsel-ekolojik modeline göre engellilik gerçeği bedensel özelliklerinden ziyade 'normallik söylemi' üzerinden kültürel olarak inşa edilip kişinin kendisi ve çevresi arasındaki sosyal etkileşimler sonucu toplumsal olarak meydana gelmektedir. Engelliliğin şekillenmesinde tarihsel ve toplumsal süreçler etkili olmaktadır. Tarihsel süreçte engelliliğin farklı yorumlanması ise engelliliğin, sosyal inşanın bir ürünü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla engellilik olgusu kişinin yaşadığı çağa ve çevreye bağlı olarak değişen bir olgudur. Aynı mantık çerçevesinde düşünüldüğünde etnik aidiyet ve diğer kimliklere ilişkin anlamlar da tarihsel ve toplumsal yaratımlardır. Yine etnik ya da diğer kimlik özelliklerine ilişkin anlamların da birey ve çevresi arasındaki etkileşimler üzerinden anlaşılabilir bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

### 3.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulgular kısmında ilk olarak katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine sonrasında ise problem cümlelerinden hareketle hazırlanan alt-problem cümlelerine ilişkin temalara yer verilmiştir.

#### 3.1. KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Yüz yüze yürütülen görüşmelerde on bir katılımcıdan altısı kadın, beşi ise erkektir. Kadın katılımcılardan ikisi halen evli, biri boşanmış diğer üçü ise hiç evlenmemiştir. Erkeklerin beşi de evlidir. Erkek katılımcıların eğitim düzeyinin kadın katılımcılarından daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmada dokuz katılımcı Kürt, bir katılımcı Türk diğer katılımcı ise Arap etnik kimliklerine sahiptir. Katılımcıların yaş aralığı ise 26 ile 74'ten oluşmaktadır. Araştırmada yer alanlar genelde orta yaş düzeyinden kişilerdir. Katılımcıların onu Batman kent merkezinde biri ise köyde ikamet etmektedir. Katılımcıların hem kimliğini korumak hem de etik kurallar gereği katılımcılara kendi isimlerinden farklı isimler verilmiştir. Aslı, Aliye, Zeynep, Ayşe, Ali, Gizem, Ahmet bedensel engelli olan tekerlekli sandalye kullanıcılarıdır. Serhat, Vedat, Mustafa, Rengin ise görme engelli olan katılımcılardır. Fiziksel ve görme engelli katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

**Tablo 1: Bedensel Engelli Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri**

	<b>Aslı</b>	<b>Aliye</b>	<b>Zeynep</b>	<b>Ayşe</b>	<b>Ali</b>	<b>Gizem</b>	<b>Ahmet</b>
<b>Yaş</b>	48	74	27	45	42	42	42
<b>Cinsiyet</b>	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
<b>Doğum yeri</b>	Batman	Köy	Batman	Şanlıurfa	Aksu köyü	Kurtalan	Batman
<b>Yaşanılan Yer</b>	Batman	Batman	Batman	Batman	Batman	Batman	Batman
<b>Yaşamın en çok geçtiği yer</b>	Batman	Batman	Batman	Ankara	Batman	Batman	Batman
<b>Etnik köken</b>	Kürt	Kürt	Kürt	Türk	Kürt	Kürt	Kürt
<b>Eğitim</b>	İlkokul	Okur-yazar değil	Lise/ açık öğretim	Lise terk	Lise	İlkokul/ açık öğretim	Lisans/ açık öğretim

<b>Medeni durum</b>	Bekar	Evli	Bekar	Bekar/ boşanmış	Evli	Evli	Evli
<b>Çocuk sayısı</b>	Yok	12	Yok	Yok	3	3	Yok
<b>Hanede kişi sayısı</b>	3	2	8	1	6	6	2
<b>Hanedeki kişiler</b>	Ben, annem, babam.	Ben eşim.	Ben, annem, babam, kardeşlerim.	Sadece ben.	Ben, eşim, çocuklarım, annem.	Ben, eşim, çocuklarım ve eşimin annesi.	Ben eşim. ve
<b>Meslek</b>	Yok	Yok	Yok	Dernek başkanı.	Dernek başkanı.	Ev kadını/ işçisi.	Mali müşavir
<b>Çalışma durumu</b>	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Çalışıyor
<b>Düzenli gelir olup olmadığı</b>	-	-	-	-	-	-	Evet
<b>Geçim durumu</b>	Engellilik maaşı	Engellilik maaşı/ ihtiyarlık maaşı	Engellilik maaşı	Babanın emekli maaşı	Engellilik maaşı	Engellilik maaşı	Çalışıyor
<b>Eşin çalışma durumu</b>	-	Çalışmıyor	-	-	Ev kadını	Çalışmıyor	Ev kadını

**Tablo 2: Görme Engelli Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri**

	<b>Serhat</b>	<b>Vedat</b>	<b>Mustafa</b>	<b>Rengin</b>
<b>Yaş</b>	35	35	39	26
<b>Cinsiyet</b>	Erkek	Erkek	Erkek	Kadın
<b>Doğum yeri</b>	Kozluk/ Taşlıdere Doğancık Mezrası	Batman	Batman	Batman
<b>Yaşanılan Yer</b>	Kozluk/ Taşlıdere Doğancık Mezrası	Batman	Batman	Batman
<b>Yaşamın en çok geçtiği yer</b>	Kozluk/ Taşlıdere Doğancık Mezrası	Batman	Batman	Batman
<b>Etnik köken</b>	Kürt	Kürt	Arap	Kürt
<b>Eğitim</b>	Lisans/Örgün	Lise	ön lisans/ açık öğretim	ön lisans/ örgün
<b>Medeni durum</b>	Evli	Evli	Evli	Bekar
<b>Çocuk sayısı</b>	6	3	4	Yok
<b>Hanede kişi sayısı</b>	8	5	6	10
<b>Hanedeki kişiler</b>	Ben, eşim, çocuklarım	Ben, eşim, çocuklarım	Ben, eşim, çocuklarım	Ben, annem, babam, kardeşlerim

<b>Meslek</b>	Memur	Memur	Esnaf	Yok
<b>Çalışma durumu</b>	Çalışıyor	Çalışıyor	Çalışıyor	Çalışmıyor
<b>Düzenli olup olmadığı</b>	Evet	Evet	Evet	–
<b>Geçim durumu</b>	Çalışıyor	Çalışıyor	Çalışıyor	Engellilik maaşı
<b>Eşin çalışma durumu</b>	Ev kadını	Ev kadını	Ev kadını	–

### 3.2. KATILIMCILARIN ENGELLİLİKLE İLGİLİ HİKAYELERİ

Araştırmanın ikinci boyutunda engelli bireylerin engellilik hikayelerine yer verilmek amacıyla “*Engeli olan bireylerce engellilik hikayesi nasıl anlatılmaktadır?*” şeklinde problem cümlesi geliştirilmiştir. Katılımcıların engellilik hikayesine ilişkin önceden mi yoksa sonradan mı engelli oldukları ve neden engelli oldukları sorgulanmıştır. Bu çerçevede ‘yanlış uygulama, hastalık, doğuştan engelli olmak, kaza, çatışmalı ortam’ temasına ulaşılmıştır.

#### *Yanlış Uygulama, Hastalık, Doğuştan Engelli Olmak, Kaza, Çatışmalı Ortam*

İnsanlar çeşitli etkenlerden ötürü ya doğuştan ya da sonradan yaşamının geri kalanını engelli bir birey olarak geçirmektedir. Burcu’nun (2018, s.573) araştırma sonuçlarına göre insanların engelli olmalarının nedeni hastalık, kaza, yanlış tıbbi uygulamalar ve kalıtsal özellikler olarak sıralanmaktadır. Bu çalışmada doğuştan engelin yanı sıra sonradan engelli olanların sayısı daha fazladır. Hastalık, yanlış tıbbi uygulama, kaza, genetik özellikler, mayın patlaması gibi nedenler engelliliğe sebep olmuştur.

İğneden dolayı yaşamının geri kalanında engelli olan çok insan bulunmaktadır. Aslı çocukken yapılan iğne sonucu yürüme yetisini kaybetmiştir.

*‘Sonradan. İğneyle. Hastanede yapıldı. Küçüktüm daha’ (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Önceleri de yürümekte sıkıntı yaşayan Aliye hastalıktan dolayı on beş seneden beridir tamamen yürüyememektedir.



*'Sonradan. 32 seneden beridir hastayım gittikçe yürüyemedim. Şimdi hiç yürüyemiyorum. Köydeyken hastalanınca hastaneye gitmişim. Bana bu hastalık senle ölüme kadar gider demişti doktor. Gittikçe de yürüyemedim. Son on beş seneden fazladır da hiç yürüyemiyorum' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Aliye engelliliğe geçişte değişimi en çok yaşayan katılımcılardandır. Apartman yaşamına geçiş kimi gözlemlerde kendisi için en büyük engel olarak görülmektedir.

Zeynep ve Vedat ise doğuştan engelli olan bireylerdir. Doğuştan engelli olmaları engelliği daha kolay geçirmelerini sağlasa da özellikle toplumsal şartlar engelliliği kendileri açısından zorlaştırmaktadır.

*'Doğuştan bir engellilik durumum mevcut' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Doğuştan engelliyim ben' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Ayşe ve Ali de çocuk felcinden dolayı çok küçük yaşta engelli olan katılımcılardandır. Özellikle küçük yaşta engelli olmaları engelleriyle daha barışık olmalarını sağlamıştır.

*'Üç yaşındayken. Sonradan. Çocuk felci geçirdim. Tıp dilinde Poliovirüs' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

*'Benimki de çocuk felci. İki yaşındayken çocuk felci geçirdim' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Sonradan engelli olan ve oldukça zorlu bir geçiş süreci yaşayan Gizem, geçirdiği kaza sonucu, Ahmet ise iş kazasından ötürü omurilik felci olmuşlardır. Engelli olmanın ve olmamanın nasıl bir görünüme sahip olduğunun en çok farkında olan Ahmet hayatın tüm alanlarında engellenmişliğin nasıl olduğunun oldukça farkında olmasıyla dikkat çekmektedir.

*'Sonradan. Yirmi yaşına kadar yürüyordum. Omurilik felci geçirdim...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'O zaman bizim dönemde harç problemlerimiz vardı... Biz o harç ücretini çıkarabilmek için yazın çalışmak zorunda kalıyorduk. Dolayısıyla yani böyle yaz işte, öğrenim yılının sonunda çalışmak için Ankara'ya gittim. On beş günlük bir sürenin sonunda, orda iskelede çalışırken iskelenin yıkılması sonucu düştüm. Ondan sonra omurilik felci oldum... Yaklaşık*

*olarak iki sene bir hastane sürecim oldu fizik tedavi ve rehabilitasyonla birlikte...'(Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Gizem engellilik hikayesine detaylı bir şekilde değinmezken/değirmek istemediğinden eşinin anlatımıyla nasıl engelli olduğunu ve bu süreçte neler yaşadığını öğrenmekteyiz. Kimi zaman da aslında engelini kabullenemediğini söyleyebiliriz ama bireysel olmaktan ziyade toplumsal bakıştan dolayı kabullenememektedir.

*'Eşim (Gizem) yirmi yaşından itibaren engelli olduğu için yani bu duruma alışması çok zor. Çoğu zaman psikolojisi bozulmuştu hatta psikiyatriye kadar da gitmişti bu konu yüzünden. Akşam düğüne kına gecesine gidiyorlar sabah geliyor ve sabah kalkamıyor. Onlar için çok zor' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat, Güneydoğu'daki çatışmalı süreçten dolayı güvenlik amaçlı güvenlik güçlerince döşenen mayın patlaması sonucu görme yetisini tamamıyla kaybetmiştir. Engellilik hikayesini anlatma ve birkaç soru dışında tüm görüşme ve gözlemler boyunca Serhat'ın tüm engellenmişliklere rağmen pozitif ve güler yüzlü biri ve engelini aşmış olması dikkat çekmektedir.

*'Sonradan dokuz yaşında iken gözlerimi kaybettim. Mayın patlaması. Mayın patladı. Köyümüzde petrol kuyusunun etrafına mayın döşendi güvenlik amaçlı. Önceden askerler koruyordu orayı. Sonra asker geri çekildi ve mayınlar orda kaldı. Kalan mayınlardan bir tanesi benim arkadaşımın elinde patladı onunla oynarken. Onun elinde patlayan mayın. Biz de çocuktuk. Yedi kişiydik. Etrafındaydık. Elinde mayın patlayan çocuk hayatını kaybetti. Ben tamamen gözlerimi kaybettim. Bir tane arkadaşımız aklı dengesini çoğunlukla kaybetti. Diğer dört arkadaşımız da hafif yaralandı ama hala sorunlar yaşıyorlar...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Mustafa'da ise bilinçsizlikten ötürü engelli kaldığına ilişkin bir vurgusu söz konusudur. Görüşme sonrasında da bilimsel gerçekliklerin göz ardı edilmesinden özellikle akraba evliliği, geç yaşta çocuk sahibi olma gibi düşüncelerin insanların engelli olmasına neden olduğuna yönelik bağlama gönderme yapmıştır.

*'Üç yaşındayken. Kompakt katarakt dediğimiz katarakt sonucu işte geç ameliyat. Yani geç müdahale diyelim ona. O zamanki tıp teknolojisinde büyüsün öyle yapalım diye bir şey vardı. O da hastaya zararlı ve körlüğe neden olmuş' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Rengin'in kendi kardeşlerinde ve akraba çevresinde de görme engelli bireylerin varlığı söz konusu ve görme engelli oluşu genetikdir. Rengin 'gece körlüğü' denilen akşamları

hiçbir şekilde görmeyen ve yaş ilerledikçe görme yetisi tamamen kaybeden bir katılımcı. İlk seferde görme engelli olup olmadığı anlaşılmayan katılımcılardan.

*'Doğuştan bir engel ama yaş ilerledikçe kötüleşen bir hastalık. Görmemi yaşam ilerledikçe kaybettim' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### 3.3. ENGELLİ OLMAK VE ENGELLİLİK

Engelli olmak her ne kadar bireyin vücudundaki bir 'işlevsizlik' ya da 'farklılık' olsa da engelliliği doğuran esas unsurlardan bir tanesi toplumun kendisidir. Engellilik meselesi ve bireyin engelli olmaya ilişkin düşünceleri yaşadığı toplumdan bağımsız olarak düşünülemez. Bu bağlamda bakıldığında araştırmanın ikinci odağını oluşturan ***"Engeli olan bireye göre engelli olma/engellilik ne anlam ifade etmektedir?"*** problem cümlesi çerçevesinde engelli bireylerin engelli olmayı nasıl yorumladıkları ve akabinde ise engelliliğin engeli olan bireyin kendi problemi mi olduğu yoksa sadece toplumun mu engelliliği yarattığına ilişkin tartışmalar yürütülmüştür.

#### 3.3.1. Engellilik/Engelli Olmaya İlişkin Düşünceler

Engelli bireyin engelli olmaya ilişkin düşüncelerinin şekillenmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerden en önemlisi engelli bireylerin yaşamlarını sürdürdüğü sosyal çevreleri ve sosyal çevrelerinde geliştirdikleri ilişkilerdir. Engelli bireyin kendisi açısından engelli olmak bir sorun teşkil etmediği durumlarda bile engelliliğe yönelik bakış açısı engelliliğin birey açısından olumsuz olarak algılamasına ve deneyimlemesine sosyal etkileşimler neden olmaktadır. Araştırmanın önemli sorunsalından olan engelli olmanın engelli birey için ne anlam ifade ettiğini anlamak amacıyla ***"Engelli bireyin engelli olma/engellilik hakkındaki görüşleri nelerdir?"*** şeklindeki alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt problem çerçevesinde 'engelli olmak (bakışlar, engellenme, başarıma)' temasına ulaşılmıştır.

*Engelli Olmak (Bakışlar, Engellenme, Başarma)*

Katılımcıların engelli olma hakkındaki düşüncelerine bakıldığında engel durumuna yönelik bakışın ve özellikle olumsuz bakışın esas problem olduğu katılımcıların tamamına yakının ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Kişinin bireysel olarak engelli olmasından acı duyması veya zorluk yaşamasına karşılık sosyal etkileşim sürecinde toplumun engellemeleri ve engelli olmaya olumsuz anlam atfetmesi katılımcılar açısından daha çok sorun doğurmaktadır.

Burcu'nun (2007, s.203), araştırmasında katılımcıların %51,1'i 'acıanan kişiler' olarak görüldüklerini belirtmişlerdir. Bu çalışmada da aşağıdaki ifadeden ve çoğu zaman da dile getirildiği gibi engelli olmak demek 'acıanan kişi' demek.

*'Engelli olmak demek acıyla bakılması demektir. Dışarıdakiler farklı bakıyor. Farklı değiliz, (sadece) yürüyemiyorum. Anlatamam yani. Engellilik ise yine engelli olmak, engellenmektir... (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

İfadelere baktığımızda aslında toplumun bakışında engelli birey 'aciz' olarak etiketlenmektedir. Aciz olarak görüldüklerini bakışlardan anlayan katılımcılar açısından bireysel olmaktan ziyade toplum, engelli olmanın ne anlama geldiğini belirlemektedir. Dolayısıyla Stienstra'nın da araştırmasında belirttiği gibi fiziksel farklılıklar kendileri için önemli değil, toplumun bu farklılığa işaret etmesi önemli olmaktadır (Stienstra, 2002, s.3).

*'...Çok zor bir durum. Alışmak zor. Gerçekten güç bir şey. Ama ben bunu ailem için başardım. Azim gösterdim. Hem kendim için hem ailem için zordu ve kendimi bu şekilde kabul ettim. Toplumsal olarak insanların huzuru kaçtı. Hani bize zavallıymışız gibi gözlerle bakıyorlar. Bu gerçekten hani çok zorumuza gidiyor. Özellikle de benim zoruma gidiyor. Sonuçta tamam bu tekerlekli sandalyede bir aciz olarak görünüyor olabilirim ama bu acizlik onların kendi bakış açısı. Beni kendi halimde gördükleri zaman gerçekten başarılı bir insan olduğuma inanıyorlar ve bana gerçekten güveniyorlar. Bireysel anlamda evet engellilik acı veriyor bir yerde ama asıl engelleri yaratan toplum...'(Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Gizem sonradan özellikle genç yaşta engelli olduğu için değişimi en zor yaşayan katılımcılardan. Engelli olma sürecini ise toplumun bakışından dolayı daha zor deneyimlemektedir. Sonradan engelli olmak ağır bir travmayı beraberinde getirirse de

engelli olmaya atfedilen anlam inşaları sosyal hayatı daha da zorlaştırmaktadır. Morris'in de belirttiği gibi engelli olmayanların engellilere yönelik davranışları sosyal bir sorun çünkü bir önyargı ifadesidir (Morris, 1993, s.64).

*“...Valla her şeyde de zorluk. Hele bi de ev hayatı, evlilik bu engelli halimizle çok zor. İş, yük senin omzunda. Bir sağlam insan bile onun altından çok zor kalkıyor kadın olunca daha çok. Bi de erkekten de destek görmeyince daha da zor oluyor... Valla engellilik toplumsal anlamda çok hor görülmek demek. Öyle görünce bakmaları, sanki insan değilmiş, değişik bir yaratılmış gibi bakmaları o bizim çok zorumuza gidiyor...” (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Gizem’de olduğu gibi Ayşe’nin ifadelerine baktığımızda kişinin yaşamını sürdürdüğü bölge, cinsiyeti, medeni durumu, çocuk sahibi oluşu vs. engelli olmayı, engelliliği bireyler açısından zorlaştıran ya da kolaylaştıran etmenlerdir. Engelli olmaya karşılık engelli olmayanların başarmadığını ‘engele rağmen başarma duygusu’ engelli bireylerin en önemli vurgusu olarak karşımıza çıkmaktadır ve ayrıca katılımcıların engelli olmayanları tanımlarken “normal, sağlıklı, sağlam, diğerleri” vs. gibi kelimeleri sıkça kullandıkları dikkat çekmektedir. Bunun yanında araştırmanın ilerleyen kısımlarında değineceğimiz gibi hem engelli hem de kadın olmak Ayşe ve Gizem’in de belirttiği gibi engelliliği zorlaştırmaktadır.

*‘Şimdi bak Türkiye’de engelli olmak çok zor. Güneydoğu’da engelli olmak ikinci kez zor. Kız çocuğu olursan daha da zor. Güneydoğu’da özellikle... ama ben parapsikolojiye inanmıyorum. Diyelim ki parapsikoloji milyonda bir var. Tekrar insanlar dünyaya geliyorlarsa ben tekrar kendim olarak dünyaya gelmek isterdim. Yine engelli olarak gelmek isterdim. Çünkü şöyle bir şey biliyor musun? Normal bir insanın başaramadığı şeyleri sen başardığın zaman, ben çok haz alıyorum, çok mutlu oluyorum...’ (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Katılımcıların doğuştan ya da sonradan engelli olması engelli olmaya ilişkin düşüncelerin olumlu ya da olumsuz şekillenmesinde rol oynamaktadır. Özellikle doğuştan ya da küçük yaşlarda engelli olmak engelliğin daha olumlu deneyimlenmesini sağlamaktadır. Vedat’ın görme engeli ilk bakışta ve dışarıdan bakan insanlar için anlaşılmamaktadır. Bu nedenle de çoğu zaman albino olması dışlanmasına daha çok neden olmaktadır. Her ne kadar ilk başlarda engelli olmak kendisi açısından sorun olmadığını belirtse de sosyal çevresinde hem albino hem de görme engelli olmaktan dolayı ayrımcılığı en çok deneyimleyen katılımcı olarak dikkat çekmektedir.

*'...böyle albino olduğum için rengimden dolayı mesela dışlandım. Alay edilmekten ötürü bu yaşıma gelene kadar hala o psikolojiyi üzerinden atamadım... Yani şu an çok iyi gören insanların nasıl hissettiklerini bilemiyorum. Herkesi kendim gibi sanıyorum. Şu ana kadar bir tek okulda tahtaya yazılan yazıları defterime geçiremediğim için hep içerlenirdim. Doğuştan olduğu için pek de umrumda olmadı diyebilirim. Sorun olmadı' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Doğuştan engelli olmak engelli olmaya ilişkin düşüncelerin olumlu anlamda şekillenmesine katkı yapsa da toplumun engelli bireyi 'eksik' görmesi ve bunu hissettirmesi engelleştirmeyi yaratmaktadır.

*'Engellilik bir tercih değil. Herkes bu duruma adaydır. Doğuştan engelli ve sonradan engelli olmak arasında çok fark var. Ben hiç yürüdüğümü görmemişim. Ben bildim bileli kendimi bu şekilde görmüşüm. Hiçbir zaman zor gelmiyor. Alıştım... Toplumsal anlamda kendimizi eksik görüyoruz...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Katılımcıların da değindiği gibi çoğu insan kendisi engelli olmadan önce ya da sosyal çevresinde engelli bir birey olmadığı sürece engelli bireylerin varlığından ve dolayısıyla engelli bireylerin karşı karşıya oldukları sorunlardan, neler hissettiklerinde de haberdar olmayabilir. Sonradan engelli olan Ahmet engelliğin genel olarak nasıl bir görünüme sahip olduğunu daha çok deneyimlemekte ve gözlemlemektedir. Her ne kadar engelli olmaya ilişkin düşünceleri olumlu olsa da Ahmet geçiş sürecinde engelli olmayı en zor deneyimleyen katılımcılardan.

*'... Engelli bir hale dönüşmeden önce ben engellilerin var olduklarını bile bilmiyordum yani. Nasıl bir yaşam sürdükleri, nasıl bir hayat sürdürdüklerini, hayata nasıl baktıklarını bilemiyordum. Engelli olduktan sonra bunların çoğunu yani hani yaşadıklarım itibariyle hayata çeşitli pencereler açarak o pencerelerden bakabilme şansı bulabildim... (şu an) engelli olmak ya da olmamak benim için çok fazla bir anlam ifade etmiyor ...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Daha önce de değinildiği gibi her ne kadar bireysel boyutta engellilik zor bir durum olsa da ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu zorlukların ortaya çıkmasına neden olan yine toplumun engelliliğe, engelli olmaya yönelik yaklaşımıdır. Dolayısıyla bireysel zorlanmaların, engellenmelerin kaynağı aşağıda belirtildiği gibi toplum ve toplumsal bilinçsizliktir.

*'Ya şimdi engelli insan adı üstünde engellenmiş. Yani görme engelli olduğum için birçok yaptığım ve yapacağım etkinliklerden mahrum kaldım... Bireysel (olarak) tabi ki sorun var.'*

*Görme engelliyim. Bir yere gitmek istediğimde, birisinin çok rahat gittiği bir yere ben mecburen bastonumu alır giderim. On beş dakikada ulaşılması gereken yere ben yarım saatte ulaşırım ya da gidemediğim yerler olur yardım istemek zorunda kalırım. Toplumun da bu konuda bilinçli olmaması, niye dışarı çıkıyorum muhabbetiyle karşı karşıya kalıyorum çoğu zaman... (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

*'...Alıştım buna da...' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylere yönelik olumsuz bakışın yanında Mustafa'nın da ifade ettiği üzere engelli bireylerin yardıma muhtaç ve merhametle yaklaşılması gerektiği mantığı toplumsal boyutta engelli olmaya yönelik düşüncelerinin daha olumsuz olmasına neden olmaktadır.

*'...Bana göre tabi ki inancım gereği Allah'ın bir takdiri ve onun dışında ise ailemin ve devletin geç müdahalesi gibi bir şey... ama toplumun genelinde engelli denilince yardıma muhtaç, sadaka verilebilir. Onlara yardım ettiğinde işte cennetlik olursun gibi gibi. Kimisine göre de aslında engelli Allah'ın bir lütfü olduğu gibi evde oturulması gereken varlıktır. Toplumda ne işi vardır gibi (düşünüür). Böyle görülüyor. Yani engelli olmak tabi ki sıkıntı. Şimdi şöyle bir durum var. Engeller olmasa engellilik de yoktur. Yani engelleri ortadan kaldırırsanız engellilik de ortadan kalkmış olur...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Rengin engel durumuyla barışık olmasına ve kendini engelli görmemesine rağmen toplumun engellenmelerinden ve engelliliğe olumsuz bir durum atfetmelerinden dolayı engelli olmayı olumsuz deneyimlemektedir. Engelli olma noktasında kimi zaman sıkıntı yaşanılrsa da toplum engelli bireyi 'eksik' gördüğü ve 'acıyarak' baktığı zaman kişi kendisini engelli olarak görmektedir.

*'...Görme engelli biri de, işitme engelli biri de, bedensel engelli biri de bunların istediği koşullar sağlandığı zaman tabi ki de bunlar çok fazla büyük engeller değildir ama maalesef ki toplumumuzda bunlar hor görülüyor, küçük görülüyor ve sürekli karşıdaki insan sana acıyarak bakıyor ve sen bunu kendinde çok kötü hissediyorsun. Ben kendimi acınacak durumda görmüyorum. Ben bir bireyim sonuçta... Toplum içerisinde insanlar seni eksik görüyor ama eksiklik bence vicdandır, kalptedir...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli olmaya ilişkin düşüncelerinde bireysel olarak bazen acı duysalar ve zorluk yaşasalar da olumlu olmaktadır. Fakat toplumun engelliliğe ilişkin bakışının olumsuz olması özellikle 'acıyarak' bakmaları ve 'eksik' hissettirmeleri katılımcılar açısından toplumsal anlamda engelliliğin olumsuz olarak şekillenmesine neden olmaktadır.

### 3.3.2. Engelliliğin Toplumsal Boyutu

Uygulamada, bireysel bedenlerin ve sosyal çevrelerin etkileşimi engelliliği yaratır (Shakespeare, 2006). Engellilik (yürüyememe, görmeme, duymama vs.) bireye ait bir gerçekliği ifade etse de engelliliğe ilişkin toplumsal pratikler engelli bireyin kendisinden bağımsızdır. Bu araştırmadaki katılımcılar açısından engelliliğin kimin sorunu olduğunu tartışmak amacıyla **“Engeli olan bireye göre engellilik kişinin kendi sorunu mu yoksa toplumun ürettiği bir engel mi?”** şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-problem cümlesine ilişkin yapılan sorgulamalar neticesinde “engelleştiren toplum” temasına ulaşılmıştır.

#### *Engelleştiren Toplum*

Oliver (1990), engellilik ile ilgili tartışmalarında, ‘bu sorunun nedeninin bireyin yani engelli bireyin kendisinin olmayıp, toplumun engelli bireylere ilişkin hizmetleri ve ihtiyaçlarını karşılayamaması ve engelli bireylerin sosyal organizasyonlar tarafından dikkate alınmaması’ olduğunu belirtir. Dolayısıyla engelliliğin aslında tamamıyla toplumsal bir sorun ve yaratım olduğunu söyleyebiliriz. Katılımcıların hepsinin de ifade ettikleri üzere engellilik kişisel bir sorun olmayıp toplumun ürettiği bir sorundur. Kişinin kendisini engelli olarak görmesinin nedeni de insanların engelliliğe olan yaklaşımıdır.

*‘Toplumun ürettiği bir sorun, kişiye ait değil. Engelliysem bana yardımcı olması lazım. Marketlerde, mağazalarda, karşıdan karşıya geçerken. Arabalar park ediliyor. Kolaylık sağlayacağına zorluk çıkartıyor. Sırf engelli olacan diye değil. Herkes ayağını kırabilir...’* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*‘Şimdi engellilik kendi başına bir şey değil engellilik toplumsal bir sorundur... Mademki toplumla birlikte yaşıyorsunuz demek ki engellilik toplumsal bir sorundur...’* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

Katılımcıların ifade ettiği üzere engelli bireylere karşı olumsuz düşünceler engelliliğin toplumsal bir sorun olduğunu göstermektedir. Engelli bireylerin önüne çıkan bariyerler engelleştiren pratikler olmaktadır. İfadelere bakıldığında düzenlemeler engelli bireyleri de kapsayacak şekilde yapıldığında kişinin kendisini özel hissetmesini sağlamaktadır.



Bu nedenle Zeynep'in de ifade ettiği üzere engelli bireylerin önüne engellemeler koyulduğunda kişinin kendini engelli hissettirdiğini görmekteyiz.

*'Toplumun ürettiği bir sorundur. Mesela şöyle örnek vereyim, örneğin küçümsenmek, küçük düşürülmek, engeller var edilmek, engel yaratmak. Bunlar kişisel değil, toplumsal olarak... Zorluk yaşamamız yani. Topluma ait bir sorun. Bazen bir yere gidiyoruz, rampası var, girişi düz, mağaza veya mekana. Bu insanı çok mutlu ediyor. Kendini özel hissetmene sebep oluyor. Bazı yerlerde de zorluklar yaşadığımız zaman gerçekten o zaman engelli olduğumuzun farkına varıyoruz...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Toplumun ürettiği bir sorundur. Toplumun, toplumun, toplumun. Aslında toplumu oluşturan bireyleriz biz. Bizler engeller koyuyoruz. Bizler engel koymasak engellilik, engel yok...'* (Ayşe Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Engelli olmak ya da vücudunun herhangi bir yerindeki 'işlevsizlik' bireye ait bir gerçeklik olsa da engelliliğe ilişkin tüm tutum ve uygulamaların kaynağı toplumun kendisi olmaktadır. Engel gerçekliği ve bu engeli engelleştirmeye dönüştüren toplumun ve organizasyonların varlığı söz konusudur. Ayrıca kar gütmeye amacı da Ali'nin belirttiği üzere engelli bireyleri yok sayan sorunsal bir uygulama olmaktadır.

*'Engellilik zaten şahsa aittir. Tabii toplum da bunu engelleştirir. Ondan sonra şöyle diyebiliriz toplumun da bu duruma alışması gerekiyor.... O sorun zaten bende var ama karşı taraf da buna müdahale ettiği zaman az önce de bahsettim iki santim de bizim için engeldir. Kaldırımlar olsun, caddeler olsun, özellikle evin girişleri yani şu anki yapı denetimlerde çok sorun var. Şu an benim aldığım ev mesela rampası mesela uzunlaması altı metre olması gerekirken adam iki metre yapmıştı. İki metrelik bu rampadan çık şimdi. Yani adam ne kadar (az) yapsa onun için kar...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'...Toplumsal bir sorun olarak görülebilir. Engellilik bireysel olabilir fakat topluma katıldığı zaman toplumda karşılaştığı engeller dolayısıyla toplumsal diyebiliriz...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Yani hastalığım, yürüyememek bence herkeste olur... Bir yere giderken çok zorlanmak dışarıdan dolayı olur. Her şeyi zorlaştırmışlar'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Serhat'ın da belirttiği gibi engelli olmak kişiye ait bir gerçeklik olsa da engelli bireye yönelik davranışların kültürden bağımsız olmadığını görmekteyiz. Kültürdeki hakim engellilik paradigması özellikle engelli olduğu için 'hiçbir şey yapamaz' düşüncesi engelli bireylerin önüne konulan en büyük engellerdendir. Engelli bireylere yönelik acıma duygusu daha da engelleştirici bir duruma neden olmaktadır. Engelli bireye yönelik her türlü ayrımcı pratik ve davranışın kaynağının toplumun kendisi olduğunu görmekteyiz.

*'... Yani bu engellidir, işte ne yapar, işte ondan bir iş çıkmaz, ya boştur. İşte bu engellidir kendine hayrı yok bana mı hayrı olacak tarzı yaklaşımlar olmaması gerekiyor. Onun acıma duygusu ile yaklaşmadan direk bir birey gibi, bir insan gibi ona yaklaşması lazım. Kişiye ait bir sorun değil. Toplumla birlikte yaşayacağı için tamam engeli kendisi yaşıyor ama toplum ona duyarlı olduğunda aslında engelini çoğunu atlamiş oluyor. Toplumun duyarsızlığı onu engelliyor...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylere yönelik düşünceler özellikle toplumsal yaşamdan soyutlayan bakış açısı Vedat'ın da değindiği gibi daha çok sorun doğurmaktadır.

*'Kişiye ait diyemem. Yani toplum dışlamasa bireyi, sen engellisin ne işin var burada demese veya neden buradasın, neden şehir dışındasın, neden şunu yapıyorsun, neden aşık oluyorsun, neden bisiklet sürüyorsun demese hiçbir problem yaratmayacak...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylere yönelik olumsuz bakış ya da uygulamalardaki eksiklik, yetersizlik ve duyarsızlık engelli bireyin kendisini daha çok engelli görmesine neden olmaktadır. Kişinin sosyal çevresinin engelliliğe bakışı da engelliliğin nasıl deneyimlendiği açısından önemlidir. Özellikle kişinin içinde bulunduğu sosyal bağlam bireyin engelini zorlaştıran ya da kolaylaştıran bir durumdur. İfadelere baktığımızda Batman'da engelli olmak daha zor olmaktadır.

*'Toplumun. Toplumun yaptığı bir sorun. Toplum en çok fazla sorun yaratıyor. Ha şu an görüyorsun caddeleri ne hale koydular. Ben buraya gelene kadar canım çıktı. Gene sağlamlar yürüyebiliyor kaldırımdan. Hiçbir yerde bize hayat yok... Toplum sadece senin engeline bakar. Toplum sana sadece sorun oluşturur. Tamam ben sonradan oldum biliyorum ne kadar zor olduğunu. E inancın olsun toplum kötüdür. Bak İstanbul'da kendini fazla kötü hissetmezsin ama burada çok engellisin. O bakışları hele...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Görememek kişinin kendisinden ziyade toplumun dayattığı bir 'eksiklik' olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun engellilik konusundaki bilinçsizliği ve engelli bireylerin karşılaştıkları problemlere ilişkin dar bakış açısı bireyin engelini daha zor yaşamasına neden olmaktadır.

*'Görmemek toplumun bize dayattığı bir eksikliktir. Neden toplumun bize dayattığı bir eksiklik? Sen görüyorsun ben görmüyorum değil mi? O zaman ben yolda yürüdüğüm zaman benim dikkat ettiğim kadar sen de dikkat edersen aslında hiçbir sıkıntı çıkmayacak ama benim dikkat ettiğim kadar sen dikkat etmezsen biz çarpışırız ne bileyim o anda kavga bile çıkabilir. Bu olmayan bir şey değil...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### 3.4. ENGELLİ BİREYLERİN SOSYAL YAŞAMLARINDA KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

Engeli olan bireyler engelli olmaktan ötürü hayatın çeşitli alanlarında birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Engelli bireyler bireysel olarak zorluk yaşamaktan öte toplumsal ve organizasyonel olarak sosyal engellemeler yaşamaktadır. Bu doğrultudan bakıldığında araştırmanın üçüncü odağını oluşturan *“Engeli olan bireylerin engel durumlarından dolayı yaşadıkları sorunlar/zorluklar nelerdir ve engelli bireylere yönelik çalışmaları nasıl değerlendirmektedirler?”* şeklinde problem cümlesi geliştirilmiştir.

#### 3.4.1. Engel Durumundan Kaynaklı Karşılaşılan Zorluklar

Engelli bireylerin sosyal yaşamlarında herkesle eşit olmalarını sağlayacak birçok fırsatlara ulaşma noktasında çeşitli bariyerlerle karşılaşmaktadır. Geçmiş dönemlerden başlayarak günümüze kadar engellilik hep eşitsiz bir uygulamanın kaynağı olmuştur. Günümüzde de her ne kadar engelli bireyleri kapsayacak düzenlemeler söz konusu olsa da engelli bireyler hala birçok konuda sorun yaşamaktadır. Araştırmanın amacını oluşturan engelli bireylerin engelli olmaktan ötürü hayatlarında ne gibi zorluklar yaşadıklarını öğrenmek için *‘Engelli bireyler özellikle en çok hangi konuda veya konularda sıkıntı yaşamaktadırlar?’* şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-cümle çerçevesinde iki temaya ulaşılmıştır.

#### *Engelli Olma Gerçeği ve Sosyal Yaşamı Güçleştiren Engelleyici Pratikler*

Engelli insanlar engel gerçekliğinden dolayı hayatın hemen her alanında çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Engelli bireyler için en önemli sosyal engellemeler Gilson ve Depoy’un (2000) da değindikleri gibi ‘olumsuz tutumlar, sınırlı fiziksel erişim, sınırlı iletişim imkanları yahut da kaynaklara ulaşım, çoğunluğun sahip oldukları ayrıcalıklar/hakların kendileri için söz konusu olmayışı, engelli bireylerin yapmak istedikleri işlere izin vermeyen engeller’ (akt: Demirci, 2010, s.20) bu çalışmada engelli bireylerin karşı karşıya oldukları sorunlar olarak sıralanabilir.

Tekerlekli sandalye kullanıcıların hepsinin değindiği temel mesele erişilebilirlik problemidir. Sosyal organizasyonların engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı oldukça önemli bir problem teşkil etmektedir. Özellikle rampaların olmayışı ya da rampaların varlığında bile engelli bireylerin kullanmasından ziyade engelli olmayanlarca işgal edilmesi sosyal yaşamı engelli bireyler açısından daha da zorlaştırmaktadır. Engelli bireylerin mekanlara erişiminin çok kısıtlı olmasının yanında engelli olmayanların rahatsız edici bakışları da aşağıda ifade edildiği üzere bu problemi katlayan bir özelliği barındırmaktadır.

*'Hiçbir yere gidemiyoruz. Hiçbir yere girememek. Basamak yok. Rampa yok. Alışverişe gidemiyoruz. Mağaza olsun. Markete gidince sadece alt reyona gidiyoruz. Gülistan'a git, hiçbir markete giremiyoruz. Biz kıyafet giymiyor muyuz? Rampa yapmak çok mu zor? Rampa olsaydı biz de alışveriş yapsaydık. Olanı da kullanmıyoruz ki. Toplumda çıkamama, istediği yere gidememesi hep o bakışlardan...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Yapılan gözlemlerde de Gülistan Caddesi'nde sadece birkaç mağazada rampanın varlığı söz konusudur. Bazen de engelli bireyler mağazanın girişinde beklemekte ve böylece çevredekilerin meraklı bakışlarına maruz kalmaktadır.

Okuma-yazma bilmeyen kadınlar genelde resmi kurumlara gittiklerinde kendilerine birinin eşlik etmesi gerekmektedir. Genellikle kadınlar hem Türkçe hem de okuma-yazma bilmediklerinden dolayı bu konuda birine bağımlı olabilmektedir. Dolayısıyla engelli kadın olmak hem daha önce eğitim almamış olmak hem de organizasyon bozuklukları birinin yardımı olmadan erişimi daha da zora sokmakta hatta imkansızlaştırmaktadır. Tüm bunlar ise beraberinde izole bir yaşamı getirmektedir.

*'Dışarı çıkamıyorum. Hastaneye zaten birkaç kişi olmadan gidemiyorum. Zaten ne okuma-yazma var ne de tek başıma hiçbir şey halledemem. Gittikçe tek kaldım...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Engelli bireylerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan bir tanesi de görmezden gelinmedir. Katılımcıların hemen hepsi de görmezden gelme sorunuyla karşılaşmaktadır. Yetersiz ulaşım, rahatsız edici bakışlar, eğitimdeki aksaklıklar katılımcılar için sorun teşkil eden faktörler olabilmektedir. Eğitim kurumlarında engelli bireylere yönelik rampa ve asansörün olmaması nedeniyle çoğu engelli birey eğitim

hayatına ya hiç başlamamıştır ya da Zeynep gibi birine bağımlı olmanın verdiği rahatsızlıktan ötürü eğitime devam etmemiştir.

*'Avmlerin, mağazaların veya herhangi bir yerin rampası asansörü olmadığı zaman tabii ki zorluk çekiyoruz. Ama olduğu zaman rahatlıkla istediğimiz yere ulaşabiliyoruz. İsteddiğimiz noktaya gidebiliyoruz ki artık. Görmezden gelen de oldu. Mesela minibüsler maalesef kullanılmıyor. Hatta onlar bizi almıyor değil ki kullanılmıyor. Onlar almadığı için kullanmıyoruz. Ama belediye otobüslerinde beklerken haliyle perişanlık durumu da yaşıyoruz. Bekleme sıkıntısı yaşıyoruz. Beklerken sanki aciz bir şey veya kötü bir durumdaymış gibi bakıyorlar. O bakış açılarını gerçekten değiştirseler, engel diye bir şey yok ortada. Okulda da mesela ilk başta sandalyem yoktu örneğin. Süürünerek de gidemediğim için annem beni sırtladı, getirdi, götürdü. Kuzenlerim... Sürekli birine bağımlı yaşadım okul hayatımı, ta ki bir tekerlekli sandalyeye sahip olana kadar... Bu da kötü bir duygu yani. Bağımlı hissetmek. Kendini biri olmadan yönetememek, istediğin yere gidip gelememek gerçekten kötü bir duygu' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Mimari alanlardaki yapılara bakıldığında engelli olmayanların göz önünde bulundurulduğu bir tasarım söz konusudur. Mimari tasarımlar engelli bireylerin ihtiyaçlarını göz ardı ederek onları sosyal hayattan dışlamaktadır. Mimari alandaki denetleyici mekanizma ise işlememektedir. Tüm bu sorunların yanında Ayşe'nin de belirttiği gibi zaten iş sahasında kalıp yargılardan ötürü kendine yerince fırsat verilmeyen engelli bireylere devlet tarafından sağlanan maddi desteğin de yeterli olmadığı görülmektedir.

*'Mimari. En büyük sıkıntı mimari... Mimari yapıdan dolayı ev bulamıyoruz. Görmezden gelinme var... Engelli rampasının, engelli lavabolarının, engellinin girebileceği asansörünün olması lazım... Bunları görmezden geliyorlar... Yapamama, gidememe, fırsatlardan yararlanamama... Bak sana bir şey söyleyecem. Bir engelli arkadaşım vardı Almanca'ydı. Almanya'da kaza geçirmişti, emekli olmuştu. Bir gün Urfa'ya geldi... Çocuğu yemeğe götürmeye kalktım çocuk dedi ki hesabı ben ödeyeyim. Niye dedim? Yav dedi arkadaş sen emekli maaşı ne kadar alıyorsun dedi. O zaman üç yüz yetmiş beş tl alıyordum. 2003'te dörtte. E dedi ben ödeyeyim. Ben dedi iki bin mark alıyorum... Bak 2004'te... Ben üç yüz yetmiş beş tl'ye tahrip ediliyorum...' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Engelli birey çoğunlukla geri planda kalıp görmezden gelinmektedir. Görmezden gelinme hem toplum tarafından hem de organizasyonlardan kaynaklı olabilmektedir. Özellikle eğitim hayatında gerekli düzenlemelerin eksik olması insanların devam etmelerinde özellikle ailelerin tereddüt yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca engelli bireyler kendi işlerini yapabilecekken yine organizasyonel bozukluklardan dolayı aşağıdaki ifadeden de hareketle daha çok bağımlı nüfus konumuna düşmektedir.

*'Yani çoğu zaman zaten engelli insanları takmıyorlardı. Hep onları ikinci planda bırakıyorlardı. Yani sahip çıkmamaları oluyordu, ondan sonra dışlamalar oluyordu, kimisi evde bırakılıyordu. Engellilerin en büyük sorunu okul okuma. Şahsen mesela ben bu durumda olmasaydım, okuldan mezun olduktan sonra Harran Üniversitesi kazanmıştım ben... Engelli durumundan dolayı daha doğrusu biz oraya gidemedik. Acaba oraya gitsek orası bize uygun mu?... Coğrafi şartlar olsun, ordaki imkanlar olsun istediğin yere gitmede sıkıntı... Mesela asansörle çıkmak için beş altı basamak var. Gel de şimdi o akülü araçla beş basamak çık. İstedığımız işi yapamadığımız zaman üzülüyoruz. Benim sadece eksikğin budur diye ben bunu yapamıyorum. Yapabiliyorum ama yapamıyorum. Yani o kapasite bende var...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Tüm katılımcıların da ifadelerine bakılırsa görmezden gelinme en büyük problemlerden biri olmaktadır. Görmezden geldikleri için de engelli bireylerin engelli olmayanlarla aynı haklara sahip olduklarına ilişkin bilinç de gelişmemektedir. Bunların yanı sıra Ayşe gibi Gizem de engelliye verilen maddi desteğin yeterli olmadığına dikkat çekmektedir.

*'Görmezden gelinme zaten geliyorlar bizi. Sanki karşılarında bir şey varmış gibi bizi görmezden geliyorlar. Bazılar engelli mi karşında şey mi hiç yok. Seni gördükleri mi var? Yani kız inan ki sanki sen insan değilsin onların gözünde. Seni görmüyorlar ki senin hakkını düşünsünler. E senin de hakların var sağlamlar gibi... Onlara göre sen hiçbir şey değilsin. Zaten hiçbir şeyden yararlanamıyoruz. Neyden yararlanabiliyoruz ki? Kaç defa memurluk sınavına girdim? Boş. Ha sen de görüyorsun engelli için fırsat var mı?... Bi de diyorlar maaş var. Hiçbir fırsat yok diyor işte maaş alıyor. E geri zekalı işte ne diyeceksin...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Diğer katılımcıların söylediklerinin yanı sıra Ahmet'in de dikkat çektiği üzere özellikle aynı donanımına sahip olmalarına rağmen engelli bireylerin eşitsiz uygulamalara maruz kaldıklarını görmekteyiz.

*'Görmezden gelinmeyi kesinlikle yaşıyorsun... Yani az önce size söyledim. Liyakat sahibi olmama rağmen, donanım sahibi olmama rağmen yönetici kadrosunda çalışamıyorum. En basiti size söyleyeyim ben o 2011 yılından beri buraya geldim. İdareci pozisyonunda olmama rağmen sırf idarede asansör yok diye ben idareci pozisyonda çalışamıyorum. Fiziki şartlar, ulaşım konusunda tabi ki sıkıntılar var. Rampalar. Özellikle erişilebilirlik problemleri diyebiliriz bunlara, başlıcalarına. Sinema ve tiyatrolara (gidememe)...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Serhat engelinden dolayı yaşadığı sıkıntıları geniş bir skalada ele almaktadır. İnsanların telefonda ve yüz yüze iken engelli bireylere farklı bir yaklaşımı olabilmektedir. Engelli olmayanlar engelli bireylerle yüz yüze iletişime geçtiklerinde daha çok şaşırma ve acıma duygusuyla yaklaşmaktadırlar. Ayrıca engelli bireyler istedikleri işten ziyade kendilerine uygun görülen alanlarda iş imkanına erişmektedir. Bunun yanı sıra diğer

katılımcıların da ifade ettiği üzere İstanbul ve Batman karşılaştırması Serhat'ta da dikkat çekiyor. Batman'ın engelli bireylerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmada oldukça eksikliği olmasından ötürü engelli bireyler daha çok sıkıntı yaşamaktadır.

*'Bilinçsizlik midir, görmezden gelinme midir, birçok şey diyebiliriz ona. O çok yaşanan bir şey... Tamamen görmüyor olsam da ben birçok şeyi yapabildiğim halde onu telefonla hastanede yaşadığım şeylerdir. Karşısına gittiğimde aslında görmediğim için bir acıma duygusu ya da bir bu da işte o sen misin, o sen miydin gibi yaklaşımlar çok oluyor... Sadece şu an bir tarih okuyup zor bela bir santral operatörü olmuşum... İstanbul daha basitti çünkü İstanbul'da duraklar belliydi. İstanbul'da ulaşım, toplu taşımalar daha pratikti. Ya burada bir peron yapmışlar hiç engelliye düşünecek bir tarzda yapmamışlar... Batman şöförlerine karşı bir güvensizlik içime doğdu çünkü İstanbul'da ben bağımsızlık hayatımı yeniden yaşadığım halde hiç öyle bir sorun yaşamadım. Karşıdan karşıya geçme konusunda ordaki insanların daha bilinçli olduğunu gördüm. Burada o şeyi maalesef göremedim... Beni gördüğünde benim geçmemi bekleyeceğine aman dur ben hızlıca geçeyim...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Vedat dışlanmayı en çok yaşayan katılımcı olarak dikkat çekmektedir. Kendi sosyal ağ bağlantıları içinde ayrımcılığa oldukça fazla maruz kalan katılımcı bugün bile geçmiş deneyimlerinden dolayı hala bazı etkileri atlatabilmiş değil. Eğitim hayatında özellikle de ilköğretimde hem engelli hem de albino olmaktan dolayı akran zorbalığına maruz kalmıştır. Kendi akran grubunun yanı sıra büyükler de kendi hayatına olumsuz anlamda etkide bulunmuşlardır. Bu olumsuz tavırlar engelli bireyin başarma duygusunu engelleyen önemli sosyal engellenmişliklerdir.

*'Görmezden gelinme oldu. Bende dışlanma çok oldu. Dışlandığım için, alay edildiğim için özellikle ilkokul ve ortaokulda çok zorluk çektim ben bu konuda. Tabi yaş ilerledikçe biraz daha umursamaz olmaya başladım ama hala o etkiden kurtulduğumu söyleyemem... O konuda özellikle öğretim çağında çok sıkıntı çektim. Tabi liseye geçtikten sonra lisede biraz daha özgürleştiğimi hissettim... Çocuklar acımasız olur, büyükler de acımasız olurdu. Büyükler gerçekten çok acımasız... Gerçi şimdi alternatifler çoğaldı. Eskiden soramıyordum. Gözlerin göremediği için senin ne işin var diyorlardı. Biz şimdiki zaman kötü diyoruz ama şimdi iyi zamanda yaşıyoruz. Aslında hiç hayalim olmadı. Bu eğitimsizlikten değil. Bıktım artık insanların sen böylesin ne yapacaksın? Senin gözlerin görmüyor ne yapacan... o yüzden ben de bıktım hayal bile kurmadım...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylerin ihtiyaçlarının farklı olacağı şeklinde bir düşüncenin gelişmemesi görmezden gelinmeyi doğurabilmektedir. Mustafa'nın da belirttiği gibi engelli bireylere yönelik algıdan dolayı engelli bireyler kendi duygusal ilişkilerinde dahi çok fazla olumsuz tavırla karşılaşmaktadırlar. Herkesin eşit haklara sahip olmasına rağmen

engelli bireyler çoğu şeye erişimde zorluk yaşamakta ya da hiçbir şekilde erişememektedir.

*'Görmezden gelinme var. İşgaliyeler var. Fiziki çevre uygun değil. Şöyle görmezden geliniyor çünkü herkes kendini düşünüyor. Biz toplumsal düşünmüyoruz... Biz bencil davrandığımız için aslında sorunlar oluyor. Sorun orda aslında ama toplum da böyle bakıyor. Ben görüyorum o da benim gibi baksın diyor. Ben öyle yaşıyorum o da öyle yaşasın. Biz ailede de öyle değil miyiz zaten?... Ben böyle düşünüyorsam herkes benim gibi düşünsün diye veya ben bir metrelik duvarı çakabiliyorsam herkes de onu çakabilir diye bakıyor... Şimdi şöyle bir durum var. Bir kere engelliyseniz dediğim gibi bir sıfır geride başlıyorsunuz. Siz rahat bir şekilde flört bile edemiyorsunuz. Ya baksana şu köre kızla oturmuş işte bilmem ne yapıyor veya şu sakata bak, işte şu topala bak bilmem ne. Öyle şeyler oluyor. Onun dışında dediğim gibi fırsat eşitliği yok. Dediğim gibi işte bilgiye erişim, fiziki mekanlara erişim (yok)... Bunlar olduğu için desen ki biz hep toplum gibi her şeyden yararlanıyoruz. Yok... Ben bir kere bu erişilebilir bir programı kullanabilmem için 1200 doları gözden çıkarmam gerekiyor. Herkeste de bu yok. Dolayısıyla devlet de onu bana sağlamadığı için ben yine geride kalıyorum' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Engelli bireyler kendilerine yönelik önyargı ve kalıp yargılardan dolayı çok farklı biçimlerde daha sonra da ele alınacağı üzere etiketlenilmektedir. Toplumun nazarında engelli bireyler için 'hiçbir şeyi yapamaz' anlayışı mevcuttur ve bundan dolayı da özellikle iş sahası engelli bireyi dışlamaktadır. Her alandan dışlanmaya bir şekilde maruz kalan engelli bireyler engelli olmayanlardan yardım talebinde bulduklarında ise olumsuz tepkilerle ya da tereddütlerle karşılaşabilmektedir. Aşağıdaki ifade durumu özetler niteliktedir.

*'Görmezden geliniyorsun. Bir işe girdiğinde görme engelli olduğumu söylediğinde insanlar sanki seni hiçbir şey bilmiyor diye bakıyor. Cahil gibi gördükleri için sana iş vermiyor. Adam diyor ki ben engelli alacam ama gidip ben görme engelliyim dediğin zaman a bu benim hiçbir işime yaramaz çünkü bu görmüyor. Ya ona bir fırsat versen aslında o kadar şey bildiğini anlatacak ki, gösterecek ki... Bazı insanlara adres soruyorsun bilmedikleri halde aa şurdan gidersen bulursun. Bazen elinde beyaz baston varsa senden çekindiği için, korktuğu için sana cevap veremiyor mesela. Cevap vermek istemiyor...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Cinsel Yaşamı Merak Etme ve Sorma*

Varsayılan baskın cinsel kimliklerin ve davranışların normalliği heteroseksüellik ve engelli olmayan bedenin varlığında mümkün, kabul edilebilir ve ahlaki olarak görülebilmelerinden dolayı (Cheng, 2009, s.114) özellikle kültürel bağlama göre evli engelli bireyler cinsel yaşamlarını merak eden sorulara maruz kaldıkları ve bu konuya ilişkin yaşadıkları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir.



Bulgular, engelli bireylerin baskın bir heteronormatif cinsiyet fikri ve doğal olarak kabul edilenler nedeniyle yaygın olarak aseksüel olarak görüldüklerini göstermektedir (Esmail, Darry, Walter ve Knupp, 2010). Bu anlayıştan ötürü engelli bireylerin cinsel yaşamlarının olamayacağı ya da ikili cinsiyet rejiminin dışında kalamayacakları şeklinde bir düşünce gelişmektedir. Araştırmada evli engelli bireyler cinsel yaşamlarına ilişkin merak edici sorulara denk gelmişlerdir. Bu sorular da göstermektedir ki cinsel deneyim sadece ‘sağlam bedene’ in varlığında kabul görmektedir.

Engelli bireyler çoğu alanda yapamaz, edemez anlayışla karşılaşmasının yanında cinsel yaşamlarında da bu durum söz konusudur. Aşağıdaki ifadelere baktığımızda ‘yapma’ üzerinden yapılan sorgulamalar çoğu zaman kadınların bedenini kontrol etmenin bir aracı olan cinsellik engelli bireylerin yaşamda ise sadece heteronormatif ve ‘sağlam beden’lerin varlığında kabul edilebilirliği olduğunu göstermektedir.

*‘Bak ben çok açık ve netimdir. Bizim cinsel yatağımıza kadar iniyorlar sorularında. Bir gün bir kadın bana döndü ne dedi biliyor musun? Yapabiliyor musunuz dedi. Neye uğradığımı şaşırımdı. Ağlıyım mi, gülüyüm mi. Pancar gibi oldum kışın günü. Kadının bana sorduğu soruya bak. Ben artık sinirlendim. Kadın ha bire soruyor. Bak ben duymamazlığa, anlamamazlığa vuruyorum kendimi. Üç beş kadın sordu. Ona döndüm ne dedim biliyor musun? Dedim bir gece bize gel. Heee. Artık sinirlendim öyle dedim. Yanımdakiler dedi yuh sana terbiyesiz. E niye o soruyor da terbiyesiz değil de...’ (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

*‘Bak şey ben bakımevine gittim ya İstanbul’da. Bu çok özel bir şeydir, ordaki abla geldi bana. Böyle oturduk, konuştuk iki üç taneydi. Bi de beni de çok seviyorlardı. Ya Allah aşkına sana bir soracam ama lütfen alınma. Hani çok fazla özele kaçıyor ama o işi nasıl yapıyorsunuz? Birileri diyor biri bize yardım ediyor. Dedim Allah aşkına abla de git. Dedim özelimi sana mı söyleyecem? Dedim kusura bakma kimse de bana yardım etmiyor. Dedim sana da nasıl yapıyorum diye söylemem. Benim özel hayatımdır kalkıp niye sana söyleyeyim. Dedim o nedir sen bana soruyorsun’ (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engellilik hikayesi gibi merak konusu olan cinselliğe ilişkin sorgulamalar da ayrımcılığın bir biçimine dönüşüp engelliliğe ilişkin söylemleri yeniden üretmektedir. Schriempf (2001, s.54) de belirttiği gibi toplumun varsayımına göre engelli bireyler seks yapmada yetersizdirler.

*‘Düşünüyorlar daha doğrusu, öyle söyleyeyim. Soruyorlar hatta. Sen engelli (halinle) yapabilecek misin? Bunu hem cinsel hem de şey olarak düşünebilirsin. Sen nasıl yapıyorsun?’ (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Bir kadın bana o işi yapabiliyor musun dedi? Nasıl seviyorsunuz?' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylere ilişkin önyargı ve kalıp yargıları düşündüğümüzde Vedat'ın da belirttiği gibi engelli bireylerin cinsel yaşamlarının olamayacağı yönünde bir algı mevcuttur.

*'Engelli bireyin cinsel yaşamı yokmuş gibi bir düşünce var var onlarda var' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireylerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu sorgulamalar memnuniyetsizlik oluşturmaktadır.

*'İnsanın haya edeceği şeyler soruluyor. Siz birbirinizi nasıl buluyorsunuz? Siz ne yapıyorsunuz? Siz nasıl yapıyorsunuz gibi gibi şeyler var. Merak ediyor. Bir görme engelli nasıl yapar diye' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

#### *Kamu ve Özel Sektör Memnuniyetsizliği*

İş, maddi ihtiyaçların karşılanması ve hayatta kalmanın ötesine geçerek kişinin potansiyelini gerçekleştirmesinin bir yolu olup, maddi ve sosyal dünyaya bağlanmasını sağlar (akt: Castaneda, Chiapetta, Guerrero ve Hernandez, 2019, s.386). Fakat önemli bir mesele olan iş konusu engellilerin hayatında sıkıntılı alanların başında gelmektedir çünkü çalışma çağındaki engelli kişilerin istihdam edilme olasılıkları tüm ülkelerde engelli olmayanlara göre çok daha düşüktür (Goodman, Morris ve Boston, 2017). Bu araştırmada da ifadelere bakıldığında katılımcılar açısından istihdam edilme durumu engelli olmalarından dolayı dezavantajlılık getirmektedir.

*'...Bir yere başvurmak istesem başvuramam. İnternet üzerinden ancak... İş zaten demiştim seni almak istemez. Teknoloji, siz çok iyi yararlanıyorsunuz' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireyler açısından liyakat konusunu değerlendirdiğimizde özellikle özel sektörde 'sağlam beden' ve 'engelli beden'nin ikililiği üzerinden işleyen bir yapıya sahip. Belli bir engelli kotası olmasına rağmen engelli bireyler özel sektörde kendilerine yer

bulamamaktadır. Bu konuda düzenlemeler bulunmasına rağmen ifadeye de baktığımızda uygulanabilirliği eksik kalmaktadır.

*'Mesela mülakata çağrıldım. Engel durumuma bakarlar. Yetersiz kalır. Hani örneğin bir market mülakatı var. Sağlam biri giderse, engelli biri giderse, öncelik sağlam kişiye ait olur. Markette engelli birinin de yapabileceği işler elbette ki vardır. Zaten her çalışma alanında yüzde on engelli çalıştırması şart. Ama maalesef uygulanılmıyor ve gerçekten de sıkıntı. Her zaman öncelik sağlıklı bireylerin oluyor. Engelliler hep arka planda, görünmezden geliyorlar ki öncelik engellilere ait olmasına rağmen. Kanunlar sözde. Faaliyet yok...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Engelli bireyler özel sektörde kendilerine yer bulmakta sıkıntı yaşamaktadırlar. Özel sektörün çalışma anlayışı daha fazla kara dayandığı için kendisinden fayda sağlayamayacağını düşündüğü engelli bireyleri çalıştırmakta gönülsüz davranmaktadır. Aşağıdaki ifadeler de özel sektörün engelli birey açısından işleyiş mantığını özetler niteliktedir.

*'İş sıkıntı. Neden sıkıntı? Özel sektör bir kere engelliyi sırtında kambur olarak görüyor. Ben diyor çalıştırmak istemiyorum diyor. Şöyle bazen ceza paralar ödeniyor. Adam diyor ki ben ceza ödemeye razıyım, engelli yanımda çalıştırmak istemiyorum. Engelli benim sırtımda kambur. Halbuki o engelli dışarı çıkacak, alışverişe gidecek, sinemaya gidecek. Başardığı için mutlu olacak. Rehabilite olacak aslında. Bunu düşünmüyorlar. Çok mücadelesini veriyorum ama...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

*'...Özel sektör daha acımasız olduğu gibi özel sektör engelliye zaten fiziki olarak çalıştırmıyor. Çok az. O sadece şöyle bakar bana verilen bir kontenjan var. Onu doldurmadığım her ay bir işçiyi çalıştırırım, üç katı ceza öderim diye bakıyor. Sigortasını ödeyeyim. Maaş da vermeyeyim ya da sigortasını yatırayım ama onunla anlaşayım her ay 500 bin lira cebine koyayım evinde otursun işime de gelmesin sadece şeklen olsun gibi bakıyor ya da seni çalıştırıyorsa da herkesten beklediği performansı senden de bekliyor. Ben sana parayı veriyorum onun şeyini senden çıkaracağım gözüyle bakıyor. Özel sektör acımasız...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

*'...Evet yaşadım ben. Bir kere yaşadım. Engelli alımı olan bir iş yerine başvurduğum. Gittim mülakata katıldım. Adam kısa ve öz bana söylediği şey, engelsiz (olan) olmayan engellileri istiyoruz. Yani bazı engelli olan insanlar var ya ayağı hafif sekiyor. Aslında çok dikkatli bakmasan da ayağının sektiğini anlamıyorsun. Dedi biz öyle insanlar istiyoruz ya da kolu tam böyle çolak tarzında yani tam böyle eğilip bükülmeyen tarzda yani sen çok dikkat etmesen fark etmeyeceğin bir engel. Biz böyle insanları işe alıp değerlendirmek istiyoruz. Seni alsak senin yanında eleman tutmak zorundayım diyor. Aynen böyle bu şekilde karıştım...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Özel sektörle birlikte devlet kurumlarında da engelli istihdamı noktasında önemli problemler bulunmaktadır. Engelli bireylerin devlet kurumlarındaki varlığı da oldukça azdır. Az olmasıyla birlikte kimi katılımcıların da dediği gibi olması gereken

pozisyondan ziyade uygun görülen pozisyonlar olmaktadır. Dolayısıyla engelli bireyde engelli olduğu için tercih edilmediği şeklinde bir algı oluşmaktadır. İşe alımlardaki gönülsüzlükle birlikte işe başvurularda engelli bireyler bina yapılarındaki düzenlemelerin olmamasından birine ihtiyaç duymaktadır ki bu da aşağıdaki ifadelere baktığımızda kişiyi yıpratmaktadır.

*'İşle ilgili zaten istediğimiz yere giremedik... Belki mesela bir ayak üstü olsaydım veya değneklerim olsaydı belki adam alırdı. Düşün abim beni kucığına aldı o zaman manuel sandalyem bile yoktu. Abim kucığına aldı o şekil getirdi. Senin çocuğun üç yaşına geldiğinde bile sen onu kucığına aldığına bile şey oluyor. Bi de gel yetişkin bir insanı kucığına al veya sırtında taşı...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'...İş konusunda problem yaşadım... kendi mesleğimi icra ederken şu sıkıntıyı yaşadım. Maliyeye gitmem gerekiyordu, çeşitli kamu kurumlarında maalesef bu engelli rampası olsun, fiziki şartlar diyelim bunlara, fiziki şartlar sağlanmıyor. İş fırsatları noktasında da, tercih edilme noktasında da sağlıklı bir birey ve engelli bir birey karşı karşıya geldiği zaman engelli bir birey donanımlı bile olsa sırf engelinden dolayı tercih edilmiyor...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Kadınların iş hayatlarındaki temsiliyetleri erkeklere oranla çok daha azdır. Engelli kadınlar için de engelli olmayan erkeklere göre çok daha düşüktür. Bundan ötürü Gizem'in de ifade ettiği gibi iş yaşamında kendine yer bulmayan kadınlar evlilik hayatını tercih edebilmektedirler.

*'E valla zaten iş yok. Kendi evimizin işini ancak yapabiliyoruz. Normal bir işe girmek için çok çabaladım. İstanbul'da da çok çabaladım işe girmek için. Önceden şimdiki gibi engelli alımı yoktu. Olmadı bir türlü bir işe giremedim. Zaten girseydim evlenmezdim. Kesinlikle koca derdini hiç çekmezdim. Şimdi düşünüyorum diyorum keşke hiç evlenmeseydim. Yok gerçekten koca derdi çekilmiyor. Ne yapsan ne etsen boş onlar için. Kadınlar kendini ezdiriyor. Ben ezdirmeyecem valla hiç kusura bakmasın...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Burcu'nun (2017, s.117) araştırmasında olduğu gibi engelli bireylere uygun görülen mesleklerden biri santral operatörlüğüdür. Yanı sıra çalışma kurumları işe aldıkları engelli bireylerin için ne gibi düzenlemelerin olması gerektiğine ilişkin ihtiyaçları göz ardı edebilmektedir. Ortak bir kullanıma sahip araçların engelliği göz önünde bulundurmaması engellilerin bu alanlarda sorun yaşamasına neden olmaktadır.

*'İş konusunda bilinçsizlikten ötürü sıkıntı yaşıyorum. İdarenin çok bu konuda duyarlı olmamasından ötürü sıkıntı yaşıyorum. Çünkü ben bir görmezim, beni görmediğim halde, beni göndermişler santralde çalışıyorum ama doktorların listesi, nöbetçi olan doktorların*

*listesi bana normal gelip braille alfabesiyle bana gelip okumam lazım. Onları bilmem lazım ama bu imkanı bana sunmuyorlar. Ayrı bir bilgisayar istedim çünkü görenlerle birlikte bilgisayarı kullandığımda benim programımı anlamıyorlar. Programı bozuyorlar ya da benim bildiğim, gittiğim yeri, orayı bozuyorlar. Farklı bir şeye getiriyorlar. Bir daha gidip bulma, keşfetmek zorunda kalıyorum. Bunu söylüyoruz da maalesef bunu yapmak zorunda oldukları halde görmezlikten gelip yapmıyorlar... (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Vedat'ın anlatımına göre ise kamunun diğer alanlara göre engelli bireyler açısından daha az sorunlu olduğudur. Aşağıdaki ifadelere baktığımızda erkek çocuğunun çalışma mecburiyetini görmekteyiz. Bu mecburiyet ise görme engelli olmaktan ötürü daha zorlu bir hal almaktadır.

*'Şu an kamu kurumunda olduğum için pek fazla sıkıntı yaşamıyorum çünkü ona göre iş veriyorlar. Yalnız inşaatlarda örneğin çalıştım birkaç ay orda baya bir sıkıntı yaşadım. E göremiyordum. Şunu yap diyordu e bilmiyorum ki şuyu bile göremiyorum. Şu dediği şeyi bile göremiyorum. Hep sıkıntı oluyordu bana. Üç ay dayanabildim sonra kovuldum. Yani işten çıkarıldım. Gidebilirsin dediler gittim. Örneğin şeyde çalıştım bu peynirlerin saklandığı soğuk hava deposunda. Bidonlarda numaralar var, o numaraları göremiyordum. Bir bidonu bulmak için örneğin bir saat eksi dört derecede dolaşıyordum. Orda sıkıntı yarattı bana...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Dijitalleşen bir dünyada bilgisayarların kullanımı özellikle genç nüfus için bir zorunluluk haline gelmektedir. Görme engelli bireylere göre tasarlanan bilgisayarlar ise maliyetleri yüksek olmakta ve dolayısıyla erişim için maddi yeterliliğin olması gerekmektedir. Daha önce bilgisayara erişimi olmayan görme engelliler bu yönden gelişme imkanı bulamamaktadır. Günümüzde ise görme engelli bireyin ihtiyaçlarına göre tasarlanan bilgisayarlar maliyetli olmalarından ötürü kamu kurumlarında dahi pek bulunmamaktadır.

*'İş alanında çok sıkıntı çünkü artık global bir dünyada yaşıyoruz ve bu çok fazla bilgisayarla iç içe. Kendimi küçüklüğümde beri bilgisayar yönünden geliştirmedim için mesela bilgisayar kullanmakta sıkıntı çekiyorum. Bütün devlet kurumlarında maalesef görme engellinin kullanabileceği bilgisayarlar yok ve o yönden çok sıkıntı oluyor. Bütün bilgisayarlar üretildiği zaman onun bir görme engellinin de kullanacağı düşüncesi olursa ve onların da kullanabileceği şekilde tasarlanırsa aslında hiç de zorlanılmaz. Engel durumumdan dolayı iş konusunda sıkıntı oluyor tabi...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Eğitime Erişim Memnuniyetsizliği*

Diğer alanlarla birlikte herkesin temel hakkı olan eğitim konusu da oldukça sorunsal bir görünüme sahiptir. Önceleri engelli bireylerin eğitime ulaşma noktasında kendilerine

hiçbir fırsat verilmediği, günümüzde ise her ne kadar bazı düzenlemeler yapılsa dahi aslında hala ideal olandan çok uzakta olduğunu söyleyebiliriz.

İfadelere baktığımızda engelli rampasının olmayışı eğitime erişimi engelleyen en önemli durumlardan biri olmuştur.

*'...Okumadım (rampa olmadığı) engelli olduğum için. ..' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Zeynep daha önce de değindiği gibi eğitim hayatına devam ederken gerekli hizmetlerin sunulmamasından dolayı sürekli birinin yardımıyla sırtlanarak ilk ve orta öğretim hayatını devam ettirmiştir. Özellikle bu süreçte birine bağımlı bir şekilde eğitiminin bir kısmına devam etmesi daha sonrasında ise aşağıda da ifade edildiği üzere eğitimini açıktan devam etmesine neden olmuştur.

*'...Okulla ilgili de üniversiteyi düşünmedim. Ailem zorladı yani. Açıkçası okumayla alakalı bir hevesim olmadığı için ben istemedim.... İlk başta da ilköğretim hayatımda sürekli sırtlanıp getirilip götürüldüğüm için gözümde karardı açıkçası. İstemedim. Gerçekten istemedim. Sıkıldım, artık istemedim...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Engelli bireylerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılan eğitim kurumlarının sadece belli yerlerde yoğunlaşması erişimi güçlendiren bir diğer faktörlerden. Eğitimden faydalanmak için tercih ise dönemin koşulları da düşünülürse aşağıdaki katılımcı için kendi ailesiyle arasında mesafe oluşmasına neden olmuştur.

*'...Bak eğitim. Bak eğitim şu. Belki o yıllarda her okulda engelli rampası olsaydı, asansör olsaydı ben belki on yedi sene babamdan ayrı yaşamayacaktım. Ben kardeşlerimle. Şu an kardeşlerimle aramda büyük bir uçurum var. Neden? Yılların açtığı uçurumu biz şu an kapatamıyoruz kardeşlerimle. Annemle uçurumum oluştu, babamla uçurumum (oluşturdu). Çünkü niye? Senenin on ayı yatılıydık. E senede bir ay beni görüyorlardı. Bak en büyük eğitim...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Engelli bireyler döneme göre ya birinin yardımıyla eğitime devam etmekte veya uzak bir yer tercih etmekte ya da dışarıdan eğitim hayatlarını sürdürmektedir. Bu durum ise beraberinde zorlu bir hal alıp kişiyi eğitimden alıkoyabilmektedir. Ali ve Ahmet'in ifadelerine baktığımızda düzenlemelerin varlığının söz konusu olmadığı görülmektedir.

*'...Benim arkadaşlarım ben beşinci sınıfa kadar geldim. Köyde okudum beşinci sınıfa kadar. O zaman arkadaşlar sağ olsunlar beni hep sırtlarında taşıyorlardı evden okula, okuldan eve... Dedim hocam valla ben bu saatten sonra okulu bırakacam. Niye dedi? Şimdi dedim hocam ben okula gitsem kim beni okula taşıyacak, eve götüreceksin, evden oraya götüreceksin? Dedi ya sen nereye gidersen git önüne iyi insanlar çıkacak ve benim kuzenim aradı Batman'daydı o. Dedi bak gel bizim okul bize yakındır. Gel beraber okula gidecez dedi. Batman'a geldim. Her gün okula geliyordu. Benle geliyordu. Hep sürekli yardımcı oluyordu benim kuzenim ama tabii bizim o zaman okul da yüksek değildi. Birinci kattı. İkinci üçüncü kat olsaydı ben çıkamazdım. O çok sıkıntı var...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'...Kaza geçirdikten sonra tekrar okuduğum üniversiteye geri döndüm. Okumak istedim fakat fiziki şartlar uygun olmadığı için okula devam edemedim ve kaydımı silmek zorunda kalıp normal açık öğretimden devam etmek zorunda kaldım. Maalesef üniversitenin fiziki şartları, kalma barınma gibi problemleri olduğu için açık öğretime (devam ediyorlar) yoksa kazanamayacakları veya başaramayacakları için değil...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engellik dışında kadın olmak da eğitimden yararlanmayı engelleyebilmektedir. Bulunulan çevrenin gelişmişliği de eğitimi kısıtlayabilmektedir. Engelli bireyler farklı kesişimselliklerle birlikte eğitimden alıkonmaktadır. Aşağıda eğitimi kısıtlayan ilk neden kadın olmak sonrasında yaşanan çevrenin engelliye göre olmamasıdır.

*'...Valla eğitim zaten ilkokul terk o da dışarıdan okudum. Olmadı ki okuyamadık. Babam beni göndermedi. Amcam mesela imam olduğu halde kızlarını gönderdi okudular ama benim babam beni göndermedi. Sonradan ben dışarıdan okudum. Ben İstanbul'da okuduğum için çok fazla zorluk yaşamadım. İstanbul'da dışarıdan bitirdim. İstanbul'da benim için çok zor olmadı çünkü belediyesinin asansörlü aracı vardı. Beni gelip kapıdan alıyordu. Batman gibi değil. Batman'da olsa ben nasıl yaparım? Ben belgemi alacağım sınavı burada girdim. Burada girdim okulun bahçesinde girdim biliyor musun? Okula giremedim. Merdiven var rampa yok...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat'ı eğitimden alıkoyan sebepler de ilk önce gözünü kaybetmesi sonrasında ise yaşanan olumsuz süreçten dolayı eğitimlerin verilmeyişidir. Eğitimcilerin de engelli bireylere karşı kalıplaşmış yargılara sahip olması eğitime erişimi zorlaştırmaktadır. Serhat da engellikle ilgili tutumlar ve pek çok etkenden ötürü eğitime çok geç erişebilmiştir.

*'...Benim babam beni gönderecekti. Hayalinde o vardı. Hatta ben Temmuz'un 16'sında gözlerimi kaybettim. Babam birkaç kere de uğraştı beni göndermek için. Olmadık olay yaşandı. Gözlerim kayboldu. Yani körleştim. Görme engelli oldum. Tedaviden sonra babam geldiğinde şey oldu, köye yasaklar geldi. Yani köylerdeki eğitimler bitti. 2000'e kadar da okullarda eğitim verilmiyordu. Birçok okulda eğitim verilmiyordu. Ben gidemedim. Babam erişebildiği öğretmenlere ulaştı. Milli eğitimlere gitti. Gözleri görmüyor bunun eğitimini ne yapabiliriz. Bunu öğretmenlerin bilinçsiz olmasından ötürü işte görme engellidir zaten*

*okuyamaz ne okuyacak dediler. Babam da artık okuyamaz yapacak bir şey yok kalsın dedi...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Teknik imkanların engelli bireyleri dezavantaja sokmasının yanı sıra sosyal çevrenin de engelli bireylere yönelik tavır ve tutumları da dezavantaj yaratmaktadır. Vedat'a baktığımızda özellikle hem sosyal çevresindeki insanların tepkisi hem de engelli bireylerin eğitimde ne gibi ihtiyaçlarının olduğunun düşünülmemesinden ötürü çok fazla zorlukla karşılaşmıştır.

*'...Ben en büyük zorluğu orda yaşadım. Mesela arkadaşlarım tahtaya yazı yazarlardı bu yüzden mesela tüm sayısal derslerim öğretmenimin kanaat notuyla geçti. Yıl sonunda iki verirdi geçirdim. Tahtaya yazılan yazıyı hiçbir zaman yazamadım. O beni hep zorladı. O hep benim başarısız olmama neden oldu. En çok beni zorlayan eğitim oldu. O bakış açısı da çok kötü oldu tabi. Okuduğumuz zaman zaten şimdiki gibi teknoloji yoktu ama yani önyargı çoktu. Öğretmenlerde bile vardı. Şu an bazen aklıma gelince çıldırır gibi oluyorum. Onlar da boş verdi. Görme engellidir nasıl olsa biz onu geçirecez. Umurlarında olmadı...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Burcu'nun (2004) araştırmasında belirtildiği gibi engelli öğrenciler dersi belirli materyallerle öğrenmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada da eğitimdeki sıkıntılardan dolayı soruna bir çare bulmaya çalışan Mustafa da geliştirmeye çalıştığı alternatiflerin kendini zorladığını belirtmiştir. Tüm bunların yanında öğretmen ve öğrenciler de süreci kendileri için zorlaştıran diğer etkenler olmuştur.

*'...Eğitimde de fırsat eşitliği sorunu çok büyüktü. Dediğim gibi ekran okuma programları o zaman yoktu. Onun dışında kitaplar zaten görsellik olarak görme engellilere göre yapılmamıştı. Tamamen gören insanlar içindi. Bizim elimize geçen üç beş kuruşu şöyle değerlendiriyorduk okuma hayatımızda, eğitim hayatımızda. Onu da işte kaset satın alarak, teyp alarak, diksiyonu düzgün olan birini bulup o kasetleri de para karşılığı ya da gönüllü olarak ona okutup o şekilde ders dinliyorduk. Yani bir sürü kasetle uğraşmak derdindeydik. Onlar ise sadece, normal insanlar ise sadece kitaplarını okuyup o şekilde çalışıyorlardı. Bizim hem paramıza yazık oluyordu hem de zihnimize yazık oluyordu... Yani öğretmenler de bilinçsiz. Bir öğretmen bir görme engelliye nasıl davranacağını bilmiyor. Çocuklar acımasız. Hepimiz çocuk olduk çocuklar çok acımasız. Lakaplar, itmeler işte zor...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

Eğitim hayatına örgün olarak devam ederken yaşadığı sıkıntıları aktaran Rengin de öğretmenlerin ve arkadaşlarının bu sürece olumsuz bir etkide bulunduğu söyleyen katılımcılardan. Diğer pek çok olumsuzluklar gibi eğitimdeki olumsuzluklar yıpranmasına ve agresifleşmesine neden olmuştur. Engelli bireyler eğitim hayatlarında



erişim noktasında çok fazla sorun yaşadıkları sorunlarının üstesinden gelmeye çalışsalar da sosyal çevre konusunda da mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar.

*'...Özellikle de üniversitede çok fazla sıkıntı yaşadım. İlkokulda yaşadığım sıkıntılar şundan dolayı oldu öğretmenlerin bilinçsizliği. Hiçbir şekilde bilinçli değillerdi. Ben mesela en arka sıraya gönderiliyordum boyumun uzun olmasından dolayı ama görmüyordum. Bu sefer öne aldıkları zaman öğrencilerin işte onun kafasından dolayı görmüyorum tahtayı bu yönden çok sıkıntı yaşıyordum. Sürekli yer değişikliğinden dolayı kendimi kötü hissediyordum. İşte arkadaşlarımın da bilgisiz olması ve acımasız. Ondan sonra işte seni eksik görmeleri çok zor bir duyguydu. Çok zor alıştım ben buna. Bu maalesef ki beni çok sinirli bir insana dönüştürdü ister istemez...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Sağlığa Erişim Memnuniyetsizliği*

Oliver (1990), toplumsal ve mekansal örgütlenme biçimlerinin engelleştirici olduğunu belirtir. Bu çerçevede engelli bireylerin sağlığa erişiminde hem toplumsal hem de fiziksel etmenler birtakım zorlukları da getirmektedir. Çevresel düzenlemeler engelli bireyleri düşünmeden yapıldığı gibi var olan düzenlemeler de engelli bireylerden önce engelli olmayanların kullanımına daha çok hizmet etmektedir.

*'...Tabii ki hastanede de çok sıkıntı yaşadığımız oluyor. Acil çıkıştaki rampa dik biraz. Asansörler de gelene kadar sorun yaşıyoruz. Asansörü hasta, engelli ve yataklı hastalarımız kullanması gerekiyorken, diğer bireylerimiz kullanıyor. Çoğunlukla onlar kullandığı için bu sefer sıkıntı yaşıyoruz...' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'...Gidiyorsun mesela asansörü bekliyorsun içinde dolu sağlam insandır. Adam demiyor bak bu engellidir ben merdivenden yürüyebilirim. Sırf iki merdiven yürümesinler diye asansörü işgal ediyorlar. Rampalarda da sıkıntı var...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'...Valla bu insanlarımız zaten. Ya sağlığınızın değerini biraz bilin. O asansörü beklemeyin. Keşke diyorum benim ayaklarım olsa ben asansöre binmeyecem. Biz zaten beklemiyoruz. İnancın olsun biz bu akülerimizle bu yeni yapılan kadın doğum hastanesi var ya biz asansörü beklemiyoruz. Eğer zemin katta, acil bölümündeysen hemen o rampadan girip yukarı çıkıyoruz. Eğer üst katlarsa mecbur asansörle gidiyoruz. O esnada insanlar geliyor bekliyor. Hiç demiyorlar da bu arkadaşımız engellidir ondan sonra. Onlar girerler ondan sonra...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Teknik imkanların özellikle engelli bireyler için yetersiz olduğu eski adıyla Batman Bölge Hastanesi'nde sağlık imkanlarından yararlanmak ulaşım ve mimari tasarımıyla birlikte engelli bireyleri zorlayabilmektedir.

*'...Hiçbir şeyden yararlanamıyorum. Bölge'ye gidemiyorsun uzak. Teknik imkanlar yok. Yazın sıcak kışın soğuk...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'...Hastaneye gidince çok zorlanıyorum. Zaten ambulans ya da birinin arabasıyla gidiyorum. Öbür türlü nasıl gideyim. Ölüm zor zamanda gelmez... O sedyeye çıkmak çok zor. Ancak insanların yardımıyla. Bir de çok kalabalık ama yardım eden de oluyor sağ olsunlar...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Sağlığa erişimin engelli bireyleri hesaba katmaması özellikle engelli kadınların rutin kontrollerini aksatmaları ya da hiç yapmamalarına sebep vermektedir. Ayrıca Ayşe'nin de belirttiği gibi bu tarz engelliye yok sayan uygulamalar onur kırıcı bir noktaya varmaktadır.

*'...Sağlık bak. Sağlıkta. Ben bir tekerlekli sandalyedeyim bir gün bir doktora şunu dedim ultrason yapması lazım masaya çıkamıyorum. Masa tepede. Benim çıkmam mümkün değil. Hocam dedim bir doktor olarak bana bakarken yüzünüz kızamıyor mu dedim. Neden dedi. Ya bir doktorun bana sorduğu soruya bak. Sizin eşiniz dedim benim konumumda olsaydı... o yatağa çıkmasına müsaade eder miydiniz dedim. Hayır dedi. Peki ben neden ediyorum?...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Engelli bireyleri düşünülerek yapılan düzenlemeler de engelli olmayanların önceliği haline gelmektedir. Engelli bireylerin hastanelerde zorlanmalarının önüne geçip serbest bir şekilde hareket etmelerini sağlayacak engelli biriminin olmayışı da temel eksikliklerden bir tanesi ve sorunun kalıcı olmasına neden olmaktadır. Ahmet de en çok engelli hizmet birimlerinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

*'...Her hastanede engelli birimlerin oluşturulup gelen engelli vatandaşlara hizmet edilmesi gerekiyor. Engelli olmayan bireyler maalesef ben çok kez yemeğe çıkıcam bakıyorum asansör tıka basa doluyor. Normal şartlarda onları indirip benim binmem gerekiyor ama bu davranışlarından dolayı siz bilirsiniz, bir şey demiyorum...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ahmet gibi Serhat da hastanede çalıştığından dolayı sağlığa erişimde sorun yaşamasa da engelli bireyler için hastane düzenlemesinin engelli olmayanların da zorlandığı bir noktada engelli bireylerin daha çok zorlanacağına değinmektedir. Çünkü karmaşık bir yapıya sahip olan hastaneler engelliler, yaşlılar ve kadınlar için zorlayıcı olabilmektedir.

*'...Sağlık alanlarında büyük sıkıntılar yaşamıyorum ama bu ben buraya geldiğim için yaşamadım ya da ben çalıştığım için ya da ondan önce de ciddi bir sağlık sıkıntım olmadığı için... Görme engelliye geçelim normal bir insan bile böyle bir hastaneye geldiğinde yön bulma konusunda, doktorları nasıl bulacağı konusunda çok büyük sıkıntılar çekiyor. Zaten*

*bir görme engelli hepten zorluklar çeker... Ne doktora gidebilir, ne fişini bulabilir, ne kan almaya gidebilir, ne radyolojiye, ultrasona, film çekmeye, artık doktorun isteyeceği şeyler neyse bunların hiçbirini bulmak kolay değil. Sarı çizgi yok. Fişler de sıkıntı...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Braille alfabetiyle yazılmayan fişler hiç görmeyenler için oldukça sıkıntılıken az görenler açısından da yazıların küçük olmasından dolayı sıkıntılı olmaktadır. Aşağıda da değinildiği gibi görme engelli bireyler için fişlerin okunaklı olmaması erişimi güçleştirmektedir.

*'...Mesela fiş önümde doktorun ismini göremiyorum. Mutlaka üç dört kişiye sorarım şu doktor nerde diye. Hala da soruyorum. Yapacak bir şey yok...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireyler, hastanelerin tasarımı ve teknik imkansızlıklarından ötürü başkalarının yardımı olmadan oldukça zorlanmaktadır. Özellikle sıra takip sisteminde sesli özelliği olmayan bir hastane yapısı engelli bireylerin aşağıda Mustafa'nın belirttiği üzere sürekli başkasından destek alarak süreci izlemesini gerektirir.

*'...Yani görme engelli, birinin yardımı ve desteği olmadan bir hastaneye gitmesi zor çünkü her şey görsellik. Hangi doktorun nerde olduğunu, hangi polikliniğin nerde olduğu. Dolayısıyla sağlıkta işte sıranın gelip gelmediğini. İkide bir birine soruyorsun işte kaç sıra geçtiğini. Soruyorsun da o anda o insan yanında oturuyor belki sırası gelmiştir sen sil baştan başka birine sormuş oluyorsun...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Tekerlekli sandalye kullanıcıları açısından hastanedeki aletlerin belli bir standartta tasarlanması engelli kadınların erişimini zorlaştırırken daha önce de değindiğimiz gibi fişlerin görme engelliye göre düzenlenmemesi, sesli sistem takibinin olmayışı ve sarı çizgilerin ise şeklen bir varlığa sahip oluşu erişilebilirliği zora sokmaktadır. Rengin de ses sistemin yukarıda olmasından dolayı takip konusunda sorunlar yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca Rengin'in geçmiş etkilerden dolayı ve insanların engelli bireylerle iletişimi noktasında yaşadıkları tereddütlerden ötürü çevresinden yardım almamayı tercih etmektedir.

*'...Mesela doktorun ismi böyle çok fazla yukarda yazıldığı için gidip böyle bakana kadar ta böyle yazıya yapıyorum. Onu yapan kişilerin o yönden dikkatli olması gerekiyor. Çok böyle yüksek yere asmak değil de o isim yazan tabelanın biraz daha bence aşağıya yazılması gerekiyor. Bulana kadar o yönden sıkıntı çekiyorum. Bölge hastanesi, hastane*

*olmasına rağmen içeriye girdiğinde çizgiler yok. Bir yere kadar var bir yerden sonra yok ve bu büyük bir eksiklik...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Ulaşım Erişim Memnuniyetsizliği*

Engeli olan bireylerin karşı karşıya olduğu bir diğer engel ise ulaşım. İlgili araştırmalarda olduğu gibi engelli bireylere ilişkin tutumlar, arabaların engelli bireyleri gördüklerinde durmaması, binme konusunda yardım etmemeleri (Ana Calle ve diğerleri, 2021, s.11) çeşitli zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Ulaşım konusunda yapılan düzenlemeler yetersizken bunun yanında insanların engelli bireylere olan bakışı da bu sorunun boyutunun derinleştirmektedir.

Engelli bireyler ulaşımı kullanma esnasında farklı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Şehir içi otobüslerinin tekerlekli sandalye kullanıcılarını daha fazla yer kaplamalarından ötürü engelli bireyleri almamasının yanında belediye otobüsleri de engelli bireyi almada gönülsüz davranmaktadır. Engelli bireyler ulaşım araçlarında zorluklar yaşamalarıyla birlikte kendilerini rahatsız eden birtakım bakışlara da maruz kalmaktadır.

*'Mesela minibüsler maalesef kullanılmıyor. Hatta onlar bizi almıyor değil ki kullanılmıyor. Onlar almadığı için kullanmıyoruz. Ama belediye otobüslerinde beklerken haliyle perişanlık durumu da yaşıyoruz. Bekleme sıkıntısı yaşıyoruz. Beklerken sanki aciz bir şey veya kötü bir durumdaymış gibi bakıyorlar...' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Ulaşım ile ilgili belediyelerin bizimle ilgili otobüsleri var. Otobüslerin rampalarını açıyorlar. Şehir içlerinde de vardı ama yapmıyorlar. Niye yapmıyorlar? Şimdi ben akülü arabalıyım ben dört kişinin yerini kaplıyorum. E ben olmasan adam benim yerime dört kişi alacak. Benden de para tahsis edemez. Ne diyecekler? Bizim öyle bir imkanımız yok. Belediye otobüsleri de zaten bizi gördüklerinde onların yüreği kopuyor. Diyor nasıl ola burada bir engelli var, beni koltuğundan kaldıracak gidip ona rampa açacam. Onda da çok sıkıntı var. Çok şikayetlerde bulduk. Allah bizi onlara muhtaç etmesin diyelim' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireyler mecburi olmadığı sürece ulaşımın uzak durmayı tercih etmektedir. Aşağıdaki ifadeye göre iş, eğitim ve sağlık gibi konularda gerekli koşullar sağlanırsa aslında engelli birey ulaşım sorununa kendisi alternatifler geliştirecektir.

*'Bak sen eğitimi verdin mi, sağlığı verdin mi, işi verdin mi ulaşım zaten çözülüyor. Engelli kendi kendine bir şekilde ne yapıyor akülü alıyor, motor alıyor, özel araç alıyor' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Imrie'nin araştırmasında belirttiği gibi engelli bireylerin çok az seçeneği vardır. Toplu taşımalar engelli bireylerin hareketliliklerini kolaylaştırmak noktasında çok zayıf olduğu için evde kalmayı tercih etmektedirler (Imrie, 2000, s.5-6). Ulaşım konusunun engelli bireyler için çok fazla çetrefilli oluşu engelli bireylerin ulaşımdan uzak kalmasına neden olmaktadır.

*'Ulaşım da sıkıntı e valla yaşıyoruz. Genelde Worldmar'ın orda bineriz. E Worldmar'ın önünde düz yer var orda bekliyorum diyorum rampa rahat açılın ben de rahat bineyim. Gelecek ta girecek o hani insanların oturduğu o kapalı yer var ya tam orda bekleyecek... Diyorum Allah aşkına sen buraya duruyorsun kapıyı nasıl açacaksın. Gömüyorsun kaldırımındaki şeyleri. Şimdi oraya nasıl döneceğim rampadan inip araca bineceğim. Abla ne yapalım bizim burada durma mecburiyetimiz var. O yüzden genellikle otobüslere binmemeye çalışıyoruz. Dedik Van'a birkaç haftalığına gidelim gidemiyoruz. Otobüs rezillik. Otobüse binemiyorsun. Seni kucağına alıyorlar bindiriyorlar. O insanı mahvediyor. Hele gene buradan gidişte sağ olsun hem şoför hem de muavini falan gerçekten çok şey davrandılar. Hele o dönüşte bir geri zekalı şerefsiz onun bir muavini var da... Ya orospu çocuğu niye bu kadar senin zoruna gidiyor. Yok ya niye otobüse biniyorsunuz? ...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ahmet ulaşım ile ilgili problemlere değinirken şoförlerin rampa açarken bunu engelliye daha da bezdirecek şekilde dönüştürmesine ve engelli bireylerin bu olumsuzluklardan ötürü kendileri geri çekmelerine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla erişilebilirliğin sağlanacağı durumlarda bile engelliler için bunun zora dönüştüren uygulamalar da sorunun diğer boyutunu göstermektedir.

*'...Mesela otobüs şoförleri var burada mesela o engelli rampasını açana kadar engelliye bin tane şey sayıp yani hani bunun görevi yani görevi olarak addetmesi gerekirken ya hayrına yapıyormuş gibi... ve bu engelli bir bireyi bezdiriyor ve caydırıyor. Engelli birey bu şeyle karşılaştığı zaman problemle karşılaştığı zaman bu sefer engelli birey kendini geri çekiyor' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireyler diğer alanlarda olduğu gibi ulaşım esnasında da önyargı ve kalıp yargılarla karşılaşmaktadır. Hem minibüs hem de belediye otobüslerinde yaşanan zorlukların yanı sıra şehirlerarası yolculukta da yön bulma zorluğundan dolayı temel ihtiyaçların karşılanması noktasında sorun yaratmaktadır. Serhat'ın en çekimser davrandığı alanlardan biri ulaşım olmaktadır.

*'Atıyorum şeye gidecem, Gülistan Caddesi'nin başında inecem ama şöföre söylüyorum şöför unutup gidiyor beni ta beş, altı durak sonra indiriyor. Beş altı durak sonra indiğimde de Tabla Baş'ında inip o tablaları geçip bir daha Gülistan'ın başına geçmek de*

*marifet ister. Yolcular da şöförler de bilinçsizliktir... Bazen zaten para vermez niye bindirelim ya da biniyorum para uzatıyorum bir şey olmaz babamın hayrı olsun. İşte ne yapacaksın. Bazı şeyleri de biz artık görmemezlikten geliyoruz. Aynı sıkıntı belediyelerde de var. Durakta bekliyorsun gidiyorsun upuzun araba, gidiyorsun ta kapısına kadar gidiyorsun kaç numara? Bu. Halbuki o benim orda beklediğimi görüyor. Zaten görme engelli de olduğum belli. Nerden baksan bellidir. Elimdeki bastondan belli... (Şehirlerarası) otobüslerle gittiğinde yalnız olduğunda daha çok sorunlarla karşı karşıya geliyorsun...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Her katılımcının ifadelerine baktığımızda ulaşım erişimin çok farklı sorunları bulunmaktadır. Vedat çok az görüp beyaz baston kullanmadığı için görme engelli olup olmadığı belli olmayan katılımcılardan. Bu nedenle herhangi bir durumda yanlış anlaşılmaktan ötürü ulaşım konusunda çekimser durmaktadır. Duraklardaki ses sisteminin olmayışı da engelli bireyi ulaşımdan çekmekte ve alternatif yollara başvurmalarına neden olmaktadır.

*'...Mesela otobüse binecem bir bayan örneğin orda ayakta duruyor çarparsam çok daha kötü yanlış anlaşılabilir olur. O yüzden ne bileyim tereddütlü binerim bindiğimde. Pek binmem zaten burada ama bindiğimde de tereddütlü binerim. Hangi arabaya binebileceğimizi bir görebilsek aslında problem olmayacak. Yani ben dört numaraya binecem e altı numara geliyor. Bazen numaralarını çözebilmek için otobüsün altına bile girdiğin anlar oluyor yani. Az daha eziyor. Ne yapıyorsun diyor. Ne bileyim göremiyorum ki. Numarayı bir görsem. Gelen her otobüsün önüne atıyorum. Numarası a kaç numara acaba?...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Engelli bireyler ulaşımdaki eksikliklerden kaynaklı zorluklar yaşamalarıyla birlikte özellikle görme engellilerin kazara birine temas etmesi durumunda tepkiyle karşılaşabilmektedirler. Bundan dolayı da Mustafa'nın da belirttiği gibi topluma çıkma noktasında engelli olmayanlardan dolayı oluşan bu tereddütler ulaşımda daha sorunlu bir boyuta dönüşmektedir.

*'Ulaşım ile ilgili görme engelliler bir sürü sıkıntı yaşıyor. Otobüsü bulmadan tutun geldiği durağın hangi durak olduğuna kadar. Ondan sonra otobüse bindiğinde nereye oturacağını, oturma yeri yoksa nereye tutunacağını. O anda kazayla birinin elini de tutabilir. Birinin belini de tutabilir. O yüzden toplumun biraz daha bilinçlenmesi gerekiyor. Toplum da baya tepkiler veriyor. Zaten engelliler dışarıya, kamusal alana çıkmakta zorlanırken toplumun tepkisi de onları geriye daha çok itiyor...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Görme engelli bireylerin ulaşımdan yararlanma imkanını sağlayan 'sesli uyarı sistemi'nin olmaması, araçlar geldiğinde 'sesli bilgilendirme sistemi'nin olmaması engelli bireylerin şehir içi yaşamda zorluklar yaşamalarına neden olmaktadır (Uluocak

ve Aslan, 2012, s.130). Ses sisteminin her yerde koşullanmayışı ve olan yerlerde de yetersiz oluşu görme engelliler için ulaşımı katlanılmaz hale getirmektedir. Görme engelliler açısından Batman'da ulaşımın sorunlu yönüne değinen Rengin göre devlet girişleri kabartma yazı ve sarı şeritler noktasında görme engellileri görmezden gelen bir yöne sahiptir.

*'Benim en fazla sıkıntı yaşadığım ulaşım oluyor çünkü durağa gidiyorsun, durakta bekliyorsun ama gelen arabanın numarasını görene kadar canın çıkıyor. Oysa ışıklarda işte sana gelen dokuz numara şu şu duraklardan geçiyor, şu şu mahalleden geçiliyor şeklinde bir sesli sistem olursa duraklarda bu çok daha güzel olur. Engelli bireyler açısından Batman'da en büyük eksiklik ulaşım ve devlet kurumlarının girişleri...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Söz konusu düzenlemelerin ise oldukça geç geliştiği görülmektedir.

*'...Belediye otobüslerine bir senedir rampa geldi...' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

### **3.4.2. Engelli Bireylerin Yaşadıkları Yerdeki Hizmetlerden Yararlanma Durumları**

Engelli bireylerin yaşadıkları yerde ihtiyaçları göz önünde bulundurulmadığından herkese yönelik olması gereken hizmetlerden yararlanamamaktadırlar. Bu hizmetlere ulaşım ve erişimi güçleştiren başlıca faktörler kişinin yaşadığı çevrede çeşitlenmektedir. Buradan hareketli engelli bireylerin buldukları yerdeki hizmetlerden (eğitim, sağlık, ulaşım, teknoloji, sosyal etkinliklere katılma vs.) faydalanma durumlarının nasıl olduğunu öğrenmek amacıyla ***“Engelli bireyler yaşadıkları yerdeki hizmetlerden yararlandıklarını düşünmekte midirler?”*** şeklinde alt-problem cümlesi hazırlanmıştır. Üç temaya ulaşılmıştır.

#### *Yaşanılan Yerin Engelli Bireylere Yönelik Hizmet Eksikliği*

Engelli bireylerin engel gerçekliğinden ötürü yaşadıkları sorunların ana nedenlerinden biri verilen hizmetin engellileri kapsayacak şekilde düzenlenmemesidir. Eğitim, sağlık, ulaşım, teknoloji, sosyal etkinliklere katılma vs. birtakım alanlarda problem yaşanılmasının başlıca sebebi sadece çoğunluğa yönelik planlamaların yapılmasıdır.

Bu araştırmada katılımcılar ilk olarak eğitim, ulaşım, sağlık gibi alanlarda kendilerine yeterince bir hizmet sağlanamadığını dillendirmişlerdir.

*'Hiçbir şey yok. Çünkü engelliler için bir şey yapmıyorlar' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Bunların hiçbiri Batman'da engellinin yaşayabileceği ya da yararlanabileceği tarzda değil...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

*'Hizmet yok ki. Hizmet yok' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Yok' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Hiçbiri. Hiçbiri. Sayılmıyorum ki...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

*'Çok değil' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Aliye'nin engelli olmadan önce de zorluk yaşamasının en önemli nedeni kadın olmanın getirdiği toplumsal konumdur.

*'Hasta değilken de yoktu' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Ahmet'in de değindiği üzere bu düzenlemeler engelli olmayan bireyler için de sorun olmakta ama engelli bireyler söz konusu olduğunda daha fazla dezavantaj yaratmaktadır. Özellikle günümüzde sağlıktaki dönüşümün yarattığı olumsuzluklardan etkilenme engelli bireyler için daha fazla olacağı tahmin edilebilir.

*'Yararlanabiliyorum ama yeterli mi? Değil tabi. Bunlar engelli olmayan bireyler için de söz konusu. Yani hani sağlık konusu, şey konusu bunlar sağlıklı bireyler de bunlardan yeterince yarar sağlamıyor. Kaldı ki engelli bireylerin yani üçle çarp, beşle çarp zorlanıyor yani öyle söyleyeyim sana' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Vedat'ın söylediklerine baktığımızda yerel yönetimlerin yanında hizmet yönündeki sıkıntıların bir sebebi de engelli olmayanların bu konudaki bilinçsizliği olmaktadır. Çoğu insanın engelli bireylere yönelik olan bazı düzenlemelerin ne amacıyla yapıldığını bilmediği ve engelli bireyler konusunda bilinçsiz oldukları yapılan gözlemlerle de anlaşılmaktadır.

*'Hayır tüm alanlarına sirayet etmemiş kesinlikle. Ulaşım hayır yok. Ben göremiyorum öyle bir şey. Yani ne bileyim örneğin konuşan duraklar olsaydı ana yollarda veya bütün*



*duraklarda aslında ve insanlarımız o duraklara zarar vermeseydi...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Verilen hizmetlerin sadece belli bir standartta oluşu engelli bireylerin faydalanmasını engellemektedir. Ayrıca pek çok yerde ve aşağıda da değinildiği gibi engelli bireylere yönelik hizmet Batman'da eksik bir görünüme sahiptir.

*'Engellileri herkes gibi diyor ben sana rol biçtim, burada bir şartlar oluşturdum. Sen de herkes gibi yararlan diyor. Yok. Mesela özellikle Batman'da yok. Batı'da yine biraz daha iyi...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

### *Teknoloji Hizmetinden Yararlanma Eksikliği*

Bu araştırmada engelli bireylerin sorunsallaştırdığı önemli hizmet aksaklıklarından biri de teknolojinin engelli bireye yönelik tasarlanma eksikliği ve pahalı oluşudur. Dolayısıyla diğer alanlardan başlayarak engelli bireylerin teknolojiden yararlanma durumu kısıtlı olmaktadır. Bu araştırmadaki katılımcıların teknoloji alanında en çok sorunsallaştırdıkları konu ise ATM'lerin çoğunlukla engelli olmayanlara göre tasarlanmış olmasıdır.

Günümüz teknoloji koşullarını düşündüğümüzde tüm ilerlemelere rağmen ilgili ifadeye baktığımızda engellilerin erişimi çok daha kısıtlı olabilmektedir.

*'Teknolojiye erişim çok yok. Sizin için her türlü kolaylık var ama bizim için yok' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Aliye daha önceki yaşayış tarzından ve yaş durumundan dolayı teknolojiyi kullanamazken engel durumu çok ağır basmakla birlikte daha önce herhangi bir eğitim almamış olması da bu duruma sebeptir.

*'...Parayı da eşim (başkaları) gidip çekiyor. Ben zaten çıkamam. Anlamam...' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Zeynep'in de ifade ettiği gibi engelli bireyler söz konusu olduğunda ATM'lere erişimim mümkün olduğu yerlerin sayısının az olduğu dikkat çekmektedir. Akülü olan tekerlekli

sandalyelerin şarj edilmesi için bazı yerlere yapılmış olsa dahi çok yetersiz olduğu gözlenmektedir.

*'Atmler, engelliler için olanı birkaç yer dışında görmedim henüz. Sadece belirli noktalarda şimdilik var. Daha önce akülü sandalyelerimizi şarj etme yerleri yoktu. Son birkaç ay içinde onlar yapıldı, en azından düşünülüyor. Herkes bunlardan yararlanabilir ama yararlanamıyorsa toplumun öğrettiği sıkıntılar' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Bankamatiklerin yüksek ve basamaklı oluşu engelli bireylerin faydalanmasına ket vurmaktadır. Ali'nin vurguladığı üzere basamaklı olan bankamatiklerden yararlanmak için başkalarına ihtiyaç duyulmakta ve bu işlem de engelli birey için bir hayli sıkıntı olmaktadır.

*'Bankamatiklerde bir sıkıntımız var. Gerek ki her bankanın bir engelli bankamatiği olsa. Mesela biz gidiyoruz, iki üç basamak var. Diyoruz abi hele bu kartı al bize para çek. Adam ordan bağıyor senin şifren kaçtı? E gel de yüz kişinin içinde şifreni söyleyemezsin ki. E adam gelene kadar bir adam öne geçecek...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelliye göre yapılan bankamatikler eskiye oranla daha iyi olmakla birlikte hala yetersiz olduğu söylenebilir. Gizem'in tek başına para çekmeye gitmemesi ise hem düzenlemelerin hala yetersiz olduğunu hem de toplumsal cinsiyetin önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

*'Birisinden istiyorduk. Güvenliği çağırıyorduk o çekiyordu bize veriyordu. Şimdi yine iyi. Bazı yerlere kurulmuş. PTT'ye gidip artık kendimiz çekebiliyoruz. Her yerde yok ama daha iyi. Eskiden hiç yoktu. Zaten eşimle gittiğimde işte birinden, güvenlikten istiyorduk çekiyordu sağ olsun. Şimdi de çekmeye gittiğimde biriyle, eşimle gidiyorum' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat ve Vedat'ın değindiği nokta ise tüm telefonların görme engelli bireylerin erişebileceği formatta olmamasıdır. Görme engellilerin bu telefonlardan yararlanması için de parasal kaynağa ihtiyaçları vardır. İş imkanlarından yoksun olan engelli kesim için parasal yönden de belli başlı markalara ulaşmanın zahmetli olacağını söyleyebiliriz. Bu araştırmada yer alan görme engelli bireylerin dördünden üçünde sadece bir markanın telefonu kullanılmaktaydı.

*'Bunların hiçbiri Batman'da engellinin yaşayabileceği ya da yararlanabileceği tarzda değil bu bir. İkincisi teknoloji dediniz, teknoloji bir görmez ya da bir görme engellinin (ihtiyacı olan) bir şeydir... Bir görme engelli, ben gidip Iphone telefon almak zorunda kalıyorum. İsteğimden değil, keyfimdendir değil, paramın çok olduğundan değil. Ekran okuyucu bir tek onda kullanılıyor...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

*'Özellikle son birkaç yılda üretilen telefonlar örneğin engellileri gerçekten çok düşünüyor. Özellikle bazı markalar. Bir marka diyebilirim' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Günümüz koşullarında teknolojinin pahallılaşması ve Türkiye'nin ekonomik koşulları düşünüldüğünde erişimi de zora sokmaktadır. Engelli bireyler için bu söz konusu olduğunda ise daha pahalı olmaktadır çünkü engelli bireylerin erişimini sağlayacak şekilde tasarlanan teknoloji ekstra bir çabayı da gerektirmektedir. Mustafa'nın da söz ettiği gibi engelli bireylerin teknolojiden faydalanmaları için maddi kaynaklarının da el vermesi gerekmektedir. Maddi imkanların tüm engelli bireyler için söz konusu olmadığını düşünürsek yani Goodman ve arkadaşlarının araştırmalarında da belirtilen engelli yetişkinler için yoksulluk oranı, engelli olmayan yetişkinlerin oranının iki katından daha fazla (Goodman, Morris, Boston, 2017) oluşu bu durumu zorlaştırmaktadır. Ayrıca Mustafa'nın değindiği diğer bir unsur ise diğer telefonların görme engelliye göre olmaması özel hayatın gizliliğinde de sorun yaratmaktadır.

*'Teknolojiye erişim de zor çünkü pahalı... Yani bir görme engelli dediğim gibi bir ekran programı kullanabilmesi için 1200 doları gözden çıkarması lazım, bilgisayarı konuşur hale getirmesi için. Kullanacağı bilgisayar da kişilerinin kullandığı bilgisayardan daha iyi olmalı ki o programı kaldırsın... Telefonlar mesela konuşabilen bir telefon alabilmeniz için, iyi bir telefon dört, beş bin lira gözden çıkarmanız gerekiyor... Genellikle Iphone'larda oluyor. Iphone ulaşmak da herkesin harcı değil. O olmadığı zaman bütün özel hayatınız insanların elinde. Düşünsene sevgilinden gelen bir mesajı veya eşinden gelen bir mesajı başkasına gösteriyorsun. Bak bana ne demiş bi okusana. Biz çok yaptık onu. Rencide edici ve yarın öbür gün senin karşına kullanılacak şeyler. Sonuçta insanlara sır veriyorsun. Özel hayatı da ortadan kaldırıyor...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Rengin'in ifadelerine baktığımızda ATM'lere erişim sıkıntılı olmakla birlikte erişimin mümkün olduğu yerlerde ise engelli olmayanlarca daha çok kullanılmaktadır. Teknolojiden yararlanma hakkı noktasında ise engelli olmayanların olumsuz tepkisi de teknoloji hizmetinden yararlanmayı zorlaştırmaktadır çünkü bu tepkiler engelli bireyleri yıldırın tepkilere dönüşmektedir.

*'Teknolojiye erişim zaten Batman'da sıfır, hiç gelişmemiş. ATM'lerde de büyük zorluk çekiyorsun çünkü engelli bireyler için ATM'ler çok az var. Olan yerde de zaten bizim insanlarımız, toplum bilinçsiz. Adam sıraya giriyor, bu engelli ATM'si dediğin zaman sana*

*böyle ağzının ortasına çakacaklarmış gibi ve sen sesini çıkaramıyorsun' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Sosyal Etkinliklerden Yararlanma Eksikliği*

Sosyal etkinliklerden faydalanma ya da engelli bireyleri düşünerek yapılan faaliyetlerin çok düşük veya hiç olmadığı bu araştırmadaki katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Sinema ve tiyatro gibi kültürel faaliyet ortamlarında engelli bireylerin görünürlüğü neredeyse hiç yoktur denilebilir. Bu görünürlüğü azaltan en önemli etmen erişimin olmamasından ötürü başkalarının yardımı olmadan gidilmemesidir. Bu durum da Aslı'nın ifadelerinden hareketle engelli bireylerin kendilerini bu ve benzeri faaliyetlerden geri çekmesine neden olmaktadır.

*'...Bir şey yapıyorlar da mı gidecem. Sinemaya gidemiyorum, basamak var. O sandalyeye oturmam için üç kişinin beni tutması lazım. Üç sene önce Worldmar'a gittim pişmanım. En önde izlemek zorunda kaldığım için ikinci yarıda çıktım' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireylere yönelik organizasyonların sadece 'Üç Aralık Dünya Engelliler Günü'nde düşünülmesi engelli bireylerin eleştirdiği bir nokta olmaktadır. Aşağıdaki ifadeye baktığımızda diğer tüm özel günler gibi bu günün de gösterişe dönüştüğü ve sadece bu güne özel duyarların olduğu söylenebilir.

*'Sosyal etkinlikler yok. Sadece şöyle oluyor. Üç Aralık Engelliler Haftası'nda bi organizasyon oluyor ki o da bir gösteriş. Sadece o hafta hatırlanmaları gerekmiyor. Her gün bunun farkında olmaları gerekiyorken sadece o gün engelliler hatırlanıyor. Atıyorum kuaforler sadece o gün engellilere ücretsiz oluyor, atıyorum farklı şeyler kutlama yerleri vs. sadece o gün engellileri hatırlayabiliyorlar. Ama engellileri hatırlamak her gün önemli...' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat da engellilere ilişkin özel günlerin belli bir farkındalık yaratmasındansa gösterişe dönüşmesine yani reklam aracı haline gelmesine değinmektedir. Engelli bireylerin sorunlarına eğilmede sadece 'hepimiz engelli adayız' şeklinde özünde engelli bireylere acımayı ifade eden ve üstünlüğe dönüşen söylemin kullanılması sorunların çözümünde gerçekçi ve kalıcı olmayan çözümlerin varlığına atıfta bulunmaktadır.

Engelli bireylere ilişkin farkındalık oluşturmak amaçlı kullanımı söz konusu olsa da olumsuz bir anlam taşımakta ve iinin boşaltıldığını ifade edebiliriz.

*'...engelliler de sadece o gün engelli değildir bilincine sahip olmaları gerekiyor ama o farkındalığı maalesef göremiyoruz. O gün geliyorlar babamsın, anamsın, hoşsun, güzelsin bi de reklam yapıyorlar bilmem ne sendika, bilmem ne parti, bilmem şu güzel, bu güzel. Geliyorlar methiyeler düzüyorlar gidiyorlar. İşte siz böylesiniz, biz böyleyiz. Özellikle de en büyük söylenilen laf, yalan aslında, hepimizin bir engelli adayı olmasıdır. Aslında sen engelli adayısın, hepimiz engelli adayıyız tamam da ama sen gerçekten onu düşünerek mi söylemiyorsun. Sadece bir yerden birisi söylemiş, öğrenmişsin sen de aynı lafı kullanıyorsun yoksa gerçekten öyle düşünseydin sorunların çoğunu çözmek için yapardın ya da bir yerde bir engelle karşılaştığınızda o engeli ortadan kaldırmak için uğraşırdınız'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Ali sadece 'Üç Aralık Dünya Engelliler Günü'nde engellilerin hatırlandığını onun dışında ise engelli bireylerin yaşadıkları sorunlara yönelik bir farkındalığın olmadığını vurgulamaktadır. Kovid-19 süreci bu etkinlikleri de ortadan kaldırmıştır.

*'Sosyal etkinlik yok. Şu ana kadar herhangi bir sosyal etkinliğe katılmamışız. Bizim Üç Aralık Dünya Engelliler günümüz vardı. İki senedir onu da iptal etmişler. Biz dedik eğer bir engelli yılda bir hatırlanıyorsa o günde hatırlanmasın. Biz farkındalık istiyoruz. Bizim için farkındalık önemlidir. Her zaman bizi fark edin biz o günü istemiyoruz...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Sosyal etkinlikler yapılmadığından dolayı bunlara erişime ilişkin konular da çok fazla tartışılmamaktadır. Aşağıdaki ifadelere baktığımızda hem engelli hem engelli olmayanlar açısından sosyal etkinliklerin varlığı çok düşüktür. Sinema ve tiyatro gibi alanların çok fazla tartışılmamasının nedeni ise engelli bireyleri göz ardı etmeleri ya da hiç düşünmemeleridir.

*'Etkinlik yok zaten. Batman'da ne gibi etkinlik olacak ki zaten katılam. On bir yıldır evliyim daha bir etkinliğe katılmadım'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Ya sosyal etkinliklere katılmak yok'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

*'Sosyal etkinlikler sıfır. Zaten Batman'da sosyal etkinlik adına hiçbir şey yok. Normal insanlar için dahi yok ki engelli bireye yönelik hiç hiç yok'* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

Vedat sosyal etkinliklerin sadece belli bir kesime yönelik olmasına değinmektedir. Belli bir azınlığa yönelik olmasının nedeni de amaçtan ziyade gösterişe dönüşmesidir. Engelli bireyler engelli maaşları, bakım aylıkları söz konusu olduğunda değer kazanmaktadır.

Daha önce belli bir sosyalleşme alanı bulunmayan engelli bireylerin bir kısmında ise ne tür haklara sahip olduklarının bilgisi gelişmeyebilir.

*'Bir avuç insan içi geçerli. Örneğin Batman'da bin tane engelli varsa o sosyal etkinliklerden sadece elli kişi faydalanır. Valla bütün engellilerin bakım aylıkları afiyetle yenir, engelli maaşları afiyetle yenir ve onlara ayda sadece beş kilo çekirdek alınır. Sadece bir odada ömür geçer. Onun da pek umrunda olmaz çünkü hayatın o odadan ibaret olduğunu sanır' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli bireyler hakkında yapılan olumsuz yorumlar engelli bireylerin sosyal etkinliklere katılmalarına ilişkin gönülsüzlüğün oluşmasına neden olmaktadır.

*'...Bu engelli ne yapabilir artık. O ilde hangi etkinliğe katılabilir? Hiçbirine katılamaz...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

### 3.4.3. Engelli Bireylerce Yaşadıkları Yerin Fiziksel/Çevresel Düzenlemeleri

Thomas (2007, s.72), dışarıdaki sosyal engellerin, engelli bireylerin ne yapabileceklerine yönelik sınırlamalar getirdiğini belirtir. Engelli bireylerin engelli olmalarından dolayı belirli alanlarda toplumdan dolayı sıkıntılar yaşamalarının yanında en önemli unsurlarından biri de fiziksel çevre düzenlemelerin engelli bireylerin ihtiyaçlarının gözetilmeden çoğunluğa göre düzenlenmesidir. Engelli bireylerin temel haklarına erişimde fiziksel/çevresel düzenlemeler önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Buradan hareketle engelli bireylerin kendi anlatımları üzerinden engelli bireylere yönelik fiziksel/çevresel düzenlemelerin olup olmadığı veya yeterli bir düzeyde olup olmadığına yönelik olarak ***“Engeli olan bireylere göre mekansal/çevresel düzenlemeler yapılmakta mıdır ya da bu düzenlemeler yeterli mi?”*** şeklinde alt-problem cümlesi hazırlanmıştır. Bu alt-probleme yönelik olarak ‘engellileri düşünmeyen fiziksel mekan düzenlemesi’ teması elde edilmiştir.

#### *Engellileri Düşünmeyen Fiziksel Mekan Düzenlemesi*

Engelli bireyleri düşünmeyen fiziksel tasarım anlayışı engelli bireylerin hareket alanını kısıtlamakta ve engelleştiren mekansal kalıplara dönüşmektedir. Erişilebilirlik probleminin en önemli sebebi fiziksel çevre düzenlemesinin eksik bir seyirde oluşudur.

Bu araştırmada engelli bireylerin fiziksel çevreye ilişkin görüşleri incelendiğinde yapılan düzenlemelerin belli bir kesime yani engelli olmayanlara yönelik olduğu ve engelli bireylerin kendilerine yönelik kısıtlı düzenlemelerin varlığında dahi yeterince faydalanamadığı görülmektedir.

Bedensel engelli bireylerin en çok zorlandığı konuların başında rampaların olmayışı, başkalarının işgal edilmesi ve gelişi güzel bir şekilde kullanılması yani engelli bireyin kullanımına elverişli olmamasıdır. Aslı ve diğer tüm katılımcıların değindiği üzere fiziksel/çevresel düzenlemeler Batman'da yeterli düzeyde değildir. Katılımcılar açaşından düzenlemelerin eksik bulunmasının sebebi müteahhit ve mühendislerin engelli bireyleri göz ardı etmesidir. Söz konusu ifadeye baktığımızda çoğu mekanda ise bedensel engelliler için rampa olmayışı o mekanları engelli bireylerden soyutlamaktadır.

*'Hiçbir yerde düzenleme yok. Düşünülmediği için olmaz. Niye düşünülmiyorsa bilmiyorum. Yani bir mühendis, bir müteahhit niye düşünmüyor bilmiyorum. Gittiğim her yere niye rampa yapmıyorsunuz diyorum, hiçbir şey demiyor. Yok kaza oldu kaldırdık diyor. Eee geçici rampa koy. Kendi rahatları için koymuyor. Yani binanın dış görüntüsü mü bozuluyor, bilmiyorum...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'...Bana kolaylık olacak bir şey yok...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Sorunların görünürlüğünü artırma ve kamu duyarlılığı oluştırmada oldukça etkili olan STK'ların konuya yeterince eğilmemeleri Ayşe'ye göre Batman'da eksikliklerin devam ettirilmesine neden olmaktadır.

*'...Ama eksiklikleri var. Bu da neden? Bu da neden? şimdi burada hiçbir tane dernek başkanı baskı yapmıyor... Kafayı kuma sokuyorlar. O yüzden yeterli değil. Yok'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Her ne kadar engelli bireylere ilişkin düzenlemeler mevcut olsa da yapı denetimlerin sıkı ya da sürekli olmaması nedeniyle yapılan düzenlemeler şeklen bir temsiliyet amacı taşımaktadır. Denetimsizlik bir yerden başlayıp sonuca bağlanmayan ya da ne için yapıldığı belli olmayan düzenlemelere neden olmaktadır. Aşağıdaki ifadede özellikle denetimsizlikten kaynaklı çevresel düzenlemelerin eksik oluşuna vurgu söz konusudur.

*'...Şimdi yapı denetim diyecek kardeşim sen bir müteahhidsin, belediyeden Batman Park'a kadar bunu böyle böyle yapacaksın. Adam ne yapıyor? Adam o sarı çizgiyi getiriyor getiriyor getiriyor tam köşe başında bir trafo var. Tam direğin dibinde tak diye duruyor... Yapı denetimde çok çok sıkıntılar var. Kaldırımlar olsun, banka ATM'leri olsun, belediye otobüsleri olsun her şeyde çok sıkıntı var' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Hem bedensel hem görme engelliler açısından ele alınan çevresel düzenlemeler konusuna bakıldığında fiziksel çevre oldukça engelleştiricidir. İlgili ifadeden hareketle bedensel engellilerin erişimini sağlayacak rampanın olmaması, görme engelliler için de sarı çizgilerin olmaması başlıca büyük eksiklikler olarak sayılabilir.

*'Hayır bulmuyorum. Kesinlikle bulmuyorum çünkü yine aynı şeyleri tekrarlayacam, bedensel engelliler için maalesef rampa yok. Görme engelliler için o sarı çizgiler, yüzde doksan yok. Trafiklerde işte ışıklarda ses sistemi yok. Duraklarda ses sistemi yok. Teknolojiye erişim çok çok çok az...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Yapılan gözlemlerde Batman'daki binaların çoğunda rampanın olmadığı göze çarpmaktadır. Bina sisteminde rampanın olmaması veya çok dik olması engelli birey için izole bir yaşam demektir. Bundan dolayı da engelli bireyler elverdiği takdirde bazı sorunlara kendileri çözüm getirmektedir. Ali gibi Ahmet de ayrıca yapı denetimdeki aksaklıkların erişilebilirliğin engelliler nezdinde sorunlu hale getirmesine değinmektedir. Bunun yanında gözlemlerden de hareketle kaldırımların sadece Batman Diyarbakır Caddesi'nde rahat bir görünüme sahip olduğu diğer yerlerde ise engelliye göre tasarlanmamasından dolayı gerekli olmadığı hallerde kişi yaşadığı zorluklar vesilesiyle tercih etmemektedir.

*'...Her binanın engelliye uygun yapılması gerekiyor ve yapılmıyor. Bireysel olarak yapılıyor. Ben kendi oturduğum binada kendi rampamı kendi imkanlarımla kendi paramla yaptım. Bunun yerel yönetimler tarafından bina yönetimlerine dayatılması, gerekirse ruhsat verilmesi, gereken cezalandırmanın (uygulanması) ve bu erişilebilirliğin sağlanması gerekiyor. Gerekirse binaların tek tek denetlenmesi gerekiyor diye düşünüyorum. Çünkü yeterli değil' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Burns, Watson ve Paterson'un (2013) araştırmalarında katılımcılar açısından dışarının engelli bireyler için risk olarak görülmesinin nedenlerinden biri uzun mesafe varlığında erişilebilir olmayan tuvaletlerin varlığıdır. Batman geneli düşünüldüğünde ve Gizem'in ifadesine baktığımızda da bu konu oldukça sorunludur. Ayrıca yazın yapılan yol çalışmaları da özellikle sıcaklıklardan dolayı hayli bezdirici bir hal almaktadır.



*'Zaten bu evi dört yıldır almışız. Ev aldık kendimize, mütahit rampa yapmış. Yapmış, yapmış ama böyle (dik) sen bile geçemezsin. Kesinlikle sen o rampadan geçmeyi başaramazsın. Dik çok dik. Eğer ben gidersem tepetaklak olurum. Rampa yaptım diye dolanıyor. Boyu posu devrilsin inşallah. Eşim gelip tekrardan kum getirdi. Abisi, amcası, kuzeniyle birlikte rampayı uzattılar... Yolları sorma zaten. Bir Diyarbakır Caddesi iyidir ama kesinlikle bu diğer sokak araları yok. Cehennem. Neresi iyidir? Hani düzenleme. Hani tuvalet var mı? Sen Batman'ın neresine gidersen zorlanırsın tuvalet konusunda. Mesela çarşıya gidiyorsun sıkıştın, yok... Yollar bozuldu engelli nasıl yürüyecek. Bu çukurlara bir tekerlek girse şıp diye yere düşersin. Kaldırımdan yürüyemiyorsun. Caddenin ortasında bu sıcakta gidiyoruz. Ne yapalım. Ben çıkamıyorum ki...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Diğer sıkıntılı durum ise daha önce de değinildiği gibi düzenlemelerin başlangıç noktasının olup devamının olmamasıdır. Bu düzenlemeler de belirtildiği gibi sadece şehrin işlek noktalarında varlık bulmakta, diğer yerlerde ama özellikle kenar mahallelerde düzenlemeler oldukça eksik olmakta ve çoğu zaman da varlığı söz konusu olmamaktadır.

*'Yeterli değil maalesef. Bazen rampa oluyor, ucunda giriş var sonunda çıkışı yok. Demek ki yeteri kadar yok. Hatta yolumu çoğunlukla değiştirdiğim sebeplerden bir tanesi, uzaması da bu. Engellerimi çok da düşünmüyorlar diyebilirim yani. Aman ne halleri varsa görsünler gibisinden bir imaj sergileniyor... Kenar mahallelerde hiç yok zaten. Diyarbakır caddesinde, işlek bir cadde, orda var. Onun dışındaki her mahalle olsun vs. sokak araları olsun hiç yok. Karşılaşmadım. Veya çarşı olsun yok. Karşılaşmadım' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat'ın değindiği önemli bir sorun da yapılan düzenlemelerin öznesi konumunda olması gereken engelli bireylerden bağımsız olarak yapılmasıdır. Engelli bireylerin görüşlerinden bağımsız olunca sorunun kesin bir çözüme kavuşması da engellenmiş olur. Bu sorunların yanında engelli bireylere tahsis edilmiş düzenlemelerin engelli olmayanların düşünmeden kullanımı da daha önce de ifade edildiği gibi sorunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

*'Çok sıkıntılı. Hiç değil... Ya belediyenin eleştirilen çok yanları vardır çünkü kaldırım düzenlemedir, yollarda gitmedir, bu türlü şeyler yapıldığında bire bir sorunu yaşayan engellilerle birlikte o sorunu çözmesi lazım... Ben sarı noktayı kullanıyordum. Sarı noktada rahatız. Yılmazlar Center'dan şeye geleceğim, Koçerler Kahvesi'nin ordan geçtiğimde herkes yayılmış sarı noktanın üzerine. Tak diye bastonu birinin bacağına çarptım. Ne yapıyorsun dedi? Dedim sen ne yapıyorsun, niye burada oturuyorsun? Ama diyor nerde oturulum? Yani sarı noktaya masayı atmış oturmuş sarı noktanın üzerinde...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Batman'ın şehir planlamasının hem engelli hem de engelli olmayan bireyler için sıkıntılı bir görünüme sahip olmasına dikkat çeken Vedat'a göre engelli bireyler yetersiz düzenlemelerden dolayı sürekli ihtiyatlı davranmak durumunda kaldıklarından bu duruma alıştıkları için engelli olmayanların daha zorlandıklarını eleştirel bir tavırda belirtmiştir.

*'Öyle bir güzel düzenleme yapıyorlar ki engellileri bırakın engelsizler hep zorlanıyor. Aslında yere düşeni biz kaldırıyoruz artık. Engelliler artık engelsizlere uyarı veriyor bak şurada dikkat edin, burada dikkat edin. Mesela sokakta yürütüyoruz kanalizasyon kapağı yok... gelmiş kazmış oraları, böyle diz boyu çukurlar var. Biz mesela daha ürkek yürüdüğümüz için biz pek düşmüyoruz yere. Ne yalan söyleyeyim mesela biz bir yere dokunduğumuzda, görme engelliler oraya çok hassas dokunur ama engelsiz insanlar yani kendine güvenerek yürüyor e bi bakmışsın çukurun ortasında yatıyor, düşmüş. Bu sefer dikkat et diyorum kızıyorum onlara. Öyle bir haldeyiz şu anda...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Katılımcıların hepsi de yapılan düzenlemeleri eksik ya da yetersiz bulmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi engelli bireylerin yapılan düzenlemelerden faydalanmaları önünde birçok engel bulunmaktadır ki bu engellerin en önemlilerinden biri park edilen arabalardır. Batman'da özellikle Diyarbakır Caddesi'nde demir kazıkların varlığı, mantar taşlarının fazlalığı vs. gibi pek çok şey görme engelli bireylere zorluk çıkarmaktadır. Bedensel engelli bireylerin kısmen de olsa memnun kaldığı bir yer olan Diyarbakır Caddesi (ağaçların budanmaması, tabelaların aşağıda olması vs.) görme engelliler söz konusu olduğunda ise Mustafa'nın görüşlerinden ve gözlemlerden hareketle tersi bir görünüme sahip olabilmektedir.

*'Yok değil. Yani arabaların rast gele park edilmesi. Bilinçsizce park edilmesi. Her yerde demir kazıkların olması. Mantar taşlarının çoğunluğu. Trafik ışıklarında görme engellilerin karşıdan karşıya geçebileceği şartların oluşturulmaması. Rampalar maşallah işte aquapark gibi inşa edilmesi. Bunların hepsi sıkıntı ve biz çarptığımızda sürekli yaralanıyoruz. Ağaç dallarının budanmaması sürekli gözümüze, bir yerimize batıyor. Tabelalarının çok aşağıda konulması işte birinin kafasını vurup yarmasına neden oluyor gibi gibi bir sürü şey var. Direklerin rast gele konulması. Kılavuz çizgilerinin esnafça işgal edilmesi. Sen işin ilginç çarptığında o eşyaya sen azarlanıyorsun. Benim eşyama nasıl çarparın?...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

#### **3.4.4. Engelli Bireylere Yönelik Çalışmaların Görünümü**

Engelli bireylere yönelik çalışmaların esas itibarıyla yetersiz bir boyutta olduğu söylenebilir. Engelli bireylere yönelik çalışmalar özellikle kamu ve sivil toplum

kuruluşlarının bu alandaki faaliyetleri ülkenin gelişmişliğine göre değişen bir seyre sahiptir. Engelli bireylere yönelik çalışmaların boyutunda gelişmeler kaydedilse dahi ideal olandan oldukça uzaktır. Bu araştırmada da merak edilen diğer bir durum ise engelli bireylere yönelik her devlet verdiği hizmetlerin ve çalışmalarının hem de sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarının yeterli düzeyde olup olmadığıdır. Bu amaçla **“Engelli bireylere göre engellilik ile ilgili hizmetler/çalışmalar (devlet ve sivil toplum kuruluşları) yeterli düzeyde midir?”** şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-problem doğrultusunda iki temaya ulaşılmıştır.

#### *Devletin Engelli Bireylere Yönelik Hizmetlerine Duyulan Hoşnutsuzluk*

Burcu'nun (2007, s.214) araştırmasında katılımcıların %53,3'ü oranında hiçbir hizmetten yararlanmadıkları görülmektedir. Engelli bireylerin için düzenlemeler söz konusu olmasına rağmen bu araştırmadaki katılımcılar açısından hizmetlerin yetersiz olduğu söylenilebilir.

Aliye engelli bireylere yönelik devletin çalışmalarının yetersiz olduğuna dikkat çekmesinin yanı sıra sürekli evde olmasından dolayı herhangi bir çalışma yapıp yapılmadığından haberdar olmadığını belirtmiştir. Aslı'ya göre ise engelli bireylerin sayılarının çok olmasına rağmen engelli bireylere kolaylık oluşturacak düzenlemeler söz konusu değildir.

*'...Hiçbir çalışma da ne gördüm ne biliyorum...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

*'Hayır çünkü engelli bireyler için hiçbir kolaylık sağlanmamış...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Zeynep'in ifadelerine baktığımızda da devletin engelli bireylere yönelik çalışmaları yetersiz kalmaktadır. Pek çok katılımcının değindiği üzere sadece 'Üç Aralık Engelliler Günü'nde birtakım etkinliklerin yapıldığı onun dışında ise engelli bireyleri kapsayan etkinliklerin olmadığı söylenebilir. Ayrıca devletin engelli bireylere yönelik maddi desteği de yetersiz kalmaktadır.

*'Herhangi bir çalışma görmedik maalesef. Sadece dediğimiz gibi Üç Aralık Engelliler Haftası'nda verilen bir etkinlik dışında, bir sosyal aktivite dışında bir şey görmedik. Mesela engelli maaşı, evli olan ağabeylerimiz ve ablalarımız var. Bu onlar için yetersiz bir miktar oluyor. Kirasıydı, masrafiydi yani onlar için maalesef yetersiz kalıyor' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Eleştirilen bir diğer nokta ise engelli bireylerin engel türüne göre oluşan hiyerarşidir.

*'Yeterli değil... Beni hatırlamıyor. Beni en sonuncu sıraya koymuş. Bak zihinsel engelliler, görme engelliler, işitme engelliler, ortopedik engelliler. Ben dördüncü sıradayım. Devlet beni yine atmış arkaya' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Katılımcılar özellikle gelişmiş Avrupa ülkeleriyle karşılaştırdıklarında yapılan düzenlemeleri hayli yetersiz bulmaktadır. İş imkanlarından yoksun olan engelli bireylere verilen maddi desteğin, hayat pahalılığını da göz önünde bulundurursak evli ve çocuk sahibi olan Ali'nin ifadelerine baktığımızda yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.

*'Valla yeterli değil. Niye yeterli değil? Şimdi biz şu an Almanya'yı da gördük. Almanya'daki bakım ücretleriyle (kıyaslanamaz)... Üç ayda bir maaş alıyorduk. Bir iki yıldır her ay olmuş. Yirmi yıldır alıyoruz hala bin lira olmamış. Bir kişi zaten evli olsa çocuğun bezine yetmez. Onun mamasına yetmez. Artık neyi kiraya vereceksin, ne elektriğe vereceksin? Doğalgazındır, suyundur.'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Gizem'in ifadelerine baktığımızda engelli istihdamı ve engelliye verilen maaş da ihtiyaçları karşılamada yetersiz olduğu için bir memnuniyetsizlik ve dışlanmışlık hissi yaratmaktadır.

*'Zaten ne hakkımız var ki? Sence yeterli mi? Bize göre hiç değil. Yeterli değil. Hiçbir şey yapmıyorlar. Ne yapıyorlar? Ya engelliye ne yapmışlar. Şu an araştırırsan kaç tane engelli işte çalışıyor. Zaten sorsan diyecek vayyy biz engelliye maaş veriyoruz...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ahmet geçmişe nazaran değişen gelişmelere değinirken bunların istenilen seviyeden hala çok uzak olduğunu görmekteyiz. Engelli bireylerin istihdam edilme oranlarının çok eksik olduğunu daha önce de vurguladığımız gibi istihdam edilen engelliler ise yeteneklerine göre bir iş edinme imkanından yoksun olabilmektedir. Engelli bir bedenin varlığı engelli olarak toplumsal bir konuma sahip olmasına neden olmaktadır.

*'Daha önce engelli bireyler bu konuda çok fazla sıkıntı yaşıyorlardı. Bir nebze olsun çeşitli açılan sınavlar, e-KPSS, engelli sınavları olsun, eğitim konusu olsun biraz yol kat edildi ama bunlar yapılması gereken maksimum yüzde otuzuna tekabül ediyor diyebiliriz. Aşama kaydedildi on yıl süresi içerisinde. Aşama var ama gerçek manada yeterli mi? Yeterli normalin çok çok altında. İş konusunda, istihdam konusunda bir şeyler yapabildi fakat maalesef istihdamın ötesinde gerçek manada onların sahip olduğu özelliklere veya okudukları eğitim durumlarına göre yerleştirmesi konusunda sıkıntı yaşadı. Orda sınıfta kaldı yani. Yani ben şu an lisans mezunu olmama rağmen bir sürü hani çeşitli, şöyle söyleyeyim sana çeşitli eğitimler, uzmanlık eğitimleri almama rağmen ilköğretim mezunuyla aynı statüde çalışıyorum diyebilirim sana' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Türkiye’de çoğu alanlarda her ne kadar ilgili kanunlar olsa da karşılık bulmada sıkıntılar mevcuttur. Engelli bireyler çoğu zaman ayrımcılıkla karşı karşıya gelmektedir ve ayrımcılık insanlığa karşı bir suç olmasına karşın bunu suç olarak gören bir anlayış da henüz somut olarak uygulanmış değil. Bu nedenle devletin diğer alanlarda olduğu gibi engelli bireyleri ayrımcılığa uğramasını engellemek için yetersizliği aşağıdaki ifadeden hareketle söylenebilir.

*'Devlet bir kanun koyuyor. Diyor ki işte engelliler iş sahibi olacak. Engelliler pozitif ayrımcılıktır. Tamam bunu kanuna koymuş da bu uygulanıyor mu? Bir engelli engeline ötürü ayrımcılığa uğradığında bunu suç olarak telkin ediyor mu ya da söylemediğimiz ben bankaya gidip kredi çektiğimde niye benden şahit istiyorlar...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Kanunların ya da yapılan düzenlemelerin denetleyiciliğinin yetersiz olması sorunun çözüme kavuşmasını engellemektedir. Bunun yanı sıra toplumda engelli olmayanlar da belli hizmetlerin uygulanmasında Vedat’ın söylediklerinden hareketle engel yarattığını söyleyebiliriz.

*'Türkiye’de ben o zeminin henüz hazır olduğuna inanmıyorum. Devlet üzerine düşeni yapıyor ama denetleyiciliği yok. Biz toplum olarak birbirimizin hakkını gözetsek aslında hiçbir problem yok'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Mustafa’nın ifadelerine baktığımızda engellilik ile ilgili yasalar içerik olarak zengin olmakta ama uygulamada ise karşılıksız kalmaktadır. Engelli bireylere ilişkin yasalar konusunda ilerleme kaydedilse de önemli olan engelli bireylerin hayatını kolaylaştıracak şekilde ve herkesle eşit haklara sahip olmasını sağlayacak bir düzlemde olması gerekirken başka düzenlemeler yoluyla bütün bunlar ortadan kalkmaktadır.

*'Değil... Yasalarımız çok iyi ama uygulamaya gelindiğinde maalesef yok. Yasalarımız aslında güzel ama yasalarımız yoruma çok açık. Kesin bir dili yok. Dediğim gibi zaten 2005 yılına kadar engelliler yasası yoktu ülkemizde. Kim engeline ne yapıyorsa o yanına kar kalıyordu. Şimdi iyi biraz daha iyi oldu. Engelliler yasası var... Bir de devlet şöyledir, devlet bir şeyi kaşıkla verip kepçeyle alır senden. İyi bir yasa çıkarır, içeri doldurur, yönetmeliklerle de boşaltılır. Şimdi bizim 5378 de böyle oldu. Çok güzel bir yasaydı ama yavaş yavaş yönetmeliklerle içi boşaltılıyor...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Engelli maaşlarının düşük oluşu ve iş imkanlarının yaratılmaması engelli bireylerin bağımsız yaşamasını daha da zorlaştırmaktadır. Bir diğer önemli husus da herkesle eşit eğitim koşullarını sağlayamamasına rağmen aynı sürece tabi tutmasıdır. Engelli bireylerin özel gereksinimleri olması göz önünde bulundurulması gerekirken bunun hesaplanabilirliği eksik olmaktadır. Aşağıdaki ifadeden de hareketle engelli bireylere eksiksiz bir hizmet sağlanma noktasında bir hayli yetersiz kalmaktadır.

*'Kesinlikle devletin bir engelliye karşı yaptığı işler ve aldığı tedbirler kesinlikle yetersiz. Ya ben üniversite mezunuyum sınava giriyorum yüksek puan alıyorum ama alım yok, atama yok ama devlet buna rağmen iki senede bir sınav yapıyor... Almıyorsun, atama yapmıyorsun, bir alım yok niye sürekli sınava tabi tutuyorsun? Sadece gösteriş diye sınav yapılıyor ve engelliye verdiği engelli maaşları çok düşük... Düşünsene ben ailemle tartışım ayrı eve çıkmak istiyorum ee ben çalışmıyorum iş vermiyorlar çünkü... Sınavda sorduğu sorular ve normal KPSS'de sorulan sorularla neredeyse aynı. Sen engelli diyorsun, eksik diyorsun ama normal insanlara yani normal öğrencilere sorduğun soruları soruyorsun. Aslında o engel vatandaşta değil devlette bence. Haklarımızı da sağlamıyor. Maden sen beni engelli olarak görüyorsun, eksik olarak görüyorsun o zaman bana pozitif bir ayrım yapmak zorundasın' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Kamu Duyarlılığı Yaratma Eksikliği ve Çıkar Önceliği*

Sivil toplum kuruluşlarının esas kuruluş amaçları herhangi bir kar amacı gütmeyen belirli bazı konularda sivil katılımı sağlayarak özellikle dezavantajlaştırılan gruplara yönelik kamu duyarlılığının oluşmasına katkı sağlamaktır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları toplumsal sorunların çözümünde önemli işlevlere sahiptir. Bu araştırmada yer alan katılımcılar açısından baktığımızda engelliliğe ilişkin belli bir kamuoyunun yaratılmasında yer almayan sivil toplum kuruluşlarının daha çok kar odaklı hareket ettikleri sonucuna varılmıştır. Batman'da engellilikle ilgili dernekler engelli bireylerin sorununa eğilmekte yetersiz olmakta diğer dernekler ise bu konulara eğilmediğine ilişkin bir profil bu araştırma için söz konusudur.

Katılımcılar açısından devletin engelli bireye ilişkin düzenlemelerin yetersiz olduğu gibi STK'ların da bu konuda özellikle Batman söz konusu olduğunda oldukça yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Bundan ötürü de ilgili ifadeye baktığımızda engelli bireyler derneklere mesafeli durmaktadır.

*'Hiç yeterli değil. Eskiden bilinçsizlerdi şimdi ise daha bilinçli. Engelli bireyin daha özgüvenli olmasını sağlayabilirdi. Hiç yararlanmıyorum. Derneklere çok gitmiyorum yıllardır. Bana faydası, yararı yok. Hiçbir derneğe bağlı değilim. Bana faydası olmadığı için ben gitmiyorum' (Ash, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Daha önceki yaşantısından ötürü diğer katılımcılardan farklı bir durumda ve toplumsal konumda olan Aliye ise sivil toplum kuruluşlarının ne olduğu ve ne gibi amaçlarının olduğu konusunda bilgisi yoktur.

*'Dediğin şeyi zaten bilmiyorum. Ben bunları bilmiyorum' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Derneklerin ve rehabilitasyon merkezlerinin birbirini rakip gören bir anlayış içerisinde olmaları sorunun çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. İlgili ifadeye baktığımızda esas amacın engelli bireyin hayatının nasıl daha iyi olabileceğine yönelik hak ve savunuculuk temelli yaklaşımdan ziyade ekonomik temelli anlayış hakim olmaktadır.

*'Değil. Derneklerin çoğu olsun, rehabilitasyon merkezlerinin çoğu olsun, her şeyleri birbirleriyle rakip. Rakip olmamalı. Bugün ben başka bir derneğe gitmek istiyorsam giderim. Sen buna engel olmayacaksın. Derneğin başkanıysan, benim başkanımın bana bu fırsatı vereceksin. Esirgemeyeceksin bu fırsatı. Rakip olmayacaksın. Rakip olursan da bunu bana yansıtmayacaksın. Çünkü ben demiyorum rakip olun. Ben diyorum bana destek olun. Engel olma. Çalışmalar yeterli düzeyde değil' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli derneklerinin çok fazla olması kendi içinde çok başlılık oluşmasına neden olup uzlaşmayı kitleyebilme riski taşımaktadır. Dernek açmanın çok fazla prosedür ve uzmanlık gerektirmemesi de ifadede değindiği gibi yetersizliğin nedenlerinden olabilir. Hem uzmanlığın olmaması hem de sayılarının çok oluşu kar amacının güdüldüğünün göstergesidir. Derneklerin oluşturamadığı farkındalıktan dolayı katılımcılar bazı sorunlara kendileri çözüm getirmektedir.

*'STK'lar konusunda şunu söyleyeyim kesinlikle yeterli değiller... Çok fazla başlılık var. Bir dernek açmak çok fazla prosedür gerekmiyor. Belki de uzmanlık bile gerektirmiyor. Belki de bundan kaynaklanıyor bu ileri gidememesinin sebebi... Kesinlikle çıkar. Şu an şunu söyleyeyim size bireysel olarak engelini aşmış bireyler o STK'lardan daha fazla iş yapıp engelli bireylere daha fazla o engelleri aşma noktasında yardımcı olmuştur. Ben kendim bireysel olarak topluma karıştıktan sonra bir sürü kamu kurumlarıyla yazışarak o engelli bireylerin karşılaştığı problemleri, erişilebilirlik, rampa olsun, şu olsun bireysel olarak yazışarak onları halletmeye çalışmama rağmen bir sürü dernek olmasına rağmen hiçbir yol kat ettiklerini görmedim yani' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Katılımcıların çoğu sivil toplum kuruluşlarının çıkar temelli yapıya büründüklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan Mustafa'nın değindiği gibi gönüllük esaslı olması gereken sivil toplum kuruluşlarının maddi kuruluşlara dönüşmesi de sorunların görünürlülüğüne engel olabilmektedir.

*'Yok. Sivil toplum örgütlerinin, kendi tabanlarının yeterince hizmet verdiklerini düşünmüyorum. Yani kimisi çıkar ilişkisi devreye giriyor. Devletin ilgisizliği, sivil toplum kuruluşlarının çoğalması... Görünürlüğü artırır ama yeterince değil. Bugün sivil toplum örgütlerinin yegane görevlerinden biri insanları dört duvar arasından çıkarıp toplumsal hayata katmaktır, kamusal alana kazandırmaktır. Görevi bu olmalı ama dediğim gibi para sivil toplum örgütlerine lazım değil. Gönüllülük lazım sivil topluma ama maalesef sivil toplum örgütleri son zamanlarda ben nasıl para kazanırım mantığıyla hareket etmeye başlayınca kuruluş amacından koptular...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

STK'lar da engelli bireyi göz ardı edebilmektedir. Toplumdaki yaygın olan engelli birey olacağı için yapamayacağı kanısının dernekler bazında da aynı görünüme sahiptir. Bundan ötürü de Ayşe'nin eleştirilerinden hareketle engelli birey yapılan etkinliklere dahil edilmemekte ve sorunların görünürlülüğü de azalmaktadır.

*'Sıfır. Sıfır. Sıfır. Sıfır. Sıfır. Sıfır. Sivil toplum örgütleri, adam etkinlik yapıyor mesela atıyorum şey çevre derneği diyelim gönüllü derneği ya da şey... farklı farklı dernekler etkinlik yapıyor. Bazen diyorum beni niye davet etmiyorsun? Aa sen engellisin gelemezsin ki ya da düşünemedik. Ya gelemezdin ki. Gidemezdin ki. Oturamazdın ki. Niye? Ama şu an senle konuşuyorum. Oturabiliyorum, gelebiliyorum. Dedim ya resepsiyon, resepsiyon derneklerin sıfır' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Sivil toplum kuruluşlarının engellilikle ilgili çalışmalarının yetersizliği farkındalığın oluşmamasına neden olmaktadır. Engelli bireylerin farkındalığını sağlayarak engelli bireylerin ihtiyaçlarını yetkililerce fark edilmesini sağlayacak STK'ların mücadelelerinin yetersizliği bu alandaki sorunların çözülmesinde Ali'nin de dikkat çektiği üzere geri planda durmaktadır



*'Yok o da yeterli düzeyde değil. Kesinlikle yeterli düzeyde değil. Dediğim gibi engellileri fark etmek lazım. Sürekli engelli farkındalığı olması lazım. Yılda bir olsun veya yılda iki olsun olmaz. Bizim için o yeterli değil. Biz her zaman hatırlanmak istiyoruz. Her zaman yöneticilerin aklında olmak istiyoruz, yetkilerin aklında olmasını istiyoruz. Mücadeleleri yetersiz. Kimse bize destek sağlamadı' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Gizem sivil toplum kuruluşlarının yetersiz çalışmaları olduğunu, İstanbul ve Batman karşılaştırması üzerinden, Batman'daki STK'ların İstanbul'a göre oldukça yetersiz kaldığını belirtmektedir. İfadelerden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da engelli bireyin ihtiyaç duyduğu halde kendisine gerekli destekleri sağlayan sivil toplum kuruluşları söz konusu iken Batman'da ise engelli bireylerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmakta çok eksik kalmaktadır. Engelli yönetimlerinin sorunu kalıcı bir çözüme kavuşturmamasının nedeni izleme ve sürdürülebilirlik adımlarının uygulanmaması ve sadece ekonomik amaçların düşünülmesidir.

*'Yok ben görmedim. Sivil toplum bir engelli için ne yapmış? Bana göre İstanbul bin kat buradan daha iyi. Orda mesela İSOM'lar var. Sen mesela bir sıkıntı olduğunda oraya gidiyorsun, sıkıntıyı paylaşıyorsun onlar elinden gelen her şeyde yardımcı oluyorlar ama burada öyle bir şey yok. Burası zaten büyükşehir değil, büyükşehir olsa da aynıdır. Diyarbakır, büyükşehir ama Diyarbakır ne yapıyor ki zaten. Sivil toplum hiçbir şey yapmıyor. Ne iş, ne mimari. Keşke hor görmese bırak başka bir şeyi. Hor görüyorlar zaten' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Engellinin sorunlarına eğilme ve görünürlüğü artırma noktasında burada yeterli değil. Burada biraz imkansız. Ailelerden dolayı da, engelli yönetimlerinden de dolayı. Yani lafta kalıyor diye düşünüyorum' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Serhat'ın ifadelerine göre STK'lar kendi misyonu yerine sadece bir kişinin ya da bir grubun görüşlerine göre şekillenen bir yapıya dönüşmüştür. Engelli bireyin engelli olmasından dolayı herhangi bir hak ihlali yaşadığında yanında durmaktansa belli bir görüşe aidiyetlik üzerinden bir var oluş sergilenmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları daha çok maddi boyut ekseninde eylem içerisinde bulunmakta fakat engelli bireyin kendini gerçekleştirme zemin oluşturacak eğitim donanımını edinmesi sağlayacak kaynakların neler olduğunu göstermekte eksik kalmaktadır.

*'Sivil toplumlar, maalesef bazı zamanlarda sivil toplum örgütü yerine tek kişi örgütü haline gelebiliyor... Sivil toplum sürekli tetikte olması lazım. Bir engelli bir haksızlığa uğradığında hemen arkasında olması lazım. İlla ki bu şu görüşü ya da şu bu etiketli olmaması gerekiyor. Eğer bir haksızlık varsa kim olursa olsun o haksızlığa karşı gelmesi lazım ama o konuda maalesef eksik... Bizim toplum özellikle söyleyeyim, sivil toplum örgütlerine daha çok biz maddi olarak bakıyoruz. Sivil toplum örgütleri maddi katkısı olan*

*örgütler değildir. Bilgi, eğitime, donatma konularında kendisi imkanı sağlayacak duruma getirmesi lazım...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Tüm katılımcıların üzerinde uzlaştığı bir nokta STK'ların çıkar amaçlı örgütlere dönüştüğüdür. Rengin'e göre engelli dernekleri, engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu zamanda sorunlarını paylaşmada yeterliliğe sahip değildir.

*'STK'lar ben engellinin yanındayım diyor ama kesinlikle engellinin yanında değil. Onlar da kendi çıkarlarının peşinde. Kesinlikle kendi çıkarlarının peşinde. Mesela ben de bir engelli derneğinde çalışıyorum ama bu engelli derneğin bana katkısı var mı? Bana doğru dürüst bir katkısı yok ki. Ben bir yerde olumsuz bir şey yaşadığım zaman onu çözemiyorsa, o sorunu çözemiyorsa o zaman bi zahmet ben engelli derneğiyim demesin. STK'lar çok önemli çünkü devlet diyor ki ben STK'lara görev veriyorum. Onları muhatap alıyor ama STK'larda bile siyaset var. Adam diyor ki yok sen bilmem ne partisindensin. Ya kardeşim ben engellyim. Ben engelli derneğiyim. Benim partilerle, benim siyasetle bir ilgi alakam yok ve olmaması gerekiyor... Nasıl ki herkes kendi çıkarının peşindeyse onlar da kendi çıkarının peşinde' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### **3.5. ENGELLİ BİREYLERİN YAŞADIKLARI ÇEVREDEKİ SOSYAL İLİŞKİLERİNİN GÖRÜNÜMÜ**

Araştırmanın beşinci boyutu, engelli bireylerin yaşadıkları çevrede nasıl bir sosyal ilişkilerinin olduğuna odaklanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak **“Engeli olan bireylerin sosyal ilişkilerinin genel görünümü nasıldır?”** şeklinde problem cümlesi düşünülmüştür.

#### **3.5.1. Engelli Bireylerin Aileleriyle Olan İlişkileri**

Engelli bireylerin aileleriyle olan ilişkilerinin nasıl bir görünüme sahip olduğu oldukça önemlidir. Ailelerinin kendilerine yaklaşımının olumlu ya da olumsuz olması engelli bireyin sosyal hayatını şekillendirmesi noktasında çeşitli etkileri olmaktadır. Bundan dolayı bu araştırmadaki katılımcılar açısından engelli bireylerin aileleriyle ilişkilerinin nasıl olduğunu anlamak amacıyla **“Engelli bireyin kendi ailesiyle ilişkileri nasıldır?”** alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-probleme ilişkin iki temaya ulaşılmıştır.

### *Engelleştirmeyen Aile İlişkileri*

Aileler genelde engelli çocuklarını destekleyen olumlu bir tavır içerisinde olmaktadır. Ailelerinin kendilerini engelli olarak görmemeleri, destekleyici bir tavır içinde olmaları, kendileri hakkında olumsuz düşünceye sahip olmamaları ve kendilerine karışmamaları gibi nedenler bu araştırmadaki katılımcıların çoğunluğu açısından aileleriyle olumlu ilişkilere sahip olduklarına ilişkin düşüncelerin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Aslı'nın ailesi ile ilişkileri olumlu bir görünüme sahiptir. Ailesi kendisine destek olmakta ve kendisini yük olarak görmemektedir. Ailesinin kendisiyle olan olumlu ilişkileri Aslı'nın kendine güven duymasına etki ettiğini söyleyebiliriz.

*'Ailem beni engelli olarak görmüyor. Onlar bana destek oluyor. Ailemle iyi bir ilişkim var. Yok beni yük olarak görmüyorlar' (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Aliye çok sonradan engelli olduğu için diğer katılımcılardan farklı olarak daha çok çocuklarıyla olan ilişkisine değinmektedir. Çocuklarının kendi hakkındaki düşüncelerinin olumlu olduğunu belirtse de çevresi kendisini ailesi için yük olarak görmektedir.

*'Çocuklarımın hemen hepsi İstanbul'da. Sürekli ararlar. Bazen yanıma gelirler. Buradaki oğlum, torunum yanıma gelir. Çocuklarım bence onlara yük olduğumu düşünmüyor ama çevredekiler öyle. Bakımı zor diye...' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Zeynep'in ailesi ile ilişkileri ve kendisi hakkındaki düşüncelerinin hayatına olumlu katkılar yaptığı söylenebilir. Anne ve babası, engelli olmasından ötürü diğer kardeşlerine oranla kendisine daha fazla ilgi göstermekte ve aldığı kararlar anne ve babası tarafından da desteklenmektedir. Dolayısıyla kendisini gerçekleştirme için ilk olarak aileden gelen engeli aşmak diğer engellerin aşılmasına da yol açmaktadır.

*'Hiçbir zaman (yük olarak görülme) bu hissiyatı vermediler. Ben buraya, bu dereceye gelmemin sebebi annem, babam, bir şeyleri başarmam. Sebebi onlar. Hiçbir zaman kendimi eksik görmemi müsaade etmediler. Hep diğer kardeşlerimden bir tık üstte tutuldum. El üstünde tutuldum. Bir dediğim iki olmadı. Bu şekilde büyüdüm. Atıyorum bugün Ankara'ya gitmek istesem, anne, baba şöyle, durum bundan ibaret, tamam, bitti...' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ayşe'nin kendi aile üyeleriyle (anne, baba, kardeşler) farklı ilişkilere sahiptir. Kardeşleriyle çoğunlukla iyi ilişkilere sahiptir. Her ne kadar birbirlerinden ayrı zamanlar geçirmiş olsalar da ihtiyaç duyduğunda kendisini destekleyen kardeşleri var.

*'Beni okuttu. Bana çok değer verirdi... Ailem hep desteklemiştir beni. Şu an mesela bir hedefim var. Ailem bana şunu söyledi, fikrin ne? Ne yapmak istiyorsun. Batman'da kalmak istiyorum. Batman'da yaşamak istiyorum. Ailem de bana dedi biz bu konuda sana güveniyoruz. Nerede de bir sıkıntı çektiğin zaman alo de, Urfa ne ki? Üç saatlik yol geliriz' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Görüşme boyunca babasının hayatında önemli bir figür olduğunu vurgulayan Ayşe zamanında gördüğü bu destek engelleri aşma çabası içinde olmasını sağlamıştır.

Köy ortamını ve o dönemki koşulları da düşündüğümüzde engelli bireylere yönelik okulların olmaması ailelerinden uzakta eğitim hayatlarına devam etmelerine neden olmuştur. Ali açısından düşündüğümüzde anne ve babasıyla çok fazla yaşamaması olumsuz ilişkilerin yaşanmamasını sağlamıştır.

*'...Valla zaten fazla birlikte kalmadığımız için. Zaten ilkokul beşe kadar beraber kaldık ondan sonra ayrıldık anne babadan... Şu ana kadar bir sıkıntımız olmamış anne babayla ilgili...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Gizem hem kendi hem de eşinin ailesiyle iyi ilişkilere sahiptir. Kendisinin yük olarak görülmediği ama onların kendisine yük olduğunu belirtmesi kadın oluşundan ötürü evin tüm sorumluluklarının omzunda olmasına ve sürekli ilgilenen tarafın kendisi olmasına bağlayabiliriz. Kendi ailesiyle ilgili sadece eğitim konusunda sıkıntı yaşadığı onun dışında ise özgür bir biçimde hareket etmesi noktasında engellenmemiştir.

*'Çok şükür. Hem kendi ailemde hem de eşimin ailesinde çok şükür iyi. Ben onlara yük değilim onlar bana yük. Hem kendi çocuklarım zaten sen gördün onları. Benim hakkımda valla herhangi bir şey (olumsuz bir durum) görmedim. Hep de gelirler, bana destek olurlar... Bir eğitim o da babam sağ olsun o konuda yoksa ailem çok şükür geziyordum, tozuyordum, akşam saat dokuz, onda eve geliyordum çünkü bana güvenirlendi' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ahmet hem engelli olmadan önce hem de engelli olduktan sonra da ailesinin desteğini hissettiğini dile getirmiştir. Her ne kadar ailesinin kendisine ilişkin olumlu düşünceleri

olsa da engelini kabullenmekte zorlandığını hissetmektedir. Bu ise çoğunlukla ailelerin engelli çocuklarının olmasını kabullenemediğini göstermektedir.

*'Şöyle ben hani şey sevgiyle büyütülmüş bir aileden geldiğim için yani aile desteğini engelli olduktan sonra da çok fazla yanımda gördüm. Şimdi de görüyorum. Bu konuda problemim yok çok şükür. Şöyle söyleyeyim yani aile bile hani zamanla sizin o şeyinize (engel durumunuza) alışıyor ama şöyle söyleyeyim sizin hani size o durumu ifade etmeseler bile o durumu kabul etmeleri zor oluyor...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Görme engellilerden ailesiyle ilişkilerinde diğerlerinden farklı görüşleri olan Serhat babasının daha önce görme engelli birini tanınması ve bu kişinin neler yapabileceğine ilişkin farkındalığı Serhat için bir şans oluşturmuştur. Babası ve kardeşinin kendisine engel oluşturmayacak şekilde desteklemeleri bugün daha iyi bir hayatının oluşuna katkı sağlamıştır.

*'...Ben görmüyordum babamın daha önce bir görmezle ilişkisi olduğundan ötürü ben biraz şanslıydım. Yani babam beni tarlaya götürüyordu. Şey yapmasam da orda oturuyordum, benimle sohbet ediyordu. Yavaş yavaş aslında ben de yapabileceğim şeyler olduğunu (gördüm) ve yapmaya başladım... Engellilerin şansları da biraz yaver gitmesi lazım. Benim ailemden ötürü şansım biraz yüksekti. Özellikle büyük abim ve babamın bilinçli olması beni engellemeden desteklemesi çok benim faydama oldu. Ben köydeydim. Tamamen işsiz güçsüzdüm (yoksa)...'* (Serhat, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Yukarıdaki ifadelerden hareketle düşündüğümüzde katılımcılar aileleriyle olumlu ilişkilere sahip olsalar da engelli aileleri de toplumdaki yaygın bakış açısından dolayı çocukları için 'yapamaz, edemez' ve dolayısıyla kendilerine yetemeyecekleri düşüncesine sahip olmaktadır.

### *Engelleştiren, Yok Sayan Aile İlişkileri*

Tüm engelli bireylerin aileleriyle ilişkileri olumlu olmayabilir. Aileler çoğu zaman engelli bir çocuğa sahip olma gerçeğini kabullenememektedir. Çevrenin de etkisiyle sosyal etkileşimler neticesinde ailelerin çocuklarına yönelik düşünceleri olumsuz olabilmektedir. Ailelerin kendi engelli çocukları ya da eşleri hakkındaki olumsuz düşünceleri ve tavırları ise yine engelli bireyi bezdiren durumlar olmaktadır. Bu araştırmada engelli bireylerin aileleriyle olan ilişkilerine ilişkin anlatımlara bakıldığında

yok sayılmaları ve eksik görülmelerinden ötürü engelleştiren aile ilişkilerinin de mevcut olduğu söylenebilir.

Ayşe babasıyla ilgili olumlu düşüncelere sahipken annesinin boşanma sonrası kardeşlerini yanına alırken engelli olmasından dolayı kendisini tercih etmemesi toplumsal olarak engelliliğin kişinin başına gelen olumsuz bir durum olarak atfedilmesinin ailelerde de aynı şekilde karşılık bulmasına bağlayabiliriz.

*'Annemle babam boşanırken annem diğer çocukları alırken ben engelliyim diye beni almadı. Dört çocuğu alıyorsun beni almıyorsun. Babam beni aldı ama üvey anneye yaşıyorsun. Tüm gün onunlasın. Üvey anneden kurtulmak için altı yaşında yatılıya gittim. Altı yaşında bir çocuk yatılıya gitmek istiyor üvey anneden dolayı' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Vedat ailesine hiç yük olmama durumunu yok sayılmaya bağlamaktadır. Ailesinin kendisi hakkındaki olumsuz tavır ve tutumları ise sonrasında kalıcı mesafelere neden olmuştur.

*'Geçmişte ailemle olan ilişkide onlara hiç yük olduğumu düşünmedim. Onlar da düşünmedi çünkü hep yok sayıldım. Hep yok sayıldığım için yük olmadım onlara karşı. Zaten kendi masrafımı da kendim çıkaracak kadar çalışabiliyordum. Ne bileyim ben onlara yük olmadım onlar da bana yük olmadı. Hep bir mesafe vardı. Hala mesafe var. Ya ölenlerimiz oldu o kadar mesafe vardır ki şu an ölen insanları özlemiyorum. Yani o 'pis kör' lafı nefret ederdim. O laf o kadar söylendi ki bana şu anda artık onlara karşı bir mesafem var ama severim kan bağı var. Akraba olduğu için illaki severim ama hiçbir zaman da unutmuyacam bana söylenenleri. Hani bir intikam almak için demiyorum bunları. Unutmuyacam sadece. Ya bir kızla evlenmek istemiştım. Yani onu istedim gerçekten. Bunu bana isteyin dedim. Hani kız biraz güzel dediler seni bu halinden dolayı kabul etmez dediler... O zaman öyle dediler. Bu kız böyle böyle diyecektir. Sen engellisin o güzel dediler. İstemediler mesela onu. Ona biraz içlendim' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Mustafa ailesinde en büyüğü olmasından ötürü tüm işleri yüklenmesine rağmen engelinden ötürü 'yapamayacağı' anlayışının yerleştiğine vurgu yapmaktadır. Evlilik hayatında da bu anlayış devam etmektedir. Mustafa her ne kadar ailesiyle ilişkileri iyi olsa da kendisi için önemli olan ailesinin kendisini engelleştirdiğini vurgulamaktadır.

*'Onlar bana yüküttü. Ben onlara yük olmadım ama şöyle bir şey var sen ne kadar da girişkensen, ne kadar da onlara sen bile bakıyorsan bir yere gelindiğinde şunu rahat bir şekilde söyleyebiliyor ya o görmüyor onun yerine ben yapayım gibi. Görmüyor onun yerine ben düşünüyüm... Engelledikleri oluyor. Evlilik hayatında senin yerine ben karar vereyim. Sen seçemezsin ben seçerim gibi. Ondan sonra sen bir yere gitmek istediğinde işte tek*

*başına gidemezsin ben de geleyim. Sen tek başına nasıl yaparsın...’ (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Ailesiyle çatışmalı bir ilişkiye sahip olduğu tüm görüşme boyunca dikkat çeken Rengin de ailesinin kendisini ‘eksik’ gördüğünü belirtmektedir. Ailesinin kendisini ‘eksik’ görmesi gerçekleştirmek istedikleri şeylerde engel oluşturmaktadır. Kendisinin yapacağına inanması ve güvenmesine rağmen ailenin de önyargılardan dolayı engelli bireyler bir şeyleri gerçekleştirme noktasında çeşitli bariyerlerle karşılaşmaktadır.

*‘Oyh benim ailemle olan ilişkilerim hiç iyi değil. Ya şöyle iyi değil çünkü benim ailem de maalesef engelli konusunda bilinçsiz. Onlar da benim yapmak istediğim şeyleri yapmama izin vermiyorlar. Mesela ben ailem izin verse işte bunu bende eksiklik olarak görmese aslında beni bana bıraksa oysa yapacağım o kadar güzel şeyler var ki. Ben en azından kendi hayatımı kurtarırım. Maalesef ailem bu konuda çok engel oluşturuyor. Destek olmuyorlar bi de köstek olmasalar çok iyi olurdu’ (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Aileleriyle ilgili olumsuz düşüncelere sahip olanların genelde görme engelli bireylerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu da görme engelli olmanın daha çok ‘eksik’ olarak tahayyül edildikleri gibi bir yoruma götürmektedir. Yanı sıra aileler etkileşimler neticesinde çocuklarına karşı olumsuz düşünceleri sahip olmakta ve hem kabullenmede zorluk çekmekte hem de çocuklarını engelleştirmekteler.

### 3.5.2. Engelli Bireylerin Sosyal Çevreleriyle İlişkileri

Engelli bireylerin yaşadıkları sosyal çevrelerindeki diğer insanlarla olan ilişkileri diğer pek çok unsur gibi önemli olmaktadır. Sosyal çevrelerinin kendilerine ilişkin ne gibi tutum ve davranışları olduğu engelli bireyin nasıl bir hayat sürdüreceğine bir noktada etki etmektedir. Bu nedenle engelli bireylerin akraba, komşu ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerinin nasıl olduğunu anlamak için **“Engelli bireylerin akrabalar/komşular/arkadaşlarıyla ilişkileri nasıldır?”** şeklinde alt-problem cümlesi düşünülmüştür. Bu alt-probleme yönelik olarak üç temaya ulaşılmıştır.

*Olumsuzlamayan, Dışlamayan, Engel Oluşturmayan Sosyal Çevre*

Bu araştırmadaki katılımcıların çoğunluğu çevreleriyle olumlu ilişkilere sahiptir.

Aslı, akraba, komşu ve arkadaşlarıyla olumlu bir ilişki içinde kendi engeline yönelik herhangi bir olumsuz tutum ve davranış olmadığına değinmiştir. Aslı'nın pozitif biri olmasında çevresinin de etkisinin olduğu söylenebilir.

*'Akrabalarım beni engelli olarak görmez, arkadaşlarım da. Arkadaşlarımla ilişkim güzel. Olumsuz bir tutum yok...'* (Aslı, *Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt*).

Zeynep'in sosyal çevresiyle ilişkileri olumlu olsa da erişilebilirlik problemleri hala insan hakları açısından büyük problem oluşturmaktadır. Her ne kadar sosyal çevre destekleyici tavır içinde olsa da erişim problemi engelli bireylerin kendilerini yük olarak görmelerine neden olmakta ve engelli bireyin kendisini çekmesine neden olmaktadır. Zeynep'in arkadaşlarıyla ilişkileri olumlu olsa da bazı geçmiş yaşantılar özellikle engele yönelik tavır ve tutumlar olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Komşularının da kendi engelini göz önünde bulundurmayıp kendisiyle ilişkiler geliştirmeleri Zeynep'in daha sosyal biri olmasını sağladığını söyleyebiliriz.

*'Akrabalarımızım hepsi ikinci katlarda oturdukları için benim onlara gidemeyeceğimi düşünüyorlar ve sürekli de davet ediyorlar, gel biz seni taşıyalım, sıkıntı yapma gibisinden ama ben gitmek istemiyorum. Kimseye yük olmak istemiyorum. Onlar beni yük olarak görmüyor, ben onlara yük olmak istemiyorum sadece. Asansör olsaydı tabi ki o sosyal ilişkiler daha kuvvetli olurdu. Şu ana kadar tek bir arkadaş dışında hiç kimse benim engelliliğimi küçümsememişti. Beni engelli olarak görmediler, sadece kendisi gördü. O engel senin zihnindir dedim. Ufak bir tartışmamız oldu. Bana yarım porsiyon demişti... Onlarla (komşularla) ilişkim çok güzel, çok iyi. Her zaman normal bir bireymişim gibi davrandılar. O gözle bakarlar'* (Zeynep, *Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt*).

Ayşe sosyal çevresiyle olumlu ilişkileri olan katılımcılardan. Burada dikkat çeken detay ise insanların 'engeline rağmen' evini nasıl döndürdüğünü merak etmeleridir. Engelli bireylere ilişkin önyargılardan dolayı ilk tanışma evrelerinde merak konusu ağır basmaktadır.

*'Kız hepsi Aleviler kız. Gurur duyuyorlar benle. Komşularım ise şeyi merak ediyorlardı. Çayı nasıl pişiriyor? Temizliğini nasıl yapıyor? Bir gün çağırdım hepsini evi gösterdim. Arkadaşlar da hiç, hiç. Yok hiç sıkıntı yaşamadım. İşte beni tanımayıp da sonra sizler gibi böyle sıradan olanlar mesela bazen evime geliyorlardı. Davet ediyordum. Bir gün biri demiş ki ayy bu engellidir biz nasıl çay içicez, kahve içicez bunun evinde, bi de bizi yemeğe çağırmış. Geldi. Mutfakta hazırlık yapıyorum. Geldim baktım kız salonda yok. Kıza seslendim. Kızım neredesin? Baktım yatak odamda. Pardon yatak odamda ne arıyorsun? Diyor baktım toz yok. Ula dedi bunun evi benimkinden temiz'* (Ayşe, *Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk*).



Sosyal çevrenin engelli bireyle nasıl bir ilişkide olduğu engelli bireyin kendini nasıl gördüğünü belirlemektedir. Ali'nin akraba ve komşularıyla ilişkilerinin iyi olmasının yanı sıra arkadaşlarının dayanışmacı bir tutum içerisinde olmaları zamanın şartlarında Ali için erişim problemine alternatif sağlamıştır.

*'Akrabalarla ilişkilerimiz çok iyi. Yani aile gibiyiz akrabalarla. Herhangi bir olumsuz bakış açısı yok. Komşularla da çok iyi. Şu ana kadar çok şükür bir sıkıntı olmadı. Arkadaşlar ya düşün bir tenefüs oluyordu biz zaten ikinci katta kalıyorduk. Bir alttaki katlarda zil çalar çalmaz herkes yanıma geliyordu. Konuşuyorduk, sohbet ediyorduk, şakalaşıyorduk bazen. Bir isteğin var mı falan o konuda arkadaşlarımız çok duyarlıydılar. Arkadaşlarım beni bir gün olsun okulda bırakmadılar. Şimdi onlar da bana öyle davrandıkları için ben kendimi engelli olarak görmedim' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Sosyal çevresiyle iyi ilişkilere sahip katılımcılardan olan Gizem de en çok komşularına değinmektedir. Komşularının kendisine ilişkin olumlu tutuma sahip olmalarıyla birlikte yaşadığı apartmanın erişiminin kolay olması da bu ilişkilere pozitif etki ettiği söylenebilir.

*'Onlarla (akraba, komşu, arkadaş) çok iyi çok şükür. Komşularıyla işte ben dört yıldır binaya taşındım bütün komşularıyla aile gibiyiz. Birbirimizin evine gideriz. Bir çay yapıldı mı beni çağırmadan oturmazlar. Kimseden hiç olumsuz bir bakış yok. Benim komşularımdan benim bir yanlışlık gördüğüm yok. Yok yok hiç olumsuz tutum ben görmedim onlardan. Zaten beni çok severler. Bir yanlışlıkları olmadı' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Mustafa sosyal çevresinden akraba ve komşularıyla iyi ilişkileri olduğunu belirtse de arkadaşlarına ilişkin ise emin olmamaktadır.

*'İyi benim bir problemim yok akrabalarımınla. Komşularla da benim bir problemim yok. Olumsuz tutum yok' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

#### *Azalan İlişkiler ve Eksik Gören, Dışlayan, Olumsuzlayan Sosyal Çevre*

Aliye'nin sosyal ilişkilerinin azalmasında engellilik, yaş ve cinsiyet unsurlarının yanı sıra apartman hayatının erişilebilirliğinin olmaması etkili olmuştur. Kendisi dışarı çıkamadığı için yalnızlaşan katılımcı, sosyal çevresi de kendisiyle eskisi gibi iletişim kurmamaktadır.

*'Akrabalarımın olan ilişkim azaldı, eskisi gibi değil. Mesela sadece bayramlarda gelirler. Zaten Korona'dan da gelmiyorlar. Daha az geliyorlar. Alıştım. Eskisi gibi halimi sormuyorlar. Aynı apartmandayız, kardeşim kaç yıldır bana gelmiyor. Hastalandım (gelmedi), bayramlarda (gelmedi). Komşularım da eskisi gibi değil. Çoğunu görmüyorum artık. Sadece ikisi geldi yanıma uzun zaman önce. Gelen yok. Görmüyorum onları. Dışarı çıkamadığım için hiç kimseyi görmüyorum. Arkadaşlarım zaten komşularım ve akrabalarımı. Onları artık camdan da görmüyorum. Her yer apartman. Kimse yok' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Ahmet sosyal çevresinin bakış açısının toplumdaki yaygın bakışa paralel oluşuna dikkat çekmektedir. Eğer engelli birey sosyal çevresinde yeterince tanınmıyorsa engelli bireye ilişkin tutum ve tavır nasıl ise o şekilde işlemektedir. Ahmet'in vurgulamak istediği küçük bir azınlık dışında engelli bireyi yeterince tanımayan sosyal çevre de olumsuz bir eğilim içinde olmaktadır.

*'Ya toplumun genel davranış biçiminin aynısı oluyor. Yani şöyle söyleyeyim hani toplumdaki engelliye bakış açısı nasılsa onlar da aynı şekilde. Şöyle söyleyeyim yani hani sizin sahip olduğunuz donanım, eğitime şahit olan, bilen, sizi yeterince tanıyan insan zaten saygıyı gösteriyor...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ahmet'in toplumdaki genel görüş neyse sosyal çevrede de aynısı oluyor şeklindeki vurgusunu Serhat'ta daha net görebilmekteyiz. Engelli bireylerin karşılaştıkları önyargı ve kalıp yargılar engelleştiren pratiklere dönüşmektedir. Serhat'ın kendi akraba çevresi de 'engele rağmen' nasıl başaracak gibi önyargılarla kendi çocuklarıyla karşılaştırma yapmaları hem ayrımcılık hem de kıskançlığı göstermektedir.

*'Birçok kişi beni işe yaramaz biri olarak görüyorlardı. Tamam benim yanımda söylemiyordu. Aaaa sen şu an telefonu mu ezberledin. Tamam da telefonu ezberlemişim çok da zor değil yani. Aaa sen tek başına mı şeye gidiyorsun? Ya sen nasıl bunu yapıyorsun? Niye bunu yapıyorsun? Beni bırak yani. Ben gelip senden bir şey istememişim ki niye yaptığım şeyden beni engellemeye çalışıyorsun? Hatta ben ilkokul, ortaokul ve liseyi dışarıdan okudum. Sınavlara katılıyordum. Amcamın çıktığında sesinin bana gelmeyeceğini emin olduktan sonra konuştuğu şey, ya biz bu kadar bu çocukları okutuyoruz, kendi çocuklarına söylüyor, bir şey kazanamıyorlar bu mu kazanacak? Bu mu kazanacak dedi...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Serhat arkadaşları tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılaşmamasını nedeni herhangi bir eylemde kendi kardeşlerinin tepki göstermesi ihtimaline bağlamamaktadır. Bu durum ise çoğu ilişkilerde koruma mekanizması şeklinde işlemektedir. Çoğu hallerde de kişinin yaşadığı çevrede güvenli bir yaşam sürmesini sağlamaktadır.

*'...Şimdi küçük yaşta benim arkadaş dediğim çevrem köyde olduğum için hep akrabaydı. Akraba oldukları için de yani birbirimizi gördüğümüzde eğer herhangi bir olumsuz bir şeyde kardeşlerim tarafından gereken tepki onlara gösterildiği için pek de bir şey yapamazlardı, yapamıyorlardı. Şimdi de aynı şeydir. Şu anda da sen de biliyorsun, öyle bir şeydir ki eğer ailemden gereken tepki onlara gideceğini bilmeseler gelip zorla parayı cebinden almak isteyen insanlar da var...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Vedat'ın kendi sosyal çevresi özellikle akraba ve arkadaşlarının olumsuz tutum ve davranışları hayatında hala etkisini atlatamadığı önemli sorunlara neden olmuştur. Hem albino hem engelli olması dolayısıyla olumsuz bakış açısını en derinden hisseden katılımcı. Akraba ve arkadaşlarının aksine ise komşularıyla olan sosyal ilişkisini en azından kendisine acıdıkları için olumlu bir ilişki olarak değerlendirmesinde etkili olmuştur. Buradaki örtük anlama baktığımızda aslında iyi ilişkiler olarak değerlendirilse de yine de olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Çünkü 'acıma' bakış açısı da olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Vedat arkadaşlık ilişkilerindeki olumsuz deneyimlerden dolayı şu anki zamanda olumsuz bir durum söz konusu olmamasına rağmen arkadaşlık ilişkilerinde mesafeli davranmaktadır. Geçmiş olumsuz arkadaşlık deneyimleri engelli bireylerin kendisini çekmesine neden olmaktadır. Bu durum da kültürel engellenmişliğe neden olmakta ve Burcu'nun (2013) da belirttiği gibi kişiyi sosyal çevresinden alıkoymakta ve sonuç olarak da kişi sosyal yalnızlığa maruz kalmaktadır.

*'Burada pek fazla akrabayla arkadaş olmadım, dost olmadım. Ne bileyim onlarla hiçbir zaman birlikte olmadım. Yani onlarda da kısmen ailem gibi önyargı vardı... Bizimki de küçük bir Tanzania aslında. Bir kabilesi gibi. Onlar gibi vahşi olmasa da bir olumsuz bakışları hep olduğu için... Komşularımınla ilişkim, korurlardı, acırlardı. Mesela benim birkaç arkadaşım oldu onların anneleri hep kendi çocukları gibi bakarlardı acıdığı için. Biraz daha hassas davranırlardı çünkü onların kültüründe aslında engellilerle sanki alay etmezlerdi fazla... Bundan bir yirmi yıl önce, on beş, on altı yıl önce onlarla mesela iki saat zaman geçirmek için atla karayı seçerdim. Keşke beni de kendileri gibi aralarına alsalardı dediğim arkadaşlarım şu an telefonlarına bile çıkmıyorum... Eski arkadaşlarla da çok iyi, çok akıcı bir ilişkimiz var ama hala çocuk psikolojisinden kurtulamadığım için tercih etmiyorum bir türlü. Hemen sıkılabiliyorum. O yüzden yalnızlığı çok tercih ediyorum...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Mustafa, arkadaşlarının bir şekilde kendisine ilişkin olumsuz bir düşünceleri olabileceğini ve kendisi emin olmasa da bu konuda şüpheli olmaktadır. Özellikle diğer katılımcılarda olduğu gibi geçmiş yaşantılardaki olumsuz deneyimler böyle bir düşüncenin yerleşmesine sebep olabilmektedir.

*'Arkadaşlarla ister istemez oluyor. Adamlar mesela birbirleriyle senin hakkında konuşurken göz teması kuruyor, bir şeyler yapıyor senin haberin bile olmuyor. Mutlaka oluyordur' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Rengin, akrabalarının/komşularının olumsuz tepkilerinden dolayı mesafeli bir ilişki içerisinde. Bazı katılımcılarda olduğu gibi 'engele rağmen başarmak' ve bir şeyler yapmak akrabalar arasında kıskançlığa neden olmaktadır. Çünkü 'eksik' olarak düşünülen insanların bir şeyleri başarmaları özellikle karşılaştırma üzerinden kabul görmez. Yanı sıra Rengin'in az arkadaşının oluşunu yine diğer bazı katılımcılarda olduğu gibi geçmiş olumsuz deneyimlere bağlayabiliriz. Rengin'in eğitim hayatındaki okul ortamının kendisine yönelik tavırları daha az arkadaş edinmesine neden olduğu söylenebilir. Kendisiyle arkadaşlık kuranlar ise genelde Rengin'in engelini hesaplayarak nasıl davranmaları gerektiği ve kendisini engelleştirmeyen insanlardır.

*'Geçmişte de şimdi de aynı. Beni hep eksik olarak görüyorlardı. Bu sadece 'Koçerlerde' değil tüm insanlarda böyle. Benim akrabalık ilişkilerin çok fazla güçlü değil. Ben kendimi hep onlardan soyutlaştırdım. Bütün akrabalarımın bi kuzenimle aram iyi. Çünkü onlar aslında bilgisiz yani ben engelimi engel olarak görmeyip kendimi geliştirdiğim için biraz da kıskançlık var. Akrabalarda kıskançlık ve sana yakıştıramama. İşte sen görmüyorsun bunu nasıl yaptın? Kendisi yapamadığı için ve senin de yapmaman gerekiyor çünkü sen eksiksin ya, engellisin senin de yapmaman gerekiyor o yüzden kıskançlık da var. Komşularım da akrabalarım olduğu için aynı. Değişen bir şey yok... Arkadaş olarak zaten benim çok fazla arkadaşım yok. Bende taş çatlasa iki, üç tane arkadaş vardır ve zaten benim arkadaşım benim engelimi kabul ederek benimle arkadaş olmuştur ve o beni zaten eksik görmez tam tersi bana her yönden yardımcı olur. Bilirler benim gündüz nasıl gördüğümü gece nasıl gördüğümü...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Mesafeli, Çekimsiz İletişim*

Bu araştırmadaki katılımcıların bazıları kendi sosyal çevrelerinin yanı sıra diğer insanlarla olan iletişim konusuna değinmişlerdir. Engelli bireylere yönelik önyargılar ve kalıp yargılardan dolayı bazı insanlar engellilerle iletişim kurma noktasında tereddüt yaşamaktadır. Öbür yandan önceki yaşam deneyimlerinden dolayı engelli bireyler de iletişim kurmakta çekimsiz davranabiliyorlar. Bu araştırmada engelli bireylerden ziyade engelli olmayanlar iletişim kurma noktasında zorluk yaşamaktadır. Engelli bireyler de daha önce maruz kaldıkları sağlıklı iletişim deneyimlerinden sonra kimi durumlarda iletişim kurmakta isteksiz davranmaktadır.

Zeynep'in görüşlerini incelediğimizde bazı insanların engelli bireylerle iletişim kurmada isteksiz davrandıklarını söyleyebiliriz. Bu tereddütün kaynağı da engelli bireye yönelik olumsuz bakış açısı olmaktadır.

*'Bazıları mesela engelliyle iletişim kurmak istemiyor. Dışladıkları için hani, kendilerine yakıştırmıyorlar...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Olumsuz geçmiş yaşantı deneyimleri engelli bireylerin iletişim kurmada çekimser davranmalarına neden olabilmektedir. Özellikle engelli bireylerin maruz kaldıkları adlandırılmalar kendilerini başka insanlardan çekmeleriyle sonuçlanabilmektedir. Vedat bu konuda dışlanmayı en çok yaşayan katılımcılardan olduğu için şimdi bile iletişim kurmada tereddüt yaşamaktadır.

*'Çocukluğumda iletişim konusunda çok sıkıntılıydım. Hatta yirmili yaşlarına kadar bile çok sıkıntılıydım. Hep konuştuğumda mutlaka patavatsız biri çıkardı. Sarı kafa sen ne konuşuyorsun. Tabi Kürtçe söylerlerdi bana. Şu beyaz (sarı) saçlı niye konuşuyor? Gibi laflara maruz kaldığım oldu. O yüzden konuşmamaya karar verdim. Kimseyle fazla takılmamaya karar verdim. Öyle de devam etti yani... Mesela bir etkinliğe gidecektik, piknik gibi bir şey. Etkinliğimiz de bizim gibi basit bir etkinlikti. Şu an olsa gitmem. Bir arkadaşım dedi ki gelmesin ya ben bundan utanıyorum dedi. Orda öyle bir kırıldım ki yani o an buz gibi kesildim. Zaten bende o tür durumlardan sonra hep ağlama krizleri oluyordu. Hep giderdim karanlık köşe gibi sessiz bir yerde mutlaka ağlardım. Ondan sonra bu bir hafta devam ederdi bunun etkisini atlatana kadar. Şu an anlattığım bundan yirmi sene önceki bir anı. Bunlar olmasaydı, bu çevrede yetişmemiş olsaydım şu an çok farklı yerlerde olabilirdim'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Ahmet iletişim konusuna değinirken engelli olmadan önce ve engelli olduktan sonra şeklindeki açıklaması aslında insanların engellilerle iletişim kurmakta zorluk yaşadıklarına atıfta bulunmaktadır. Hastanede çalıştığından ötürü telefonla kendisiyle iletişim kuranların yüz yüze iletişime geçtiklerinde ise engelliliği kabullenmede zorlandıkları görülmektedir.

*'Şöyle söyleyeyim, ben daha önce engelli olmayan bir bireydim engelli de oldum. Engelli olduktan sonra da ben sosyal bir bireyim. Ben telefonla görüştüğüm zaman insan bilgisiyile, eğitimiyle, konuşmasıyla iletişime geçiyorsun yüz yüze geldiği zaman ilk karşıdaki insan o engel durumunu bilmediği zaman ilk karşılaştığı zaman onu kabullenmede biraz zorlanıyor'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Rengin insanlar arası iletişim zorluğuna değinirken engelli bireyler söz konusu olduğunda engelli olmayanlarla iletişim kurmaya çalışıldığında daha da zorlanmaktadır.

Bunun sebebini eğitime bağlayan Rengin, engelli olmayanların tepkilerini kestirmek zor olduğu için iletişim kurmada çekimser kalmaktadır. Sonuç olarak da sağlıklı bir iletişimin önü kesilmiş oluyor.

*'Hani normal insanlar bile birbirleriyle iletişim kurarken zorluk yaşıyor ki bir engelli olarak iletişim kurmaya çalıştığın zaman çok çok daha fazla zorlanıyorsun çünkü bir eğitim yok. Karşı taraf eğitimsiz olduğu için sana nasıl bakacağı sana nasıl yaklaşacağını bilmiyorlar ve bilmedikleri için sen de onlara karşı acaba bana şunu der mi acaba işte izin verir mi gibi çekiniyorsun, utanıyorsun. O yüzden çok sağlıklı bir iletişim kuramıyorsun' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Mustafa da engelli bireyin iletişim kurmada nasıl bir tepkiyle karşılaşacağını bilmediği için tereddütlü davrandığını belirtmiştir. Engelli bireyin kendisi yerine yanındakini muhatap alan bir iletişim söz konusudur. Engelli bireylerle ilgili merak edilen sorular da yine kişinin yanındakine sorulmaktadır. Sorulan soruların içeriği de aslında rahatsız edici sorulardır. İslam'ın araştırmasında katılımcıların ifade ettiği üzere kendi durumlarıyla ilgili bir şeyde kendilerine değil de yakınlarına sorup engelli birey yokmuş gibi davranmaktadırlar (İslam, 2008, s.46). Ayrıca görme engelinin duyamayacağı varsayılarak yüksek sesle bir iletişim kurulmaya çalışılmaktadır.

*'Engelli birey iletişim kurmada tereddüt yaşıyor tabi ki. Nasıl bir tepki alırım?... Mesela eşinle bir yere gidiyorsun benim ne yediğimi eşime soruyor. Ne yiyecek? Bana sorsana mesela. Benim eşime niye soruyorsun? Ya da tek başına giyinebiliyor mu? Tek başına gidebiliyor mu? Tek başına yıkanabiliyor mu? Gibi gibi. Bazen böyle olunca bana sorsanız kulağım duyuyor diyorum. Bi de konuşunca yüksek sesle konuşuyorlar sanki senin gözün görmüyor kulağın da duymuyormuş gibi. Böyle şeyler de var' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Burada Serhat'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere iletişim kurmakta sıkıntıyı yaşayan engelli olmayan insanlardır. Mustafa'da olduğu gibi Serhat'ta da kendisi yerine yanındaki dikkate alınarak iletişim gerçekleşmektedir. Yine Mustafa'da olduğu gibi sorulan soruların içeriği aynı olmaktadır.

*'Onlar benle iletişim sıkıntısı yaşıyorlar. Şöyle söyleyeyim senle birlikte ya da bir arkadaşımınla birlikte bir yere gidiyoruz yemek yiyeceğiz, geldiklerinde bana değil yanındakine soruyorlar. Ne istiyorsun? İşte şunu şunu istiyorum. O ne istiyor? Dön de bana sor yani. Sana cevap veririm, korkma. Öyle sıkıntılar yaşıyoruz ya da benimle ilgili soruları merak ediyorlar. Niye görmez olduğumu ya da nasıl gidip geldiğimi. Onunla ilgilide yanındakine soruyorlar. Bana değil. Yani sanki onlara cevap veremeyecekmişim*

*miyim yoksa başka bir şey mi? Aslında direk bana sorabilecekleri ve onlara cevap verebileceğim halde sormuyorlar' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Ayşe, engelli bireylerin içe kapanık olmalarından dolayı iletişim kurmada isteksizliklerine vurgu yapmaktadır. Sosyalleşmelerine izin verilmediğinden, sürekli ev içinde baskıya maruz kaldıklarından ve engellendiklerinden ötürü iletişim kurmada da özgüven eksiklikleri yaşayabilmektedirler.

*'İletişim konusunda ise içe kapanıklar. Özgüven yok. Yok çok üzülüyorum. Özgüven yok. Çünkü niye? Sosyalleşememiş. Sosyalleştirilememiş. Evin içinde hep baskı baskı, baskı, baskı. Edemezsin, alamazsın, veremezsin, giyemezsin, söyleyemezsin, konuşamazsın. Engellisin' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Aliye eski yaşamına oranla insanlarla iletişiminin azaldığını belirtmiştir. Apartman yaşamıyla birlikte insanlarla olan muhabbeti de azalmıştır.

*'Artık kimseyi göremiyorum. Çok az insan yanıma geliyor. Eskiden dışarıdaydım (evin bahçesi). İnsanlarla muhabbetim çoktu. Bahçedeydim...' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

### **3.6. TOPLUMUN ENGELLİ BİREYLERE BAKIŞI**

Engelli bireyden bağımsız olarak sosyal etkileşimler sonucunda toplum nezdinde engelliliğe olumsuz bir durum atfedilir. Toplumun engelliliğe olumsuz bakışı sosyal organizasyon eksikliği ile birlikte engelli bireylerin yaşamlarını zorlaştırmaktadır. Engelli bireylerin kendilerine ilişkin algıları ve neler yapabilecekleri yaşadıkları toplumdan bağımsız bir şey değildir. Araştırmanın altıncı boyutunu oluşturan toplumun engelli bireye yönelik bakışının bu çalışmada nasıl olduğunu öğrenmek amacıyla **“Engeli olan bireye göre toplumun engeli olan bireye yönelik bakış açısı nasıldır?”** şeklinde problem cümlesi düşünülmüştür.

#### **3.6.1. Engelli Bireylerin Sosyal Yaşamlarında Karşılaştıkları Olumsuz Sözler**

Engelli bir bedene sahip olmak haklar konusunda eşitsizliğe sebep olmasının yanında olumsuz söylemleri de beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz söylemler insan hakları ihlali olup aynı zamanda engelli bireyi engelleştiren uygulamalardan biridir. Bu

doğrultuda bu araştırma için engelli bireylerin ne tür olumsuz söylemlere denk geldiklerini anlamak amacıyla **“Engel durumlarıyla ilgili sosyal hayatlarında karşılaştıkları olumsuz sözler/ifadeler nelerdir nelerdir?”** şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-probleme yönelik ‘engelli bedeni olumsuzlayan söylemler’ temasına ulaşılmıştır.

### *Gündelik Dilde Engelli Bedeni Olumsuzlayan Sözler*

Bu araştırmada katılımcıların tümü doğrudan ya da dolaylı olarak hayatlarının herhangi bir anında olumsuz olumsuz sözlerle maruz kalmışlardır. Bu olumsuz sözler diğer engelleyici pratikler gibi engelli bireylerin hayatlarında önemli etkiler bırakmaktadır.

Aslı, olumsuz anlamda sakat kelimesinin, diğer ifadelerin kullanıldığını belirtmiştir. Bunun yanında acıyarak bakmak ve acıyarak söz söylemek de kişi farkında olmasa da engelli bireylerin rahatsız olduğu ve onlar açısından dile yerleşen olumsuz ifade biçimleridir.

*‘Herkeste olduğu gibi. Sakat diyorlar. Yürüyemiyor (diyorlar). Acıyarak bakıyorlar. Acıyarak söz söylüyorlar’ (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ahmet de acıma duygusuyla söylenen sözlerin engelli bireyde bıraktığı olumsuz duruma dikkat çekmektedir. Dildeki ifadeler toplumun düşünüş tarzının dışı vurumu olduğu için direk özneyi hedef almasa da ‘kör, topal, sakat’ gibi kelimeler bir eksikliğe vurgu yapmakta ve engelli bireyleri ayırmaştıran bir dile dönüşmektedir. Buradaki kullanım şekliyle ‘günah’ kelimesi Kürtçe’deki karşılığı daha çok ‘acıma’ duygusuna atıfta bulunmaktadır.

*‘...yav bak ne kadar günahdır falan filan işte, yazıktır şuna falan filan gibisinden şeyler söylüyorlardı. O beni yaralıyordu mesela ama onlar kendilerince hani acıma, belki de hani şey duygusuyla söylüyordu ama bu beni yaralıyordu... Kör, topal, sakat kelimeler var tabi ki ve bunlar gerçekten yaralayan şeyler...’ (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Zeynep’in eğitim hayatına devam etmemesinin bir nedeni de kendisine söylenen olumsuz ifadeler etkili olmuştur. Çok farklı biçimlerde ifade edilen olumsuz ifadeler



burada ‘eksikliği’ ön plana çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. Daha önceleri bedenindeki herhangi bir farklılığı ifade etmek için kullanılan ‘özürlü’ kelimesi de engelli bireylerin maruz kaldıkları olumsuz sözlerden yaygın olarak kullanılanıdır.

*‘Çok farklı şeyler oluyor. Bir arkadaş yarım porsiyon demişti. En ağırı oydu. Mesela özürlü lafı, o çok çirkin bir laf. Özürlü lafını çok duydum. Hatta bana yönelik de duydum. Arkadaşım dediğim şahıs özürlü kelimesini bilinçli artuk, bilinçsiz mi değil mi, kullandığı zaman benim çok zoruma giderdi... Veya eksik...’ (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Kürtçe’de yürüme engeli olan ya da yürümekte zorluk yaşayan kişiler için genellikle hakaret anlamında ‘topal’ kelimesi sıklıkla kullanılmaktadır. Ali’nin ifadelerine baktığımızda ‘topal, sakat’ gibi kelimeler çok kullanılmakta ve engelli bireyler üzerinde psikolojik olarak olumsuz etkiler bırakmaktadır.

*‘...Biz ‘kop’ (topal) kelimesini zaten duyduğumuz zaman zaten insan çöküyor. Tabi yani insan çok üzülüyor. Mesela bir kişi sakat dediği zaman veya topal dediği zaman, bir şey dediği zaman insan çok üzülüyor. Zaten bizim hayatımızda en çok olanlar bunlar. Kör, sakat. Topal ve sakat bunlar çok kullanılıyor’ (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ayşe de özellikle daha çok geçmiş zamanlarda olumsuz sözler karşılaştığına vurgu yapmaktadır. Ankara’da eğitim yıllarında belirli vakitlerde gittikleri mekanlarda ‘sakat, topal, ayaksız’ gibi ifadelerle karşılaşan katılımcı bu ifadelerden dolayı çok aktif bir insan olmasına rağmen gitmek istememektedir. Burada önemli bir detay da olumsuz ifadelere maruz kalan engelli bireylerin aynı zamanda dilenci muamelesi görmeleridir.

*‘Kaldığım oldu. Yıllar önce oldu. Çoook oldu. Çoook. Okulda Ankara’da cumartesi Pazar izin günlerimizdi. İşte sinemaya gitmek istiyorduk. Tiyatroya gitmek istiyorduk. Veya bir konser. Veya bir lahmacuncuda oturup hani o artık yurdun mercimek, fasulye, pilav yemeğinden bıkip da böyle bir iki lahmacun yemek istiyorduk. O zaman işte gittiğimizde sakat, topal, ayaksız, kolsuz söylemleri çok şahit oldum. Hatta bazı yerlere gittiğimizde utanıyorduk. Gitmek istemiyorduk. Kız o zaman bi de sürekli biri elimize para veriyorlardı...’ (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Gizem, Batman yaşamının engelli bireyin erişimi için sorunlu olması ve kadına atanan rollerden dolayı ev içi alanda sorumlulukları olması nedeniyle dışarı çıkmayı fazla tercih etmemektedir. Evlerine yakın olduğu için pazara gitmeyi tercih eden Gizem

burada olumsuz ifadelerle karşılaşmakta ve ifadeler söz konusu olmasa da insanlar yüz ifadeleriyle olumsuz bir sözü kişiye hissettirmektedir.

*'Pazara gittiğimde diyorlar ne işin var pazarda sakat halinle... Topal, sakat, özürlü... Evet bazen bakışlarla zaten evet seni görüyorlar. He bazen söylemeseler de tavırlarından belli...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Aliye doğrudan olumsuz bir ifadeyle karşılaşmasa da Kürtçe'de 'yük' olarak düşünüldüğü şeklinde bir düşüncenin kendisi için mevcut olduğunu dile getirmektedir. 'Yük' kelimesini bağlamsal olarak düşündüğümüzde olumsuz bir ifade şeklinde kullanılmaktadır.

*'Bence yük olarak düşünülüyorum. Bunu direk söylemeseler de ben biliyorum'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Görme engelli katılımcılardan engeli belli olan Serhat da olumsuz ifadelerle sık uğramaktadır. 'Sağlam' ve 'sağlam olmayan' şeklinde ikiliklere vurgu yaptığı için adlandırmalar olumsuz ifadelerle dönüşmektedir. Ayrıca Kürtçe'de sıklıkla kullanılan 'kör haram' şeklindeki ifade ise görme engelli bireylerin en çok karşılaştığı olumsuz sözlerdir.

*'... Kör deniliyor. Ya vah vah görmüyor. Aaa bak görmüyor. Ya işte gözleri de görmüyor baksana merdivenden çıkıyor. Ya gözleri görmüyor da nasıl gidiyor? Gibi şeyler oluyor... Bazen olmadık yerlerde ya bu özürlü müdür ya bu engelli midir diyorlar. Kullanılmaması gerekiyor. Hoş değil. Görme özürlü, görmez ya da kör. Şık durmuyor. Kör haram, hiç şık durmuyor...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Mustafa'nın ifadelerine baktığımızda engeli için 'kör haram' sözüne çok maruz kaldığını ama özellikle çocukluğunda ve gençliğinde lakap takmalara daha çok maruz kaldığını görmekteyiz. Buradan hareketle akran zorbalığının kişinin yaşamında olumsuz sözlerde kendisini gösterdiğini görmekteyiz.

*'İşte bizim toplumumuzda çok meşhur bir laf vardır, "kör haram" gibisinden öyle şeyler çok kullanılıyor. Toplumun bilinçsizliği, çocukluğun acımasızlığı. O tür şeyler oluyor. Lakap takmalar daha çok oluyor... Çocuklukta yaşadığımız bunlardı. Şimdi de var ama gençliğimizde çok oldu...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

Rengin de özellikle küçük yaşlarda daha çok olumsuz ifadelerle karşılaştığını vurgulamıştır. Akran zorbalığında olumsuz ifadelerle karşılaşması ve dışlama yaşamasında ötürü daha önce de ifade edildiği gibi Rengin'in arkadaş konusunda tereddütlü davranmasına neden olmuştur. Engeline yönelik kullanılan kelimelerden dolayı Rengin kendisini sosyal çevresinden soyutlayan bir yaşamı tercih etmesini beraberinde getirmiştir.

*'Olumsuz söylemlere küçükken ben çok maruz kaldım. İşte sen görmüyorsun top oynama... Mesela top oynarken topun nereye gittiğini görmediğim için sürekli böyle arkadaşlarla çarpışırdık. Diğer oyunlarda da aynı şekilde. O yüzden mesela ben oyun oynamak isterken hayır sen görmüyorsun bizimle oynama... Özellikle o kelimeler çok berbat kelimelerdi. O yüzden benim çok fazla arkadaş ortamım olmadı. Ne akrabalarda ne arkadaşlarda ne komşularda o yüzden çok geri kaldım onlardan. Hep kendimi soyutladım... (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Albino oluşuna ilişkin de olumsuz ifadelerle karşılaşan Vedat görme engelinden dolayı da 'pis kör' şeklinde çevrilen kelimeyle daha çok karşılaşmıştır. Burada dikkat çektiği üzere bu kelimeler engelli bireylerin kendi aralarında şakalaşma amacıyla kullanılabilirken engelli olmayanlarca kullanıldığında daha çok 'ötekiliği' vurguladığı için olumsuz bir görünüme bürünmektedir.

*'Bu sorunun cevabı, oldu. Hem de çok oldu. Haddinden fazla oldu. Hala da var yani. Hala da örneğin filiz makarna diyenler var mesela... Pis kör lafını hiçbir zaman unutmuyorum. O laftan nefret ediyorum ama tabii o lafı kendi aramızda kullanıyoruz bazen... (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

### 3.6.2. Engelli Bireylerin Yaşadıkları Etiketlemeler

Engelli bireyler yaşadıkları toplumda hemen her zaman etiketlenmenin bir çeşidi ya da farklı çeşitleriyle karşılaşmışlardır. Etiketlemelerin ortaya çıkmasının nedeni engelli bedene ilişkin tarihsel süreç içerisinde inşa edilen önyargı ve kalıp yargılardır. Bu araştırma için de merak konusu olan "**Engelli bireyler kendi sosyal çevrelerinde ne gibi etiketlemeler yaşamaktadırlar?**" şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu alt-probleme yönelik de 'engelli bedenin varlığında zuhur eden etiketlenmeler' teması elde edilmiştir.

### *Engelli Bedenin Varlığında Zuhur Eden Etiketlenmeler*

Freund (2001, s.692), araştırmasında engelliliğin ‘yapamama’ olarak tanımlandığını yani sosyo-kültürel olarak inşa edildiğini belirtir. Bu araştırmadaki bireyler açısından en çok ‘yapamaz’ şeklinde bir etiketlenme kendileri için söz konusudur. Bu araştırmadaki katılımcılar birine bağımlı yaşamamak için mücadele içinde olduklarından ve bu yönde çabaları söz konusu olduğundan ‘aciz’, ‘acıma’ ve ‘yük’ gibi etiketlenmelere aileleri tarafından çok fazla maruz kalmasalar da çevrelerinde ise bakışlardan dolayı bu hissiyata uğramaktadırlar.

Burcu’nun (2006b) yaptığı araştırmada, Türkiye’de ve pek çok toplumda engelli bireylere ilişkin etiketlemeler içeren “acıma”, “dışlama”, “ikinci sınıf görme”, “işe yaramaz görme”, “yük” ve “yetersiz” vb. gibi birtakım olumsuz kültürel tanımlamalar olduğu görülmektedir. Bu tanımlar toplumsal hayata katılma noktasında bireyleri sosyal olarak engellemektedir.

Aslı’nın ifadelerine baktığımızda ‘yapamaz’ şeklindeki bir etiketin kendileri için her yerde var olduğu ve özellikle işe alımlarda daha fazla söz konusudur. Ortopedik engelliler arasında da tekerlekli sandalye kullanıcıları daha fazla ‘yapamaz’ etiketine maruz kaldıklarından işe alımlarda tercih edilmemektedirler. ‘Acıma’ etiketlenmesi de engelli bireylerin başkalarının bakışlarında denk geldikleri bir durumdur.

*‘O her yerde var. En basitinden iş için gidiyorsun, sen yapamazsın diyorlar. Yapamaz gözüyle bakıyorlar. İşe başvursam beni ilk sıraya değil en son sıraya alırlar. Ben sandalyeliyim ya değnekli olanı alırlar, hafif sekeni alırlar. Tekerlekli sandalyede olanı almazlar. Çünkü yapamaz, o gözle bakıyorlar. Bir parka gittiğin zaman acıyarak bakıyorlar. O, toplumun aciz bakışı...’(Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Profesyoneller de dahil olmak üzere çoğu insan engelli bireyleri engelli oldukları için yapamadıklarına vurgu yapar (Dowling ve Dolan, 2001, s.23). Engelli bireyler kendilerinden bağımsız olarak sosyal inşa sürecinde hiçbir şey yapamayacakları şeklinde etiketlenmeye maruz kalmaktadır.

*'İllaki denk geliyoruz... Okul hayatımda olsun, toplumsal olarak olsun, toplumsal faaliyetleri etkinleştirmekte olsun illaki yaşıyoruz. Yapamaz, edemez gözüyle bakıyorlar maalesef...' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli oldukları için toplumun nazarında hiçbir şey yapamayacakları inancı yaygındır. Ali'nin ilgili ifadelerinden hareketle engelli bireylerin ailelerinde de kendi başlarına yeterli olamayacağı bundan dolayı yapamayacağı şeklinde tereddütler yaşanmaktadır.

*'Ya şimdi engelli olduğumuz için çoğu kişi bizden bir şey beklemiyor. Hani mesela diyelim ki bir okula gideyim okula gitmek istediğim zaman aile de biraz sert çıktı. Dedi ki işte orda ne yapacaksın?... Orda nasıl yapacaksın? Okuldur, yağmurdur, çamurdur, karıdır nasıl yapacaksın falan filan dediler... İşte sen engellisin meslek sahibi olsan bile nasıl yapacaksın bunu? O şekilde karşılaştım' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireylerin yaşadıkları damgadan/etiketlenmeden dolayı engelli bireyin iş hayatından evlilik hayatına kadar hiçbir şeyi yapamayacakları yani Ahmet'in de deyişiyle başaramayacakları gibi algılar söz konusudur.

*'...Yani engelli bireyin araç kullanması toplum tarafında kabul edilemez bir şeydi. Engelli bireyin kariyer sahibi olması yani kabul edilemez bir şeydi. Kabul edilmez de değil başaramaz gibiydi. Mesela bunu bizzat kendi ailemde yaşadım. Araç kullanamazsın, işte çalışamazsın, evlenemezsin işte şunu yapamazsın şunu yapamazsın...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ayşe'nin ifadelerinden ise engelli ve kadın kimliği birlikte 'yapamaz' etiketini doğurduğunu görmekteyiz. Kadın veya engelli olmanın yanı sıra hem engelli hem kadın olma durumunda 'yapamaz' önyargısı toplum nazarında daha da pekişmektedir.

*'Kalıyorum canımmm... A yok kız kadın engellidir, kadın nasıl yapacak. Kadın nasıl evlenmiş? Kadın nasıl Batman'a tek başına gelmiş ailesi (olmadan)? Bak şu boşandığımda da bile ne dediler? Ya nasıl tek başına yaşıyacak?...' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Cinsiyete atanan toplumsal cinsiyet rolleri, engelli olmayan çoğu kadınlar için bir yük kaynağı olabilirken engelli kadınlar içinse 'kadınlığın amaçları' şeklindeki yorumlamalardan ötürü bu rolleri yerine getirmek başarı duygusunu beraberinde getirebilir (Begum, 1992, s.74). Ayşe'de olduğu gibi Gizem de engelli kadın olmaktan ötürü özellikle kadınların daha çok zaman geçirdikleri alan olan ev içi alanda ikili cinsiyet sisteminde kadına atfedilen rollerin yerine getirilemeyeceği görüşü

yaygınlaşmaktadır. Engelli birey bunları yaptığında ise şaşırma duygusu ön plana çıkmakta ve engelli kadın için ise başarı duygusuna neden olmaktadır.

*'Zaten bazen şaşırıyorlar evini nasıl yapıyorsun? Çocuklarına nasıl bakıyorsun. Onlara çok fazla şaşırıyorlar. Ben diyorum valla gelin benim evime bakın. Onlara göre sanki engelli kadın hiçbir şey yapamaz. Yapamaz diyorlar. Önemli olan yürümek değil...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Aliye ise çevresinde 'yük' etiketine doğrudan olmasa da kendi çevresinin ne tür düşünceleri olabileceğini tahmin ettiğinden toplum tarafından yük etiketine maruz kalmaktadır. Faaliyet kısıtlıkları toplum nazarında 'yapamaz' algısına dönüşmektedir.

*'Artık bu saatten sonra hiçbir şey yapmaz şeklinde oluyor. Ailesine yük diye denilmez mi? Bana direk söylemeler de biliyorum'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Engelli bireyler kendilerine yönelik gelişen önyargıdan ve kalıp yargılardan dolayı iş bulmakta zorluk yaşamakta ve iş bulduklarında ise yeteneklerine göre bir işten ziyade kendilerine uygun görülen birimlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca çalışma ortamındaki diğer insanlar da engelli bireyin kendilerine fazladan 'yük' çıkaracakları şeklinde bir önyargıları oluşmaktadır. Bazı mekanlar cinsiyetlendirilmekten dolayı kadınlardan soyutlanmaktadır. Aynı durum mekanın engelli bireyin erişimini sağlayacak şekilde tasarlanmamasından dolayı engelleştiren mekanlara dönüşmekte ve engelli bireyin bu mekanlarda görünürlüğü azalmaktadır. Hem cinsiyetlendirilmiş hem de erişilebilirliği olmayan pavyon gibi 'erkeklik' mekanlarının engelli birey açısından düşündüğümüzde ise engelli bireyin o mekanlarda varlığı söz konusu olmamaktadır.

*'Evet evet. Santrale ben bakıyorum. Bir görüş sağlanmış. Kör olanların sadece santrale baktıkları. Ben diyorum beni başka bir birime yönlendirin, ben burada sıkıldım. Diyor sen yapamazsın... Ya da biriyle birlikte çalışmaya başladığımda ya ben onunla yapamam... Gerçekten bir engellinin tek başına pavyona gitmesi zor. Onun düzenlemesini istemek de zor. Yapacağımız tek şey arkadaşımızı da getirecez. Onun masraflarını da karşılayacağız. Bazen şey olabilir, ya sen de mi? Yani tamam ben bu pezevenklerin derdini çekiyorum sen de mi? Yani senin oraya gitme hakkın yok. Senin orda ne işin var?'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Engelli bireylerin en çok 'yapamaz, edemez' şeklinde karşılaştıklarını ifade ettikleri etiketlenme kendi arkadaşlık ilişkilerinde de görülmektedir.

*'Evet yaşıyorum o tür şeyleri... Bir arkadaşım var samimi olduğum. Böyle oturuyorduk ben, o ve eşi... Böyle nasıl diyeyim size? Benim eskiden kız arkadaşlarım var gibisinden sözler geçti. Ben de valla benim de baya arkadaşlarım oldu dedim. Bana eşi dedi ki ya herkesten beklerim de sen de mi?...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Mustafa diğer katılımcıların da belirttiği gibi hayatlarının tüm alanlarında yapamaz, edemez önyargısıyla karşılaşmaktadır. Fırsat yaratılmadığı için görünürlükleri az olan engelli bireyler dolayısıyla hiçbir şey yapamayacakları şeklinde bir muameleyle karşılaşmaktadır.

*'Toplumda hala var. Eğitim hayatında var. İş hayatında var. Dediğim gibi flört hayatında var. İşte evlilik hayatında var... Şu işte yapamaz (gibi) bir önyargı var. Bi de bir engelli iyi bir şey yaptıysa herkes yapmıştır. Bir engelli kötüyse herkes kötüdür... Çok acayip bir bakış açısı var toplumda...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

Rengin görmediği için pek çok gerçekleştirmek istediği şey noktasında engelleştirilmektedir. Sosyal çevrede neler yapabileceklerine dair ön bilgileri olmamasına rağmen engelli bireyler 'yapamazsın' etiketlenmesinden dolayı kısıtlanmaktadır.

*'Tabi ki var. Tabi ki var. Ben de bunu yapmak istiyorum, ben de bunu yapabilir miyim dediğimde hayır sen yapamazsın. Neden? Yapamazsın çünkü görmüyorsun... Mesela ben küçükken gitar çalmak istedim benim arkadaşlarım, ailem işte sen görmüyorsun yapamazsın işte o telleri nasıl göreceksin. O teller ince yapamazsın sürekli dendi'* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

### **3.6.3. Engelli Bireylerin Engel Durumuna İlişkin Kullanılan Kavramlar Hakkındaki Düşünceleri**

Bireyin bedenindeki herhangi bir uzvu kullanamamasından dolayı yapılan adlandırmalar engelli bireyin kendisini nasıl algıladığına etki etmektedir. Zaman içinde farklı şekilde kullanılan kelimeler genelde ikilikler üzerinden olumsuz bir nitelik taşıyıp bir eksikliği öne çıkarmaktadır. Engele yönelik kavramlar engelli bireyin kendisinden bağımsızlaşarak toplumun engelli birey hakkındaki görüşlerini yansıtan bir niteliğe bürünmektedir. Bu amaç çerçevesinde engelli bireylerin kullanılan kelimeler hakkındaki görüşleri ve hangisini tercih ettiklerini anlamak amacıyla ***“Engeli olan bireylerin engel durumuna yönelik kavramlar hakkındaki düşünceleri nelerdir ve hangisini***

*kullanmayı tercih etmektedirler?”* şeklinde alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Ulaşılan ilgili tema ‘Sakatlık, Engellilik Ya Da Diğerleri’ temasıdır.

### *Sakatlık, Engellilik Ya Da Diğerleri*

Bu araştırmadaki katılımcılar genel olarak engelliliği uygun görmüşlerdir. Diğer kavramların kullanılmasının kendiler üzerinde olumsuz etki bıraktığı ve olumsuz bir anlam taşıdığını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar açısından ise kullanılan kavramlardan ziyade haklar önemli olmaktadır.

Engelli kelimesinin tercih edilmesindeki sebeplerden biri sorunun kişide olmayıp toplumun engel oluşturduğu şeklindeki düşüncedir. ‘Sakat’ ve ‘özürlü’ kavramları olumsuz anlamlarda kullanıldığı için engelli birey açısından ifadeleri de göz önünde bulundurduğumuzda daha çok hakaret anlamında kullanılabilir.

*‘Engelli. Özürlü, sakat kelimesi hiç güzel değil. Küçük görücü tabirler. Ben engelliyim, özürlü değilim ki. Engelli demek sorun senden ziyade toplumda. ..’ (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

İfadeye baktığımızda ‘özürlü’ ve ‘sakat’ kelimeleri katılımcıların dışlanmayı hissetmelerine neden olurken ‘engelli’ ve ‘özel insan’ kelimesi farklılığa vurgu yapsa da olumlu anlamıyla birey tarafından algılanmaktadır. Diğer kelimeler ise katılımcıların kendilerini yetersiz görmelerine neden olmaktadır.

*‘...Özürlü veya sakat denildiğinde gerçekten bu çok çirkin bir itham. Engelli veya özel insan denilmesi daha hoş. Dışlanıyormuşuz gibi bir itham oluşuyor, benim açımdan böyle. Ama özel insan ya da engelli denildiğinde hani bir farkımızın olduğunun farkındayız. Tabi toplumun ürettiği bir şey. Daha tatlı bir hitap oluyor. Daha güzel bir hitap oluyor diye düşünüyorum. Hiçbir insan yetersiz değildir...’ (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Hangi kelime kullanılırsa kullansın toplumun bakışında bir ‘eksikliğe’ gönderme yaptığı için yeri geldiğinde olumsuz bir niteliğe bürünebilmektedir. Diğer kelimelere nazaran engelli kelimesinin tercih edilebilirliğini tartıştığımızda katılımcılar için engellilik daha uygun görülmektedir. Engellilik kelimesinin diğer kelimelere göre argo ya da küfür



niyetine kullanılmaması da tercih edilebilirliğini artırmaktadır. Ayşe'nin dikkat çektiği üzere engelli bireyler bu kelimeleri kendi aralarında mizah yollu birbirlerine kullanabilirken engelli olmayanlarca kullanıldığında ise bağlama gönderme üzerinden olumsuz bir duruma dönüşebilmektedir.

*'Hiç birisinin kullanılmasını istemiyorum kullananlara çok kızıyorum ama kendi içimizde de birbirimize topal deriz, sürüngen deriz. Havada karada uçuşan deriz... Şu an kanunun da kabul ettiği engelli. Daha mantıklı. Daha güzel. Bak mesela sakat çok böyle bağnaz, topal çok böyle kötü argo gibi geliyor, küfür gibi, hakaret. Ama engelliyse yumuşak, medeni, medeniyete uğramış gibi geliyor' (Ayşe Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

İfadeleri incelediğimizde diğer kelimelerden ziyade engelliliğin kullanımı daha fazla kabul görmekte ve engelli birey açısından memnuniyet oluşturmaktadır. Herhangi bir durumda kullanılması halinde de Ali'nin ifade ettiği üzere engelli bireye dokunan bir tarafı olmaktadır çünkü ifade biçimleri düşüncelerin yansıması olup etkileşimlerle birlikte engelli kişinin toplum nazarında nasıl görüldüğünü gösterir.

*'Engelli. Şu an için makul olan engelli... Engelli demek daha kibarca. Sakat kelimesinden yüzde seksen daha kibar. Diğerleri ağır ithamlar. Sakat, özürlü herkes kendince bir şeyler uydurdu. En son çok şükür engellide karar kılınmış. İtici kavramlar. Hiç kimse kendisine sakat veya özürlü denilmesini istemez. Düşün mesela adam burada bir sorun yaşasın bir kişiyle, adam diyor ki bırakın zaten o sakattır. Yani insana çok çok dokunuyor...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Engelli. Ben onu daha (iyi buluyorum). Mesela özürlü ben ona çok tepki gösteriyorum. Ben özürlü değilim. Hani Allah korusun beyinden kusurlu olan insana özürlü denir. O çünkü hiçbir şey anlamaz, hiçbir şey kavramaz, hiçbir şey yapamaz. Biz bedensel engelliyiz. Ben engelli demelerini daha tercih ederim...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli kelimesi, toplum ve organizasyonlar tarafından engellenmişlik anlamlarını barındırması sorunun kaynağını kişide görmemesinden dolayı katılımcılar tarafından böyle bir anlam taşınması nedeniyle tercih edilebilirliğini artırmaktadır. 'Özürlü' kelimesi ise anlam itibarıyla bir kabahate gönderme yapması ya da yukarıda Gizem'in de belirttiği gibi zihinsel engele sahip kişileri işaret etmesi bakımından katılımcılar açısından olumsuz bir görünüme sahip olmasına neden olmaktadır. 'Sakat' kelimesi ise Ahmet'in ifadesiyle barındırdığı olumsuz anlamlar ve 'ötekileştirme' nedeniyle kullanımı tercih edilmemektedir.

*'Engelli çünkü ben engellenmiş bir bireyim. Ben özür dilenecek, özürlü değilim. Yani özürlü olmak için yani özür dilemek adına yaptığım bir davranış yok burada. Sadece engellenmiş, vücudunun belli bir kısmını kullanamayan bir bireyim. Engellenmiş olarak bunu addetmek isterim. Engelli olarak anılmak isterim. Sakat yaklaşımını doğru bulmuyorum... sakatlık şu manada yanlış bir kelimedir, sanki hani aşağılanma duygusu ya da ne bileyim hani küçümser ya da başka ne söyleyeyim size yani ötekileştirme manasında da kullanılabilir diye düşünüyorum...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelle ilişkin kullanılan kelimeler katılımcıların bazıları açısından çok fazla bir etki yaratmasa da yine de hangi kelimelerin kullanıldığı önemli olmaktadır. 'Sakat' kelimesi Serhat'ın nazarında küçümseyen bir anlamı taşımaktadır.

*'...Şöyle bir şey hoş olmayan bir şey. Kör deseler hoş değil. Yani aslında körüm ama hoş değil... Bir şeyi söyleseler de zaten gören, bilen biri bilir. Görme engelli ya da görmez denildiğinde daha şık duruyor. Aslında şıklığı yok da ama daha iyi... Ya sakat kelimesi çok kullanılmaması gereken (bir kavram). Yani bir şey vardır bazen ayındır ama orayı söylememek lazım. Yani o kelimeleri kullanmamak lazım. Sakat denildiğinde sanki onu küçümsüyor. Kör denildiğinde sanki onu küçümsüyor...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

*'...bu kelimeler hoş değil...' (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

Vedat'ın ifadelerini incelediğimizde 'sakat' kelimesi Kürtçe haliyle kullanıldığında hem bir 'eksikliğe' vurgu yapmakta hem de kimi zaman 'acıma' duygusuna işaret etmektedir. Bu anlamları barındırması ise engelli bireylerin etiketlenmesine neden olmaktadır. Kullanımında bir azalma da olsa 'özürlü' ve 'yetersiz' kelimesi kime karşı kullanılırsa kullanılsın olumsuz bir anlam taşımaktadır. Bağlamsal olarak düşündüğümüzde ise engelli bireyleri ama özellikle zihinsel engellileri tanımlamak için Kürtçe haliyle 'yetersiz' kelimesi sıkça kullanılmaktadır.

*'Yani engelli kavramı daha güzel. Sakat biraz daha böyle ya acıyarak bakarlar sakat dediğinde ya da alay ederek bakarlar. Ondan dolayı sakat kelimesi biraz daha sanki böyle ağır geliyor. Özürlü ve yetersiz biraz daha ağır gelirdi...' (Vedat, Tekerlekli Sandalye Kullanımı, Kürt).*

Mustafa'nın ifadelerine baktığımızda kelimeler önemli olsa da engelli bireyler engelli olmayanlarla aynı haklara sahip olmalarına rağmen bunlara erişimde problemler yaşıyorlarsa kelimelerin önemi kalmamaktadır. Engelli bireylerin haklarına ulaşmaması ve olumsuz bakış açısından ötürü hangi kelime kullanılırsa kullanılsın özünde olumsuz bir anlamı barındıracaktır. Çünkü kullanılan kelimelerin hepsi de toplumsal zeminde bir

‘eksikliğe’ gönderme yapmak için kullanılır. Yanı sıra engellilik engelli bireyden ziyade toplumsal bir öz taşıması engelli bireyler açısından kullanımı memnuniyet taşımaktadır.

*‘Ya engellilik şu anda iyi. (Gerçi) engelliyseniz de haklar verilmezse aynı şeydir. Size engelli bile denirse veya daha da yumuşatırlarsa haklar verilmediği takdirde aynı şeydir. Özürlü de denirse, sakat da denirse haklar verilirse yine bir problem yoktur. Engellilik daha iyi yani şu anda... Benim açımdan bir problem yok ama engelliliği toplumun geneline vurduğunuz zaman özürlü veya sakat kelimesi ağır geliyor. Toplumsal yönünü alırsanız engellilik daha iyi’ (Mustafa, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Arap).*

‘Özürlü’ kelimesi hakaret olarak kullanılmamasından ve önceleri engelli bireyler için kullanıldığından herhangi bir kasıt olmaksızın da kullanıldığında kötü tesir bırakmaktadır. Rengin ‘defolu’ kelimesi ile ‘sakat’ kelimesi arasında kurduğu bağdaşıktan dolayı defolu tabirinin sakıncasına değinmektedir. Kullanılan tüm kelimelerin eksikliğe vurgu yaptığına dikkat çeken Rengin açısından ‘özel insan’ tabiri ‘eksiklik’ hissettirmemektedir. Görüşme boyunca ise engellilik kelimesi tercih edilmiştir.

*‘...Oysa sen bu kelimeyi (özürlü) kullanırsan bu insan üzülür. Hakaret olarak kullanıyorsun. Söylediğin bir şeyi normal bir insan anlamadığı zaman ya sen özürlü müsün lafi bile çok çok kötü bir şey. Çok can yakıcı... Sakat demek bi elbiseyi alırsın dikişi yanlış on ne söylüyorlar? Defolu. Defolu parça aslında o defolu parça değil. O yanlış dikilmiş bir parça. O elbise için kullanılan tabir bile yanlış ve bir insana sakat demek onun bir şeyinin eksik olması demek ama o eksiklik değil ki... Kavramların hepsi sıkıntılı... Orda özel derken sen kendini eksik hissetmiyorsun. Sen orda kendini özel hissediyorsun. Sakat demek zaten bana şunu anımsatıyor bir parçanın yokmuş gibi. Yanlış doğmuşsun gibi, eksik doğmuşsun gibi. Yapamazsın sen sakatsın, sen engellisin, sen özürlüsün, sen yapamazsın...’ (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### 3.7. ENGELLİLİK VE ETNİSİTE BİRLİKTELİĞİ

Engellilik tüm çağlarda ve toplumlarda kişiler için tek başına dezavantaj yaratan bir durum olmuştur. Aile içi ilişkilerden toplumun bakışına ve ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine kadar pek çok alanda engellilik hep eşitsiz pratiklerin kaynağı olmuştur. Engel durumuyla birlikte eşitsizliğe neden olan cinsiyet, yaş, ırk, etnik mensubiyet, yaşanılan bölge, cinsel yönelim, göçmen ya da mülteci vs. olmak gibi gerçeklikler de dezavantaj yaratan durumlar olabilmektedir. Bu gerçeklikler kişiyi ya da grupları özellikle kaynaklara ulaşma noktasında kısıtlamakta ve ayrımcı pratikleri de beraberinde getirmektedir. Kesişimsel olarak kimliklerin birarada nasıl bir görünüme

sahip olduğu önemlidir. Bu nedenle etnik özellikler ve engelliliğin kişi için nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak amacıyla tezin yedinci odağını ve esas amacını oluşturan “*Etnik köken ve engellilik birlikteliği nasıl bir görünüme sahiptir?*” şeklinde problem cümlesi düşünülmüştür.

### 3.7.1. Etnik Kökenden Dolayı Yaşanılan Sıkıntılar

Etnik mensubiyete bağlılık birtakım sıkıntıların yaşanmasını beraberinde getirebilmektedir ancak etnik mensubiyete ilişkin deneyimler farklılık gösterebilmektedir. Etnik mensubiyetten dolayı yaşanabilecek olumsuz deneyimler kişi ya da kişilerin buldukları yer ve o zamanki atmosfer ortamına göre değişebilmektedir. Bu çerçevede içerisinde etnik mensubiyetin sosyal yaşam içerisinde ne gibi zorluklara neden olduğunu göstermek için “*Etnik kökenden dolayı sıkıntılar (dışlama, ayrımcılık, kötü muamele veya olumsuz söylem, sosyal engellemeler vs.) mevcut mu?*” alt-problem cümlesi geliştirilmiştir. Bu çerçevedeki tartışmalardan hareketle iki temaya ulaşılmıştır.

#### *Etnik Mensubiyet Kaynaklı Deneyimler*

Bu araştırmada kendilerine ulaşılan farklı etnik kökenden insanların (Kürt, Türk, Arap) bir kısmı hayatlarına olumsuz anlamda kalıcı bir etki yapmasa da bu konudan kaynaklı sıkıntılara denk gelmişlerdir.

Etnisite kişilerin kendi hayatlarında problematik bir durum olmasa da kimi zaman insanların geçmiş şemalarından ötürü karşı tarafın algısını belirleyebilmektedir. İnsanlar kendi etnik grupları dışındakilere olumlu ya da olumsuz ve çoğunlukla olumsuz olacak şekilde nitelikler atfedebilmektedir. Kendi dışındakiyle karşılaşma biçimi de merak edici, dışlayıcı ya da benimseyici şekilde kalıp yargı ve önyargılarla örülü olabilmektedir. Zeynep de karşıdakinin merak edici sorusuyla birlikte temelde kendisini ayrı gösteren bir davranış biçimiyle karşılaştığını düşünmektedir.

*'...Arkadaşlarımla küçük de olsa sıkıntılar yaşadım. İllaki yaşamışızdır. Kendi çevremde zaten yaşamıyorum bu konudan dolayı. Atıyorum bundan üç sene önce 2018 yılında, nisanda, Ankara'da ben bir buluşmaya katıldım. Engelli çevrelerinden. Aralarındaki tek Kürt bendim ve Doğu'dan gelen insan bendim. Arkadaşlardan yaşça büyük bir abiydi. Sen Kürt müsün dedi. Evet Kürt'üm dedim sana ne oluyor dedim. Yani kendisi orda hemen beni dışlamaya kalktı. Daha Bismillah yeni geldim. Hiçbirinizi tanımıyorum. Özellikle Kürt olduğumda dolayı bu ayrılık oldu' (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

İnsanlar yaşadıkları ülkede çoğunluğa ait olsalar da gittikleri yerde azınlık konumuna düşebilmektedir. Çoğunluk tarafından azınlığın maruz kaldıkları bu sefer tersi bir hal alabilmektedir. Dil açısından düşündüğümüzde kişinin hayatında çeşitli zorlukları beraberinde getirmesiyle birlikte başkaları tarafından ötekileştirmeyi yaşamasına neden olabilmektedir.

*'Yaşadığım oldu ama onları geçtik, atlattık. Türk olduğum için hep. Kürtçe bilmediğim için. Şey yaptılar mesela daha sonra siyasi görüşümden dolayı beni ötekileştirmeye çalıştılar. Ama tanıdıkça şimdi artık alışmışlar, alıştılar...' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Ahmet etnik kökene ilişkin problemlerin radikal bir insan profiline sahip olunca sorunsal olacağına dikkat çekmektedir. Etnik kökenle ilgili problemler genelde önyargı ifadeleridir.

*'...radikal bir tip değilsen o etnik köken çok da problem olmuyor. Etnik köken açısından şöyle söyleyeyim yani daha önce bizim bu bölgemizde yaşayan insanların maalesef yerel medyada tanıtılması nedeniyle bakış açıları çok farklı oluyor... Mesela bir yerde, şeyde eğitim verdim. Mesela Ankara'da bir eğitime katıldım ve eğitim verdim. Orda eğitim verdiğim zaman şöyle bir şeye şahit oldum, oradaki bireyler kendi aralarında hani şöyle, ara vermiştik. İşte Kürtler şöyle, Kürtler böyle diye Kürt kökenini kötileyici kelimeler kullanıyorlardı...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat'ın güvelik amacıyla döşenen mayınlar nedeniyle gözlerini kaybetmesi etnik kimliğinin kendi hayatında önemli parçası olarak görmesine neden olmuştur. Katılımcılar arasında etnik bilinci en yüksek olan Serhat yaşadığı birtakım sıkıntıların yanında özellikle işe alımlarda Türkçe'yi ilk zamanlarda etkin olarak kullanamamaktan ötürü zorluklar yaşamıştır. Serhat'ın dikkat çektiği bir diğer önemli bir mesele de kişilerin kendi grupları dışında bir yerde bulduklarında tüm bileşenleriyle birlikte kendisi olamamasıdır.

*'Çok yaşadım. Çok yaşadım. Yani İstanbul'daydım, doğru dürüst Türkçe bilmiyordum. E bu konuşamama seni sıkıntıya sokuyor. İş görüşmesine gittiğinde biliyorsun diksiyona çok bakıyorlar. Batman ağzıyla konuştuğumda ister istemez benim konuşmamdan anlıyorlar... Sen kalkıp Batman'da Koçerlerin arasında kalırsan herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmazsın ama sen kalkıp Batı'da farklı insanlarla diyalogda bulunduğunda bununla karşılaşsın. Radikal olamazsın ya da bir fikrini açıklama konusunda fikrini açıklayamazsın. Bu bir sıkıntıdır...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Yaşanılan yerde çoğunluğa ait olmak etnik meselelerin yaşanmasına neden olmasa da kamu kurumlarında kullanılan dili bilmemek özellikle kadınlar açısından sıkıntıları beraberinde getirmektedir.

*'Yok bunu yaşamıyorum. Bu olmadı. Ee zaten Batman'da akraba, herkes Kürt. Ha Türkçe bilemediğim için zamanında hastaneye giderken yaşadım. Biri gelmeliydi...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Katılımcıların dile ilgili farklı deneyimleri söz konusudur. Türkçe ve Kürtçe bilmemekten ötürü yaşanılan sıkıntıların yanı sıra Vedat'ın dikkat çektiği üzere Kürtçe kullanıldığı zamanlar tepkiler ve söylemler oluşabilmektedir.

*'...Hem kamyoncu olmamızdan dolayı hem amele olmamızdan dolayı yani gitmediğimiz diyar kalmadı. Mesela kendi aramızda bazen böyle konuştuğumuzda kendini bilmeyen bazı patavatsız insanlar kanal değiştirmeyelim gibi laflar edebiliyordu ama bu bizi ilk tanıdıklarında. Sonradan tanıdıklarında ise asla Türk'le, Kürt'le ilgili hiçbir söylem olmazdı. Yani kendi aramızda Kürtçe konuştuğumuzda lütfen kanal değiştirmeyelim diyorlardı. Bu çok meşhur bir laf.. Adana'da mesela ikamet ettiğimizde bazen sarı ipi, çamaşır ipi diye saçma sapan bir söylem vardı. Onu bana söylediklerinde çok zoruma giderdi. Hiç sevmezdim. Artık ne anlam ifade ediyorsa çamaşır ipiyle, sarı ip. Çok cins bir laf'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Kişilerin bir dili kullanma biçimleri çeşitli nedenlerden ötürü farklılık gösterebilmektedir. Ana dilleri Kürtçe ve Arapça olan insanlar Türkçe'yi sonradan öğrendiklerinden ötürü ister istemez konuşma biçimleri farklı olmakta ve kişinin hangi bölgeden geldiğini de kimi zaman gösterebilmektedir. Bu durum da Mustafa'nın da söz ettiği üzere dili kullanan kişiye karşı olumsuz tepkinin oluşmasına neden olmaktadır.

*'... Dışlama oldu dışarıda biraz. Ya şey işte Türkçe'yi dışarıda fazla kullanmadığın zaman işte kıro, Türkçe katili gibi bir şeylerle karşılaştık. Çanakkale'de mesela ben 2001 yılında ben ilk defa işe gittim, dışarıya çıktım. İşte Türkçe katili, kıro. Türkçe'yi pek kullanamadığım için o zamanlar tabi ki öyle şeyler oluyordu...'* (Mustafa, Görme Engelli, Kürt).

Katılımcıların çoğunluğu tarafından sıkıntılar yaşansa da çok az sıkıntı yaşayan ya da hiç sıkıntı yaşamadığını dile getiren katılımcılar da mevcuttur.

*'...Çok maruz kalmadım ve kaldığım yerlerde de tepki vermedim...'* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

*'Hiç sıkıntı yaşamadım. Engellinin sıkıntısı aynıdır. Kürt de engelli Türk de. Sıkıntılar aynı. Din, dil, ırk fark etmiyor. Sorun aynı. Toplum sorun...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Yok herhangi bir sıkıntı olmadı şu ana kadar...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Yok valla yaşamıyorum'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Katılımcılar açısından etnik kökenle ilgili meselelerden ziyade yaşadıkları coğrafya kendilerini sosyal olarak engellemektedir.

#### *Engelleştiren, Kısıtlayan Coğrafya*

Bir dizi kanıt gösteriyor ki engelli insanların yaşamları yaşadıkları yere göre belirlenir (Imrie, 2000, s.5). Engelli bireyler yaşadıkları toplumda kendilerine dönük çalışmaların yetersizliğinden ve düşüncelerden ötürü sosyal etkileşimler neticesinde engelleştirilen ve kısıtlanan bir kesim olarak dikkat çekmektedir. Bu kısıtlamalar ise bireylerin yaşamlarının sürdürdükleri bölgenin gelişmişliğine ya da kültürel yapısına göre değişebilmektedir. Engelli bireyler açısından ele aldığımızda ise engelli bir bedene sahip olmaları kendilerini kısıtlayıp, engelleştirirken yaşanan bölge gibi pek çok etken bu sorunun boyutunu daha da derinleştirmektedir. Bu araştırmadaki tüm katılımcılar yaşadıkları bölgeye ilişkin memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.

Katılımcılar genelde Batman'da yaşamaya ilişkin memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Batman üzerinden özellikle çevre illeri de kapsayan bir hoşnutsuzluk mevcuttur. Yapılan karşılaştırmalar ise metropol şehirleri olan İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya vs. gibi kent merkezleridir. Bu şehirlerde görece daha özgür rahat edebilen katılımcılar düzenlemelerin yetersiz olmasından dolayı Batman ve Diyarbakır gibi illerde tek başlarına hareket edememektedirler.

*'Mesela Batman'da gitmek istediğiniz yere gidemiyorsunuz. İzmir olsun, Ankara, Antalya'da tek başıma gidebiliyordum ama Batman, Diyarbakır'da biri olmadan bir yere gidemiyorsunuz. Muhakkak birinin olması gerekiyor. Tek başına orda işini halledabiliyorsun. Orda düzenlemeler daha iyi...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

İfadelere baktığımızda coğrafya engelli olmaktan dolayı bireyi kısıtlamasının yanında kadın olmaktan ötürü daha da kısıtlar. Göçebe yaşam tarzında kadınlar göç halinde de olsalar gezdikleri yerler bir zorunluluk halidir. Batman'da yerleşik hayata geçmek kadının mekan hareketini kısıtlayabilmektedir. Aşağıda bahsedilen aynı yerde olma hali yerleşik hayat sonrası sadece bir yerde konumlanmaya yani ev içi ve ev çevresinde bulunmaya atıfta bulunmaktadır. Engellilik için düşündüğümüzde kısıtlı olan hareket alanı bu sefer apartman yaşamına geçişle birlikte daha da ortadan kalmaktadır. Aliye'de görüldüğü haliyle daha önce göçebe olmaktan hem kadınlar hem de erkekler bu yaşam biçiminden dolayı okuma fırsatı olmamaktadır.

*'E tabi kadın olduğumuz için zaten çok da özgür değildik. Ne bir yer gezdik. Ne bir yer gördük. Hep aynı yerdedik. Ne okuduk, ne bir şey öğrendik...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Özgür hareket etmede çeşitli bariyerlerle karşılaşan engelli bireyler yaşadıkları coğrafyada daha engelleştirilebilmektedir. Tek başına hareket edebilme imkanı kadınlarda daha da azalmaktadır. Hem kadın olmaktan ötürü atanmış cinsiyet rollerine uygun hareket etme anlayışı hem de engelli birey olmak bu konuda sorun teşkil etmektedir. Kadınlar için kendi çevrelerinden ziyade başka yerlerde olmak daha fazla özgürce hareket etme fırsatı sağlayabilmektedir çünkü işlenen kodlar yaşanan mekana göre varlığını hissettirmektedir. Aşağıdaki ifadeye de bakıldığında bakış açısı kişinin kendi yaşadığı coğrafyaya ilişkin memnuniyetsizlik duymasına neden olmaktadır.

*'Tabi ki engelleniyoruz, kısıtlanıyoruz. O kadar da özgür bireyler değiliz maalesef. Sinema olsun, alışveriş olsun insan gidemiyor ya. Tek başına gitmek istemiyorsun açıkçası. Biriyle gitmek istersin ama ne kadar olabilir, ne kadar güvenebilirsin. Yani biriyle gitmek güzel olur. Bence Ankara'da olsam daha çok (gerçekleştirdim). Hayallerim olsun, istediklerim olsun, onu gerçekleştirebilirim. Çünkü orda engellilere yönelik olanaklar çok daha fazla ve büyük bir şehir olduğu için. Bakış açısı da çok olumsuz değil...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).



Kadınların kamusal alandaki görünürlüğü erkeklere oranla daha az olmaktadır. Yaşanılan bölgeyle birlikte düşündüğümüzde ise hem engelli hem de kadın olmaktan ötürü bu görünürlük daha da azalmaktadır. Aşağıdaki ifadeler de belli alanlarda erkeklerin kadınlara göre daha fazla temsiliyet gösterdiklerini ve kadınların ise bu alanlardaki varlığının kabul görmediğini göstermektedir.

*'Yaşadığım coğrafya çok şeyde engelliyor beni. Ya hep kadın olduğum için... Toplantıya gidiyorum erkeklerin arasında sap gibi kalıyorum. O yüzden eee çok sıkıntılar yaşıyorum. Ya şöyle bakış açıları, söylemleri hepsini dahil ediyorum. Mesela diyorum ya valilik mesela bazen bir panel düzenleyecek davetiye bana da gönderiyor sağ olsunlar. Gittiğim zaman ordaki STK dernek başkanları a bu niye gelmiş. Bunu niye çağırılmışlar. Bunun ne işi var. Kadın olduğum için. Önce kadın olduğum için, sonra Alevi olduğum için, sonra engelli olduğum için. Sıkıntıları böyle. Sıkıntı bu coğrafyadan' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

*'Burada çok engelim var. Buradan hiçbir yere çıkamıyorum. Çıkılacak bir yer yok. Gezilecek bir yer yok. Gezmeye çıktın da nereyi gezeceksin? Bir 'Batman Park' var. Oraya da pandemiden dolayı çoktandır gitmemişim. Güneydoğu'da nerde düzen var. Ben İstanbul'da çıkıyordum Bakırköy Sahili, Eminönü, Gülhane, Taksim, Galata Kulesi, Kadıköy. Gece yarısı orda gidiyordum dolaşıyordum. Kız burada gece yarısı kalkıp nereye gideceksin? Batı bir tık buradan daha iyi. Sen bir parka gidemiyorsun adamlardan, erkeklerden. Sanki park onlar için yapılmış' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Genelde yapılan karşılaştırmalar Batman ve İstanbul üzerinden olmaktadır. İstanbul'daki deneyimler Batman yaşamına ilişkin memnuniyetsizliğin oluşmasına neden olmuştur. İfadeleri değerlendirdiğimizde İstanbul'da engelli bireyleri düşünerek hareket alanı sağlayan uygulamaların Batman'da varlığının söz konusu olmadığı dikkat çekmektedir.

*'Bu coğrafya çoğu zaman engel oluyor... Batı'da (İstanbul) engellilere verilen değer daha çok. Ordaki imkanlar daha çok. Düşün Batı'da bir engelli pikniğe gitmek istese belediye ona araç tahsis edecek, o engelliye pikniğe bırakacak akşamüstü hangi saatteyse gidip onu alacak. Bizde öyle bir şey yok. Biz ambulans olmasa evde ölecez. Çok eksiklerimiz var' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

'Coğrafya kaderdir' söylemi olumsuz bir anlam taşıyıp buradaki kullanımıyla da geleneksel yapıdan dolayı engelli bireylerin yaşadığı engellenmişliğe atıfta bulunmaktadır. Ahmet'in görüşlerini incelediğimizde geleneksel yapıyla beslenen bakış açısı engelli bireyin yaşadığı coğrafyaya ilişkin olumsuz duyguların oluşmasına neden olmaktadır.

*'Coğrafya bir kader. Hem keder hem kader. Ya şu an mesela şöyle söyleyeyim bu coğrafyada doğmama şansım olsaydı bu coğrafyada doğmuş olmak istemezdim. Ama bunun için hani dünyaya küsecek veya hani şey yaşayacak bir durumum yok yani. Bizim bu bölgenin kendine has bazı kriterleri ve özellikleri var. Şeyden dolayı, bir yapısı var o yapıyı kırmak çok fazla kolay olmuyor. Geleneksel bir yapıya sahibiz. (Coğrafya bireyi) kesinlikle engeller. Şu an bizim yaşadığımız coğrafya itibariyle toplum gelişmemiş olması ve insanların bakış açısının geniş çerçevede olmaması asabiyle maalesef etkiliyor' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Mustafa'nın sözlerine baktığımızda erkek egemen düzenin hakim olduğu bir yaşamda kadınların yaşadığı kısıtlılığı ve olumsuz söylemleri erkekler de yaşayabilmektedir. Engellilikle birleştiği zaman kısıtlanma ve yargılanma artmaktadır. Bu durum da Mustafa'nın da ifade ettiği üzere bireyin sosyal yaşamdan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

*'Bu coğrafya tabi ki engelliyor. Bu coğrafyada dediğim gibi ben rahat bir şekilde ben bayan arkadaşımın bir yerde oturamıyorum. Kız kardeşin bile olsa öbür gün laf ediyorlar tanımıyorsa. Valla adam bugün bir bayanla beraberdi. Ondan sonra ben gönlümce giyinemiyorum. Hep bir şeyler dayatılıyor. Yani coğrafya bir kadedir. Sosyal hayattan koparır diyorum. Coğrafya ve gelenekler bizi maalesef engelliyor. Kimin böyle bir hayatı var ki Batman'da? Yok ki. Olanın da ayağından tutup geri çekiyorlar. Biz toplum olarak, bu coğrafyada yaşayan insanlar olarak yengeç kafası var bizde. Hani hepsini bir kovaya koyuyorsun ya biri çıkıyor, çıkıyor. Tam çıkacakken biri ayağından tutup çekiyor ya. Bizde de var' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Katılımcıların daha önce kendi çevreleri dışında bir çevrede yaşama imkanı bulmaları kendilerini gerçekleştirmeleri yönünde olumlu etkileri olmuştur. Yapamaz, edemez anlayışının kendileri için geçerli olduğu bir sosyal çevrede sosyalizasyon sürecinden geçmek engelli bireyi yapamaz, edemez hale getirebilmektedir. Bu yüzden Serhat'ın ifadelerine baktığımızda neleri yapabileceğine ilişkin deneyimler edinmek sonrasında engelli bireylerin belli alanlarda daha fazla kendilerini görünür kılmalarının yolunu açmaktadır.

*'Engellemişti eğer ben coğrafyamdan çıkmamış olsaydım. Farklı bir coğrafyaya gidip farklı bir memlekette kendimi eğitip donanımlı hale getirmemiş olsaydım şu anda sen beni göremezdin. Bunun olması benim tamamen dışarıya çıkıp bu işi yapanları görüp onlar gibi yapıyor hale gelmemdir. Batman engelleştirir, engelli bir insan kendini eğitemiyorsa' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Aşağıdaki ifadede değinildiği üzere yaşanılan yerin yani Batman'ın aşırı sıcak havaya sahip olmasından dolayı Albino bireyler için oluşturduğu riskler ve engelli bireylere karşı ön yargıların devam etmesi sonucu engelli bireyi bıktıran bir hale gelmektedir.

*'Benim yaşadığım coğrafyada yapmak istediğim tek bir şey var, bu coğrafyayı terk etmek çünkü albinolar bu coğrafyada çok zorlanıyorlar. Günde bir saat dışarı çıkamıyorum mesela. Cilt kanseri olma riskimiz o kadar yüksek ki güneş bizim düşmanımız. İnsanlar zaten dediğim gibi hala ön yargılar yerinde sayıyor' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

'Coğrafyanın kader' olduğu düşüncesi ilk olarak ailenin katkılarıyla gelişmektedir. Özellikle kız çocukları engelli ya da engelli olmasalar da ifade de dile getirildiği üzere ilk engellemeyi ailelerinden görebilmektedir. Babanın kural koyucu bir figür olduğunu düşündüğümüzde kadınların bu düşüncelere karşı gelmesi de çatışmalı bir ilişkiye neden olmaktadır.

*'Coğrafyanın bence engelliler üzerinde olumsuz etkileri var. Coğrafya maalesef ki kaderdir. Doğu'daki toplum ile Batı'daki toplum arasında çok fark var... Kesinlikle coğrafya olarak beni engellediğini düşünüyorum. Zaten benim engelim maalesef ki ailem. Her engellinin ilk engeli ailesidir. Benim annem ve babam eğer ki izin verselerdi eminim ki ben engelli olmasaydım bile yine benim yapmak isteyeceklerime izin vermeyeceklerdi çünkü kadınum. Ben sürekli aileme karşı geldim. Benim akrabalarım arasında mesela ailesine en çok karşı gelen benim. Az dayak yemedim babamdan. Mesela benim babam bana sola git derdi hayır ben sağa gidecem. Neden? Çünkü benim doğru bildiğim bu. Ben senin doğru bildiğin yolda yürümek istemiyorum...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### 3.7.2. Etnisite ve Engellilik Birlikteliğinde Yaşanan Sorunlar

Engellilik tek başına her hangi bir engel durumu olan bireylerin yaşamını dezavantaj bir durum yaratmaktadır. Engellilik kimliğiyle birlikte kişi başka sebeplerden ötürü de dezavantajlı olabilmektedir. Tezin ana amacını oluşturan, engellilik ve etnisitenin birlikte nasıl bir görünüme sahip olduğu, en çok hangisinin dezavantaj yarattığı ve ne gibi sosyal engellemelere neden olduğunu görmek için ***"Etnik köken ve engellilik bir arada düşünüldüğünde hangisi dezavantaj yaratmaktadır ve ne gibi problemler meydana gelmektedir?"*** şeklinde alt-problem cümlesi düşünülmüştür. Bu alt-problem çerçevesinde 'Etnik ve engelli kimliğinin kesişiminde engelli olmanın dezavantajlılığı' şeklinde problem cümlesine ulaşılmıştır.

### *Etnik ve Engelli Kimliğin Kesişiminde Engelli Olmanın Dezavantajlılığı*

Engelliliğin ırk ve etnisiteyle olan kesişimine ilişkin anlayışlar sınırlı (Horner-Johnson, Fujura ve Goode, 2014) olmakla birlikte Ali ve diğerlerinin araştırmalarında yer alan katılımcılar cinsiyet ve etnik kökenden dolayı yaşadıkları sorunları dile getirmelerine rağmen engellilik baskın bir durum olarak işlemiştir (Ali ve diğerleri, 2001, s.959). Bu araştırmada da daha önce etnisite ve engelliliğin bir arada ele alınmamasından dolayı Türkiye’de de kesişimselliğe ilişkin eleştiriler sınırlıdır. Katılımcılar etnik özelliklerinden dolayı sıkıntı yaşamalarından ziyade engelli olmaktan dolayı çok daha fazla dezavantaj konumunda ve engellilik baskın bir görünüme sahip olmaktadır.

Katılımcılar daha önce de engelli olmaktan dolayı hayatlarının neredeyse tamamında zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Hem etnik köken hem de engel durumunun ne gibi sosyal engellenmişlikleri yarattığını sorguladığımızda sadece engelli olmaktan ötürü sıkıntılarla karşılaştıklarını vurgulamışlardır.

*‘Engelim aslında bana engel değil. Kişinin etnik kökeni engel değil. Ama dışarı çıktığımızda engeli yaratıyorlar. Dışarı çıktığımızda toplum bize engel oluyor...’ (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Bir kişi engelli, kadın ve yaşından ötürü sosyal yalnızlığı yaşayabilmektedir. Aşağıdaki ifadelere baktığımızda engellilik kişinin sosyal izolasyon yaşammasına neden olurken etnik köken için böyle bir durum söz konusu değildir.

*‘Yürüyememek seni engelliyor ama sağlıklıysan sabahtan akşama kadar dışarıdasın. Kürt olmak öyle değil. Kürt olduğum için değil yürüyemediğim için zorlanıyorum. Dışarı çıkamıyorum’ (Aliye Yürüme Engelli, Kürt).*

Engel durumu çoğu zaman kişinin kendisinden bağımsız olarak her konuda problem teşkil etmektedir. İfadeye de bakıldığında dayatılan insan imgesinden uzak olmak kişinin kendinin olumsuz anlamda farklı görmesine neden olmakta ve engeller toplumsal dayatmalardan dolayı aşılamaz bir hale bürünebilmektedir. Dolayısıyla geçmiş deneyimlerden ötürü engelli bireyler sosyal engellemeler yaşamaktadır.

*'Daha çok engel durumum ister istemez sorun oluşturdu. Her konuda olsun. Bazen ben(im) bile kendimi küçümsediğim oluyor... Toplum söz konusu olduğunda bazen o engeller aşılamıyor ve... Okuyabilirdim. Çok iyi yerlere gelebilirdim ama istemedim. Geçmişin getirdiği bir şeyden dolayı yoksa başaracağıma inanıyorum...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ayşe bulunduğu yerde diğerlerinde etnik, dini, kadın ve engelli olmak bakımından farklı kimliklere sahip bir katılımcıdır. Her ne kadar etnik ve dini kimliklerinden dolayı yaşamında bazı zorluklara denk gelse de esas baskın unsur engel ve daha sonrasında detaylı olarak ele alacağımız kadın kimliği olmaktadır. İnsanlar etnik ya da dini mensubiyetlerinden ötürü herhangi bir ayrımcı pratikle karşılaşsalar da engel durumlarından dolayı her gün sosyal engellenmişlikleri yaşamakta ve dolayısıyla engel durumları hayatlarında daha çok sorunsallaşmaktadır. Özellikle Ayşe'nin de bahsettiği gibi kendisinden önce engelli etiketiyle ya da olumsuz ifadelerle tanınmaktadır. Bu söylemler de engelli bireyleri engelli olmayanlardan ayırmaştırmaktadır.

*'Engel durumum. Mimari. Mimari. Toplumun bakış açısı beni üzüyor bazen. Kırıyor beni bazen. Özellikle sert söylemleri kırıcı oluyor. Sakat, topal (koppe, qut). Bunlar beni çok üzüyor. Mesela bir gün bir arkadaş vardı. Bir yere telefon açıyor diyor sen kimsin? İşte ben sakat bilmem kim. Kendi engel durumunu söylemese karşı taraf tanımıyor. Ne kadar üzül müştüm buna. Ya ben seni arıyorum? E sen kimsin (tanyamadım)? E engelli olan. Bu ne kadar kötü bir şey. Etiket olmadan değer vermesi lazım. Toplum çok sert. Bu söylemlerde çok sert. Bi de bunu böyle ulu orta yerde söyledikleri zaman böyle insanı kırıcı. İnsan onurunu kırıyor. Ya düşünsene toplumdasin. Toplumda şöyle diyorsun şşt transeksüel. Direk yem olarak atıyorsun...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Daha önce de toplum ya da kendi aileleri tarafından 'yapamaz, edemez' olarak düşünüldüklerini ifade eden katılımcılar her iki kimliği de düşündüklerinde engelli kimliğinden dolayı bu anlayış kendileri için söz konusu olmuştur.

*'Tabi engellilik. Yani etnik kökende bir sorun yok. Yani bizim durumumuz zaten göz önündedir, engelli. Yani engelli demek zaten eskilerin gözünde işe yaramaz demek anlamında. Bu adam engelli bundan bir şey olamaz. Bundan bir şey çıkmaz. Bunu yapamaz, şunu yapamaz. Faydasız bir insan anlamına geliyor yani... Onu yapamaz, bunu beceremez. Hep eksiklik yani. Sürekli yani ikinci planda bırakılıyor'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Beni hani engellik olarak sorun oluşturdu Kürt olarak sorun oluşturmadı. Kürt olduğum için hiçbir problem yaşamadım... Kamuda çalışmam itibarıyla hani istediğim pozisyonda çalışamama diyebiliriz... Bu bakış açısı olarak toplumun maalesef eğitilmiş olmaması hasebiyle veya bilinçli olmaması veya bilgili olmaması hasebiyle doğru bir yaklaşımla karşılaşmıyorsun. Kendini anlatmak zorunda kalıyorsun...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Engelli bireyler etnisiteden bağımsız olarak hizmete erişimde sorun yaşarlar (Atkin ve Hussain, 2014, s.175). Sosyo-mekansal ayrışma gelir düzeyi, kültürel farklılıklar, etnik ve dini aidiyet vs. gibi bileşenlerden kaynaklanabilmektedir. Engellilik ve etnisite için baktığımızda ise engelli olma sosyo-mekansal ayrışmaya sebep olup engelli bireylerin görünürlüğünü azaltmaktadır. Aşağıdaki ifadeye de baktığımızda Gizem'in her ne kadar kendi çocukları için mağazalara gitme mecburiyeti olsa da kendisi söz konusu olduğunda ise geri planda kalmayı tercih etmek zorunda kalmaktadır.

*'Ben hiç o sıkıntıyı (etnik kökenle ilgili) yaşamadım ama burada o sorunu (engelliliğe ilişkin sıkıntılar) yaşadım. Burada sıkıntı çok var. Ben gidiyorum mağazaya, çarşıya kapının önünde duruyorum. Mağazalara giremiyorum. En çok da benim şeyim (sıkıntım) çocuklar... Ben niye geleceğim kapıya bir iki kişi beni kaldıracak şey edecek. Ben inene kadar akülüm rap diye yere düşecek niye? Ben o sıkıntıyı çok yaşıyorum. Mağazalara istediğim gibi girmemek, kıyafet seçmemek o benim için çok sıkıntılı...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Etnik kimliğini en çok benimseyen katılımcı olarak dikkat çeken Serhat da engelinden dolayı sosyal bariyerlerle karşılaşmaktadır. Katılımcıların ifadelerine de bakıldığında dezavantajın esas kaynağı engelli bir bedene sahip olmaktır.

*'Engel zaten tamamen başlı başına bir sorundur. Görme engelli olarak bir dezavantajlısın. Aslında görmemek daha dezavantajlı. Körlüğümünden ötürü ben çok sıkıntı yaşıyorum. Ben engelimden daha çok engellendim. Engelli olması sorundur. Başlı başına bir sorundur. Sorunun başlığı odur' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

*'O bir problem yaratmaz ki. Kendini bilen insan hangi memlekete giderse gidebilir. Eğitimli, kendini bilen insan hiçbir zaman zorluk çekmez ki. Engel durumu sıkıntı yaratıyor işte. Her yerde sıkıntı yaratıyor' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

*'Yani hani benim Kürt oluşum değil de yani hem Kürt hem engelli oluşumdan dolayı bir sıkıntı oldu desem yalan konuşmuş olurum ama engelimden dolayı evet sıkıntılar oldu...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Aşağıdaki ifadeden hareketle engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar engellilik kaynaklı olmaktadır. Engelliliğe ilişkin anlayışlar etnik kökenle birlikte farklı bir anlayış üretmemektedir. İnsanlar sadece engelli olmalarından dolayı sosyal olarak engellenmekte ve göz ardı edilmektedir.

*'Engellilik daha (çok sorun) oluşturur... Evinde otur. Senin ne işin var bu toplumda?... Bir kere sinemaya tek başınıza gidemezsiniz... Bir restoranta giderken sıkıntı yaşıyorsunuz. Bir davettyken ne bileyim işte ben hiç unutmuyorum mesela bir ramazan ayı ben vali beyle,*

*jandarma komutanı, ikisinin arasına oturuyordum yemek yiyordum. Kemikli bir but gelmişti ben yemek yiyemedim. Etilerini sıyıradım. Elime alıp da yiyemedim. Dolayısıyla aç kaldım. O günden sonra tövbe ettim büyüklerle aynı masada olsam bile şey bir köşeye girerim kimsenin görmeyeceği bir yere. Ya bunlar işte...’ (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

### 3.8. ENGELLİ KADINLARIN YAŞADIKLARI ZORLUKLAR

Kadın cinsiyetine sahip olmak toplumdaki ataerkil düzenden dolayı dezavantaja dönüşmektedir. Daha çok erkeklerin egemen olduğu bir anlayışa atıfta bulunan ataerkil düzen kadınlar açısından yaşamı zorlaştıran pratiklere dönüşebilmektedir. Engelli bir bedene sahip olmak kendi başına dezavantaj yaratırken kadın olmak da aynı şekilde dezavantaj yaratmaktadır. Bu doğrultuda hem kadın hem de engelli olmanın kişiyi ‘çifte dezavantaja’ uğrattığı bilinmektedir. Araştırmanın esas amaçlarından biri olan hem engelli hem de kadın olmanın nasıl bir görünüme sahip olduğunu bu araştırmanın katılımcıları açısından görmek için **“Engelli kadın olmaktan kaynaklı yaşanan zorluklar nelerdir?”** şeklinde üst-problem cümlesi geliştirilmiştir.

#### 3.8.1. Engel Durumuyla Birlikte Cinsiyet Ekseninde Dezavantajlı Olmak

Hem engelli hem de kadın olmak her iki kimliğin de karşılaştığı sorunları ‘çifte dezavantaj’ bir duruma getirmektedir. Engelli olmaktan kaynaklı karşılaşılan sıkıntılar kadın olmaktan kaynaklı karşılaşılan sıkıntılarla birleştiğinde bu süreç daha fazla dezavantajlılığı beraberinde getirmektedir. Buradan hareketle bu araştırmadaki kadın ve erkek bireyler açısından kimin daha çok dezavantajlı olduğunu görmek için **“Engelli kadın olmak mı yoksa erkek olmak mı daha dezavantajlı bir konumu temsil etmektedir?”** alt-problem cümlesi düşünülmüştür. Bu alt-problem çerçevesinde bu araştırmadaki katılımcıların kendi söylemlerinden hareketle daha çok kimin daha dezavantajlı olduğu, engelli kadınların ne gibi sosyal engellemeler yaşadıkları, hangi cinsiyet rollerinin kendileri için söz konusu olduğu, eğitimden yararlanma durumları, ailelerinin kendilerine ilişkin düşünceleri ve ulaşımda ne gibi zorluklar yaşadıklarına ilişkin tartışmalar yürütülmüştür. Ulaşılan temalar ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

### *Engelli Olmak ve Dezavantaja Dönüştüren Cinsiyet Gerçekliği*

Yapılan araştırmalar incelendiğinde engelli kadın olmak daha fazla dezavantaj doğurmaktadır. Bu çalışmadaki katılımcıların hepsi de kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olduklarını ifade etmişlerdir.

İfadelere bakıldığında kadınlar engelli olmasalar da dezavantaja uğramaktadır. Kadına yönelik düşünceler heteronormatif düzenden beslenerek kadının yaşadığı çevrede dezavantajlı olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle aşağıda vurgulandığı üzere hem cinsiyet hem de engel durumu kadınlar için ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratmaktadır.

*‘Engelli olsun olmasın kadın daha zorluk yaşıyor. Daha ezik görüyorlar kadını. Yani erkek her şeyde daha avantajlı...’ (Aslı, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*‘...Kadınların işi daha zor. Kadın engelli olsun veya olmasın kadınların işi zor...’ (Ali, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*‘Kadın tabi. Erkekler daha şanslı...’ (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).*

*‘Yaniii kadınlar yani. Kadınlar sıkıntıyı yaşıyor illaki...’ (Zeynep, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli erkekler her ne kadar engelli olmalarından dolayı çeşitli zorluklarla ve hak ihlalleriyle karşılaşsalar da engelli kadınlara göre avantajlı sayılmaktadırlar. Aşağıdaki ifadeler de bakıldığında kız çocuğu olarak doğmak eşit olmayan bir düzenden ötürü hayatın kadınlar için daha zor olmasına neden olmaktadır.

*‘Kadınlar. Kadın oldukları için. Kadın. Kadın. Erkekler avantajlı. Onlar daha avantajlı. Engelli erkek avantajlı. Kadın dezavantajlı. Çünkü kadın bir sıfır mağlup başlıyor. O dünyaya gelirken kız çocuğu olarak geldiği için bir sıfır mağlup...’ (Ayşe, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

*‘Valla canım kadınlar sıkıntı yaşıyor. Erkekler ohh akşama kadar. O evin yükünü ben çekiyorum. O ne zorluk çekiyor...’ (Gizem, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Katılımcıların ifadelerine bakıldığında ilk olarak engelli kadın ya da engelli olmayan kadın ayırımına gidilmeden kadınların erkeklere göre çok daha fazla dezavantajlı oldukları vurgulanmıştır. Engelli erkekler yapabilecekleri işi engelli olmalarından



dolayı ‘yapamazken’ kadın ve erkeler açısından düşünüldüğünde ikili cinsiyet sistemindeki kalıp yargılardan dolayı kadınlar da aynı muameleye maruz kalmaktadır.

*‘Bayanların daha dezavantajlı olduğunu düşünüyorum. Ataerkil bir toplumuz. Ataerkil bir toplum olduğumuz için erkeklerin toplumda hakimiyet kabiliyeti daha fazla. Az önce bir örnek verdim size aynı işi yapan, bayan ve erkek arasındaki farklılık olduğu gibi orda da aynı öngörüü görebiliriz...’ (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli kadınlar engelli erkeklerin yaşadığı problemleri daha fazla deneyimlemektedir. Daha sonrasında detaylı olarak ele alınacağı üzere engelli kadın ilk olarak kendi aile ortamında sorunlar yaşamakta sonrasında ise sosyal hayatında bu sorunlar katlanmaktadır. Bu sorunları besleyen temel etkenlerden bir tanesi de engelli bireylerin yaşadığı etiketlenmenin (yük, aciz, acıma, yapamaz-edemez) kadınlar için daha fazla söz konusu olmasıdır.

*‘Kesinlikle kadınlar daha çok dezavantajlı... Eğer bir engelli bayansa, benim yaşadığım sorunların iki üç katı daha fazla sorunlar yaşar. Ailesi içinde de dışarıda da... Hepsini (yük, aciz, yapamaz, edemez) yaşıyor. Yani yük de görülüyor. Aciz de görülüyor...’ (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli erkekler ‘yapamaz, edemez’ yargısıyla karşılaşsalar da kadınlarda bu çeşit etiketlenmeler daha fazla görülmektedir. Bu nedenle ‘yapamaz, edemez’ şeklindeki etiketlenmeler ve acıma duygusuyla gelişen yaklaşım engelli kadınların hayatın çeşitli alanlardaki görünürlüğü azalmaktadır.

*‘Engelli olan kadın sanki biraz daha zorluk yaşar. Mesela evlenmeden tut iş hayatına kadar hep sıkıntı yaşar. Yapamaz edemez gibisinden... Erkek engelli olursa illaki erkektir derler. Bu benim fikrim değil aslında toplumda gördüğüm şeyler. Asla bu benim fikrim de olamaz. Erkek olursa illaki erkektir başının çaresine mutlaka bakar veya mutlaka evlenir ama kız, bayan engelli olursa ya hep daha çok acıyarak bakacak. Hep daha çok ya ne yapacak bu insan derler. O yüzden engelli kadın biraz daha sıkıntılı...’ (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Kadınlar kadın olmalarından dolayı Mustafa’nın da dikkat çektiği üzere cinsel şiddetle karşı karşıya kalma riski yüksek olan bir ‘varlık’ şeklinde düşünülmektedir. Kadınların ‘işe yaramaz’ yani erkeğe göre düşünüldüğünde ‘yapamayacağı’ şeklindeki düşünce kadınların özellikle kendi ailesinden başlayarak değersiz görülmesine neden olmaktadır. Kadınların ‘başkasına ait’ şeklindeki kalıplaşmış düşünce yapısından dolayı ailelerin

kadınlardan ziyade oğlan çocuklarına tüm alanlarda fırsatlar yaratmalarına neden olmaktadır.

*'Tabi ki kadın. Toplumumuzda kadın engelli olmasa bile üç sıfır geridedir... Her an tecavüzle karşı karşıya kalan bir varlık olarak görülüyor. İşe yaramaz olarak görülür. Zaten görme engelli bir işe de yaramaz. Bi de kadındır ne yapayım Allah'ın cezası olmuş yapacak bir şey yok. Bu da aileden aileye değişiyor. Kadınlarla ilgili normal toplumlarda da sağlıklı bir kadınla ilgili de bu böyledir. Yani toplum kimisi benim oğlum ne hak ediyorsa kızım da onu hak eder gibi bakar, kimisi de başkasının malıdır ben niye kendim ona masraf yapayım diye bakar ve o şekilde yetiştirir...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Kişinin yaşamını sürdürdüğü sosyal bağlamdaki etkileşimler hem kadın hem de engelli olmayı daha da dezavantajlaştırabilir. Diğer görme engelli katılımcıların da vurguladığı gibi aşağıdaki ifadelere baktığımızda 'yapamaz, edemez' şeklinde gelişen etiket kadın ve engelli olunca daha fazla yapışan bir 'etiket' olmaktadır.

*'Yani bak ben de Kürt'üm, hem Kürt hem engellyim ama ben çok yer gezdim, yurt dışına bile çıktım. Maalesef ki bizim Doğu'da bayanlar hep arka plana atıldı. Evet bayanlar Doğu'da dezavantaj. Türkiye'deki bi de Doğu'da... Sen görmüyorsun, bilmiyorsun, yapamazsın. Hele özellikle bayansın, hem bayansın hem görmüyorsun. Ya bu çok berbat bir etiket. Evet o yüzden yapamazsın...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Kadın ve Sosyal Engellenme*

Kadınlar dezavantaja dönüştürülen bir grupta yer almalarından dolayı hayatlarının neredeyse tüm alanlarında engelleştirilip sosyal olarak engellenebilmektedir. Bu engellemelerin ana kaynağı ise daha önce de belirtildiği gibi ataerkil kodların işlendiği bir toplumsal düzenin varlığından kaynaklanmaktadır. Sosyal engellenmelerin derecesi ise hem kadın hem engelli olmaya bağlı olarak değişmektedir. Kadın olmaktan dolayı engellenen kadın, engelli olmasından dolayı ise hem çoğunluk tarafından kabul gören düşünüş yapısından hem de cinsiyetlendirilmenin ve engellenmenin hakim olduğu tüm kurumlarda sosyal engellenmeler yaşanmaktadır. Bu araştırmadaki katılımcılar açısından kadın ve engelli olmaktan kaynaklı yaşanan sosyal engellemelerin en başlıca olanı serbest bir şekilde hareket edememektir.

Katılımcıların sözlerini incelediğimizde engelli bireyler karşılaştıkları engelleri aşma noktasında özellikle kadın olduklarından ötürü daha çok biriyle beraber bunların üstesinden gelmeye çalışılmaktadır.

*'Biriyle gitmem lazım ki toplumun bana çıkardığı engelleri aşsın...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'Para çekmeye biriyle gider. Şöyle, biriyle gider o parayı garantiye almak için biriyle gider belki de. Yani çaldırmaktan korkar mesela yoksa becerememezlik gibi düşüncesi olamaz...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Kadınların erkeklere göre hareket alanı oldukça kısıtlıdır. Engelli ve kadın olmak ise bu kısıtlılık halini artırmaktadır. Aliye'nin durumunu göz önünde bulundurduğumuzda hareket olanağından yoksun yapılanmalar ise yaşla birlikte kadını daha da izole edip sosyal olarak engellemektedir.

*'Zaten kadın çok dolaşmıyordu böyle bir haldeyken daha çok. Zaten kadın olduğumuz için önce de çok şey yapamıyorduk. Ama en azından kapı önüne çıkabiliyorduk. Şimdi o da yok. Kadın evdeydi yine ama bahçe vardı. Oraya gidiyordu, insan görüyordu...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Kadınların erkeklere göre serbest bir şekilde hareket etme imkanının çok kısıtlı olduğu ve engelli kadın olduğunda ise bunun daha da artmasının nedeni özellikle ailenin getirdiği sınırlamalardan kaynaklanmaktadır. Hem ailenin serbestlik imkanı tanımaması hem de düzenlemelerin yetersiz olması kadın ve engelli olma halini daha da engelleştirmektedir.

*'...Erkek her halükarda istediği zaman istediği saatte dışarı çıkabiliyor ama kadın öyle değil. Yani sağlıklı bir haldeyken bile bu kadar özgür değilken, engelli olduğu halde çok daha özgürlüğüne müsaade edilmiyor. Bu aileden kaynaklı bir şey daha çok... Kadın sosyal engellenmeyle karşılaşılıyor ama engelliye daha çok karşılaşabiliyor. İzin verildikten sonra ben gidebilirim. Uzak yere de gidebilirim, yakın yere de. Aileyle ilgili bir şey o. Çekinirsin, rahat edemezsin. Kadın olduğum için korkarım. Engelliysen bi de daha çok artıyor... Yani bir kadın tek başına bankamatiğe gitmeye çekinir. Güvenemezsin. Çevreden kaynaklı yoksa ben girişken olmayı seviyorum...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Sosyal engellenmeyi doğuran esas faktörler ailenin tutumu, organizasyon eksikliği ve düşünce kalıplarından kaynaklı kadınların yaşadıkları kısıtlanmalar olarak sıralanabilmektedir. Ayşe'nin ifadelerine baktığımızda tüm bunlar engelli kadınların

serbest ve bağımsız olarak hareket etmesini engellerken aynı zamanda duygusal yaşamını da kısıtlamaktadır.

*'...Sosyal engelleme yaşayanlar çok... Bir kere alışverişini kendi yapamaz. Sinemaya gidemez. Tiyatroya gidemez. Bir parkta gidip oturamaz. Biriyle arkadaşlık yapamaz bayan da olsa. Sevemez. Onun kalbi yoktur. Duyguları yoktur. Bak en büyük engel sevemez diyor. Niye annesi olarak seni seviyor. Demek ki kalbi var. Babası olarak seni seviyor. Demek ki kalbi var. Niye başkasını sevemez o kadın?... Engelli kadın rahat dolaşamıyor...' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Aileler, kadınların özgürce hareket etmelerini kısıtlamalarının yanında kendileriyle birlikte de hareket etmelerini kısıtlamaktadır. Daha önce de katılımcıların ifade ettiği gibi kadınlar yaşadıkları evin sosyal güvencesi haline gelip evin güvenliğini sağlayan kişiler konumuna getirilmektedir. Bunun yanı sıra engelli kadının yalnız başına hareket etmesi halinde yaşayacağı sıkıntıları ve çevreden gelen tepkilerin önlenmesi adına kadınlar tek başlarına hareket edememektedir. Aşağıda Ali'nin de ifade ettiği üzere yaşanılacak sosyal risklerin ihtimalinden dolayı engelli kadınlar rahat dolaşma imkanından yoksundurlar.

*'...Mesela şu an diyelim ki eşim benim özgür olduğum kadar eşim özgür değil mesela şu an... Çok kişi (kadın) var misafirlğe götürülmüyorlar... Benim şimdi eşim giderse parasını çekerse belki bir kişi gelip orda onun önünü keser parasını alır veya birileri sıradan diyecek ya bu engelli kadındır burada ne işi var. Bunun kimsesi yok mu?... Bu kadın tek başına buraya gelmiş. Biz bunu gördükçe artık bizim psikolojimiz bozuluyor... Engelli kadın yani rahat dolaşamaz. Ya mesela bazen gider çocuklar alay eder. Bir kişi orda karşısına çıkar çantasını çalar. Arabasını itekler. İlla bir şeyler yapacak. Cinsel taciz de zaten günümüzde karşılaştığımız sorunlar...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli kadının evli olması ve yaşadığı yer kendisini kısıtlayabilmektedir. İlgili ifadeden de hareketle İstanbul, Ankara, İzmir gibi serbest dolaşma imkanının daha yüksek olduğu yerlere kıyasla diğer şehirlerde geleneksel yaşam biçiminin getirdiklerinden dolayı serbest dolaşmayı engelleyebilmektedir.

*'Benim kocam biraz kıskanç olduğu için beni tek başıma bırakmaz da yoksa ben giderim... Ben burada evli olduğum için sürekli eşimle beraber giderim. Tek başıma desem gittim yalan olur ama İstanbul'da ben çok tek başıma gittim... Kimse de karışmazdı. Burada da çıkarsak ailecek çıkıyoruz ya...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Çevresel yapılanma evrensel tasarım mantığından oldukça uzak bir boyutta olduğundan engelli bireyler ihtiyaçlarını karşılama noktasında çok zorlu ve biktırıcı bariyerlerle karşılaşmaktadır. Buradan hareketle de engelli bireyler erişim problemlerinden dolayı kendilerini geri çekebilmektedir. Bu erişim problemi de yukarıda da ifade edildiği üzere çeşitli kalıplaşmış düşünceler itibariyle kadını erkeğe göre sınırlamaktadır. Ayrıca engelli kadınların serbest hareket etme durumlarını tartıştığımızda belli bir saatten sonra kadınların ev dışı alanda bulunmalarının kabul görmemesi ve çeşitli riskleri barındırmasının yanında engelli kadınlarda ise bu durum hiçbir şekilde kabul görmemektedir. Dolayısıyla aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere kadın olmak serbest hareket etmekte dezavantaj yaratmakta iken engelli kadın olmak daha fazla dezavantaj getirmektedir.

*'Bankamatikler maalesef erişilebilir değil. Erişebilirlik yok. Muhakkak birini yanında götürmen gerekiyor. Gerek toplumdaki güvenlik gerek erişilebilirlik sıkıntılı. Kadın için ona artı beş ekleyelim... Engelli kadının normal dolaşmasını geç şunu da söyleyebiliriz yani nasıl sen gece... Varsayalım ben mesela şu an gece on ikide, birde çıkarsam, turlarsam benim için çok da fazla bir şey ifade etmez ama sen çıkıp turlarsan bakış açıları şöyle olur, bu aranyor diyor. (Engelli kadın için de) Aynı şekilde. Bu aranyor derler. (Engelli kadın engelli olmayan kadına göre) daha zor şartlarda yaşıyor ve sağlıklı bir bayanın sarf etmesi gereken efortun üç katını sarf ediyor ki normal o şeye getirebilsin kendini...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'Peki ben şöyle bir soru sorayım. Engelli olmayan bir kadın rahat dolaşabilir mi? Peki bunun üzerine bir engelli de koy. Normal bir bayanın bile dolaşırken sıkıntı yaşadığı bir yerde engelli bir bayanın dolaşması nasıl bir sıkıntı yaşamasına sebep verir? Üç katı, beş katı, on katı ya da yüz katı da düşünebilirsin bazı engel durumlarına göre. Bazen yüz katı daha engelli bir durum yaşatabiliyor...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

*'Dediğim gibi tek başına gidemez. Kadın olunca gidemez. Erkek olunca eğer bağımsız hareketi varsa gider ama kadın olunca hele hele engelli bir kadın olunca daha çok biriyle...' (Mustafa, Görme Engelli Arap).*

*'...O bayan tek başına bırakılmaz illa kardeşi ya da ailesi onunla birlikte gider... Yani ailesi onu göndermese de ailesi gider çeker (bankamatikten). Ailesiyle de birlikte gidebilir ya da ailesi gider. Erkekse gider birinden rica eder işte bana yardımcı olur musunuz bankamatikten...' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

### *Kadınlık ve Toplumsal Cinsiyet*

Ataerkil cinsiyet düzeninin hakim olduğu toplumlarda erkeklerden ve kadınlardan kendi cinsiyetlerine atanan davranışları sergilemeleri beklenir. Sadece ikili cinsiyet rejiminin kabul kabul gördüğü toplumlarda kadın ve erkek olmak demek rollerin ayrışmasına atıfta bulunmaktadır. Bu rolleri kadın ve erkek olmanın 'normal' bir biçimi olarak

düşünen toplumsal düzende kadın olmak belirli rollere sahip olmayı gerektirse de engelli kadın açısından bu süreç farklı olabilmektedir. Engellilik açısından düşündüğümüzde ise bu araştırmada kadınlık ve erkeklik kendi doğalarının bir parçası olarak görülmelerinin yanında sosyal rollere ilişkin kabul gören düşünceler farklılık göstermektedir.

Aşağıdaki ifadeye baktığımızda toplum tarafından kabul edilen kaniya göre engelli kadın evlense bile yine engelli bireyle evlenmesi olağandır.

*'...Yani engelli kadın evlenebilir. Topluma bakarsan engelli engelliyle evlenir...'* (Aslı, *Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt*).

Aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere kadından yerine getirmesi beklenen roller özellikle engelli kadın olma noktasında aslında kişinin kendisinden beklenmeyen roller olarak dönüşüme uğrayabilmektedir. Kadınlığın doğal uzantısı olarak görülen roller engelli kadınlar söz konusu olduğunda aşağıdaki ifadelerden de hareketle yerine getiremeyeceği şeklinde düşünceye neden olmaktadır.

*'Ben evlendiğimde hasta değildim. Yani bence yürümeseydim olmazdı... Zaten amaç ev işi yapan biri olsun. Sakat birini almazlar. Sakat birinin evlenmez. Ailesi, hiç kimse istemez. Çocuğuna bakamaz...'* (Aliye, *Yürüme Engelli, Kürt*).

Vedat, 'yapamaz, edemez' etiketinin yanı sıra 'acıma' duygusunun engelli kadın için daha fazla yer bulacağına dikkat çekmektedir.

*'...Nasıl evlenecektir veya evlendiğinde çocuklarına nasıl bakacaktır. Hep bir önyargıyla bakacak. Hep acıyarak bakılacak...'* (Vedat, *Görme Engelli, Kürt*).

Kadınlarla yapılan tartışmalarda genelde ev işleri, evlilik düşüncesi ve çocuk sahibi olmaya ilişkin kadınla bütünleşmiş olan pratikler sorgulanmıştır. Kadınlar ev işlerini yapma noktasında kendilerine ilişkin bir şaşırma halinin yüksek olduklarına dikkat çekmişlerdir. Evliliğe ilişkin de özellikle ailelerin bu konuda çok fazla tereddütleri olmaktadır.

*'...Yemek yaparım, ev temizlerim, bulaşık yıkarım. Bir evi rahatlıkla çekip çevirebilirim ama bunu, beni tanımayan bir insan, bunu yapamaz, bunu nasıl yapıyor... Engelli kadın istese evlenebilir ama ailesi istemeyebilir... Kiminin ailesi onaylıyor, kimisinin de onaylamıyor. O, aileye bağlı bir şey. Acaba yaparlar mı, yapmazlar mı? Yapar mısın, yapmaz mısın diye düşüncelere yer verilir, konuşmalar açılır...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Kadınlar için söz konusu olan ev içi roller, evlenme ve çocuk bakımı gibi pek çok görevlerin engelli kadınlar için söz konusu olamayacağı düşüncesi hakim olur. Engelli kadınların bedenlerindeki herhangi bir yeri kullanamamasından dolayı birtakım işlere yetemeyeceği yargısı kabul görür ama aşağıda ve birçok katılımcının da ifade ettiği üzere kendi aileleri söz konusu olduğunda çoğu ev işinden engelli kadının kendisi sorumludur. Dolayısıyla feministlerin ev içi alanını kadınların ezildiği bir yer olarak tanımlamalarının yanında ama aynı zamanda çoğu zaman engellilerin ezildiği bir yer (Morris, 1991) olduğu görülmektedir.

*'...Çünkü o kadın hizmetçidir. O kadın bakıcıdır. O kadın bulaşıkçıdır. O kadın çamaşırcıdır. O evin bekçisidir. O engelli kadın. Ya. Normalde yok o gözle bakmıyorlar. O engelli (kadın) evlenemez... Toplum nazarında çocuk doğurmamalı. Ya toplum nazarında yaşaması bile sıkıntılı ama velakin.. Toplumun dayattığı bakamaz, kaldıramaz, kucağına alamaz, sevemez, okula giderse peşine düşemez... Annenin babanın bulaştığı varsa yıka yardım et. Ha bunlara koştur yani. Burada engelli değiliz. Kendi menfaatlerinde engelli değiliz biz...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

*'Bu evlenemez zaten evde kalacak. Evlenip de ne yapacak? Nasıl ev işi yapacak? Halbuki bütün kendi ev işini ona yaptırıyorlar ama kendi (başkasının) evi olunca yok yapamaz duygusu var. Evde kalsın evin bekçisi olsun gibi...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

Arıkan'ın araştırmasında belirttiği gibi aileler kadınlar söz konusu olduğunda görevleri şeklinde düşünülen rolleri yapamayacaklarını düşündüklerinden çocuklarının bu konudaki kararlarına karşı durarak kendilerine yetemeyecekleri düşüncesinin yerleşmesine neden olmaktadır (Arıkan, 2001, s.27). Bundan dolayı evlilik konusunda en çok karşı çıkanlar ise engelli kadınların aileleri olmaktadır. Aileler en çok kendi evi dışında başkasının evinde kadınlık rollerini yerine getiremeyeceği endişesiyle özellikle evlilik kararına karşı çıkmaktadır. Engelli kadınlar kendi evlerinde kendilerine atanan ev içi rollerini yerine getirmelerine rağmen karşı tarafın ailesi söz konusu olduğunda 'yapamaz, edemez' düşüncesi söz konusu olmaktadır.

*'...Engelli kadın evlenmek isterse ailesi karşı çıkar. Şu an evlenmek isteyen engelli bazı kadın arkadaşlar var. Aileleri yok, aileleri karşı çıkıyorlar. Sen evleneceksin nasıl*

*yapacaksın bu işi? Çoluk çocuk nasıl yetiştireceksin?... Yani tuhaf geliyor onlara. Sen nasıl evleneceksin? Evlenemezsin. Yapamazsın edemezsin. Evlilik sana göre değil...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*'...He engellidir nasıl yapacak?... Çok kişi bana dedi evlenme evlenme yapamazsın, zordur, evlilik zor ama ben dedim ben kendime güveniyorum. Ben işimi yaparım. Ben abimin yanına gidince evin işlerini ben yapıyordum. Kimse de gelip bana yardım etmiyordu... Aile çok sıkıntı çıkartıyor. Mesela benim ailemde de annem çok istemedi evlenmemi. Ya kızım yapamazsın, zordur. E şimdi diyor iyi ki evlenmişsin...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Engelli bireylerin hayatlarında karşılaştıkları 'yapamaz, edemez, işe yaramaz' etiketleri engelli kadınlar için de özellikle roller konusunda daha çok vücut bulmaktadır. Bu nedenle engelli olan bir kadın hem bu etiketlerden hem de 'sağlam bedenlilik' ideolojisi gibi pek çok sebepten dolayı engelli olmayan biriyle evlenmede çok sert sınırlamalara denk gelmektedir. Aşağıdaki ifade de bunu özet şeklinde sunmaktadır.

*'...Yapamaz, edemez, işe yaramaz, hepsi de var engelli kadın için... Toplumda engelli bir kadınla evlenmek sağlıklı bireyler için biraz sıkıntı... Bireysel olarak sağlıklı bir kadının yapması gereken davranışları yapamayacağı konusunda toplumda genel bir intiba var, bir paradigma var...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Bu araştırma açısından düşündüğümüzde engelli erkekler evlenme konusunda zorluk yaşasalar da engelli kadınlar kadar önyargı ve kalıp yargılarla karşılaşmamaktadır. Bu nedenle engelli erkeklerin engelli kadınlara göre evlenmeleri daha kolay olmaktadır. Engelli kadına ilişkin kalıplaşmış olumsuz yargıların yanında bakım aylıklarının olması da ailelerin evlilik kararına karşı çıkmalarına neden olmaktadır.

*'...Kadının kendine bir eş bulması sıkıntıdır çünkü bizim hiç olmazsa gidip bir tane, kendimize göre bir tane arayıp bulma şansımız var. Onların gidip arama olmadığı için onları da arayan olmuyor. Evlilik konusunda da sıkıntı yaşıyorlar. Çocuk sahibi olmakta da sıkıntı yaşıyorlar. Mesela kızları var bakım aylığı alıyor. Başka biri onu seviyor onunla evlenmek istiyor ama aile o kızı bakım aylığından ötürü vermek istemiyor... Bir bayan görme engelliye kalkıp birisi onu çocuğuna istemez. İstemek istemez. Evine bakamaz, yemek yapamaz, temizliğini yapamaz, çocuğuna bakamaz, şunu yapamaz, bunu yapamaz. Yani hiçbir şeyi yapamaz gözüyle bakılıyor' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Vedat engelli bir kadının evlendiği zaman toplumda kabul gören anlayışlar dolayısıyla engelleştirilmesi noktasında ise kendi görevleri şeklinde addedilen hiçbir şeyi yapamayacağını dile getirmektedir.



*Eğer evlendiği kişi ona engelli olduğunu hissettiriyorsa o kadın hiçbir görevini yerine getiremez ki... (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli kadınlar, bir annenin, eşin, ev hanımının, bakıcının veya sevgilinin geleneksel rollerini ve ekonomik olarak üretken roller konusunda kendileri de kendileri için uygun görmez. Engelli olmayan dünya, engelliliğin onları anne olmaya uygun hale getirmediğini varsayar (Harris ve diğerleri, 1997). Aşağıda Rengin'in de ifadelerine baktığımızda bu durum geçerli olmaktadır. Ayrıca evlilik hayatının kendini daha da engelleştirmesi kişiyi kendisini geri çekmesine neden olmaktadır.

*'...Engelli olunca da işte bir bayan için evet zor. Mesela ben kendimi düşünüyorum ütü yapamam. İşte çocuğuna bakması, sonuçta o çocuk hastalanıyor işte onu hastaneye götürmen gerekiyor, yemeği yedirmen gerekiyor. Bunları düşündüğün zaman evlenmek istemez, evlendiği zaman çocuk sahibi olmak istemez ki çocuk sahibi olmak istediği zaman bile çok düşünür bunu yani. Birine bakar belki ikincisine bakamaz. Evlenemez, çocuk yapamaz, evine bakamaz... Sen bana mecbursun. Bir erkeğe muhtaç olmak ve mecbur olmak çok zor, çok kötü bir şey. Mesela ben evlenmek istemedim. Neden istemedim? Hayatıma giren insanın işte sen bana mecbursun, ben sana bakıyorsam sen benim istediklerimi yapmak zorundasın diye emir verdiği zaman benim zoruma gider çünkü ben özgür bir bireyim. Özgür bir insanım ve istediğim zaman dışarı çıkmak isterim. İstedğim zaman istediğimi yapmak isterim. Tek başıma yapmak isterim mesela. Ben mesela eşimle alışverişe gitmek istemem ama işte hayır sen bensiz alışverişe gidemezsin çünkü sen görmüyorsun, çünkü sen duymuyorsun, çünkü sen yürümüyorsun bana muhtaçsın...'* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

### *Engelli Kadın Olma ve Eğitim Güçlüğü*

En temel haklardan biri olan eğitimden yararlanma kimi gruplar açısından erişilmesi güçleşmektedir. Erişim problemini göz önünde bulundurduğumuzda engelli bireylerin eğitimden yararlanması oldukça güç bir hale gelmektedir. Bundan dolayı da Collins ve Valentine'ın (2003, s.31-32) da araştırmalarında belirttiği gibi engelli kadınların engelli olmayanlara göre okulu bırakma ihtimali beş kat artmaktadır

Engelli kadına olan bakış, ailenin tavır ve tutumları ve erişim sorunsalını düşündüğümüzde diğer tüm alanlar gibi eğitim alanı da kadınlar açısından daha dezavantajlı olabilmektedir. Eğitimle ilgili tartışmaya baktığımızda engelli kadınların engelli erkeklere göre yararlanma durumu çok daha sınırlıdır.

Erkeklerin kadınlara göre avantajlı olmasını sağlayan toplumsal anlayış kadınların hareket olanağını kısıtladığı gibi engelli kadın olduğunda daha fazla engelleştirmeye uğratmaktadır. Çevresel düzenlemelerin engelli bireyi kapsamaması özellikle beden bütünlüğünün ihlalinden dolayı engelli kadını eğitimden alıkoymaktadır.

*'...eğitim erkek olsa daha kolay...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı).

*'Erkek eğitimden daha çok yararlanabiliyor. İsteddiği yerde, istediği üniversitede, istediği yerde kalabiliyor. Ama engelli bir bayan arkadaşımız bunu rahatlıkla yapamaz diye düşünüyorum. Yani kendi kaldığı memleketten bir üniversitede okuyacak, eve gidip gelecek ya da bir erkeğin yaptığı gibi farklı bir şehirde düzenini kurup da orda bir üniversite hayatı okuyamaz diye düşünüyorum. Yani bilmiyorum. Aslında yapabilir de ama maalesef...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ayşe'nin vurgusu ise diğer tüm alanlarda olduğu gibi eğitimden faydalanma da engelli kadın için sorunsal bir görünüme sahiptir.

*'...Onun eğitimi de yok...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Diğer engelleştirici pratiklerin yanı sıra aileler de pek çok konuda engelli çocuklarını ve özellikle engelli kız çocuklarını engelleştirebilmektedir. Ailenin bu konudaki tavrı ise evlilik konusunda olduğu gibi çocuğunun tek başına sorumlulukları yerine getiremeyeceğine yönelik tereddütlerdir. Aşağıdaki ifade de ailenin düşünüş tarzını yansıtmaktadır.

*'...Şahit olduğumuz var. Biri var dedi ben kursa gelmek istiyorum ailem beni göndermiyor. Diyor ki sen engellisin kendi evinde otur çıkma falan filan... Okuyamaz zaten, bir işe yaramaz. Ataması olsa bile nasıl gidecek? Belki İstanbul'a ataması oldu nasıl olacak? Gidemez, yapamaz, beceremez, ailesi bırakmaz. Zaten normalde kadınlar bırakılmazlar bi de engelli biri zaten hiç bırakılmaz...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ailelerin eğitimde özellikle kız çocuklarını engelleştirmelerinin en önemli nedeni uzak bir yerde kendilerine yetemeyeceklerine ilişkin düşünceleridir. Bunun yanı sıra kız çocuğu olmak da kişiyi eğitimden alıkoymaktadır.

*'...Evet tabi canım yaşayanlar çok oluyor. Uzak bir yere gidemiyor. Ben zaten babamdan dolayı okumadım...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'...Kadın eğitimde de illaki daha çok problem yaşar. Alenin bakış açısı önemli. Aile bu kız engelli der kız ne yapacaktır...' (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*

Engelli erkek bireyler için de söz konusu olan ulaşım ve barınma problemleri engelli kadın bireyler için daha fazla sorunlu olmaktadır. Bunun sonucunda aşağıda ifade edildiği haliyle ya eğitime devam edilmemekte ya da açıktan eğitim alınmaktadır.

*'...Ben onlarla (engelli kadın bireyler) görüştüğüm zaman bana temel olarak bunu söylemişlerdi, üniversitelerde ulaşım ve barınma problemleri olduğunu söylemişlerdi. Onlardan dolayı açık öğretimde okumuşlardı...' (Ahmet, Tekerekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat'ın ifadesini değerlendirdiğimizde kadınların erkekler kadar serbest bir şekilde hareket edememesi eğitim hayatlarında önlerine çıkan en büyük bariyerlerden olmaktadır. Kadın olduğundan dolayı özgürce hareket edememek engel durumuyla birleşince engelli erkeğe göre eğitim imkanlarından yararlanmak çok daha düşük olmaktadır.

*'...Ben eğer engelli bir bayan olsaydım kesinlikle şu anki durumumda olamazdım. Çünkü tek başıma kalkıp okula gitseydim tek başıma günlerce eve gelmeme durumum olamazdı. Yani eğitim alıyordum, geliyordum, gidiyordum, iş arıyordum. Bayan olsaydım bu kadar iş imkanım olmazdı. O kadar kurslara, o kadar seminerlere, o kadar sempozyumlara katılamazdım...' (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Ailelerin kız çocukları hakkındaki görüş özellikle 'başkasının malı' şeklindeki kalıplaşmış düşünce kız çocuğunun eğitiminde çekimser davranmasına neden olmaktadır. Ataerkil kodlardan beslenen bu düşünce yapısı Mustafa'nın da söz ettiği üzere engelli kadınlar söz konusu olduğunda da aynı olmakla beraber daha önce de belirtildiği gibi 'yapamaz, edemez' gibi birtakım etiketlerle birleştiğinde eğitime erişmeyi oldukça engelleştirmektedir.

*'...Zaten başkasına gidecek okutmaya ne gerek var. Ben ona niye masraf yapayım zaten kocasına gidecek. Bir şey olursa da kocasına faydası olacak bana olmayacak. Onun dışında ben okumaya gönderirsem Allah bilir ne yapacak? Ben onu kendimden nasıl uzaklaştırırım? Hep bir koruma güdüsü ortaya çıkıyor. Görme engelli olunca daha da zor. İşte kendini koruyamaz. Zaten kadındır kendini koruyamaz. Onun dışında okuyup da ne olacak?...' (Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Kısacası Rengin'in de vurguladığı gibi hem engelli hem de kadın olma kesişimselliği kendine yetememezlik şeklinde yorumlanıp kadının okuyamayacağı şeklinde tezahür bulmaktadır.

*'...Bayan olduğu zaman işte bir bayansın hem de görmüyorsun ya da hem yürüyemiyorsun, kendi ihtiyaçlarını karşılayamıyorsun o yüzden okuma...'* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

### *Ailenin Bakışında Engelli Kadın*

Engelli erkeklere göre aileler engelli kızlarını daha fazla gözetim altına almaktadır (Atkin ve Hussain, 2014, s.175). Çünkü ailelerin engelli çocuklarıyla ilgili tutum ve düşünceleri yaşadıkları toplumdaki engelliliğe ilişkin bakıştan bağımsız değildir. Ailelerin engelli çocuklarıyla ilgili düşünceleri farklılık taşıyabilmektedir. Aileler engelli çocuklarını kabullenmede zorlanırken diğer yandan da baskın olarak 'yapamaz, edemez' şeklindeki yargıları daha fazla taşımaktadır. Bu araştırmadaki en önemli vurgu da ailelerin çocuklarıyla ilgili tek başına bağımsız hareket edemeyecekleri şeklinde kalıplaşmış düşünceleri taşıırken engelli kadın olduğunda ise daha fazla bunu içselleştirmektedirler.

*'...Ben birçok şeyi başarırım. Hiçbir şey bana engel değilmiş gibi... İlk başta ailem de bu şokluğu yaşadı ama başardım...'* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

'Yapamaz, edemez' şeklinde yerleşen düşünce kalıpları beraberinde engelli kadının ailesi için 'yük' olarak görülmesine neden olmaktadır. Aileler kendileri olmadan özellikle engelli kız çocuklarının hayatlarını devam ettiremeyecekleri şeklindeki tereddütleri ise aşağıda da ifade edildiği üzere aile nazarında 'yük' olarak görülmesine neden olmaktadır. Engelli kadınlar 'yük' olarak düşünülürken aileye maddi destek sağlamaları noktasında bir görünürlük elde edebilmektedir.

*'...Aile yük der...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

*'...Çoğunluk olarak (ailesi için) işte ne biliyim başımın belası benim boynuma kalacak. Bir ömür ona bakacam gözüyle bakar...'* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

*'...Engelli kadın ailesi için sorun, kambur, kanayan yarası. Aman ölse de kurtulsam. Benden önce ölsün. Yük. Sırtta taşınılan yük...'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

*'Valla kadınlar aileleri için yük görülüyor. Çok şükür benim ailem beni öyle görmüyor ama kadınlar öyle düşünülüyor. Maaşı için değerlidir...'* (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*'...Aile çok önemli. Yani engelli kadın ailesi için yük görülmesi çok yüksek. Bazen aile kabullenmiyor ki toplum kabullensin...'* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Engelli bireylerin aileleri tarafından bir yere götürülmemesi durumu ifadelere baktığımızda engelli kadınlarda daha fazladır. Çünkü hem evin güvenliği sağlanmış olmakta ama öbür taraftan 'yük' olarak görüldükleri için daha çok engelleştirmeye maruz kalmaktadırlar.

*'...Tatile götürülüyor ancak biz kendi halimizden anlarız birbirimizi götürsek. Başka yok. Başkası anlamaz...'* (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Ailenin engelli kız çocuğuna karşı geliştirdiği engelleştirici bir diğer tutum ise 'acıma' duygusudur. Bu acıma duygusu da eğitimden, evliliğe ve ev içi rollerini yerine getirmeye kadar her şeyde bariyer koymaktadır.

*'...Zor, sıkıntılı (ailesi için)... Ancak aile bireyi ya da beraber yaşadığı diğer bireyle maalesef acıma duygularının çoğu kez ötesine geçemedikleri için engelli bireye yarardan çok zarar vermektedir...'* (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

Toplumdaki birçok kız çocuğu ve kadın cinsellik ve olası mağduriyet konularındaki endişelerden dolayı engelli erkeklere göre aileleri tarafından daha çok korunuyor (Collins ve Valentine, 2003, s.36). Bundan ötürü de çoğu ailenin bakışında kadınların ev içi alanda daha fazla zaman geçirmesi gerektiği şeklinde bir algı mevcuttur. Engelli kadın için düşündüğümüzde de bunun daha fazla yerleştiği aşağıdaki ifadelerden de anlaşılmaktadır.

*'...Yani aile, kız gidiyor tek başına ne yapıyor. Kime gidiyor, niye gidiyor, neden gidiyor, ne yapıyor? Ne işi var? Evinde otur. Normal insanlara söylenen şey eğer bu engelli hele hele görme engelliye on bin kat söyleniyor...'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

*'...Ailenin bakış açısı önemli. Aile bu kız engelli der kız ne yapacaktır...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

Aşağıdaki ifadeleri yorumladığımızda engelli kadınların yük olarak görülmelerinin en büyük nedenlerinden bir tanesi de sonsuza kadar aileleri olmadan bağımsız yaşayamayacakları şeklindeki düşüncedir. Evlenme durumları engelli olmayan kadınlara göre çok daha düşük olduğundan aile evlenmeye karşı çıktığı gibi kendisinin başına kaldığı şeklindeki düşünceleri ‘yük’ olarak görülmelerine neden olmaktadır.

*‘...Genel olarak yani engelli bir bayan ailesi (için), çevreden bakıldığı zaman büyük bi yük olarak görülür. Neden büyük bir yük? Çünkü hiçbir zaman hiçbir erkek engelli bayanla evlenmek istemez. O yüzden işte sen engelli olduğun için evde kaldın derler mesela...’* (Rengin, Görme Engelli, Kürt).

### *Beden Dokunulmazlığı İhlali ve Ulaşım Eziyeti*

Engelli bireylerin en çok zorluk yaşadıkları alanlardan biri ulaşımır. Özellikle toplu taşımalar engelli bireyler için eziyete dönüşmektedir. Ulaşım zorluğundan dolayı çoğu engelli birey ulaşımı kullanmayı tercih etmemekte ve hayatın birtakım fırsatlarından yararlanamamaktadır. Engelli erkekler için de eziyet olan ulaşım kadınlar açısından düşünüldüğünde cinsel taciz riskinden de dolayı daha fazla sorunsal olmaktadır.

Bu araştırmada ulaşım hem erkek hem kadın engelli bireyler açısından en çok zorlanılan konuların başında gelmektedir. Engelli kadını engelli erkeğe göre dezavantajlaştıran sebeplerin başında ise kadınlarda bedensel temasın yarattığı kritik durumdur. Tüm katılımcılar kadının erkeğe göre daha fazla dezavantajlandırıldığını vurgulamışlardır.

*‘...Erkekse de ulaşımında sıkıntı yaşar. Kadın olunca daha çok yaşar...’* (Mustafa, Görme Engelli, Arap).

*‘...Kadın erkekler kadar ulaşımı rahat kullanamaz. Ben hiç karşılaşmadım kadın arkadaşla, bayan arkadaşla...’* (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*‘... Belediye otobüsleri iyi oldu...’* (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).

*‘...Ulaşım zaten eziyet. Başkaları olmadan yok...’* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Özellikle eğitimde dezavantajlandırılan gruplara yönelik farkındalık çalışmalarının yürütülmemesi ya da belirli eğitimlerle bu konularda duyarlılık oluşturulmaması ulaşımı zorlaştırmaktadır. Ayşe’nin de vurgusu eğitimde bu konuya yeterince yer

verilmemesinden dolayı sorunun daha da derinleşip kadın açısından daha fazla dezavantaj yaratmasıdır.

*'...Eğitim olmadı mı ulaşım nasıl olacak. Hiçbir şey...' (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).*

Ali'nin diğerlerinden farklı olarak engelli kadınların ulaşımında yaşadıkları sorunları engelli erkeklere göre daha sorunlu görmesinin sebebi ise çevredeki insanların dini ve kültürel sebeplerden ötürü kadınla teması uygun görmemeleridir.

*'...Şimdi bizim karşılaştığımız sorunu kadınlar da yaşıyor. Hemen hemen durumumuz aynı. Yine otobüs rampaları, yine kaldırımlar, yine otobüs durakları hepsi sorun. Kadının sırtlanması kimisi diyor günahdır, kimisi diyor haramdır. Ya insan kendi kızını, kendi kardeşini, kendi teyzesini kucağına alsın veya sırtına alsın bunda ne var ki. Yardımcı olman lazım. Bunu atacak değilsin ya. Bizim toplumda biraz gerilik olduğu için bazı sıkıntılar çıkıyor...' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

İfadelere baktığımızda engelli kadınlar açısından ulaşımın yararlanmak için sırtlama durumu bir hayli yıpratıcı olmaktadır. Ulaşımında yaşadıkları tecrübeler ise sosyal hayattan kendilerini çekmelerine ve ev içi alanda görünür olmalarına neden olmaktadır.

*'...Ulaşımında diyorum ya en çok otobüslerde. Uçaklarda çok sıkıntı yaşamıyorsun. Uçaklarda rahat. Sandalyeleri var biniyorum gidiyorum kendi yerime kimsenin yardımı olmadan. Kimse de ne bizi kucağına alıyor ne de şey yapıyor ama otobüs ben hayatımda ilk defa geçen sene bindim rezilliğin daniskası. Valla pişmanın ben. Şimdi çok istiyorum Van'a gitmek. Van serindir, tam bana göre ama şu an işte o otobüslerden var diye böyle kalıyorum. Engelli kadının sırtlanması, o çok kötü ya. O yüzden hiç ben tavsiye etmedim...' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Ahmet'in ifadelerinden hareketle engelli kadınların temas sırası yaşadıkları rahatsızlık erkekler için de söz konusu olmaktadır. Kadınlarda daha sorunlu olmasının sebebi ise bedensel temas sırasında 'taciz' riskinin yüksek oluşudur.

*'...Bu konuda şöyle söyleyeyim size kesinlikle aynı problemi biz de yaşıyoruz. Bir yere ulaştığımız zaman beni karga tulumba, bunu bayanlar için de söylüyorum, karga tulumba beni taşımalarını istemiyorum. Çünkü benim oraya erişim hakkım var. Nasıl sağlıklı bir birey merdivenden yürüyebiliyorsa benim de bir asansörümün olması gerekiyor. Benim vücuduma dokunulmasını istemiyorum mesela. Benim tekerlekli sandalyeme dokundukları zaman bana dokunmuş gibi hissediyorum. Bu beni rahatsız ediyor. Hak ihlali... Aynı şekilde onu kucakladıkları zaman da hani sanki engelli olmasının asabiyle hani bir şey olmaz gibi davranıyor ama o öyle değil. Sağlıklı bir bayan nasıl mahremiyet duyuyorsa o da aynı mahremiyeti duyuyordur...' (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Serhat da yardım etme amaçlı ya da değil karşıdaki engelli kadınların izni alınmadan bedensel dokunulmazlığın ihlal edildiğine dikkat çekmektedir. Engelli erkekleri düşündüğümüzde bu tür davranışlar belki problem teşkil etmeyebilir ama engelli kadınlar söz konusu olduğunda ‘cinsel tacizi’ çağrıştırmaya riski daha yüksektir.

*‘...Bir bayanın dokunulmazlığı var. Onun vücuduna dokunamazsın. Bir bayan görme engelliyse karşıdaki hiç düşünmeden kendi öz malıymış gibi koluna giriyor, vücuduna dokunabiliyor... Ben erkeğim gelip benim sırtımdan da iteklese, koluma da girse ya da yapmasa ben bir şey yapmam... ama bir kadınsa onun sırtından öyle elini beline koyup onu itmesi o bayanı tabi ki rahatsız eder. Onun mahremidir çünkü onun beline. Sen beline elini koyamazsın. En fazla yardım etmek istediğinde onun kolundan tutmasını sağlayacaksın. İzin isteyip hayır hayır izin istedikten sonra da beline dokunamaz. Beline dokunmak için de izin isteyemez...’ (Serhat, Görme Engelli, Kürt).*

Görme ve bedensel engelli kadınların sorun yaşamalarının temel sebebi engelli bireylerin ihtiyaçlarının göz ardı edilmesidir. Bu düzenleme eksiklikleri ise kadınların zorluk derecesini erkeklere göre artırmakta ve kadınların başkalarının desteği olmadan hareket etmelerini imkansız hale getirmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki ifadeye de bakıldığında kadınların cinsel taciz yaşama risklerini artırmaktadır.

*‘...Mesela bedensel engelli bir insanın işte otobüse binmesi biraz zor. Onları kucaklanması gerekiyor vücuda dokunulmazlığı ihlal ediliyor. Görme engellide de yine aynı şekilde. Birinin senin koluna girip seni otobüse bindirmesi gerekiyor ya da işte molanın verildiği zaman birinin senin koluna girip işte seni lavaboya, yemek yemeye, ihtiyaçlarını karşılamak için seni götürmesi gerekiyor. O yönden de bazen kötü niyetli insanlara denk gelebiliyorsun. Koluna gireyim derken vücuduna elleyen insanlar...’ (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Vedat diğer katılımcılardan farklı olarak engelli erkeklerin ulaşım esnasında karşılaştıkları tepkinin kadınlar için daha çok etkisi olacağından engelli kadının kendisini çekebileceği ihtimalini vurgulamıştır.

*‘...Ulaşımında daha sıkıntı yaşar. Şöyle yaşar mesela erkek bir şey sorar abi bu kaç numaralı otobüs der. Adam icabında kör müsün, görmüyor musun dese bile evet lan körüm der. Umrunda olmaz ama kadına bunu dediğinde kadın susar kalır ve tabi böyle muameleye maruz kalırsa bir daha soramayacaktır ve gitmeyecektir. Gitmemeye başlayacak. Onun için daha fazla zorluk çekebilir...’ (Vedat, Görme Engelli, Kürt).*



### 3.9. ENGELLİ BİREYLER AÇISINDAN KOVİD-19 SÜRECİ

Engelli bireyler dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluştursalar da toplumsal, ekonomik, sağlık gibi pek çok alandan yararlanma noktasında engellemelerle karşılaşmaktadır. Engelli bireylerin karşı karşıya oldukları bariyerler onları toplumdan izole ederek marjinalleşmelerine yol açmaktadır. Hal böyle iken Kovid-19 pandemisinin de engelli bireylerin yaşadıkları sorunları daha derinleştirme riski söz konusu olabilmektedir. Araştırma sahasında iken Kovid-19 pandemisi devam ettiği için katılımcılar açısından nasıl geçtiğine ilişkin meraktan dolayı son olarak katılımcıların bu konuya ilişkin fikirleri sorgulanmıştır. Bu sorgulamalara ilişkin de ‘engelli olma hali ve Kovid-19’ temasına ulaşılmıştır.

#### *Engelli Olma Hali ve Kovid-19*

Kovid-19 dünya genelinde çeşitli krizleri de beraberinde getirerek ilk zamanlar için izole bir yaşama neden olmuştur. Daha önce de engelli olmaktan ötürü çoğu zaman izole bir yaşam süren ve birtakım hakları olmasına rağmen erişim güçlüğü yaşayan engelli bireyler için bu sürecin daha zor geçtiğini söyleyebiliriz.

Ev içi alanda daha fazla görünür olan engelli bireyler Kovid-19’la bu durum daha da artmıştır. Birtakım faaliyetlerden yararlanma engelli bireyler için yetersizken süreçle birlikte sorunun boyutu artmış oldu. Herkes için zor olan bir dönem ifadelerden hareketle engelli bireyler için daha zor deneyimlenmiş olduğu söylenebilir.

*‘Kovid-19 kötü geçti. Zaten çıkamıyordum tümünden eve kapandım. Devlet dedi ki yardım verecek hiçbir yardım olmadı. Yani korona bizi tam kapattı. Hiçbir şeyden yararlanamıyorduk iyice kötü oldu’ (Aslı, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*‘Kovid-19 zaten hepimizi eve tıktı. Tabii ki faaliyetlerimizi, ulaşım yerlerimizi daha da kısıtladı. Zaten kısıtlıydı daha da çok kısıtlandı...’ (Zeynep, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

*‘Covid-19 süreci engelli bireyler için çok ağır bir travmaydı. Zaten engellenmiş bireyler, eve hapsolmuş bireyler daha fazla hapsolmek zorunda kaldı. Yani maalesef engelliler bu konuda çok fazla mağdur edildi. Engelli bireylerin bu konuda, sosyalleşmesi konusunda olsun yani hani onların bu sıkıntıyı atlama konusunda hiçbir şey yapılmadı diyebilirim size’ (Ahmet, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

İş sahasında önemli bariyerlerle karşılaşan ve bu alanda kendine yer bulmakta zorlanan engelli bireylerin pahalılıkla birlikte alım güçleri düşmektedir. Sürecin getirdikleri ve engelli olmanın dezavantajlaştırılması sorunların daha çok hissedilmesine neden olmaktadır. İfadelere baktığımızda durum daha net görülmektedir.

*'Bu pandemi bizi eve tam hapsetti... Zaten zorlanıyorduk her şey daha da zamlandı. Ne iş var ne de engelliye yardım. Keşke yürüseydim de hiçbir şey istemezdim' (Gizem, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı).*

*'Derneğimiz üç ay kapalı kaldı. Kirasını ödemek zorunda kaldık. Bi de üyelerin aidatları var. Her üye on lira aidat ödüyor. Üç ay boyunca bunlar derneğe gelmedi. E gelmedikleri zaman aidat ödemediler. Derneğin kirasıdır, elektriğidir, suyudur her masrafını biz kendi cebimizden ödedik. O şekilde de sıkıntı yaşadık. Bizim projemiz onaylanmadı. Projemiz zaman aşımına uğradı' (Ali, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Kürt).*

Kovid-19'un yarattığı en olumsuz süreçlerden biri de kadınların uğradıkları ev içi şiddetin artması oldu. Engelli bireyler açısından düşündüğümüzde diğer katılımcıların da vurguladığı gibi ev içi alanda geçirilen zaman daha da artmış oldu. Rengin'in ailesi ile olan ilişkileri çatışmalı iken bu süreçle birlikte ev içi çatışmalar da artmış oldu.

*'Kovid-19'da da şöyle olumsuz şeyler oldu, dışarıya hiç çıkamadım. Sürekli evde kaldım. Zaten engelli bireyler evde ve yasaklardan dolayı hiç çıkamadık o yüzden maalesef psikolojikmen bir çöküntü oldu. İşte kilo almalar başladı. Aile ile sürekli iç içesin Allah'ım Yarabbim' (Rengin, Görme Engelli, Kürt).*

Daha önce de toplumda görünürlüğü az olan ve son zamanlarda az da olsa topluma karışma şansı bulan engelli bireylerin salgınla birlikte yeniden görünürlükleri azalmıştır. Mustafa'nın ilgili ifadelerinden hareketle sürece baktığımızda sağlık alanından yararlanmada zorluk yaşayan engelli bireyler bu süreçte özellikle refakatçi olmaması ve görme engelli bireylerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmaması süreci daha da zorlaştırmıştır.

*'Kovid zor geçti benim açımdan. Ben bir engelli olarak bana zor geçti. Ben zaten topluma kendimi zor kabullendirmişken, adaptasyon sürecini zar zor da olsa, azıcık bile olsa tamamlamışken toplum olarak birbirimizden koptuk. Yani nerdeyse başa döndük. Öyle bir şey oldu. Hantallaştık. Evde çok oturduk. Engelli bireyin toplumda daha çok görünmesi lazım. Maalesef devlet o süreçte aslında engellilerinin herkes içerdeyken onların dışarıda olması, motivasyonunun kaybedilmemesi anlamında değerli bir şeydi ama yapmadılar. Zorlandık. Yani yoğun bakıma düşen görme engelliler oldu. Orada kendilerini nasıl koruyacaklarını bilemediler. Kimse onlara hizmet edemedi. Çok zorlandık... '(Mustafa, Görme Engelli, Arap).*

Serhat'ın ifadelerini değerlendirdiğimizde Kovid-19'un insanların birbiriyle olan temasını azaltması görme engellilerin sıkıntılar yaşamalarına neden olduğu söylenebilir. Tamamen görmeyen biri için organizasyonel aksaklıklardan dolayı herhangi birinin yardımı olmadan işlerini halletmesi özellikle ulaşımda oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle temas olmadan verilen direktiflerle görme engelli birini yönlendirmek engelli bireyin daha da zorlanmasına neden olmaktadır. Görme engelli olmasından dolayı öz bakımını yapmakta yetersiz olacağı düşüncesi de engelli bireyin temiz olamayacağı dolayısıyla virüs buluşturacağı düşüncesi mesafelere neden olmaktadır.

*'Kovid-19 çok zorladı bizi. Engellilik anlamında çok zorladı bizi. Kovid-19 tamamen insanları birbirinden ayıran bir durum. Sen bir engelliye yardım etmek istersen temas yapman lazım. Sen yakın temas yapmadığında o engelliye sağa git sola git diye yönlendiremezsin. O engelliye daha çok zorlarsın. Bir otobüse binmek istediğinde, kapıyı bulmadığında birisi koluma girmek zorunda kalıyor. O da ürüyor, ben de ürüyorum. O da korkuyor yani. Görme engellidir, her yere giriyor, her yerden çıkıyor şimdi ben kovid de olacam (diye düşünüyor). Ya da daha önce çok düşünmüyor bu görme engellinin neler yapabileceğini ama bu saatten sonra ya bu temiz olmayabilir de görüşüyle yaklaşıyor'* (Serhat, Görme Engelli, Kürt).

Rampaların olmayışından dolayı dışarı çıkma güçlüğü çeken bedensel engelli katılımcılar daha önce de izole bir yaşam sürmekte iken Kovid-19'la birlikte ifadelerden hareketle düşündüğümüzde daha da soyutlanmış oldular.

*'Korona'dan dolayı insanlar hep evlerindeydi. Zaten bize kimse gelmiyor. Korona çıkınca hiç gelmediler...'* (Aliye, Yürüme Engelli, Kürt).

Ayşe için Kovid-19 diğerlerinden farklı olarak hayatına pozitif etkileri olmuştur.

*'Ya kovid-19 bilmiyorum bana getirisi oldu, götürüsü olmadı... Yalnız başıma kalmayı öğretti. Kimse gelmiyordu. İzoleyi öğretti ve ben tek başıma ben karanlıktan korkarım. En büyük korkum karanlıktı. Kovid bana o karanlıktan korkmamayı öğretti ve beni daha güçlü yaptı. Boşandım yoksa boşanamazdım. Korkardım... Adamı boşıyacam diyordum karanlık aklıma geliyordu vazgeçiyordum, tamam mı... Bana yalnız kalıp bütün ışıkları söndürüp de uyumayı öğretti. O yüzden Kovid'in bana getirisi oydu. Götürüsü olmadı. Bi de biraz çok koştur yapıyordum. Haftanın altı günü hemen hemen koştur yapıyordum. Kendimi dinledim. Bedenimi dinledim. Kilo verdim. Ondan sonra okuyamadığım kitaplarım vardı o kitaplarımı okudum'* (Ayşe, Tekerlekli Sandalye Kullanıcısı, Türk).

Kovid-19'u farklı bir açıdan değerlendiren Vedat da engelli bireylerin uzun zaman boyunca kısıtlı bir hayat sürdürdükleri bu sürecin kendileri için herhangi bir farklılık yaratmadığını aslında bir şekilde eleştirmektedir.

*'Covid süreci bizim için çok güzel geçti. Zaten biz otuz beş yıldır Kovidliymişiz. Biz zaten kısıtlanıyorduk...'* (Vedat, Görme Engelli, Kürt).

## SONUÇ

Engellilik ve etnisite kesişiminde engelli bireyler açısından hangi kimliğin daha baskın olduğunu öğrenmek amacıyla Batman ve çevresinde yaşayan engelli bireylerle birlikte nitel bir araştırma yürütülmüştür. Engelli bireylerin engelli olmayı nasıl anlamlandırdıkları ve kendi sosyal çevrelerinde neyi deneyimlediklerini göstermeye ve engelli olmaktan kaynaklı hangi sosyal bariyerlere ve olumsuz tanımlamalara maruz kaldıkları detaylı bir biçimde Batman bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Engelliliğin yanı sıra etnik aidiyetin kişiler için ‘çifte dezavantaj’ bir durum yaratıp yaratmadığı ya da her iki kimliğin birlikte ne gibi dezavantajlar yarattığı ve sahadaki tartışmalar sonucu geliştirilen problem cümlesi çerçevesinde üçüncü bir bağlamda ‘engellilik’ ve ‘cinsiyet’ gerçekliğinin neden olduğu ‘çifte dezavantaj’ durumu bu araştırmadaki katılımcılar açısından bağlamsal olarak tartışılmaya çalışılmıştır.

Engellilik gerçeği kendi başına engelli insanların her alanda sosyal yoksunluk yaşamalarına ve buldukları kültürel ortamda engelliliğe ilişkin sosyal inşa sonucu yaşadıkları damgalama ve bununla ilintili olarak olumsuz anlamlandırmalara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Aynı şekilde ‘etnik özellikler’ ve ‘cinsiyet’ inşası da bağlamına göre sorunlu bir yapıya sahip olabilmektedir. Bu çerçeve içerisinde araştırmada yer alan katılımcıların görüşlerinden hareketle ‘engellilik, etnisite ve cinsiyet’ gerçekliğini nasıl anlamlandırdıkları sosyolojik bir perspektiften yorumlanmaya çalışılmıştır.

Burcu’nun belirttiği gibi insanların sahip oldukları kültürel kimlikleri işlevlerini, sosyal rollerini ve buldukları bağlamı etkilemektedir. Kişilerin sahip oldukları engele ilişkin deneyimlerin belirlenmesinde ırksal, etnik, sınıf, cinsiyet özellikleri gibi etkenler dikkate alınmalıdır (Burcu, 2010). Engellilik de sosyal inşa olduğu için (Saetermoe, Scattone ve Kim, 2001) bağlamsal olarak etnik köken, din, dil, cinsiyet, coğrafya gibi değişkenlerden etkilenebilmektedir.

İlk olarak araştırmanın problem cümlelerinden hareketle engelli bireylerin sonraki yaşam deneyimleri üzerinde önemli etkisi olacağını düşündüğü engellilik

hikayelerinden hareketle ‘doğuştan’ mı yoksa ‘sonradan’ mı bir engel durumlarının olduğudur. Katılımcılardan fiziksel engelli olanların yani tekerlekli sandalye kullanıcılarından sadece birisi doğuştan engelli iken birisi yanlış iğne tedavisi, diğer birisi hastalık, ikisi çocuk felci ve ikisi ise omurilik felci, görme engelli olanlar ise biri doğuştan, biri mayın patlaması, biri katarakt ameliyatının geç olması ve diğeri ise ‘gece körlüğü’ sonucu engelli olmuşlardır. Doğuştan ve küçük yaşlarda engelli olan bireylerin sonradan engelli olanlara göre engelliliği daha olumlu deneyimlemelerinin yanı sıra özellikle kaza sonucu sonradan engelli olmak bireylerin geçiş sürecini daha zor geçirmelerine neden olmuştur. Bu geçiş sürecinde engelli bireylerin en çok zorlandıkları konu ise toplumun engelliliğin kişinin başına gelen olumsuz trajik bir durum olarak atfetmesi ve engelliliği olumsuzlayan bir tavır içinde olmalarıdır.

Engelli bireylerin çoğu en büyük güçlüklerinin engelli olmayla ilişkili olmadığını vurgulamaktadırlar (Smart, 2006-2007). Bu araştırmada ‘engelli olma’ ve ‘engellilik’ ile ilgili alt-problem cümlesine ilişkin tartışmalara baktığımızda engelli bireylerden ziyade toplumun engele bakışı ve sosyal engellemeleri ‘engelli olma’ hakkındaki düşünceleri zorlaştırmakta ve sosyal yaşamlarında bir bariyer olarak karşılına çıkmaktadır. ‘Engele rağmen başarma’ duygusu ise bu araştırmadaki katılımcılar açısından engelli olmaya olumlu yaklaşılmasını sağlamaktadır. Çünkü engelli bireye empoze edilmeye çalışılan ya da sosyal olarak inşa edilen esas gerçeklik engelli bireyin hiçbir şey ‘yapamayacağı’ ya da ‘başaramayacağı’ şeklindeki etiketlerin söz konusu olmasıdır. Bir şeyleri ‘engele rağmen başarmak’ ise bu dayatmalardan dolayı engelli bireyler açısından memnuniyete dönüşmesine neden olmaktadır.

Engelliliğin toplumsal bir yaratım olduğunu yani sosyal etkileşimler neticesinde inşa edildiğini göstermek amacıyla geliştirilen problem cümlesine ilişkin tartışmalara baktığımızda engelli bireylerin bakış açısında engellilik, bireysel olmayıp toplumsal yaratımların yani sosyal insanın ürünleridir. Burcu’nun araştırmalarında olduğu gibi (2002a, 2002b, 2004, 2006a, 2006b, 2007, 2009, 2010, 2011a, 2011b, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2020) engel durumu kişiye ait bir özellik olsa bile engelliliği yaratan, zorlaştıran bireylerin işlevlerinden hareketle toplumun olumsuz bakış açısı ve sosyal organizasyonsuzluk yani toplumun engelliliğe ilişkin başarısızlığında yatmaktadır.

Engelli bireylerin en çok hangi konularda zorluk yaşadıklarına ilişkin alt-problem cümlelerini sorguladığımızda özellikle ‘görmezden gelme’ konusunda zorluk yaşamaktadırlar. Hem çevreleri hem de organizasyonlar tarafından görmezden gelinmeyi yaşadıkları için sosyal hareketlilik imkanlarını sağlayacak erişilebilirliğin olmaması çoğu konuda zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Engelli bireylere olan bakış yine rahatsız oldukları konulardan biri olarak dikkat çekmektedir. Engelli bireylere yönelik olan olumsuz düşünceler dışarı çıkma konusundan işe alım meselelerine kadar pek çok konuda zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durum da Hughes’ın da belirttiği gibi günlük yaşam içerisinde engelliliğin olumsuz ontolojisi, önyargı ve baskının özellikleri ile kendini öne sürmektedir (Hughes, 2007, s.678). Dolayısıyla Burgdorf’un (1984) da belirttiği gibi amaç engelli bireyleri ‘görmezden gelmek’ yerine engelleri kaldırma çabası içinde olmak gerekir (akt: Barnatt ve Seelman, 1988, s.46).

Toplumsal yaşamda engelli bireylerin cinsel yaşamlarının olamayacağı şeklinde bir mit mevcuttur (Bollier, King, Austin, Shakespeare, Spittal ve Kavanagh, 2019, s.12). Bu araştırmadaki katılımcılardan bazılarının değindikleri önemli bir nokta ise cinsel yaşamlarını merak eden sorulara/sorgulamalara maruz kalmalarıdır. Çünkü toplumun nazarında ‘cinsellik’ ve ‘cinselliğe’ ilişkin pratikler sadece ikili cinsiyet rejiminde ‘sağlam’ ya da ‘normal’ olarak kurgulanan beden varlığında kabul gören bir anlayışa sahiptir. Engelli bireylerin diğer pek çok meselede olduğu gibi toplumsal açıdan seks konusunda da ‘yapamayacağı’ ya da yetersiz olduğu varsayılmakta ve bundan dolayı cinsel yaşamlarını sorgulayan sorularla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır.

Engelli bireylerin belli birtakım konularda yaşadıkları sorunların neler olduğunu daha geniş bir bağlamsal çerçevede tartışmak ve en çok hangi alanlarda sorun yaşadıklarını öğrenmek amacıyla yapılan sorgulamalardan hareketle dikkat çeken alanlardan biri kamu ve özel sektörün engelli bireyleri istihdam etmede yetersiz kalışıdır. Kapitalist sistem içerisinde engelli bireylerin varlıklarının sorunsal bir hale dönüştürülmesinden dolayı en çok memnuniyetsizliklerini dile getirdikleri alanlardan biri özel sektör olarak dikkat çekmektedir. Özel sektörün çalışma mantığı maksimum kara dayandığı için işçiler yoğun bir çalışma temposuna tabi tutulmaktadır. Engelli bireyleri istedikleri gibi

çalıştıramayacakları şeklinde bir düşünceye sahip olduklarından ötürü özel sektör kendi donanımlarına göre pozisyonlara ve belli bir oranda engelli bireyi çalışma kotasına sahip olmasına rağmen engelli bireyleri istihdam etmede gönülsüz davrandığı görülmektedir. Dolayısıyla engelli bireyler işgücü piyasasında kendilerine yer bulmakta çeşitli bariyerlerle karşılaşmakta ve sosyal yaşamın dışına itilmektedir.

Kamuda istihdam konusunu bu araştırmadaki engelli bireylerin anlatımları üzerinden değerlendirdiğimizde özel sektöre oranla daha az sorunlu olmasına rağmen engelli bireylerin ihtiyaçlarını hesaplamada yetersiz kaldığı görülmekte ve işe alımlar oldukça yetersiz düzeydedir. Engelli bireylerin çalıştıkları birimler ise yeteneklerinden ziyade kendisine uygun görülendir ve çoğu zaman ise yüksek donanımlarına rağmen bakış açısının yanı sıra erişim problemlerinden dolayı statüsel olarak yükselememektedirler ve araştırmacıların da dikkat çektikleri üzere çoğu halde engelli bireylerin yetenekleri göz ardı edilmekte, engelli bireyler bir şeyleri başarmak için aynı seviyedeki engelli olmayan bireylere göre daha çok çalışmaktadır (akt: Castaneda, Chiapetta, Guerrero ve Hernandez, 2019, s.389, Pearson, 2012, s.95). Dolayısıyla engelli bireyler iş sahibi olma konusunda somut olarak ayrımcılığa uğramakta ve Jolly'nin de belirttiği gibi ücretli istihdam eksikliği, işsiz birey için sadece yoksulluk olmayıp aynı zamanda sosyal izolasyon ve siyasi statü eksikliği için de önemli etkileri olmaktadır. Bu nedenle özellikle engelli bireyler açısından istihdam sorununun çözüme kavuşulması gerekmektedir (Jolly, 2000, s.795-801).

Engelli bireyler için oldukça sorunsal bir yapıya sahip olan alanlardan biri de eğitim olarak dikkat çekmektedir. Özellikle engelli olmaktan kaynaklı eğitime erişim zorlaşırken cinsiyet gerçekliği ise kadınların eğitimde bulunmalarına engel olmaktadır. Bu araştırmadaki katılımcılar açısından geçmiş yaşantılarında okulların sadece engelli olmayanlara göre tasarlanması ve engelli bireylerin karşılaştıkları olumsuz tavır ve tutumlar çoğunun eğitime erişimini zorlaştırmıştır. Bir kısmının belli bir döneme kadar birine bağımlı olarak eğitime devam etmeleri sonrasında eğitime devam etmede gönülsüz davranmalarına neden olmuştur. Kendi ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran okullarda okumak ise engelli çocuklarla aileleri arasında mesafe oluşmasına neden



olmuştur. Bundan dolayı Morris'in de belirttiği gibi yaygın eğitimin sağlanması engelli çocukların ailelerinden uzak kalmamalarını sağlayacaktır (Morris, 1997, s.252).

Engelli bireyler sağlığa erişim bakımından çeşitli bariyerlerle karşılaşmaktadır. Fiziksel engelli bireyler için rampaların dik oluşu ve asansörlerin daha çok engelli olmayanlar tarafından kullanılması, görme engelliler için ise sarı çizgilerin kesik oluşu veya hiç olmayışı, fişlerin okunaklı olmaması ve sıra takip sisteminin görselliğe dayalı olması gibi pek çok unsur sağlık alanında zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Yanı sıra kadınlar için meme kontrolü ya da doğumhane gibi birimler engelli kadınların ihtiyaçlarını hesaplamada yetersiz kalmaktadır ve evrensel tasarım mantığından oldukça uzak bir görünüme sahiptir. Engelli bireyler bu gibi sorunlardan dolayı hastaneye giderken daha çok birinin yardımıyla gitmek zorunda kalmakta ya da gitmeyi tercih etmemektedir. Bu nedenle araştırmacıların da belirttiği gibi sağlık ve pek çok alanda engelli bireylerin lehine olacak düzenlemelere ihtiyaç vardır ve bu düzenlemelerde 'damgalama' ve 'ayrımcılığa' dikkat çekilmelidir (Onyeabor, 2010, akt: Moodley ve Graham, 2015).

Ulaşım engelli bireylerin hayli zorlandığı ve oldukça sorunlu alanlardan bir diğeri olmaktadır. Şehir içi minibüsler engelli bireyi hiç almazken belediye otobüsleri de engelli bireyleri alma konusunda gönülsüz davranabilmektedir. Engelli bireyler, ulaşım erişimde hem olumsuz bakışlara hem de şoför ve çevredekilerin bilinçsizliğiyle karşılaşmaktadır. Şehirlerarası yolculuklarda da bedensel engeli olanlar bedensel temastan dolayı onur kırıcı bir muameleyle karşılaşmakta, görme engelliler ise organizasyonsuzluktan dolayı yön bulmada zorluk yaşadıkları için birinin yardımına gereksinim duymaktadır. Olumsuz bakışlara maruz kalan engelli bireyler aynı zamanda özellikle sıcak havalarda, duraklarda beklerken zorluk yaşamaktadırlar. Araştırmalarda da belirtildiği gibi ulaşım sisteminden yararlanmama, dışlama ve ayrımcılık yoluyla temel hakları yerine getirememe ve özerkliği azaltma etkisine sahiptir (Ana Calle, Maggie Campilay, Fabian Araya, Amalia Ojeda, Claudina Rivera, Pablo Dubo ve Amparito Lopez, 2021, s.10-11). Dolayısıyla dikkat çekildiği üzere engel gerçeği eğitim fırsatlarından yararlanma, istihdam edilme, faturaları ödeme, sağlığa erişim, çocuk yetiştirme, erişilebilir konut bulma, dükkanlara veya sinema gibi kültürel alanlara girme

gibi pek çok alanda varlığını göstermektedir (Thomas, 1999; Oliver, 2009; akt: Thomas, 2012, s.112). Bu durum ise daha önce de belirtildiği üzere herkesin hakkı olmasına rağmen toplumun ve organizasyonların tüm grupların ihtiyaçlarını göz önünde bulunduramamasındaki başarısızlığını göstermektedir.

Engelli olanlara yönelik olumsuz tutumlar ve hizmetteki sınırlılık, sorunu daha da derinleştirmektedir (Arıkan, 2001, s.18). Bu araştırma çerçevesinde hazırlanan alt-problem cümlesi açısından baktığımızda engelli bireylerin uğraşmak zorunda kaldıkları olumsuz tavır ve tutumların yanı sıra belli birtakım hizmetlerden yararlanma durumları da çok azdır. Özel olarak üzerinde durdukları hizmet eksikliklerinden biri teknolojinin engelliler için uygun kullanım koşullarından uzak olmasıdır. Erişilebilir bankamatikler az iken daha çok engelli olmayanlar tarafından kullanılmaktadır. Engelli bireylerin işgücü piyasasında yer alma gerçekliği, bununla ilişkili alım güçlerini ve günümüz ekonomik koşullarını da göz önünde bulundurduğumuzda telefon ve bilgisayarlardan uygun kullanıma sahip olanlar az olmakla birlikte oldukça pahalı olabilmektedir. Böylece teknolojiye erişimleri güçleşmektedir.

Engelli bireyler kültürel alanlara ve tüketim faaliyetlerine erişimde azalma yaşamaktadırlar (Cavet, 1998, Hirst ve Baldwin, 1994, akt: Hughes, Russell ve Paterson, 2005, s.8). Bu araştırma açısından engelli bireylerin kültürel faaliyetlerden yararlanma durumları ve sosyal etkinlik konusunda herhangi bir hizmetin söz konusu olup olmadığını öğrenmek amacıyla yürütülen tartışmalara baktığımızda hem kültürel faaliyetlere katılmak zor olmakta hem de engelli bireyler için sosyal etkinlik yok denecek kadar azdır. Engelli bireyler için söz konusu olan özel günler ise sadece o gün için farkındalık oluşturmakta ve engelli bireylerin karşılaştıkları problemler diğer günlerde görmezden gelinmektedir. Bu durum ise engelli bireyler açısından memnuniyetsizlik oluşmasına neden olmaktadır çünkü ifade edildiği üzere engelliliğe ilişkin farkındalık düşük (Thiara, Hague ve Mullender, 2011, s.767) olmaktadır. Engelliliğe ilişkin özel günlerde engelli bireylerin sorunlarının gerçek anlamda dile getirildiği ve sorunlarının çözüme kavuşmasına yönelik farkındalık bilincinin geliştirildiği adımlara ihtiyaç vardır.

Engelli bireyler için yaşadıkları yerde fiziksel/çevresel düzenlemelerin nasıl bir görünüme sahip olduğu tartışıldığında oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Yapılan düzenlemelerin çoğu şehrin işlek yerlerinde mevcuttur. Dikkat çekildiği üzere tarih boyunca insanlar her zaman çevreyi kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmelerine (Barnes, 1991, akt: Barnes ve Oliver, 1993) ve günümüzdeki ilerlemelere rağmen engelli bireylerin sosyal hareketliliğini sağlayacak rampalar, sarı çizgiler, duraklardaki ses sistemleri, engelli lavaboları gibi pek çok düzenleme ya çok eksik olmaktadır ya da hiç yoktur. Bu araştırmada engelli bireyler fiziksel/çevresel düzenlemeler konusunda öncelikle yapılan düzenlemelerin eksik ve sıkıntılı olduğundan bahsederken kendi yaşadıkları binanın erişilebilirliğini tartışmaları aslında genel olarak yapılan düzenlemelerin engelli bireye göre olmadığı yorumuna bizi götürmektedir. Çünkü yapılan gözlemler, araştırma dışındaki sohbetler ve yüz ifadelerinden de anlaşılan engelli bireylerin artık bıkkınlık yaşamalarından dolayı kendilerini ev ya da iş gibi alanlar dışındaki diğer alanlardan çekmelerine sebep olmaktadır. Alternatif entegre yerler çoğunlukla mevcut olmadığı (Bogdan ve Biklen, 2013, s.11) için engelleştiren mekansal kalıplar söz konusudur. Dolayısıyla engelli bireylerin görünür olmaları engelleştirildiği için kendilerine yönelik önyargı ve kalıp yargılar artmaktadır. Bu nedenle herkesi düşünen görünürlüğü artıracak ve engelleştirmeyen evrensel mekansal/çevresel düzenlemelerin söz konusu olması gerekmektedir.

Araştırmada üzerinde durulan önemli sorunlardan biri devletin engelli bireylere yönelik hizmetlerinin ve çalışmalarının eksikliği ve uygulamadaki sıkıntılarıdır. Her ne kadar geçmişe oranla mesafeler kat edilmiş olsa da hala istenilenden oldukça uzak bir profile sahiptir. İstihdam edilme oranları düşük olmasına rağmen engelli bireylere verilen maddi destek günümüz koşullarını da düşündüğümüzde hayatlarını idame ettirmede oldukça yetersiz kalmaktadır ve Blattner'ın da belirttiği gibi engelli insanlar yüksek yoksulluk riski altındalar (Blattner, 2020, s.10). Engelli bireylerin yeteneklerine ve ihtiyaçlarına göre ve herkesle eşit haklara sahip oldukları, erişebildikleri düzenlemelerin varlığına ihtiyaç vardır. Devlet kurumlarınca engelli bireylerin haklarını koruyacak ve uygulamaya koyacak mekanizmaların söz konusu olması gerekmektedir.

Toplumsal sorunların görünürlüğünü ve kamu duyarlılığı oluşturmada önemli bir işleve sahip olan STK'ların engelli bireylerin yaşadıkları sorunlara eğilmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu araştırmadaki katılımcılar açısından STK'lar engelli bireylerin karşılaştıkları toplumsal sorunların görünürlüğünü artırma ve çözüm odaklı olma anlayışından uzak olmalarıyla birlikte daha çok kar odaklı kuruluşlar olarak dikkat çekmektedirler. Sivil toplum mantığından uzak olan bu anlayış yerine engelli bireylerin sorunlarının dile getirildiği ve bilinç ortamının yaratıldığı bir ortamın STK'lar tarafından gündeme alınması gerekmekte ve bu yönde bir kamu duyarlılığı yaratılmalıdır. Yanı sıra ifade edildiği gibi engelli örgütlerinin araştırma bilgisi ve kapasitelerinin oluşturulması gerekmektedir (Priestley, Waddington ve Bessozi, 2010, s.743).

İnsanların yaşadıkları coğrafya inşa ettikleri üzerinden kültürel olarak insanların yaşam biçimlerini etkilemekte ve insanların giyimden düşünüş tarzına kadar nasıl hareket etmeleri gerektiğine ilişkin belli birtakım normlar inşa etmektedir. Yanı sıra yaşanan coğrafya kişi için avantaj ya da dezavantaj yaratabilmektedir. Bu araştırmadaki katılımcıların vurgulu bir şekilde üzerinde durdukları önemli bir nokta ise yaşadıkları coğrafyanın kendilerini daha da engelleştirdiğidir. Coğrafyanın kendine has kültürel yapısı engelli olmayanları da engelleştirirken engelliliğe olan yaklaşımdan dolayı engelli bireyleri daha da dezavantajlaştırmaktadır. Bu araştırmadaki kadınlar açısından düşündüğümüzde ise coğrafya daha da dezavantaj yani kısıtlılık yaratmaktadır. Engelleştiren bir coğrafyada yaşamak ise izole bir yaşama neden olabilmektedir.

Engelli bireylerin aileleriyle olan ilişkilerine ilişkin alt-problem cümlesi çerçevesindeki anlatılar sorgulandığında katılımcıların çoğunluğu açısından olumlu ilişkiler söz konusudur. Katılımcılar kendi kardeşleri, eşleri ve çocuklarından ziyade anne ve babalarıyla olan ilişkilerini dile getirmişlerdir. Aileleriyle olumlu düşünceye sahip olan katılımcılar ailelerinin kendilerini desteklediklerini, engelli olma gerçeğinden dolayı engellemediklerini vurgulasalar da görüşmeler sırasında ve görüşme sonrası sohbetlerdeki bazı ifadelerinden hareketle toplumsal olarak gelişen kimi tavır ve tutumların aileler için de söz konusu olduğu söylenebilir. Aileleriyle ilişkilerinin olumsuz olduğunu ifade eden katılımcılar açısından ise toplumun engelliliğe olan

yaklaşımından dolayı aileler engelli oldukları için çocuklarını ‘yok saymakta’, ‘engelleştirmekte’ ve ‘eksik’ olarak görmektedir. Aileler çocuklarına ilişkin olumlu ya da olumsuz ilişkilere sahip olsalar da Atkin ve Hussain’in de belirttikleri üzere aileler, engelliliği çocuklarının başına gelen bir trajedi olarak görmekte ve engelliliğin çocuklarını daha savunmaz hale getirdiği ve kısıtladığına ilişkin bir inançları mevcut olmaktadır (Atkin ve Hussain, 2014, s.165). Toplumun düşünce yapısından etkilenen bu inanç engelli ailelerini de engelleştirebilmektedir ve dolayısıyla Dowling ve Dolan’ın (2001, s.22) da belirttikleri gibi engelli çocuktan ziyade toplum aileye engel olmaktadır. Bu nedenle ailelerin çocuklarını destekledikleri ve engelleştirmedikleri bir tavır içinde olmalarını sağlayacak alt-yapının oluşturulmasına ilişkin farkındalık ve bilinç çalışmaları yürütülmelidir. Engellilik özü itibarıyla sosyal bir inşa olduğu için engelliliğe ilişkin anlamlar sosyal etkileşimler neticesinde olumlu olarak yeniden kurulabilir. Engelli bireyler aileleri tarafından engelleştirilmedikleri ve destekledikleri bir ortamda daha fazla özgüven sahibi olmaları ise toplumsal yaşamda daha fazla görünür olmalarını sağlayacaktır.

Engelli bireylerin akraba, komşu ve arkadaş çevreleriyle olan sosyal ilişkilerinin nasıl olduğunu öğrenmeye çalıştığımızda katılımcıların bir kısmı olumlu sosyal ilişkilere sahip olduklarını belirtirken bir kısmı ise özellikle geçmiş yaşam deneyimlerindeki sosyal ağlardaki etkileşimlerden dolayı olumsuz ilişkilere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Olumsuz ilişkilerinin oluşmasının nedeni yine daha önce de belirtildiği üzere engelliliğe ilişkin olumsuz önyargı ve kalıp yargılardır. Engelliliğin bir ‘eksiklik’ olarak görülmesinden dolayı ‘yapamayacağı’ şeklinde bir anlayışı geliştirmekte ve engelli oldukları için bir kıyaslama yapıldığında özellikle akraba ve komşu çevresinde kıskançlığa neden olmaktadır. Çünkü engellilik ‘yapamayacağı’ şeklinde bir etikete/damgaya sahiptir. Geçmiş yaşam deneyimlerinden dolayı engelli bireyler de sosyal çevrelerinden uzak durmaktadır. Dolayısıyla engellilik kişinin yaşadığı sosyal bağlamda etkileşimler sonucu sürekli olumsuz bir şekilde inşa edilmeye devam etmektedir.

Kendi akraba, komşu ve arkadaşları dışındaki insanların kendileriyle iletişim kurma noktasında takındıkları olumsuz tavır ve tutumlar neticesinde engelli bireyler iletişim

kurmakta tereddütler yaşayabilmektedir. Engelli bireyler kendilerine ilişkin bu tarz olumsuz davranışlardan etkilenmekte ve kendilerini insanlardan çekebilmektedir. Dolayısıyla Finkelstein'in belirttiği gibi engellilerin dış sosyal güçler ve acı çekmelerine neden olan çevresel engellere karşı bir tutumları olabilmektedir (Finkelstein, 1980, s.11). Engelli bireyler kendilerini 'diğerlerinden' geri çeken bir tutum içine girebilmektedir. Bu nedenle engelli bireylerin buldukları sosyal çevrede kendilerine ilişkin olumsuz yargı ve davranışların şekillenmediği bir ortamın oluşması için sosyolojik bakış açısında şekillenen yani sağlam beden ideolojisinden uzak, eşitsiz güç ilişkisine dayanmayan olumlu düşünce yapısına ihtiyaç vardır.

Engellilik, sosyal bir kavram olup engelli bireyin bio-fiziksel gerçekliğinden ziyade sosyal bağlamında çevresindekilerden hareketle bir anlam taşımaktadır (Burcu, 2004, s.25). Engellilik özünde bir damga gerçeğini taşımaktadır. Engelli bireyler yaşadıkları çevrede diğerleriyle olan etkileşimleri sonucu damgalama yaşamakta ya da doğdukları dünyanın kendilerinden bağımsız olarak inşa ettikleri üzerinden hayatlarının her anında engellenmekte ve olumsuz ifade ve sözlere maruz kalmaktadır. Bu araştırmadaki katılımcılar açısından kendi engelleriyle ilgili denk geldikleri olumsuz ifade ve sözlere yönelik alt-problem cümlesi değerlendirildiğinde 'kör, topal, sakat, günah (yazık), özürlü, yarım porsiyon, eksik, ayaksız' gibi tanımlamaların yanı sıra 'pis kör, kör haram' şeklinde Kürtçe'den çevrilen kavramlar olarak dikkat çekmektedir. Kültürel aktarım sonucu engelli olmayanlar tarafından kullanılan, engel durumuna ilişkin engelli bireylerin denk geldikleri olumsuz sözler ve ifadeler onur kırıcı ve rencide edici olmaktadır. Çoğu zaman ise diğer ayrımcı pratiklerde olduğu gibi engelli bireylerin kendilerini insanlardan çekmelerine ve izole bir yaşam tercih etmelerine neden olmaktadır. Engele ilişkin kullanılan kelimeler diğer olumsuzluklardan daha fazla engelleştirici olabilmekte ve engelli bireylerin esenlik durumunu etkileyebilmektedir. Her ne kadar yapılaşmış olan bir düşünceden dolayı bu kelimeler sorgulamadan kullanılmaya devam edilecek olsa da özellikle eğitim kurumlarında bu kavramların yapı-söküme uğratılması gerekmekte ve bu yönde girişimlerin söz konusu olması gerekmektedir. Ayrıca Grue'nin de belirttiği gibi engellilik araştırmaları, engelliliği baskıcı bir kategori olarak üreten söylemleri açıkça ortaya koymayı amaçlamaları (Grue, 2011, s.535) önemli olmaktadır. Goffman, engelliliğin anlamının sosyal olması

dolayısıyla değiştirilebilir bir yapı olduğunu savunması (Susman, 1994, s.15) engelliliğe ilişkin olumsuz adlandırmaların da değiştirilebilir olduğunu göstermektedir.

Engelli kişiler hakkındaki ilk kararlar kişisel niteliklerinden ziyade engelli olmalarına dayandırılmaktadır (Rohmer ve Louvet, 2009, s.76). Engelli bireylerin sosyal etkileşimlerinde ne gibi etiketlemelere maruz kaldıklarına ilişkin geliştirilen alt-problem cümlesine göre bu araştırmada en çok görülen ve hatta tüm katılımcıların denk geldiği ‘yapamaz, edemez’ etiketlenmesidir. Yanı sıra diğer alt-problem cümlelerindeki tartışmalaradan hareketle ‘yük’ ve ‘acıma’ etiketi de söz konusudur. Bu etiketlenmeler engelli bireylere karşı gelişen beklentiyi düşürmektedir. Çok az beklenti olması ya da hiç beklenti olmaması ise eğitimden, iş ve evlilik hayatına gibi pek çok alanda ‘yapamazsın, edemezsin’ düşüncesi gelişmektedir. Özellikle kadınlar açısından ise daha fazla bir etiketleme söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin sahip olduğu işlevler üzerinden inşa edilen etiketlenmeler sosyal yaşamda engelli bireyi çoğu şeyi yapmaktan alıkoymaktadır. Engelli bireyleri kapsayamayan organizasyonlar ve kültürel düşünce etiketlenmelerin sebeplerinden olmaktadır.

Dile yerleşmiş ifadeler sosyal inşa sürecinde anlam kazanmaktadır. Kişi bir engele sahip olduğunda engelliliğin olumsuz bir durum olarak inşa edilmesinden dolayı yaşadığı toplumda olumsuz adlandırmalara maruz kalmaktadır. Bu araştırmadaki engelli bireylerin görüşlerinden hareketle ‘engelli, sakat’ ve diğer kelimeleri değerlendirdiğimizde en makul görülen ‘engelli’ kelimesidir. Engelli kelimesinin engelli bireyden ziyade bedensel gerçeklikten dolayı toplumsal engellenmişliğe vurgu yapması tercih edilebilirliğini artırmaktadır. ‘Sakat’ ve engele ilişkin kullanılan diğer kelimeler ise daha çok bir ötekililiğe vurgu yaptığı şeklindeki düşünce ve toplum tarafından hakaret olarak kullanılması ve ‘eksikliğe’ vurgu yapmasından dolayı kullanımı bu araştırmadaki katılımcılar açısından tercih edilmemektedir. Fakat bazı katılımcıların dikkat çektikleri üzere engelli bireylerin diğer insanlarla eşit haklara sahip oldukları şeklinde bir anlayış gelişmediği ve hakları tahsis edilmediği sürece tüm kelimeler, ikili kategoriler üzerinden değerlendirildiğinde olumsuz bir anlama sahiptir. Bu nedenle kullanılan kelimelerin toplumsal zeminde önem taşımasıyla birlikte esas

olarak sağlanması gereken adımlardan biri de engelli bireylerin herkesle eşit haklara sahip olduğu ve bunlara erişiminin sağlandığı bir düzenin varlığının teminidir.

Kovid-19 pandemisi engelli bireylerin yaşamlarında çeşitli zorlukların yaşamasına neden olmuştur (Lund, Forber-Pratt, Wilson ve Mona, 2020). Engellenen ve kısıtlanan engelli bireyler açısından Kovid-19'un ne gibi sosyal engellemeler ya da deneyimlere neden olduğu saha aşamasında iken ayrıyette katılımcılarla tartışmaya açılmıştır. Zaten belli birtakım engellenmişliklerden ötürü engelli olmayanlara göre oldukça izole bir yaşam süren engelli bireyler bu süreçle görünürlükleri daha fazla azalmıştır. Ev içi alanda daha fazla zaman geçirmeye neden olan süreç bazı katılımcıların aileleriyle olan çatışmalarını daha da artırmıştır. Görme engelli bireyler açısından teması azaltan bir süreç olduğu için daha fazla zorlanmalarına neden olmuş ve ihtiyaçlarının hesaplanabilirliği göz önünde bulundurulmamıştır. Dolayısıyla bu ve benzeri olağanüstü hallerde engelli bireylerin ihtiyaçlarının daha farklı olabileceğinin düşünülmesi ve herhangi bir damgalama ve ayrımcılığa sebep olmayacak şekilde daha kapsamlı düzenlemelerin söz konusu olması gerekmektedir.

Araştırmada etnisiteye ilişkin alt-problem cümlesi çerçevesinde engelliliğin yanı sıra etnik köken aidiyetinden kaynaklı karşılaşılan sorunlar incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu hayatlarında az da olsa bazı olumsuz deneyimler yaşamışlardır. Bu deneyimlere baktığımızda hayatlarının sadece bazı anlarında denk geldikleri olumsuz deneyimlerdir. Denk geldikleri sorunlar ise karşı tarafın 'ötekililiği' olumsuz bir biçimde inşa etmesinden kaynaklı sosyal etkileşimler sonucu gelişen önyargılardır. Katılımcıların etnik aidiyetle ilgili yaşadıkları en önemli sorunlar dille ilgili sorunlardır. Ana dillerini özellikle Kürtçeyi kullandıklarında gelişen olumsuz söylemler ve karşı tarafın dilini kullandıklarında geldikleri yere dair ipucu vermesinden dolayı her ne kadar önemli bir etkisi olmasa da bu araştırmadaki katılımcılar açısından yaşanmış olan olumsuz deneyimler olarak dikkat çekmektedir.

Engellilik sosyal inşa olduğu için bağlamsal olarak farklılık gösterebilir. Engelli bireylerin yaşamları ırk/etnik köken, din ve dil çerçevesinde inşa edilmektedir (Stienstra, 2002, s.2). Bu gerçeklikler sosyal etkileşimler sonucu engelli bireylerin



deneyimleri üzerinde etkili olmaktadır (Islam, 2008). Aynı zamanda toplumda çoğunluğun sahip olduğu kimliklerin dışında kimliklere sahip olmak çoğunlukla olumsuz olarak inşa edildiği için dezavantaj yaratabilme riskine sahiptir. Bu perspektiften hareketle araştırmanın önemli amaçlarından ve esas konusu olan ‘etnik ve engellilik’ kimliğinin kesişiminde en çok hangisinin sorunlu olduğunu, ne gibi sosyal engellenmişlikleri getirdiklerini ve engellilik deneyimi üzerindeki etkisini tartışmak amacıyla geliştirilen alt-problem cümlesi çerçevesinde değerlendirdiğimizde katılımcıların hepsi açısından ilgili araştırmalarda (Molloy, Knight ve Woodfield, 2003, McDonald, Keys ve Balcazar, 2007, Rohmer ve Louvet, 2009, Ali, Fazil, Bywaters, Wallace ve Singh 2001) olduğu gibi bu araştırmada da engelli olma gerçeğinin kendileri açısından daha çok dezavantaj yarattığı görülmektedir. Engelli bireyler engelli oldukları için eğitim ve iş olmak üzere pek çok fırsata erişememektedirler. Yaşadıkları toplumda etnik kökenden bağımsız olarak olumsuz bakış açısına maruz kalan engelliler toplumsal olarak engellenmektedir. Engelliliğe atfedilen damga etnik köken damgasını aşmakta ve daha çok sosyal yoksunluk yaratmaktadır. Engelliliğin sorunsal bir görünüme sahip olmasının nedeni bağlam neticesinde (Patterson, 2006) olumsuz bir durum olarak atfedilmesidir. Dolayısıyla bu araştırmadaki katılımcılar açısından etnik bilinç düzeyleri yüksek olmasına rağmen her iki kimlikten kaynaklı ‘çifte dezavantaj’ durumu söz konusu değildir. Etnik kökenden bağımsız olarak olumsuz deneyimler söz konusudur (Atkin ve Hussain, 2014). Aynı şekilde belirtildiği gibi engelli insanlar, ırksal azınlıklar, etnik grup üyeleri ve kadınlar arasındaki benzerlik çekilmesine rağmen (tenBroke, 1966, tenBroke ve Watson, 1966, akt: Pfeiffer, 2001, s.39) engelliler paylaşılan grup özellikleri nedeniyle değil insanların kendilerine olan bakış ve tepki biçimleri nedeniyle ayrımcılığa uğramaktadırlar (Gliedman ve Roth, 1980, akt: Pfeiffer, 2001, s.39). Dolayısıyla engelli bireyler yaşadıkları yerde çoğunluğa ait olmalarından da kaynaklı etnik özelliklerden dolayı olumsuz deneyimlerle çok fazla karşılaşmalar dahi yaşadıkları yere ilişkin toplumsal ve mekansal kalıplar engelli bireyleri engellemektedir.

Cinsiyet ve engel gerçekliği doğal bir uzantı olmaktan ziyade toplumsal inşaların kültürel temsiliyetleridir. Her iki kimlik de bireylerin hem tarihsel hem de toplumsal olarak dezavantajlaştırılan bir grupta olmalarına neden olmuştur. ‘Engelsiz’ ve ‘cinsiyetlendirilmiş’ olarak tahayyül edilen bir dünyada doğmak her iki grup için

dezavantaj yaratmaktadır. Her iki kimliğe sahip olmak ise ‘çifte dezavantaj’ oluşturmaktadır. Engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklı maruz kaldıkları etiketler ve kendi sosyal bağlamlarında ne gibi anlamlar ifade ettikleri daha çok olumsuz bir koşula sahiptir. Bu araştırma için de engel gerçekliğinin yanında cinsiyetin ne gibi dezavantajlar yarattığına ilişkin alt-problem cümlesi çerçevesinde sorgulamalar yürütülmüştür. Engelli olan kadınlar, engelli erkeklere göre sosyal olarak daha çok engellenmektedir. Engelli kadınların engelli erkeklere kıyasla serbest bir şekilde hareket etme olanağı bu araştırmadaki tüm katılımcılara göre daha kısıtlıdır. Engellilerin genel anlamda ev dışı alanda ‘risk altında’ oldukları şeklindeki düşünce (Burns, Watson ve Paterson, 2013) engelli kadınlar için daha fazla olmaktadır. Çevreden gelen tepkilerden ve kadına olan olumsuz düşüncelerden çekinen aileler engelli kız çocuklarını daha fazla sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda annelerin ve babaların engelli kız çocukları hakkındaki çaresiz ve korunmaya ihtiyaçları olduğu şeklindeki düşünce engelli kız çocuklarını evde izole etmektedir (Rouso, 2003). Bu durum ise engelli kadının sosyal yaşamdan daha fazla soyutlamasına neden olmaktadır.

Sosyal etkileşimler esas itibariyle kadın bedeninin kültürel olarak inşa edilmesinde ve cinsiyetlerden yerine getirilmesini istedikleri rollerin görünür olmasında etkilidir (Burcu, 2016, s.2016). Kadınlar ve erkekler ikili cinsiyet rejiminin kendileri için inşa ettiği rolleri buldukları toplumda yerine getirmeleri gerekmektedir. Kadınlar ve erkeklere çeşitli roller atfedilir. Engelli bireyler söz konusu olduğunda ise ‘yapamaz, edemez’ ve ‘acıma’ şeklindeki etiketlenmeler söz konusu olduğu için kadından ve erkekten beklenen toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentiler azalmaktadır. Bu araştırmadaki engelli bireyler açısından cinsiyete ilişkin rollerin nasıl farklılaştığını ve hem kadın hem de erkekten yerine getirilmesi istenen rollerin yerine getirilemeyeceği şeklindeki düşüncenin nasıl olduğunu görmek amacıyla yürütülen tartışmalar engelli kadınlara ilişkin toplumsal cinsiyet rollerinin yerine getirilemeyeceği düşüncesi daha çok hakim olduğu görülmektedir. Engelli kadınların evlenemeyecekleri, ev işlerini yerine getiremeyecekleri ve çocuk sahibi olamayacakları anlayışı bu araştırma için belirgin olan anlayışlardandır. Engelli kadınlar kadınlığa atanmış rolleri yerine getirdiklerinde ise bunları nasıl yerine getirdikleri merak konusu olmaktadır. Engelli kadınların aileleri ise kendi evlerinde ev işi yapmalarına rağmen ‘başkasının’ evinde ev

içi rollerini yerine getiremeyeceklerine ilişkin endişeler taşımaktadır. Engelli kadınların ailelerinin endişe duymalarının sebebi ise başka yerde ezileceklerini düşünmeleridir. ‘Karşı tarafın’ yani erkeğin ailesi ise kadınlık görevini yerine getirmeyeceği ve ‘normalin’ dışında bir bedene sahip olduğunu düşündüğü için engelli kadını ‘tercih etmemektedir’. Bu nedenle engelli kadınlar her iki kimliğin kendine özgü ve farklılaşan sorunlarından dolayı ‘çifte dezavantaj/ezilme’ yaşamaktadır.

Engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmaktan dolayı engelli erkeklere göre eğitimden faydalanmaları daha düşüktür. Erişim problemleri ve olumsuz yargılar engelli kadınları eğitim alanından daha fazla çekmektedir. Özellikle ailelerin engelli kız çocukları hakkındaki düşünceleri pek çok konuda olduğu gibi eğitim alanında da kendilerini engelleşmektedir. Engelli kadınların engelli erkeklere göre daha az ‘savunmasız’ olduğu düşüncesi de ailelerin kız çocuklarını eğitiminde uzak bir yere göndermelerine ilişkin gönülsüz olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmaya göre engelli ve kız çocuğu olmaktan kaynaklı gelişen düşünceler ailelerin engelli kız çocuklarına karşı daha fazla koruma güdüsü oluşması engelli kadınların eğitimden yararlanmalarına engel olabilmektedir.

Engelli kadınlar açısından en sorunsal olan alanlardan biri de ulaşımın kendileri için eziyete dönüşmesidir. Hem kadınların hem de erkeklerin oldukça zorlandıkları ulaşım, engelli kadınların bedensel bütünlüklerinin ihlal edilebilme olasılığından dolayı daha çok risk taşımaktadır. Cinsel taciz yaşama ihtimali ise engelli kadınların bağımsız hareket etmelerini sınırlandırabilmektedir. Özellikle şehirlerarası yolculuklarda bağımsız hareket etmeyi sağlayacak alt-yapının olmaması nedeniyle sırtlanma durumunda yaşadıkları onur kırıcı muameleden dolayı engelli kadınlar daha fazla kendi içlerine çekilebilmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların ‘çifte dezavantaj’ durumlarını tartışan Collins ve Vallentine (2003, s.40) araştırmalarında olduğu gibi bu araştırmada da engelli kadınlar engelli erkeklerin yaşadıkları sorunları iki kat daha fazla yaşamaktadır. Yine kendi araştırmalarında söz konusu olan eğitim, sosyo-ekonomik durum, sağlık hizmetleri ve sosyal roller açısından ‘çifte dezavantaj’ durumu yaşayan engelli kadınlar bu araştırmada da aynı şekilde ‘çifte dezavantaj’ durumu yaşamaktadır. Engelli kadınların yaşadıkları ayrımcılık ve baskı gibi pratikler erkeklere göre iki kat

hatta daha fazla olmaktadır. Bu durum da engelli kadınların ‘çifte ezilme’ yaşamalarına neden olmaktadır. Yanı sıra aynı şekilde başka araştırmaların da dikkat çektiği üzere engelli kadınlar engelli erkekler ve engelli olmayan kadınlara göre eğitim, istihdam ve gelir açısından daha fazla dezavantajlı olmaktadır (Harris ve Traustadottir, 1997). Kısacası bu araştırmadaki katılımcılar açısından buldukları sosyo-fiziksel gerçeklik, engellilik ve cinsiyet bağlamında temel dezavantajdır. Bu bağlamda engelli bireylerin katılımı için engeller kaldırıldığında engellilik daha olumlu olabilecektir.

Yukarıda ilk olarak engelli olmakla ilgili sosyal yaşamda yaşanan zorlukları etkileşimler üzerinden aktarmaya çalıştığımızda engellilik gerçekliği olumsuz bir koşul olarak inşa edildiği için engelli bireylerin tüm hayatları boyunca sosyal yoksunluk yaşamalarına neden olmaktadır. Engellilik bu araştırmadaki katılımcılar açısından bireysel olmaktan ziyade toplumsaldir. Engelliliği inşa eden ve sorunsal hale getiren toplumsal yorumlar ve organizasyon eksikliği olmaktadır. Engelli bireyler çoğu zaman ailelerinden başlayarak tüm kurumlar tarafından sosyal olarak engellenmektedir. Engellilik dezavantaj kaynağı iken etnik köken ve cinsiyet durumu da aynı şekilde sosyal engellemeleri getirebilmektedir. Çünkü sosyal etkileşimlerde etnisitenin etkisi önemli olmakta ve engelliliği algılayışa etki etmesinin yanı sıra dezavantaj riski taşıyabilmektedir. Fakat bu araştırma açısından hem engelli olma hem de farklı bir etnik aidiyete sahip olmaktan kaynaklı bir ‘çifte dezavantaj’ sürecinin söz konusu olup olmadığını göstermeye çalıştığımızda engellilikte olduğu gibi etnisiteye ilişkin belli başlı sorgulamaları yürüttüğümüzde engellilik tek başına bir dezavantaj durumudur. Daha çok engelden dolayı ‘ötekileştirildikleri’, ‘etiketlendirildikleri’ ve dolayısıyla sosyal olarak dışlandıkları saptanmıştır. Aynı şekilde ‘engellilik’ ve ‘cinsiyet’ açısından ‘çifte dezavantaj’ meselesini incelediğimizde ise her iki kimliğe sahip olmak ‘çifte dezavantaj’ durumu yaratmaktadır. ‘Engellilik’ ve ‘cinsiyet’ bu araştırma açısından diğer tüm boyutları aşmaktadır. Bu nedenle engel gerçekliğinden hareketle engelli bireylerin yaşadıkları damgadan dolayı maruz kaldıkları olumsuz ve tavır tutumların değişimine neden olacak araştırmalara daha çok ihtiyaç vardır. Engelli bireylerin yaşadıkları erişim problemlerinin önüne geçilerek herkes aynı haklara sahip olduklarına ilişkin bilincin gelişmesi ve hayatlarının tüm alanında herkesle eşit katılım hakkına sahip olmalarını sağlayacak organizasyonların geliştirilmesi gerekir. Aynı şekilde

engelli kadınların yaşadıkları sorunların kendine özgü bir yapısı olduğu göz önünde bulundurularak deneyimlerini tartışan daha fazla araştırmalara ihtiyaç vardır.

## KAYNAKÇA

- Abberley, P. (1987). The Concept of Oppression and the Development of a Social Theory of Disability, *Handicap & Society*, 2(1), s.5-19.  
<https://doi.org/10.1080/02674648766780021>
- Abberley, P. (2014). Work, Utopia and Impairment. L. Barton, (Ed.) *Disability and Society: Emerging Issues and Insights*. (s.61-79). New York: Routledge.
- AbdulMagied, S. (2020). *Othering, Identity, and Recognition: The Social Exclusion of the Constructed 'Other'*, Master's of Social Exclusion, Faculty of Humanities, Psychology, and Theology, Abo Akademi University, Turku. Retrieved from <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020050925930>
- Addlakha, R. (2008). Disability, Gender and Society, *Indian Journal of Gender Studies*, 15(2), s.191-207. <https://doi.org/10.1177/097152150801500201>
- Aksoy, E. B. (2013). *Cizre Örneğinde Etnisite İçi Karşılaşma Biçimleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Albrecht, G. L., Devlieger, P. J., Van Hove, G. (2009). Living on the Margin: Disabled Iranians in Belgian Society, *Disability & Society*, 24(3), s.259-271.  
<http://dx.doi.org/10.1080/09687590902789438>
- Altuntaş, N., Doğanay, G. (2016). Trabzon'da Engelli Kadın Profili, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), s.315-339.
- Ali, Z., Fazil, Q., Bywaters, P., Wallace, L., Singh, G. (2001). Disability, Ethnicity and Childhood: A Critical Review of Research, *Disability & Society*, 16(7), s.949-967.  
<https://doi.org/10.1080/09687590120097845>

- Ana Calle, C., Maggie Campillay, C., Fabian Araya, G., Amalia Ojeda, I., Claudina Rivera, B., Pablo Dubo, A., Amparito Lopez, T. (2021). Access to Public Transportation for People with Disabilities in Chile: A Case Study Regarding the Experience of Drivers, *Disability & Society*, s.1-16. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1867067>
- Anastasiou, D., Kauffman, J. M. (2010). Disability as Cultural Difference: Implications for Special Education, *Remedial and Special Education*, 33(3), s.139-149. <https://doi.org/10.1177/0741932510383163>
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev: İ. Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ardahanlıoğlu, B. (2022). *Türkiye’de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Arık, F., Avşar Arık, I. (2016). Grounded Teori Metodolojisi ve Türkiye’de Grounded Teori Çalışmaları, *Akademik Bakış Dergisi*, (58), s.285-309. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhssbd/issue/32971/366444>
- Arıkan, Ç. (2001). *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*. Ankara: Körler Federasyonu Yayını.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), s.11-25.
- Asch, A., Rousso, H., Jefferies, T. (2001). Beyond Pedestals: The Lives of Girls and Women with Disabilities. H. Rousso ve M. L. Wehmeyer, (Eds.) *Double Jeopardy: Addressing Gender Equity in Special Education*. (s.13-48). Albany: State University of New York Press.

- Aslan, M., Şeker, S. (2011). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği), *Siirt Üniversitesi Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, s.449-463.
- Ataseven, E. (2019). Elit Teorisi: Siyasal Bir Kaynak Olarak Etnisite. T. Poyraz Tacoğlu ve A. Güler, ( Çev. Ed.) *Etnik Sosyoloji*. (111-126). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Atkin, K., Hussain, Y. (2014). Disability and Ethnicity: How Young Asian Disabled People Make Sense of Their Lives. S. Riddel ve N. Watson, (Eds.) *Disability, Culture and Identity*. (s.161-179). London and New York: Routledge.  
<https://doi.org/10.4324/9781315847634>
- Azmi, S., Hatton, C., Emerson, E., Caine, A. (1997). Listening to Adolescents and Adults with Intellectual Disabilities from South Asian Communities, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 10(3), s.250-263.  
<https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.1997.tb00020.x>
- Baltodano, H. M., Harris, P. J., Rutherford, R. B. (2005). Academic Achievement in Juvenile Corrections: Examining the Impact of Age, Ethnicity, and Disability, *Education and Treatment of Children*, 28(4), s.361-379.
- Bampi, L. N. da S, Guilhem, D., Alves, E. D. (2010). Social Model: A New Approach of the Disability Theme, *Revista Latino-Americana de Emfermagem*, 18(4), s.816-823. <https://doi.org/10.1590/S0104-11692010000400022>
- Barnartt, S. N., Seelman, K. (1988). A Comparison of Federal Laws Toward Disabled and Racial/Ethnic Groups in the USA, *Disability, Handicap & Society*, 3(1), s.37-48. <https://doi.org/10.1080/02674648866780031>



- Barnes, C., Oliver, M. (1993). Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologist. (Retrieved from <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-soc-phenomenon.pdf>: 01 Ocak 2022 tarihinde erişildi).
- Barnes, C., Mercer, G. (2001). Disability Culture: Assimilation or Inclusion? G. L. Albrecht, K. D. Seelman ve M. Bury, (Eds.) *Handbook of Disability Studies*. (s.515-534). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Barnes, C., Mercer, G. (2005). Disability, Work, and Welfare: Challenging the Social Exclusion of Disabled People, *Work, Employment and Society*, 9(3), s.527-545. <https://doi.org/10.1177/0950017005055669>
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*. Çev: A. Kaya, S. Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Begum, N. (1992). Disabled Women and the Feminist Agenda, *Feminist Review*, 40(1), s.70-84. <https://doi.org/10.1057/fr.1992.6>
- Benedict, A. (2015). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. 8. Basım, Çev: İ. Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bickenbach, J. E., Chatterji, S., Badley, E. M., Üstün, T. B. (1999). Models of Disablement Universalism and the International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps, *Social Science & Medicine*, 48(9), s.1173-1187. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(98\)00441-9](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(98)00441-9)
- Blattner, C. E. (2020). Right to Work or Refusal to Work: Disability Rights at a Crossroads, *Disability & Society*, 36(9), s.1-24. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1788511>

- Bogdan, R., Biklen, D. (2013). Handicapism. M. Wappett ve K. Arndt, (Eds.) *Foundations of Disability Studies*. (s.1-16). New York: Palgrave Macmillan.  
[DOI:10.1057/9781137363787\\_1](https://doi.org/10.1057/9781137363787_1)
- Bollier, A. M., King, T., Austin S. B., Shakespeare, T., Spittal, M., Kavanagh, A. (2019). Does Sexual Orientation Vary Between Disabled and Non-Disabled Men? Finding From a Population-Based Study on Men in Australia, *Disability & Society*, 35(10), s.1-19. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1689925>
- Boz, E. (2010). *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Braddock, D. L., Parish, S. L. (2001). An Institutional History of Disability. G. L. Albrecht, K. D. Seelman ve M. Bury, (Eds.) *Handbook of Disability Studies*. (s.11-68). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Bucuka, Y. (2017). *Dini Sosyalleşme ve Sosyal Dışlanma Ekseninde Engellilik (Bingöl İli Örneği)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Bucuka, Y. (2020). Engellilerde Sosyal Dışlanma Ölçeğinin (ESDÖ) Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması, *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(5), s.2427-2443. <https://doi.org/10.47356/TurkishStudies.43181>
- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Gömülü Teori, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), s.1-14. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kritik/issue/43949/537565>

- Burch, S., Patterson, L. (2013). Not Just Any Body: Disability, Gender, and History, *Journal of Women's History*, 25(4), s.122-137.  
<https://doi.org/10.1353/jowh.2013.0060>
- Burcu, E. (2002a). Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), s.83-103.
- Burcu, E. (2002b). Gençlik-İntihar İlişkisi Çerçevesinde Özürlü Olma: Bir Grup Özürlü Üniversite Öğrencisinin İntihar Hakkındaki Düşünceleri, *Polis Bilimleri Dergisi*, 3(3-4), s.13-38.
- Burcu, E. (2004). Görme Özürlü Öğrencilerin Eğitimlerine İlişkin Düşünceleri ve Sorunları: Ankara Örneği, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 4(2), s.23-47.
- Burcu, E. (2006a). Türkiye’de Özürlü Bireylerin Köken Ailelerinin (Anne-Baba Ailelerinin) Yapısal Özelliklerinin Sosyolojik Betimlenmesi, *Öz-Veri*, 3(2), s.783-805.
- Burcu, E. (2006b). Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat fakültesi Dergisi*, 23(2), s.61-83.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E., Kamanlıoğlu, M., Şahin, B. (2009). Özürlü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması, *Kadın/Woman 2000*, 7(2), s.1-30.

- Burcu, E. (2010). Engellilik Modelleri Üzerine. N. Güngör Ergan, E. Burcu, B. Şahin ve M. Kamanlıoğlu, (Ed.) *Öğr. Gör. Hüseyin Yalçın'a Armağan: Sosyoloji Yazıları* 3. (s.69-81). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2011a). Türkiye’de Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), s.37-54.
- Burcu, E. (2011b). Engelli Bireyi Anlamak İçin, *Popüler Bilim Dergisi*, (208), s.62-67.
- Burcu, E. (2013). Engelli Gençlik ve Sosyal Riskler, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s.32-45.
- Burcu, E. (2015). Türkiye’de Yeni Bir Alan: “Engellilik Sosyolojisi” ve Gelişimi, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 52(2), s.319-341.
- Burcu, E. (2016). Çifte Dezavantajlı Bir Durum: “Engelli Olmak” ve “Kadın Olmak” Üzerine Feminist Bir Değerlendirme. A. Keser, F. Yıldırım ve M. Kaplan, (Ed.) *Hastalıkta Sağlıkta Kadın Olmak*. (s.23-44). Ankara: Nobel Tıp Kitapevi.
- Burcu, E. (2017). Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(24), s.107-125.
- Burcu Sağlam, E. (2018). Araştırma Yöntem ve Teknikleri. E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak, (Ed.) *Sosyoloji*. (s.99-136). Ankara: Siyasal.
- Burcu Sağlam, E., Öğün Boyacıoğlu, A., Gelgeç Bakacak, A. (2018). Sosyoloji Nedir? Neden Sosyoloji? E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak, (Ed.) *Sosyoloji*. (s.25-37). Ankara: Siyasal.

Burcu Sağlam, E. (2018). Engellilik. E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak, (Ed.) *Sosyoloji*. (s.564-585). Ankara: Siyasal.

Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. II. Basım, Ankara: Anı Yayıncılık.

Burns, N., Watson, N., Paterson, K. (2013). Risky Bodies in Risky Spaces: Disabled People's Pursuit of Outdoor Leisure, *Disability & Society*, 28(8), s.1059-1073. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.749180>

Burns, N. (2017). The Human Right to Health: Exploring Disability, Migration and Health, *Disability & Society*, 32(10), s.1-22. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1358604>

Castaneda, E., Chiapetta, C., Guerrero, L., Hernandez, A. (2019). Empowerment through Work: the Cases of Disabled Individuals and Low-Skilled Women Workers on the US-Mexican Border, *Disability & Society*, 34(3), s.384-406. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1545112>

Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Cheng, R. P. (2009). Sociological Theories of Disability, Gender, and Sexuality: A Review of the Literature, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(1), s.112-122. <https://doi.org/10.1080/10911350802631651>

Chun Tie, Y., Birks, M., Francis, K. (2019). Grounded Theory Research: A Design Framework for Novice Researchers, *SAGE Open Medicine*, 7, s.1-8. <https://doi.org/10.1177/2050312118822927>

- Collins, K., Valentine, D. (2003). Discovering Women with Disabilities, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 2(4), s.29-44.  
[https://doi.org/10.1300/J198v02n04\\_03](https://doi.org/10.1300/J198v02n04_03)
- Corker, M. (1999). Differences, Conflations and Foundations: The Limits to ‘Accurate’ Theoretical Representation of Disabled People’s Experience, *Disability & Society*, 14(5), s.627-642. <https://doi.org/10.1080/09687599925984>
- Cornell, S., Hartmann, D. (2007). *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. II. Edition, London: Pine Forge Press.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Çev: M. Bütün, 4. Basım, Ankara: Siyasal.
- Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), s.83-104.
- Çelik, H., Başer Baykal N., Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), s.379-406.  
<https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Çitil, M., Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelli Hukuku’nun Durumu, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), s.233-278.  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/taad/issue/52647/693628>
- Danış, M. Z. (2006). Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı, *Aile ve Toplum*, 3(9), s.45-54. Retrieved from  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21102/227263>

- Davis, L. J. (2001). Identity Politics, Disability, and Culture. G. I. Albrecht, D. Seelman ve M. Bury, (Ed.) *Handbook of Disability Studies*. (s.535-545). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Davis, L. J. (2006). Constructing Normalcy: The Bell Curve, The Novel, and The Invention of The Disabled Body in Nineteenth Century. L. J. Davis, (Ed.) *The Disability Studies Reader*. (s.3-16). New York, London: Routledge.
- Demirci, M. (2010). *Üretim Sürecinde Sakat Emeği*. İstanbul: Kibele.
- Dowling, M., Dolan, L. (2001). Families with Children with Disabilities-Inequalities and the Social Model, *Disability & Society*, 16(1), s.21-35.  
<https://doi.org/10.1080/713662027>
- Durugönül, E. (2004). Sosyal Hareket ve Engellilik, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 4(1), s.39-45. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/47069/591928>
- Erdem, T. (2019). Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnisite, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), s.27-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/46319/338957>
- Erten, Ş., Aktel, M. (2017). Engellilik Kültürü: Engellilik Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme. C. Ergun ve S. Öğrekçi, (Ed.) *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları*. (s. 79-96). İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Esmail, S., Darry, K., Walter, A., Knupp, H. (2010). Attitudes and Perceptions Towards Disability and Sexuality, *Disability and Rehabilitation*, 32(14), s.1148-1155.  
<https://doi.org/10.3109/09638280903419277>
- Fin, M., Asch, A. (1988a). *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture, and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.

- Fin, M., Asch, A. (1988b). Disability Beyond Stigma: Social Interaction, Discrimination, and Activism, *Journal of Social Issues*, 44(1), s.3-21. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1988.tb02045.x>
- Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and Disabled People*. New York: World Rehabilitation Fund.
- Freund, P. (2001). Bodies, Disability and Spaces: The Social Model and Disabling Spatial Organisations, *Disability & Society*, 16(5), s.689-706. <https://doi.org/10.1080/09687590120070079>
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev: M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*. Çev: I. Ergüden, O. Akinhay, İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015). *Cinselliğin Tarihi*. Çev: H. Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı.
- Fougeyrollas, P., Beauregard, L. (2001). Disability: An Interactive Person-Environment Social Creation. G. L. Albrecht, K. D. Seelman ve M. Bury, (Eds.) *Handbook of Disability Studies*. (s.171-194). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Ford, C. L., Harawa, N. T. (2010). A New Conceptualization of Ethnicity for Social Epidemiologic and Health Equity Research, *Social Science & Medicine*, 71(2), s.251-258. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.04.008>
- Gabel, S. L., Curcic, S., Powell, J. J. W., Khader, K., Albee, L. (2009). Migration and Ethnic Disproportionality in Special Education: An Exploratory Study, *Disability & Society*, 24(5), s.625-639. <https://doi.org/10.1080/09687590903011063>



- Garland-Thomson, R. (2002). Integrating Disability, Transforming Feminist Theory, *NWSA Journal*, 14(10), s.1-32. DOI:[10.1353/nwsa.2003.0005](https://doi.org/10.1353/nwsa.2003.0005)
- Genç, Y., Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdam ve Sosyal İnceleme İlişkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), s.363-394.
- Gençoğlu, A. Y. (2014). Bir Kavram ve Kuram Üretme Stratejisi Olarak Temellendirilmiş Kuram, *Tarih Okulu Dergisi*, (17), s.681-700. <https://dx.doi.org/10.14225/Joh425>
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Çev: C. Güzel, İstanbul: Kırmızı.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Çev: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goodman, N., Morris, M., Boston, K. (2017). *Financial Inequality: Disability, Race and Poverty in America*. Washington: National Disability Institute. <http://www.advancingstates.org/node/69790>
- Goodley, D. (2017). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. 2nd Edition, London: Sage.
- Grue, J. (2011). Discourse Analysis and Disability: Some Topics and Issues, *Discourse & Society*, 22(5), s.532-546. <https://doi.org/10.1177/0957926511405572>
- Güçlü, N. (2004). *Araba Aldım Kadın Oldum*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Güler, A. (2019). Sembolik Etkileşimcilik: Etnik Grup Gerçekliğini Toplumsal İnşası. T. Poyraz Tacoğlu ve A. Güler, (Çev. Ed.) *Etnik Sosyoloji*. (s.61-77). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Hall, K. Q. (2002). Feminism, Disability, and Embodiment, *NWSA Journal*, 14(3), s.7-13.  
[DOI: 10.1353/nwsa.2003.0006](https://doi.org/10.1353/nwsa.2003.0006)
- Harris, P., Traustadottir, R. (1997). Women with Disabilities: Issues, Resources, Connections Revised, *The Center for Human Policy*, Syracuse University.
- Horner-Johnson, W., Fujura, G. T., Goode, T. D., (2014). Promoting a New Research Agenda: Health Disparities Research at the Intersection of Disability, Race, and Ethnicity, *Medical Care*, 52(10).  
<https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000000220>
- Hughes, B., Paterson, K. (1997). The Social Model of Disability and the Disappearing Body: Towards A Sociology of Impairment, *Disability & Society*, 12(3), s.325-340. <https://doi.org/10.1080/09687599727209>
- Hughes, B., Russell, R., Paterson, K. (2005). Nothing to be Had ‘off the Peg’: Consumption, Identity and the Immobilization of Young Disabled People, *Disability & Society*, 20(1), s.3-17.  
<https://doi.org/10.1080/0968759042000283601>
- Hughes, B. (2007). Being Disabled: Towards a Critical Social Ontology for Disability Studies, *Disability & Society*, 22(7), s.673-684.  
<https://doi.org/10.1080/09687590701659527>
- Hughes, B. (2017). Impairment on the Move: The Disabled Incomer and Other Invalidating Intersections, *Disability & Society*, 32(4), s.467-482.  
<https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1298991>
- Hussain, Y., Atkin, K., Ahmad, W. (2002). *South Asian Disabled Young People and Their Families*. Bristol: The Policy Press.

- İlgar, M. Z., Coşgun İlgar, S. (2013). Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori (Temellendirilmiş Kuram), *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s.197-247. Retrieved from <https://hdl.handle.net/20.500.12436/111>
- Imrie, R. (2000). Disabling Environments and the Geography of Access Policies and Practices, *Disability & Society*, 15(1), s.5-24. <https://doi.org/10.1080/09687590025748>
- İslam, Z. (2008). Negotiating Identities: the Lives of Pakistani and Bangladeshi Young Disabled People, *Disability & Society*, 23(1), s.41-52. <https://doi.org/10.1080/09687590701725625>
- Jackson, M. A. (2018). Models of Disability and Human Rights: Informing the Improvement of Built Environment Accessibility for People with Disability at Neighborhood Scale? *Laws*, 7(1), s.1-21. <https://doi.org/10.3390/laws7010010>
- James, J. C., Wu, C. (2006). Race, Ethnicity, Disability, and Literature: Intersections and Interventions, *MELUS*, 31(3), s.3-13.
- Jamrozik, A., Nocella, L. (1998). *The Sociology of Social Problems: Theoretical Perspectives of Methods of Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, R. (1991). Disability and Social Stratification, *The British Journal of Sociology*, 42(4), s.557-580. <https://doi.org/10.2307/591447>
- Jolly, D. (2000). A Critical Evaluation of the Contradictions for Disabled Workers Arising from the Emergence of the Flexible Labour Market in Britain, *Disability & Society*, 15(5), s.795-810. <https://doi.org/10.1080/713662003>

- Jones, M. K., Latreille, P. L., Sloane, P. J. (2006). Disability, Gender, and the British Labour Market, *Oxford Economic Papers*, 58(3), s.407-449. <https://doi.org/10.1093/oep/gpl004>
- Jones, S. R. (1996). Toward Inclusive Theory: Disability as Social Construction, *NASPA Journal*, 33(4), s.347-354. <https://doi.org/10.1080/00220973.1996.11072421>
- Kalaycı, H. (2008). Etnisite ve Ulus Karşılaştırması, *Doğu Batı (Etnisite)*, (44), s.91-113.
- Kallianes, V., Rubenfeld, P. (1997). Disabled Women and Reproductive Rights, *Disability & Society*, 12(2), s.203-222. <https://doi.org/10.1080/09687599727335>
- Kamanlıoğlu, M. (2007). *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Özürlülük Olgusu ve Etiketleme Kuramı Arasında Kurulan Bir Köprü. N. Güngör Ergan, E. Burcu, B. Şahin ve M. Kamanlıoğlu, (Ed.) *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan*. (s.393-419). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Karataş, K., Gökçearslan Çifci, E. (2010). Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), s.147-153.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.68-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Kelly, M. P. (2001). Disability and Community: A Sociological Approach. G. L. Albrecht, K. D. Seelman ve M. Bury, (Ed.) *Handbook of Disability Studies*. (s.396-411). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

- Kineşçi, E. (2010). *Nusayri Kimliğinin Oluşumunda Siyasal Katılım, Tercihlerin Etkisi ve Partilerin Rolü: Hatay Örneği*, (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Koç, M. (2017). Dramaturjik Teori Çerçevesinde Sosyal Medyada Engelli Bireylerin Benlik Sunumu, *Selçuk İletişim*, 10(1), s.262-281. <https://doi.org/10.18094/josc.305124>
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. 5. Basım, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lipson, J. G., Rogers, J. G. (2000). Cultural Aspects of Disability, *Journal of Transcultural Nursing*, 11(3), s.212-219. <https://doi.org/10.1177/104365960001100308>
- Lloyd, M. (1992). Does She Boil Eggs? Towards s Feminist Model of Disability, *Handicap & Society*, 7(3), s.207-221. <https://doi.org/10.1080/02674649266780231>
- Lonsdale, S. (1990). *Women and Disability: The Experience of Physical among Women*. London: Machmillan.
- Lund, M. E., Forber, A. J., Wilson, C., Mona, L. R. (2020). The COVID-19 Pandemic, Stress, and Trauma in the Disability Community: A Call to Action, *Rehabilitation Psychology*, 65(4), s.313-322. <https://doi.org/10.1037/rep0000368>
- Marks, D. (1997). Models of Disability, *Disability and Rehabilitation*, 19(3), s.85-91. <https://doi.org/10.3109/09638289709166831>

- Mays, J. M. (2006). Feminist Disability Theory: Domestic Violence Against Women with a Disability, *Disability & Society*, 21(2), s.147-158.  
<https://doi.org/10.1080/09687590500498077>
- McDonald, K. E., Keys, C. B., Balcazar, F. E. (2007). Disability, Race/Ethnicity and Gender: Themes of Cultural Oppression, Acts of Individual Resistance, *Am J Community Psychol*, 39(1-2), s.145-161. DOI: [10.1007/s10464-007-9094-3](https://doi.org/10.1007/s10464-007-9094-3)
- Meekosha, H. (2006). What the Hell are You? An Intercategorical Analysis of Race, Ethnicity, Gender and Disability in the Australian Body Politic, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2-3), s.161-176.  
<https://doi.org/10.1080/15017410600831309>
- Merriam, S. B., Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Wiley Publishers.
- Molloy, D., Knight, T., Woodfield, K. (2003). Diversity in Disability: Exploring the Interactions Between Disability, Ethnicity, Age, Gender and Sexuality. ([https://www.researchgate.net/publication/265108762\\_Diversity\\_in\\_disability\\_Exploring\\_the\\_interactions\\_between\\_disability\\_ethnicity\\_age\\_gender\\_and\\_sexuality](https://www.researchgate.net/publication/265108762_Diversity_in_disability_Exploring_the_interactions_between_disability_ethnicity_age_gender_and_sexuality) : 10 Aralık 2021 tarihinde erişildi).
- Moodley, J., Graham, L. (2015). The Importance of Intersectionality in Disability and Gender Studies, *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, 29(2), s.1-10.  
<https://doi.org/10.1080/10130950.2015.1041802>
- Morris, J. (1991). *Pride Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*. London: The Women's Press. <http://repositoriocdpd.net:8080/handle/123456789/605>
- Morris, J. (1993). Feminism and Disability, *Feminist Review*, 43(1), s.57-70.  
<https://doi.org/10.1057/fr.1993.4>

- Morris, J. (1997). Gone Missing? Disabled Children Living away from Their Families, *Disability & Society*, 12(2), s.241-258. <https://doi.org/10.1080/09687599727353>
- Morris, J. (1998). Feminism, Gender and Disability, *Text of A Paper Presented at A Seminar in Sidney, Australia*. (<https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/morris-gender-and-disability.pdf>: 10 Aralık 2021 tarihinde erişildi).
- Mumcu, S., Düzenli, T., Tarakçi Eren, E. (2019). Ekolojik Yaklaşımlı Çevre-Davranış Araştırmalarının Konular ve Teknikler Açısından İçerik Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), s.805-831. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.428613>
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Çev: S. Özge, 9. Basım, Ankara: Yayınodası.
- Oğuz, A. (2015). Engelli Bireylerde Bir Sosyal Baskı Aracı Olarak Damga: Gizli Ajan, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), s.1-10. <https://doi.org/10.19129/sbad.37>
- O'Hara, J. (2003). Learning Disabilities and Ethnicity: Achieving Cultural Competence, *Advances in Psychiatric Treatment*, 9(3), s.166-176. <https://doi.org/10.1192/apt.9.3.166>
- Oliver, M. (1990). *The Individual and Social Models of Disability*, Paper presented at Joint Workshop of the Living Options Group and Research Unit of the Royal College of Physicans. Retrieved from <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Oliver-in-soc-dis.pdf>
- Oliver, M. (1986). Social Policy and Disability: Some Theoretical Issues, *Disability, Handicap & Society*, 1(1), s.5-17. <https://doi.org/10.1080/02674648666780021>

- Onyeabor, S. (2016). Addressing Health Disparities at the Intersection of Disability, Race, and Ethnicity: The Need for Culturally and Linguistically Appropriate Training for Healthcare Professionals, *Journal of Racial and Ethnic Disparities*, 3(3), s.389-393. <https://doi.org/10.1007/s40615-015-0140-9>
- Özcan Demir, N. (2018). Kimlik. E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak, (Ed.) *Sosyoloji*. (s.189-206). Ankara: Siyasal.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s.323-343. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10997/131612>
- Özhan Dedeoğlu, A. (2002). Tüketici Davranışları Alanında Kalitatif Araştırmaların Önemi ve Multidisipliner Yaklaşımlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), s.75-92. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22760/242938>
- Özmen, A. (2006). *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Petersen, A. (2006). An African-American Woman with Disabilities: The Intersection of Gender, Race and Disability, *Disability & Society*, 21(7), s.721-734. <https://doi.org/10.1080/09687590600995345>
- Pearson, H. E. (2012). *A Methodological Approach to Examining Racial and Ethnic Minorities with Disabilities: Intersecting and Interlocking Race/Ethnicity, Disability and Gender*, (Master of science thesis). Department of Sociology, Iowa State University, Iowa. <https://doi.org/10.31274/etd-180810-1761>



- Pfeiffer, D. (2001). The Conceptualization of Disability. S. N. Barnatt ve B. M. Altman, (Eds.) *Exploring Methodologies: Where We Are and Where We Need to Go*. (s.29-52). Bingley: Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80019-1](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80019-1)
- Poyraz Tacoğlu, T. (2018). Irk ve Etnisite. E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak, (Ed.) *Sosyoloji*. (s.540-560). Ankara: Siyasal.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2019). Giriş. T. Poyraz Tacoğlu ve A. Güler, (Çev. Ed.) *Etnik Sosyoloji*. (s.1-12). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Priestley, M., Waddington, L., Bessozi, C. (2010). Towards an Agenda for Disability Research in Europe: Learning from Disabled People's Organizations, *Disability & Society*, 25(6), s.731-746. <https://doi.org/10.1080/09687599.2010.505749>
- Riddell, S., Watson, N. (2014). Disability, Culture and Identity: Introduction. S. Riddell ve N. Watson, (Eds.) *Disability, Culture and Identity*. (s.1-18). London and Newyork: Routledge.
- Roberts, K. (2000). Lost in the System? Disabled Refugees and Asylum Seekers in Britain, *Disability & Society*, 15(6), s.943-948. <https://doi.org/10.1080/713662008>
- Rohmer, O., Louvet, E. (2009). Describing Persons with Disability: Salience of Disability, Gender, and Ethnicity, *Rehabilitation Psychology*, 54(1), s.76-82. <https://doi.org/10.1037/a0014445>
- Rousso, H., Wehmeyer, M. L. (2001). Introduction. H. Roussove M. L. Wehmeyer, (Ed.) *Double Jeopardy: Adressing Gender Equity in Special Education*, (s.1-9). Albany: State University of New York Press.

- Rouso, H. (2003). *Education for All: A Gender and Disability Perspective (Education for all global monitoring report, 2003/2004)*. Paris: UNESCO.
- Saetermoe, C. L., Scattone, D., Kim, K. H. (2001). Ethnicity and the Stigma of Disabilities, *Psychology and Health*, 16(6), s.699-713. <https://doi.org/10.1080/08870440108405868>
- Sağır Öztoprak, M., Akıllı, H. S. (2004). Etnisite Kuramları ve Eleştirisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), s.1-22.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. Çev. Ed. A. Tüfekçi Akçam ve S. N. Şad, Ankara: Pegem Akademi.
- Samav Cantürk, F. D. (2017). *Evde Engelli Bakım Ücreti Hizmetlerinin Sosyal Modeli Gerçekleştirmedeki Rolü*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.
- Schriempf, A. (2001). (Re)fusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability, *Hypatia*, 16(4), s.53-79. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2001.tb00753.x>
- Schulze, M. (2010). *Understanding The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. New York: Fedex Office and Print Services.
- Seekins, T., Ravesloot, C., Rigles, B., Enders, A., Arnold, N., Ipsen, C., Boehm, T., Asp, C., (2011). *The Future of Disability and Rehabilitation in Rural Communities*, Futures Lab Foundation, Rural Institute University of Montana.
- Shakespeare, T. (1996). Disability, Identity and Difference. C. Barnes ve G. Mercer, (Eds.) *Exploring the Divide*. (s.94-113). Leeds: The Disability Press.

- Shakespeare, T., Watson, N. (1997). Defending the Social Model, *Disability & Society*, 12(2), s.293-300. <https://doi.org/10.1080/09687599727380>
- Shakespeare, T. (2006). The Social Model of Disability. L. J. Davis, (Ed.) *The Disability Studies Reader*. (s.197-204). New York, London: Routledge.
- Shaw, L. R., Chan, F., McMahon, B. T. (2011). Intersectionality and Disability Harrassment: The Interactive Effects of Race, Age, and Gender, *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 55(2), s.82-91. <https://doi.org/10.1177/0034355211431167>
- Shogren, K. A., Shaw, L. A., Raley, S. K., Wehmeyer, M. I. (2018). Exploring the Effect of Disability, Race-Ethnicity, and Socioeconomic Status on Scores on the Self-Determination Inventory: Student Report, *SAGE Journals*, 85(1), s.10-27. <https://doi.org/10.1177/0014402918782150>
- Siebers, T. (2001). Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body, *American Literary History*, 13(4), s.737-754. <https://doi.org/10.1093/alh/13.4.737>
- Siebers, T. (2017). Disability, Pain, and the Politics of Minority Identity. A. Waldschmidt, H. Berressem ve M. Ingwersen, (Eds.) *Culture-Theory-Disability: Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*. (s.111-121). Bielefeld: Transcript Verlag.
- Smart, J. F., Smart, D. W. (2006). Models of Disability: Implications for the Counseling Profession, *Journal of Counseling & Development*, 84(1), s.29-40. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2006.tb00377.x>
- Smart, J. (2006-2007). Challenges to the Biomedical Model of Disability, *Advances in Medical Psychotherapy & Psychodiagnosis*, 12, s.41-44.

- Solomon, S. E. (1994). Women and Physical Distinction: A Review of the Literature and Suggestion for Intervention, *Women & Therapy*, 14(3-4), s.91-103. [https://doi.org/10.1300/J015v14n03\\_10](https://doi.org/10.1300/J015v14n03_10)
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Retrieved from <http://www.muhakeme.net/forum/kitap-tanitimi/14945-sosyal-bilimlerde-etnisite-ve-irk.html>: 2 Ekim 2020 tarihinde erişildi)
- Stienstra, D. (2002). The Intersection of Disability and Race/Ethnicity/Official Language/Religion, *'Intersections of Diversity' Seminar*, Canadian Centre on Disability Studies, University of Winnipeg. (Retrieved from [http://www.elegantbrain.com/academic/department/AandL/AAS/resources/disability/Disability\\_stienstra\\_e.pdf](http://www.elegantbrain.com/academic/department/AandL/AAS/resources/disability/Disability_stienstra_e.pdf) 5 Kasım 2021 tarihinde erişildi)
- Stienstra, D., Nyerere, L. (2016). Race, Ethnicity and Disability: Charting Complex and Intersectional Terrains. S. Grech, ve K. Soldatic, (Ed.) *Disability in the Global South*. (s.255-268). Switzerland: Springer. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-42488-0\\_16](https://doi.org/10.1007/978-3-319-42488-0_16)
- Su, G., Burcu Sağlam, E. (2020). Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), s.96-115. <https://doi.org/10.32600/huefd.623627>
- Susinos, T. (2007). 'Tell Me in Your Own Words': Disabling Barriers and Social Exclusion in Young Persons, *Disability & Society*, 22(2), s.117-127. <https://doi.org/10.1080/09687590601141501>
- Susman, J. (1994). Disability, Stigma and Deviance, *Social Science & Medicine*, 38(1), s.15-22. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)90295-X](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90295-X)

- Şentürk, Y. (2010). Sakatlık ve Sosyal Teori: Toplumbilim Kuramlarındaki ‘Normal’ Özneyi Yeniden Düşünmek, s.1-11. (Retrieved from [https://www.academia.edu/802475/SAKATLIK ve SOSYAL TEOR%C4%B0\\_TOPLUMB%C4%B0L%C4%B0M\\_KURAMLARINDAK%C4%B0\\_NORMAL\\_%C3%96ZNEY%C4%B0\\_YEN%C4%B0DEN\\_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CN\\_MEK](https://www.academia.edu/802475/SAKATLIK_ve_SOSYAL_TEOR%C4%B0_TOPLUMB%C4%B0L%C4%B0M_KURAMLARINDAK%C4%B0_NORMAL_%C3%96ZNEY%C4%B0_YEN%C4%B0DEN_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CN_MEK): 3 Ekim 2020 tarihinde erişildi)
- Şiriner Önver, M. (2018). *Sakatlık ve Kentsel Mekan*. London, İstanbul: IJOPEC Publication.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2010). Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 43. Ankara.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme, *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), s.101-116. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>
- Thiara, R. K., Hague, G., Mullender, A. (2011). Losing out on Both Counts: Disabled Women and Domestic Violence, *Disability & Society*, 26(6), s.757-771. <https://doi.org/10.1080/09687599.2011.602867>
- Thomas, C. (2004). How is Disability Understood? An Examination of Sociological Approaches, *Disability & Society*, 19(6), s. 569-583. <https://doi.org/10.1080/0968759042000252506>
- Thomas, C. (2006). Disability and Gender: Reflections on Theory and Research, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2-3), s.177-185. <https://doi.org/10.1080/15017410600731368>

- Thomas, C. (2007). *Sociologies of Disability and Illness: Contested Ideas in Disability and Medical Sociology*. Basingstoke/New York: Palgrave.
- Thomas, C. (2012). Theorising Disability and Chronic Illness: Where Next for Perspectives in Medical Sociology, *Social Theory & Health*, 10(3), s.209-228. <https://doi.org/10.1057/sth.2012.7>
- Thompson, S., Shakespeare, T., Wright, M. (2010). Disability and Identity Across the Life Course, *Medische Antropologie*, 22(2), s.237-251. Retrieved from <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/46878/>
- Traustadottir, R. (2006). Disability and Gender: Introduction to the Special Issue, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2-3), s.81-84. <https://doi.org/10.1080/15017410600831341>
- Turner, B. S. (2001). Disability and Sociology of the Body. G. L. Albrecht, D. Seelman ve M. Bury, (Eds.) *Handbook of Disability Studies*. (s.252-266). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Turner, B. S. (2017). Erving Goffman. B. S. Turner ve A. Elliott, (Ed.) *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler*. (s.141-157). İstanbul: İletişim.
- Uluocak, Ş., Aslan, C. (2012). *Toplum ve Engelliler*. Çanakkale Kitaplığı.
- Üzer, D. (2019). *Kırsal Alanda Engelli Birey Olma (Antalya Örneği)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Antalya. Retrieved from <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/4606>

- Wallace, D., Bayisenge, J., Karangwa, E. (2018). Between Rhetoric and Reality: Disabled Rwandan Young Women's Perspectives on Gender Inequality in School, *Disability & Society*, 33(10), s.1639-1660. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1505601>
- Warner, D. F., Brown, T. H. (2011). Understanding How Race/Ethnicity and Gender Define Age-Trajectories of Disability: An Intersectionality Approach, *Social Science and Medicine*, 72(8), s.1236-1248. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.02.034>
- Welch, P. (2002). Applying the Capabilities Approach in Examining Disability, Poverty, and Gender, *Conference Proceedings-Promoting Women's Capabilities: Examining Nussbaum's Capabilities Approach*, Von Hügel Institute 5t Edmund's College Cambridge.
- Wendell, S. (1989). Toward a Feminist Theory of Disability, *Hypatia*, 4(2), s.104-124. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1989.tb00576.x>
- WHO (1980). International Classification of Impairments, Dissabilities and Handicaps. Geneva: World Health Organisation.
- Yağar, F., Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik, *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), s.1-9. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gsbdergi/issue/39953/474327>
- Yanmış, M., Kahraman, B. (2013). Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), s.117-153.
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın Tarihsel İnşası. K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün, (Ed.) *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*. (s.7-17). İstanbul: Karekök Akademi.

Yardımcı, S. (2015). Sakatlık ve Siyaset. K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün, (Ed.) *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*. (s.19-30). İstanbul: Karekök Akademi.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 11. Basım, Ankara: Seçkin.

Yiğitbaş, Ç. (2020). Hem Dezavantajlı Hem de Kadın Olmak, *Van Tıp Dergisi*, 27(3), s.367-370. <https://dx.doi.org/10.5505/vtd.2020.33230>

Zarb, G. (1995). Modelling the Social Model of Disability, *Critical Public Health*, 6(2), s.1-10. <https://doi.org/10.1080/09581599508409049>



**EK 1: ORIJİNALLIK RAPORU**



**EK 2: ETİK KURUL RAPORU**

### **EK 3: GÖRÜŞME SORULARI**

#### **Sosyo-Demografik Bilgiler:**

1. Yaşınız?
2. Doğum yeriniz?
3. Nerede yaşıyorsunuz?
4. Yaşamınızı en çok nerede geçirdiniz?
5. Etnik kökeniniz nedir?
6. Eğitim durumunuz?
7. Medeni durumunuz?
8. Çocuğunuz var mı?
9. Hanede yaşayan kişi sayısı?
10. Hanede yaşayan kişiler kimler?
11. Mesleğiniz nedir?
12. Herhangi bir işte çalışıyor musunuz?
13. Düzenli gelir getiren bir işte mi çalışıyor?
14. (Çalışmıyorsa) Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
15. (Evliliğe) Eşiniz düzenli bir işte çalışıyor mu?

#### **Görüşme Soruları:**

16. Doğuştan mı yoksa sonradan mı bir engel durumunuz mevcut?
17. Engelli olma hakkındaki görüşleriniz nelerdir ve sizce engelli olma/engellilik ne demek?
18. Size göre engellilik sadece kişiye ait bir sorun mu yoksa toplumun ürettiği bir sorun mu?
19. Engel durumunuzdan dolayı yaşadığınız sıkıntılar nelerdir?
20. En çok hangi alanlarda sıkıntı yaşıyorsunuz?
21. Yaşadığınız yerdeki hizmetlerden (ulaşım, sağlık, eğitim, sosyal etkinliklere katılmak, teknolojiye erişim) yararlanabiliyor musunuz?
22. Yaşadığınız yerin fiziksel/çevresel düzenlemelerini yeterli buluyor musunuz?
23. Devletin ve sivil toplum kuruluşlarının engeli olan bireylere yönelik çalışmalarını yeterli buluyor musunuz ve bunlara erişimde sıkıntı yaşıyor musunuz?

24. Kendi ailenizle olan ilişkileriniz nasıl?
25. Kendi sosyal çevrenizle (aile, akraba, komşu, arkadaş/akran grubu) olan ilişkileriniz nasıl?
26. Engel durumunuzdan dolayı olumsuz sözlere maruz kalıyor musunuz ya da kaldığınız oldu mu? Bundan bahseder misiniz?
27. Engelinizden dolayı çevrenizde herhangi bir etiketlenmeye maruz kalıyor musunuz ya da kaldığınız oldu mu? Evet ise bundan bahseder misiniz?
28. Kendinizin engel durumuna ilişkin olarak size yönelik hangi tabiri kullanmayı ya da kullanılmasını tercih edersiniz? Neden?
29. Etnik kökeninizden dolayı herhangi bir sıkıntı yaşadınız mı veya dışlanma, ayrımcılık ya da kötü muamele ve sosyal engellemelere maruz kaldığınız oldu mu? Evet ise bundan bahsedebilir misiniz?
30. Hem engel durumunuzu hem de etnik kökeninizi düşündüğümüzde en çok hangisi sizin için sorun oluşturmaktadır? Engel durumunuz mu, etnik kökeniniz mi yoksa ikisi birlikte mi bir sorun yaratıyor? Hangi sorunlara neden olmaktadır? Bundan bahseder misiniz?
31. Kadınlar ve erkekler açısından düşündüğümüzde size göre engeli olan kadın mı yoksa erkek mi daha dezavantajlı bir konuma sahip? Kadın ise neden? Erkek ise neden?
32. Son olarak eklemek istediğiniz, bizimle paylaşmak istediğiniz bir şey var mı?

